

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**MODERNLEŞME VE KONUT;
CUMHURİYET'İN SANAYİ YATIRIMLARI İLE
KAYSERİ'DE MEKANSAL VE TOPLUMSAL DEĞİŞİM**

**DOKTORA TEZİ
Y. Mimar Burak ASİLİSKENDER**

Anabilim Dalı : MİMARLIK

Programı : MİMARİ TASARIM

EKİM 2008

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**MODERNLEŞME VE KONUT;
CUMHURİYET'İN SANAYİ YATIRIMLARI İLE
KAYSERİ'DE MEKANSAL VE TOPLUMSAL DEĞİŞİM**

**DOKTORA TEZİ
Y. Mimar Burak ASILİSKENDER
(502022011)**

**Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 4 Şubat 2008
Tezin Savunulduğu Tarih : 28 Ekim 2008**

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ahsen ÖZSOY

Diğer Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Gülsün SAĞLAMER (İ.T.Ü.)

Prof. Dr. Orhan HACIHASANOĞLU (İ.T.Ü.)

Doç. Dr. Türkan URAZ (D.A.Ü.)

Doç.Dr. Bülent TANJU (Y.T.Ü.)

EKİM 2008

ÖNSÖZ

Sabır ve sevgi ile bu çalışmanın ortaya çıkmasına destek olan eşime ve kızıma, arşivlere ve kişilere ulaşmamda destek olan anneme, babama ve kayınpederime, emeğini esirgemedi bana vakit ayıran danışmanım başta olmak üzere tüm hocalarıma destekleri için teşekkür ederim.

Bu çalışma, her şeyden çok, içinde doğup büyüdüğüm ortamları anlamak ve anlatmak içindir: Küçük bir çocukken sevgili dedemin, beni, çalışmaya başladığı dokuma atölyesine götürmesi ile başlayan, aklımdan bir türlü çıkmayan nemli pamuk kokusunu, gürültülü makinelerin senfonisini, yıllar sonra aynı yerde çalışan annemin, odasındaki -çocukken benim de kullanmama izin verdiği- daktilonun ve facit'in sesini, babamın odasındaki menekşeleri, oturduğumuz lojmanın yuva sıcaklığını, memur lokalinde Muhittin amcanın yemek servisini, dedemin en yakın arkadaşı Hasan dedenin gözlerindeki ışıltı... kısaca 'kim'liğimi, "yaşadığım" kenti ve değişimi(ni) açıklamaya çalıştım.

Sevgili dedem **Tahsin** ve babaannem **Hanife ASİLİSKENDER**'e...

EKİM 2008

Burak ASİLİSKENDER

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ	v
ŞEKİL LİSTESİ	vi
ÖZET	ix
SUMMARY	x
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı	2
1.2. Çalışmanın Yöntemi	3
2. TÜRKİYE MODERNLEŞMESİ, MODERNLİK OLGUSU VE KİMLİK SORUNSALI	7
2.1. Tanımlama/Sınıflama Aracı Olarak Kimlik	8
2.1.1. Diğer(ler)ine Karşı Farklılık	8
2.1.2. Birlikte Özdeşlik	10
2.2. 'Modern'in Kimliği	14
2.2.1. Birey ve Tanıma/Tanımlama Arzusu	17
2.2.2. Toplum, İktidar ve Düzen Arayışı	20
2.3. Cumhuriyet'in İlanı Sonrası Türkiye'de Sosyal ve Siyasal Kimlik Sorunsalı	24
2.3.1. Aydınlanmacı Yaklaşım, Birey ve Toplumsal Düzen	26
2.2.2. Ulus-Devlet Kimliği ve İktidar	29
2.4. Bölüm Değerlendirmesi	31
3. MODERNLEŞME SÜRECİNDE MEKAN VE CUMHURİYET SONRASI TÜRKİYE MİMARLIĞI	32
3.1. 'Modern'in Mekanı	33
3.1.1. Birey ve Mekan Deneyimi	35
3.1.2. Otorite ve Mekanın Denetimi	37
3.2. Sanayileşme ile Kentlerin Mekansal ve Toplumsal Yapısının Değişimi	40
3.2.1. Sanayi Devrimi Sonrası Batı	41
3.2.2. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye	48
3.3. Cumhuriyet'in İlanı Sonrası Türkiye'de 'Modern' Mekan Yaklaşımları	50
3.3.1. Kentleşme: 'Modern' Mekansal Kimliğin Oluşumu	52
3.3.2. 'Modern'i Arayış: Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlık Ortamı	59
3.3.3. Konut: 'Modern' Yaşam(an)ın İnşası	69
3.3. Bölüm Değerlendirmesi	75
4. KAYSERİ'DE MODERNLEŞME SÜRECİ: MEKANSAL VE TOPLUMSAL YAPIDAKİ DEĞİŞİMİN DEĞERLENDİRİLMESİ	77
4.1. Cumhuriyet'in İlanı Sonrası Kayseri Kent Merkezinin Gelişimi	80
4.2. Devlet Tarafından Kurulan Sanayi Yatırımları ve Konut Yerleşimleri	91
4.2.1. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Merkezli Mekansal Gelişim (1935-1970)	93
4.2.2. Tayyare Fabrikası Merkezli Mekansal Gelişim (1960-1975)	113
4.2.3. Kayseri Şeker Fabrikası Merkezli Mekansal Gelişim (1955-1970)	117

4.3. Sanayi Yerleşkelerinin Mekansal ve Toplumsal Etkileri	124
4.3.1. Mekansal Değişim	125
4.3.2. Toplumsal Yapıdaki Değişim	141
4.4. Bölüm Değerlendirmesi	152
5. SONUÇLAR VE TARTIŞMA	154
KAYNAKLAR	161
EKLER	169
Ek.A. Detaylı Görüşmelerde Kullanılan Sorular	169
Ek.B. İhsan DOĞAN Röportajı	173
Ek.C. Rahmi AYALP Röportajı	177
Ek.D. Fatma TOLON Röportajı	180
Ek.E. Muammer TİPİ Röportajı	184
Ek.F. Ömer ERGÜVEN Röportajı	187
Ek.G. Mahmut SABAH Röportajı	189
Ek.H. Tuncer ERTEN Röportajı	192
Ek.J. Nevzat TÜRKTEN Röportajı	195
Ek.K. Mehmet KASAP Röportajı	199
Ek.L. Şadan AKAYDIN Röportajı	203
Ek.M. Çalışma Kapsamında Kayseri ili Kocasinan Belediyesi ile Melikgazi Belediyesi İmar Arşivlerinde Taranan Projeler	208
ÖZGEÇMİŞ	213

TABLO LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo 3.1. Türkiye’de nüfusun gelişimi, kent ve köy nüfusunun dağılımı	53
Tablo 4.1. Kayseri’de Nüfusun Gelişimi, Kent ve Köy Nüfusunun Dağılımı	80
Tablo 4.2. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Lojmanları	93
Tablo 4.3. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Lojmanlarının oda sayıları ve büyüklükleri	93
Tablo 4.4. Sümerbank Kayseri Yerleşkesi çevresinde kurulan konut kooperatifleri	99
Tablo 4.5. Sümerbank çevresindeki kooperatif konutların oda sayıları ve büyüklükleri	99
Tablo 4.6. Tayyare Fabrikası çevresindeki konutlar	111
Tablo 4.7. Tayyare Fabrikası çevresindeki konutların oda sayıları ve büyüklükleri	112
Tablo 4.8. Kayseri Şeker Fabrikası Lojmanları	115
Tablo 4.9. Kayseri Şeker Fabrikası çevresinde kurulan konut kooperatifi	117
Tablo 4.10. Şeker Fabrikası Lojmanları ve çevresindeki konutların oda sayıları ve büyüklükleri	117
Tablo 4.11. Detaylı sözlü görüşme yapılan kişiler ve görüşmelerin içeriği	122
Tablo 4.12. Kayseri’de kamu işletmeleri çevresinde inşa edilen konutlar	126
Tablo 4.13. Detaylı sözlü görüşme yapılan kişilerin konut betimlemeleri	127
Tablo 4.14. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Lojmanları	129
Tablo 4.15. Kayseri Şeker Fabrikası Lojmanları	130
Tablo 4.16. Sümerbank çevresinde kooperatifler ile üretilen konutlar	131
Tablo 4.17. Şeker Fab. ve Tayyare Fab. çevresindeki kooperatifle üretilen konutlar	133
Tablo 4.18. Sanayi işletmeleri merkezli konutlar ve cephe düzenleri	135
Tablo 4.19. Detaylı sözlü görüşme yapılan kişiler ve katıldıkları sosyal kültürel etkinlikler	140
Tablo 4.20. Detaylı görüşme yapılan kişilerin bireysel-toplumsal kimlik değişimine katkılar	141
Tablo 4.21. Çalışanlar ile yapılan sözlü görüşmelerde en fazla kullandıkları sözcükler	148
Tablo 4.22. Kentliler ile yapılan detaylı sözlü görüşmelerde en fazla kullandıkları sözcükler	148

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No
Şekil 3.1. İşçi Kent Yerleşimi, Robert Owen	41
Şekil 3.2. Saltaire, Bradford	42
Şekil 3.3. Bournville, Birmingham	42
Şekil 3.4. Lever, Port Sunlight	43
Şekil 3.5. Pulman Köyü, Chicago	43
Şekil 3.6. Broad-acre, Frank Loyd Wright	44
Şekil 3.7. Işınsal ideal kent, Le Corbusier	44
Şekil 3.8. Siemens Kablo Fabrikası, 20. yüzyıl başlarında inşa öncesi illüstrasyon	45
Şekil 3.9. Dönemin fabrika-konut yerleşimi ilişkisine bir örnek, AEG Fabrikası ve Oberschöneweide yerleşimi, Berlin	45
Şekil 3.10. Uralmash, Leningrad	46
Şekil 3.11. Stalingrad	46
Şekil 3.11. Sovyet Rusya sanayi yerleşimi konut planlama modeli, Alexander ve Leonid Vesnin, 1930'lar	47
Şekil 3.13. Sümerbank Bursa Merinos Fabrikası, 1937	49
Şekil 3.14. Sümerbank Nazilli ve Bursa Merinos Fabrikaları Plan Şemaları	49
Şekil 3.15. Jansen'in Ankara İmar Planı	55
Şekil 3.16. İzmit plan önerisi, El çizimi perspektif, Jansen, 1935	56
Şekil 3.17. Tatvan Planı, Nafia Vekaleti Şehircilik Fen Heyeti 1937	56
Şekil 3.18. Ankara Palas, M. Kemalettin ve Vedat Tek	61
Şekil 3.19. Tekel Müd., Mongeri	61
Şekil 3.20. İş Bankası, Mongeri	61
Şekil 3.21. Sağlık Bakanlığı, Theodor Post	62
Şekil 3.22. Milli Savunma Bakanlığı, Clemens Holzmeister	62
Şekil 3.23. Genel Kurmay Başkanlığı, Clemens Holzmeister	64
Şekil 3.24. Sayıştay, Ernst Egli	64
Şekil 3.25. Yenigün'ün sayfalarındaki modern ev tasvirleri, 1930lar	70
Şekil 3.26. Mimar Abdullah Ziya'nın Mimar dergisinde yayınlanan modern yaşam tasviri, 1931 ile dönemin Yenigün dergisindeki ilgili yazı örnekleri.....	72
Şekil 4.1. 1940 sonlarında Kayseri, arka planda İstasyon ve Sümerbank Fab.....	78
Şekil 4.2. 20. yüzyıl başında Kayseri kent merkezi	80
Şekil 4.3. Eski Kayseri Valilik Binası	82
Şekil 4.4. Kız Enstitüsü ve Ortaokulu	82
Şekil 4.5. Kayseri Devlet Hastanesi	82
Şekil 4.6. İstasyon Caddesi (1930 başları) yapım aşamasında	83
Şekil 4.7. Kayseri'de 1930-1950 arası gelişim	83
Şekil 4.8. 1930 başlarında Kayseri	84
Şekil 4.9. 1945 tarihli Oelsner ve Aru'nun Kayseri imar plan önerisi	84
Şekil 4.10. 1950 başlarında İstanbul Caddesi ve Cumhuriyet Meydanı	85
Şekil 4.11. 1950 sonları Sivas Caddesi başlangıcı ve Cumhuriyet Meydanı	85
Şekil 4.12. 1950'li yıllarda kentin gelişimi	86
Şekil 4.13. 1960 başlarında İstanbul Caddesi ve Eski Kent Merkezi	87
Şekil 4.14. 1960'li yıllarda kentin gelişimi	87

Şekil 4.15.	İstasyon Caddesi, 1970 başları	88
Şekil 4.16.	Doğu aksında gelişen yerleşim dokusu, F.Çakmak, Kılıçaslan Mah.	88
Şekil 4.17.	1975 Kayseri imar planı konut dağılımı	89
Şekil 4.18.	1986 Kayseri imar planı konut dağılımı	90
Şekil 4.19.	1980 sonrasında gelişen yerleşim dokusu	91
Şekil 4.20.	Sümerbank, Tayyare ve Şeker Fabrikaları ve kent merkezine göre konumları	92
Şekil 4.21.	Ivan Nikolaev'e ait Sümerbank Kayseri Fabrikası çizimleri	93
Şekil 4.22.	Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası İşletme Binaları	94
Şekil 4.23.	Tamir Atölyesi	94
Şekil 4.24.	Elektrik Santrali	94
Şekil 4.25.	Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve Lojmanları yerleşke planı	95
Şekil 4.26.	TipA1/A1a konutu ve yerleşim şeması	97
Şekil 4.27.	TipA1/TipA1a blok planları ve görünüşü	97
Şekil 4.28.	TipA2 konutu plan ve görünüş	98
Şekil 4.29.	TipA2 konutu ve yerleşim şeması	98
Şekil 4.30.	TipA3 konutu ve yerleşim şeması	99
Şekil 4.31.	TipA3 konutu ve yerleşim şeması	99
Şekil 4.32.	TipA4, yerleşim şeması ve kat planları	100
Şekil 4.33.	TipA5 Bekar Apartmanı alt kat planı	100
Şekil 4.34.	TipA5 Bekar Apartmanı görünüş	100
Şekil 4.35.	Koğuş planı	100
Şekil 4.36.	Sümerbank Yerleşkesi çevresindeki kooperatifler ile üretilen konutların inşası için Emlak ve Kredi Bankasından alınan krediye ait hesap cüzdanı örneği	101
Şekil 4.37.	1950 sonrası Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası arazisinde konut kooperatifleri ile kurulan Yeni Mahalle ve Gazi Osman semtleri	101
Şekil 4.38.	Yeni Mahalle yerleşim planı	103
Şekil 4.39.	Gazi Osman yerleşim planı	103
Şekil 4.40.	Sümer Yapı Kooperatifi'nce yaptırılan TipB1 konutu	104
Şekil 4.41.	TipB1 (veTipB1a) plan ve görünüşü	104
Şekil 4.42.	TipB2/B2a konutu, Yerleşim şeması ve Kısmi kesiti	105
Şekil 4.43.	TipB2/B2a Cepheleri	105
Şekil 4.44.	Konutun büyütülmesine ilişkin bir dilekçe	105
Şekil 4.45.	TipB3 konutu ve Yerleşim Şeması	106
Şekil 4.46.	TipB3 Konutu ve planı	106
Şekil 4.47.	TipB4 konutu ve Yerleşim planı	107
Şekil 4.48.	TipB4 konut planı, kesiti ve görünüşü	107
Şekil 4.49.	TipB5 konutu	108
Şekil 4.50.	TipB5 Konut ve Yerleşim planı	108
Şekil 4.51.	TipB6 Konut Cepheleri	109
Şekil 4.52.	TipB6 Konutu, Planı ve Yerleşim şeması	109
Şekil 4.53.	Sümerbank Kayseri Pamuklu Müessesesi Memurlar Yapı Kooperatifi'nce yaptırılan TipB6 konutunun imarı için Belediyeye verilen dilekçe	111
Şekil 4.54.	TipB7 Konutu ve Yerleşim Şeması	111
Şekil 4.55.	TipB7 Konutu alt ve üst kat planı	111
Şekil 4.56.	TipB8 konutu alt ve üst kat planı	112
Şekil 4.57.	TipB8 Konutu plan ve görünüşleri	112
Şekil 4.58.	Tayyare Fabrikası Hangarları ve içi	113
Şekil 4.59.	Tayyare Fabrikası Hangarları çelik taşıyıcı sistem detayları	114
Şekil 4.60.	2. Hava İkmal ve Bakım Merkezi (Tayyare Fabrikası) ve Esenyurt	114
Şekil 4.61.	Esenyurt semtinde üretilen konutların yerleşim şeması	115
Şekil 4.62.	Tip C1a konutu	116
Şekil 4.63.	TipC1(TipC1a) konutu plan ve kesiti	116
Şekil 4.64.	TipC1a konutu giriş ve ön cephesi	117

Şekil 4.65.	Esenyurt'ta yaptırılan bir evin oturma izni için Belediye'ye verilen dilekçe örneği	117
Şekil 4.66.	Çevresiyle Kayseri Şeker Fabrikası ve Şeker Tepe Evler semti	118
Şekil 4.67.	Kayseri Şeker Fabrikası ve Lojmanları Yerleşim Planı	119
Şekil 4.68.	TipD1 Şeker Fabrikası Lojmanı	121
Şekil 4.69.	TipD1 Konutu Yerleşim Şeması ve Konutu Planı	121
Şekil 4.70.	TipD2 Konutu Planı ve Görünüşü	122
Şekil 4.71.	TipD2 Konutunun inşası için Belediye'ye verilen dilekçe	122
Şekil 4.72.	TipE Konutu	123
Şekil 4.73.	Şeker Tepe Evler ve Yerleşim Şeması	123
Şekil 4.74.	Daha sonra Hastane Caddesi ismini alan İstasyon Caddesi ve Devlet Hastanesi, 1930	126
Şekil 4.75.	Izgara planlı gelişen Yeni Mahalle ve İşinsal meydan düzenlemesi	127
Şekil 4.76.	1940 sonlarında Kent Merkezi	127
Şekil 4.77.	Geleneksel Kayseri evleri doku örneği	127
Şekil 4.78.	Orta sofalı bir plan örneği, İmamoğlu Evi, 19.yy. sonu	128
Şekil 4.79.	Avlulu bir plan örneği, Bezircioğlu Evi, 19.yy başı	128
Şekil 4.80.	Fevzi Çakmak Mahallesi Planı	139
Şekil 4.81.	Sahabiye Mahallesi Planı	129
Şekil 4.82.	Özemen Evi, 1952	140
Şekil 4.83.	Tokyay Evi, 1952	140
Şekil 4.84.	Bakır Evi 1953	140
Şekil 4.85.	Dönemin dans ve caz eğlenceleri, Sümerbank Havuzbaşı	145
Şekil 4.86.	Sümerbank Bez Fabrikası ve Kayseri Şeker Fabrikası'ndaki Sosyal Tesisler	145
Şekil 4.87.	Sümer Spor Kulübü'nün Tenis ve Hentbol turnuvalarında 1945, 1946 ve 1947 yıllarında kazandığı ödüller	147
Şekil 4.88.	Sümer Spor Futbol Takımı, 1950'ler	147
Şekil 4.89.	Sümerbank Bez Fabrikası'nda çalışan işçiler, 1940'lar	147
Şekil 4.90.	Fabrikalarda çalışan dönemin çağdaş kadın-erkeklerin görünüşleri	149
Şekil 4.91.	S. Babacan, oturduğu lojmanın önünde bisiklete binerken (1940'lar) ve Eşi ile katıldıkları bir davette (1950'ler) dans ederken	150
Şekil 4.92.	Sümerbank Fabrikası Haberleşme Bölümü'nde memur olarak çalışan S. Babacan ve çalışma Arkadaşları, 1950'ler	150
Şekil 4.93.	Sanayileşme merkezli kalkınma hedefini simgeleyen Sümerbank Bez Fabrikası Bakım Atölyesi'ne yerleştirilmiş makine dişlisi çeviren Atatürk betimlemesi	152
Şekil 4.94.	Erciyes Dergisi'nin Kayseri'yi Sümerbank ile betimlediği kapağı, 1949 ..	153
Şekil B.1.	İhsan Doğan	173
Şekil B.2.	İhsan Doğan ve çalışma arkadaşları	174
Şekil B.3.	1963 yılı 10 Kasım töreni, Memur Lokali	174
Şekil B.4.	Sümerbank Havuz başı ve Memur Lokalindeki yemekli eğlenceler	174
Şekil B.5.	Sümer Orta Okulu Öğrencileri, 1950'ler	175
Şekil B.6.	Sümer Lisesi Öğrencileri, 1950 sonları	175
Şekil C.1.	Rahmi Ayalp ve eşi	177
Şekil D.1.	Fatma Tolon	180
Şekil E.1.	Muammer Tipi	184
Şekil G.1.	Mahmut Sabah	189

MODERNLEŞME VE KONUT; CUMHURİYET'İN SANAYİ YATIRIMLARI İLE KAYSERİ'DE MEKANSAL VE TOPLUMSAL DEĞİŞİM

ÖZET

Modernleşme sürecinde, özellikle konutun biçimi, üretimi ve kentleşme, değişimin yaşandığı ve üzerinden tartışıldığı mekanların başında yer almaktadır. Süreçle iç içe geçmiş sanayileşme ise, değişimi ortaya çıkaran gelişmelerin en etkili sebeplerindendir. Sanayi tesislerinin kurulması ile ortaya çıkan dinamikler, kentlerin ekonomik, toplumsal ve mekansal yapısını etkilemekte ve değişimi ortaya çıkarmaktadır. Bu bakışla, Cumhuriyet sonrası modernleşme deneyiminin, siyasal olarak *yeni* bir yapılanma niteliği taşımasının ötesinde, mekansal ve toplumsal kimliği etkileyen değişimler içerdiği söylenebilir. Yaşama alışkanlıklarının ve biçimin her alanında *yenilenme* içeren devrimler ile 'modern' kimliğin inşası hedeflenmiştir. Bu kapsamda, devletin *değişim* ve *kalkınma* hedeflerini bir araya getirerek kurduğu sanayi yerleşkeleri, bir taraftan ülke ekonomisine katkı sağlarken, diğer taraftan içerdikleri sosyal, kültürel tesisler ve lojmanlar ile Anadolu kentlerindeki mekansal ortamın ve toplumsal yapının yenilenmesine katkı sağlamıştır.

Devletin sanayileşmeyi başlattığı Kayseri, kentleşme süreci, mekansal ve toplumsal kimliğinde yaşanan değişim ile ilgi çekici bir deneyim içermektedir. Ülkenin ilk ağır sanayi yatırımı olarak kurulan Tayyare (uçak) Fabrikası (1926), devlet merkezli yapılanmanın ilk örneği Sümerbank Bez Fabrikası (1935) ve Şeker Fabrikası (1955), yarattıkları iş olanakları ve barınmadan eğitime sundukları hizmetler ile kentleşme sürecini, konutun biçimi ile üretimini ve sosyal ortamı etkilemişlerdir. Özellikle lojmanları ve çevrelerinde çalışanlarınca kurulan kooperatifler ile devam eden konutlar, ortaya çıkardıkları biçimsel ve kurgusal *farklılık* ile kentin gelişimine ve kimliğin değişimine yön vermiştir.

Bu kapsamda bu çalışma, Türkiye'de Cumhuriyet sonrası modernleşme deneyimine bağlı olarak yaşanan mekansal ve sosyal değişimi ve bu kırılmaya bağlı ortaya çıkan kimlik sorunsalını, Kayseri üzerinden okumayı ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, kentte yaşanan değişim, sosyal ve mekansal olarak incelenmiştir. Öncelikle, biçimsel olarak yenilikler taşıyan bu işletmelerin, inşa edildikleri dönemlerde yarattığı mekansal farklılık, özellikle çevrelerinde üretilen konutlar üzerinden incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Ancak bu incelemede konutlar yalnız fiziki nitelikleri ile mekansal ve kültürel bir ürün (*artifakt*) olarak ele alınmamış; bulundukları yerleşme içindeki konumları, bu dokuyu oluşturan bir birim olarak özellikleri ve yaşayana sunduğu mekansal deneyimleri ile de irdelenmiştir. Toplumsal yapıda yaşanan değişimin değerlendirilmesinde ise, konutların kullanımında karşılaşılan yenilikler kadar, işletmelerde sunulan sosyal ve kültürel etkinlikler incelenmiştir. Ayrıca, işletmelerde sunulan eğitim, spor ve kültürel etkinlikler gibi sosyal ortamlar ile lojmanlar ve kooperatif konutlarda mekan kullanımında karşılaşılan yenilik ve değişim üzerinde kullanıcılar ve kentliler ile detaylı sözlü görüşmeler yapılmıştır. Kentte yaşanan değişim ve kentleşme deneyimi üzerinden, Cumhuriyet sonrası modernleşme sürecine ve modern' kimliğin, birey ve toplum tarafından ne kadar içselleştirildiğine, yaşama ne ölçüde dahil edildiğine dair bir değerlendirme sunulmuştur.

Modernlik olgusunun birey merkezli tartışmaları, içerdiği *farklılık* arayışı ve ortaya çıkardığı kriz hali ile devletin sanayi yatırımlarını kurarken ve işletirken ortaya koyduğu yöntem arasındaki *çelişki*, Türkiye Modernleşmesi'nin kendine has bir deneyim olarak kavranmasını gerektirmektedir. Bu bakışla çalışma kapsamında, Kayseri'deki bu üç işletme ve çevresindeki konutlar ile sosyal ortamların incelenmesi ile kentte yaşanan mekansal ve toplumsal değişimin okunması ve Cumhuriyet sonrası modernleşme deneyiminin içeriğinin ve 'modern' kimliğin sürekliliğinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

**MODERNIZATION AND HOUSING;
SPATIAL AND SOCIAL CHANGE IN KAYSERI
BY INDUSTRIAL ENTERPRISES OF TURKISH REPUBLIC**

SUMMARY

Urbanization and housing, with its form and construction, are well known patterns that spatially transformed by the effects and discussions of modernization. Industrialization was the most effective factor on this change by its economic and social dynamics. On account of this approach, modernization experience after the founding of Turkish Republic could be comprehended as a *shifting* process on spatial and social identity, rather than a political re-construction. It was aimed to renovate whole life styles and stereo types by revolutions of early Republic. Thus, the identity of space, urban form and social order were modified by the industrial settlements in Anatolian cities, founded under the ideology based on creating *change* and providing the *development*, with their economic effects, and their very new spatial context.

Kayseri is the city in which the State initialized the industrialization by above mentioned aim, had a remarkable modernization experience, particularly on the change of its spatial and social identity. Tayyare (Plane) Factory (1926) -as the first establishment of the Turkish heavy industry-, Sümerbank Textile Factory (1935) -as the first state based industrial organization-, and Sugar Factory (1955) affected the social order, urbanization process and the construction of the space. These industrial sites introduced new approaches to housing and daily life including educational, sportive and cultural facilities. Their residences and the houses constructed by workers cooperatives led to a change in the urban identity and motivated the urbanization of the city by contrasts of their form and order.

Therefore this study aims to evaluate and criticize the modernization process after Turkish Republic and the sustainability of its 'modern' identity from comprehending the spatial and social change by examining the dwellings around these three industrial settlements in Kayseri and their social order. Spatial and social effects of these industrial sites to the Kayseri city and its inhabitants are analyzed. First of all, the figurative contrast of these industrial establishments to the traditional environment is evaluated by examining their avant-garde forms and spaces. The housing forms are not only observed as a spatial or cultural artifact, but also interpreted by their characteristics in urban pattern and experimental qualities offered from their residents. Moreover, cultural and social activities are discussed as much as housing types and their re-usage, for evaluating the change on identity of the people and their relationships. Besides these, in-depth interviews and content analyses are used for evaluating the effects on housing, urban form and social order. It is focused on the spatial usage of the residences and cooperative housings with cultural, educational and sportive activities in the interviews, done with people, who lived- worked in these industry settlements and citizens from city. According to this approach, this study aims to criticize the effects of these three state-based industrial settlements in Kayseri and their housing settlements on the modernization process; spatial and social change of the city, through the modernization experience of early Turkish Republic.

In a retrospective view, there emerges a contradiction between the individual based discourses of modernity phenomenon and the fact that industrialization of the early republic was state-based. This *contradiction* and *duality* resulted in a unique modernization experience in Turkey. This study aims to understand and criticizes the modernization process of early Turkish Republic and the sustainability of the re-constructed 'modern' identity, through evaluation of the spatial and social change brought by residential patterns offered by these three state-based industrial settlements of Kayseri.

1. GİRİŞ

Cumhuriyet'in kurulduğu 1923 yılı, Türkiye için önemli bir miladı tarifler: Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak Cumhuriyet'in ilanı ve ardından yapılan devrimler, siyasal, sosyal ve mekansal olarak bir *yenilenme* arayışı olarak tanımlanabilir. Devrimleri, bir taraftan İmparatorluk geleneğinin bir sürekliliği olarak yorumlamak mümkün iken, diğer taraftan bu kimliğin tam anlamıyla reddi ve yeni bir düzenin tariflenmesi olarak değerlendirmek de olasıdır. Her iki değerlendirmenin de ortak çıkış noktası, Avrupa merkezli Aydınlanma ile başlayan Fransız ve İngiliz (Sanayi) devrimlerinin taşıdığı modernlik olgusu ve buna bağlı yaşanan modernleşme sürecidir.

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanı sonrası modernleşme süreci, mekansal olarak üç önemli gelişmeye yol açmıştır. İlki, Kurtuluş Savaşı'nın sebep ve sonuçlarına bağlı olarak ulusal toprak/mekan: yurt bütünlüğünün sağlanması; ikincisi, Anadolu yerleşmelerinin -yeniden yapılandırılması ya da bir başka deyişle- kentleşmesi; üçüncüsü ise, özellikle konutun biçiminde, üretiminde ve de kullanımında yaşanan değişimlerdir. Ancak, bu her üç mekansal dönüşümün, devletin -öncelikle ekonomik ve sosyal olarak- ülkenin kalkınması ile Batılı bir kimliğin kurulması arayışları ve bunlara bağlı ortaya çıkan tartışmalarının bir sonucu olduğu ihmal edilmemelidir. Bu bakış açısına bağlı olarak da Türkiye'de modernleşme süreci çoğu zaman, ülkeye ve vatandaşa Batılı bir görünüm kazandırma arayışı olarak eleştirilmiştir. Oysa Cumhuriyet devrimleri, sadece Batılı bir görünüm oluşturmaya değil, aynı zamanda eleştirel bakışı ve ilerlemeyi içselleştirmeyi, *yenilenmeyi* ve *değişimi* ortaya çıkarmayı içermektedir. Bu yaklaşımla, Batılı görünümle yenilenme arzusu sadece bir öncekine; Osmanlı'nın geleneksel yapısına karşı bir kopuş ve biçimsel bir devrim olarak önemsenmiştir.

İstanbul'a karşı Anadolu'da ufak bir yerleşim olan Ankara'nın başkent seçilmesi ve örnek bir kent olarak imarı bu anlayışın belirgin bir yansımasıdır. Batılı kimliğin oluşumunda, konutun biçimi, işlevi ve de kentleşme dönemin en önemsenen gündemini oluşturmaktadır. Ayrıca bir taraftan giyinme, okuma-yazma gibi günlük yaşama alışkanlıklarında devrimler yapılırken, diğer taraftan bu değişimi konu edinen kitap ve dergilerle 'modern' yaşam özendirilmiştir. Ancak, 1930 yılında tüm dünyayı sarsan ekonomik kriz, bu yeniden yapılandırma arayışlarında önemli bir yöntem değişikliğine sebep olmuştur. Devlet, başlatılan kalkınma hamlesinin sürekliliğini sağlayabilmek için sanayileşme ile sosyal ve mekansal olarak modernleşme hedefini birleştirmiş ve içerisinde lojman, okul, market, spor ve kültür tesisleri gibi sosyal donatıları bulunan sanayi işletmeleri kurarak, Anadolu kentlerindeki modernleşme sürecine doğrudan etki yapmıştır.

Bu yaklaşımın bir yansıması olarak Kayseri, devlet merkezli sanayileşmenin başlatıldığı kenttir. Yapılan yatırımlar ile kentin fiziksel, ekonomik ve sosyal olarak bir yenilenme sürecine girdiği söylenebilir. Kayseri’de özellikle bu yatırımlara bağlı konut üretimi, kentin mekansal ve sosyal yapısını oldukça etkilemiştir. Dolayısıyla kentteki sanayi yatırımlarına bağlı modernleşme deneyiminin, devlet tarafından denetlenmiş ve yönlendirilmiş olması, bu sürecin değerlendirilmesinde konuta oldukça özgün bir anlam kazandırmaktadır. Konut, sadece değişen barınma biçiminin ve talebinin bir dışı vurumu olarak değil, aynı zamanda içinde barındırdığı her bireyin yaşama alışkanlıkları ve kimliğinin değişimini doğrudan etkileyen bir olgu olarak önemslenmiştir. Ayrıca, aydınlanma ve modernlik olgusunun birey odaklı bir düşünce olması da, konut üzerinden bu tip bir kimlik okuması ve değerlendirmesi yapmayı anlamlı kılmaktadır.

1.1 Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışma, Cumhuriyet’in ilanı sonrası devlet tarafından Kayseri’de kurulan sanayi yerleşimlerine bağlı mekansal ve sosyal değişimi incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, Kayseri’de devlet tarafından kurulmuş sanayi tesisleri ve çevrelerinde gelişen konut yerleşimlerinin, kentteki modernleşme sürecine; mekansal ve toplumsal değişime etkilerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Değişim süreci, modernlik olgusu ve modernleşme süreci ile kimlik sorunsalın kavramsal incelemesi üzerinden değerlendirilmesi gerekli görülmüştür. Modernlik olgusu, yaşanan değişimin/dönüşümün ana fikrinin ve etkilerinin okunmasına ışık tutmaktadır. Kimlik sorunsalı ise, değişim sürecinde ortaya çıkan gelişmeleri kavramsal olarak tartışma olanağı sunmaktadır.

Çalışmayı yönlendirecek kavramsal tartışmalarının çıkış noktasını oluşturan *modernlik*, bir kriz halidir; Alışlagelmiş her şeye karşı tedirginlik yaratan ve alışkanlığı bozguna uğratma amacı taşıyan bir olgudur. Dolayısıyla devrimcidir, kural tanımak yerine, kuralları ve durumları sürekli yenileyerek, *yeniden* ve *yeniden* kurgulama arayışının benimsenmesidir. Bu bakışla modernlik olgusu ve modernleşme sürecinin ortaya çıkardığı kimlik sorunsalı, geleneksel düzenin reddedilmesine ve kişisel yetilere bağlı kurumsal ve ekonomik bir sosyal yapının oluşturulmasına yol açmıştır. Bu yeni düzen içinde etnik kökler, dil, din gibi toplumla ilişki kuran değerler sınıflayıcı değildir. Yeni sosyal düzen eşit haklar içinde yetileri ile tanımlanan, ekonomik bir ilişkiler ağından oluşmaktadır. Bu tartışmalar, kırsal yaşam ve geleneksel yapının değişmezlerine karşı bir kırılmaya/kopuşa yol açmıştır. Bu durum sosyal olarak, farklılığın ve çokluğun kabulüdür. Mekansal olarak ise, özellikle geleneksel ve kırsal yaşama bağlı her tür düzenin alt-üst edilmesidir. Bu bakışla modernleşme süreci, mekansal - ve sosyal- olarak en fazla konut üretimini ve kentleşmeyi etkilemiştir.

Kentleşme, modernleşme sürecinin en önemli mekansal görüngüsüdür. Kenti tarifleyen en önemli üç değer, ticaret, nüfus ve hareket olarak özetlenebilir. Daha yalın bir anlatımla kent, bu birbiri ile ilişkili üç niceliğe bağlı oluşan bir ağıdır. *Modern* kentlerde -bireyler arası- ilişkiler,

eşit haklar altına alınmış, ekonomik olarak yapılandırılmıştır. Bir taraftan bireyi, geleneksel yakınlık ve akrabalık ilişkilerinden kurtardığı için özgürleştirici; diğer taraftan ekonomik ilişkiler ağına hareketini denetleyici bir özelliği vardır. Endüstri yapıları ve yollar kentlerin başat kurucu elemanları olarak görülmüştür. Konut da, bireyle ilişkisinden dolayı, her zaman kentleşme kadar modernleşme sürecinin gündeminde olmuştur. İlerleme ve yenilenme arayışında, bireyin kimliğinin *yeni(len)mesi*, yaşadığı konutu da etkilemiştir. Konutun *geleneksel* düzeni ve üretimi reddedilmiş, kentli yaşamın kurallarına göre biçimlenmiştir.

Bu tartışmalar ışığında, Cumhuriyet sonrası modernleşme yaklaşımına bağlı olarak Kayseri’de devlet tarafından yapılan sanayi işletmeleri ve çevresinde gelişen konut yerleşimlerinin, kentleşme süreci üzerindeki etkilerinin okunması hedeflenmiştir. Devletin sanayileşme merkezli kalkınma yaklaşımını uygulamaya koyduğu ilk kent olan Kayseri ve bu amaçla kentte yapılan, Türkiye’nin ilk ağır sanayi yatırımı olan Tayyare (Uçak) Fabrikası (1926) ve devlet tarafından kurulan sanayi yerleşimlerinin ilk örneği Sümerbank Bez Fabrikası (1935) bu kapsamda çalışmanın tartışmalarını yönlendirmek için örnek olarak seçilmiştir. 1950 sonrası benzer yaklaşımlar ile yerel yönetim tarafından kurulduğu için, Şeker Fabrikası da bu çalışma kapsamına alınmıştır. Bu yatırımlar, yarattığı iş imkanları ile kentin yoğun biçimde göç almasına sebep olmuştur. Artan barınma ihtiyacına bağlı olarak bu tesisler çevresinde lojmanlar ile başlayan konut üretimi, Kayseri’nin kentleşme sürecini değiştirmiş ve yönlendirmiştir. Bu çalışma, Sümerbank Kayseri (Bez Fabrikası) Yerleşkesi merkez olmak üzere, Tayyare Fabrikası, Şeker Fabrikası lojmanları ve çevrelerinde daha sonra çalışanları tarafından kurulan konut yerleşimlerinin Kayseri’nin mekansal ve toplumsal yapısına etkilerini ve Türkiye’deki modernleşme sürecine bağlı olarak yaratıları değişimi değerlendirmeyi hedeflemektedir.

1.2 Çalışmanın Yöntemi

Erken Cumhuriyet döneminde devlet tarafından yapılan sanayi yatırımları ve çevrelerinde gelişen konut yerleşmelerinin, Kayseri’nin mekansal ve toplumsal yapısına etkileri ve yaşanan değişim, modernlik olgusu, modernleşme süreci ve kimlik sorunsalı üzerine kavramsal bir tartışma ile Türkiye’deki mekansal ve sosyal yansımaları üzerinde yapılacak değerlendirmeler ile irdelenmiştir. Cumhuriyet sonrası modernleşme sürecinde, devlet tarafından kurulan sanayi yerleşimleri ile kentleşme arasında kurulan yakın ilişki, çalışmanın tartışmalarını yönlendirmiştir.

Modernlik olgusu, değişmez duran her şeye ve her duruma karşı farklılığını vurgulayan bir kimlik krizi olarak özetlenirse, Türkiye’ye özgü bu durumun değerlendirilmesinde, merkezi otoritenin konumu oldukça önem kazanmaktadır. Bu bakışla, Cumhuriyet sonrası modernleşme hedefleri ve kimlik sorunsalı tartışmaya açılmıştır. Değişimi ortaya çıkaran modernleşme süreci, modernlik olgusu ve kimlik sorunsalı üzerinden kavramsal olarak tartışmaya açılmıştır.

Cumhuriyet devrimlerinin modernleşme ve *kalkınma* yaklaşımlarını değerlendirebilmek için, öncelikle *Batı* merkezli *modernlik* olgusu ve *modernleşme* üzerine genel bir değerlendirme sunulmuştur. Kavramlar, birey, toplum ve mekan üzerinden tartışmaya açılmıştır. Böylece, modernleşme süreci ve *modernlik* olgusuna bağlı devrimci düşüncenin ana fikri ve kimlik sorunsalı tanımlanmıştır. Bu değerlendirmeler, sosyal ve mekansal olarak iki ana başlıkta yönlendirilmiştir. Bir taraftan birey, toplum ve ulus üzerinden, modernlik olgusuna ve modernleşme sürecine bağlı sosyal dönüşüm açıklanmaya çalışılırken, diğer taraftan bu değişimin mekansal izleri incelenmiştir.

Modernlik olgusu merkezli tartışmalara bağlı kimlik krizinin yanı sıra, mekansal ve toplumsal yapı sanayileşmeye bağlı gelişmelerden etkilenmiştir. Bu bakışla, sanayileşme yaklaşımlarının etkisi tartışmaya açılmıştır. Bu kapsamda sanayileşmenin etkisini değerlendirmek için, Sanayi Devrimi sonrası Batı'da yaşanan süreç ve Cumhuriyet'in ilanı sonrası Türkiye incelenmiştir. Batı'daki ilk örnekler üzerinden kentleşme, konut üretimi ve toplumsal yapıdaki değişim değerlendirilmiş, Cumhuriyet sonrası sanayileşme süreci, devletin kalkınma hedefi üzerinden incelenmiştir.

Bu değerlendirmeler ışığında, Türkiye'de 1923 sonrası yaşanan sosyal ve mekansal değişim irdelenmiştir. Cumhuriyet'in ilanı sonrası yapılan devrimlerin ortaya çıkardığı sosyal ve mekansal *değişimler/dönüşümler* ana hatlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Özellikle, ülkedeki kimlik sorunsalı paralelinde, mimarlık ortamındaki gelişmeler ve tartışmalar detaylı olarak incelenmiştir. 1923 sonrası ortaya çıkan "milli/ulusal" kimlik tartışmalarından başlayarak, Cumhuriyet'in sanayi odaklı *kalkınma* hedefiyle kendi eliyle yatırımlar yapmaya başladığı 1930'lu yıllara ait mimarlık gündemi, kendilerini ortaya çıkaran sebepler ve ortaya çıkardıkları sonuçlar açısından ele alınmıştır. Cumhuriyet sonrası mekansal değişimin incelenmesinde, başkent Ankara'nın inşası, mimarlık ortamındaki devlet etkisini ve de arzuladığı 'modern' kimliği okumak açısından oldukça önemlidir. Ancak bir çok Anadolu kenti, Başkent'in yaşadığı yeniden var etme deneyiminden farklı mekansal dönüşümler yaşamıştır. Özellikle 1930 sonrasında devletin, ekonomik kalkınma önceliğine gönderme yaparak, kentleşme ve sanayileşme hedefini bir araya getirmiş ve Anadolu kentlerinde kendi eliyle sanayi yerleşkeleri kurmuştur.

Bu kentlerin bir örneği ve öncüsü olarak Kayseri, Türkiye'de endüstriyel yatırımların kentleşmeye; mekansal ve sosyal *modernleşmeye* ne ölçüde katkı sağladığını değerlendirmek açısından ilgi çekici bir örnektir. Gerçekleştirilen yatırımlar -özellikle Sümerbank Yerleşkesi- Kayseri kentinde mekansal ve sosyal bir kırılmaya sebep olmuş, kentin gelişmesini yönlendirmiştir. Bu tesislerin lojmanları ve çevrelerinde 1950 sonrasında çalışanları tarafından kurulmuş kooperatifle inşa edilmiş konutlar, mimari nitelikleri, mekansal kurguları ve içerikleri ile mekansal ve sosyal olarak arzulanan 'modern' yaşama dair bir değerlendirme yapma imkanı sunmaktadır.

Öncelikle kentteki mimarlık ortamındaki değişimi ifadelendirmek için, Kayseri’de devletin kurduğu sanayi tesislerinin lojmanları ve çevrelerinde gelişen Yeni Mahalle, Gazi Osman Mahallesi, Esenyurt Mahallesi ile Şeker-Tepe Evler Mahallesi yerleşimlerini kooperatifler ile kuran konutlar, mekansal özellikleri ve kurguları ile incelenmiştir. Bu incelemede konutlar yalnız fiziki nitelikleri ile mekansal ve kültürel bir ürün *-artifakt-* olarak ele alınmamış; bulundukları yerleşme içindeki konumları, bu dokuyu oluşturan bir birim olarak özellikleri ve yaşayana sunduğu mekansal deneyimleri üzerinden değerlendirilerek incelenmiştir. Dolayısıyla bu mekansal okuma, şehircilik yaklaşımlarından, konutların birim mekanlarına ve kullanıcı deneyimine kadar detaylandırılmıştır. Böylece, mekansal kurguları, şehircilik düzenlemeleri, taşıyıcı sistemleri gibi mimari nitelikleri ile mekansal ve sosyal deneyimleri açısından kentte ve ülkede yarattıkları kırılma üzerine bir değerlendirme sunulmuştur.

Konutlar üzerinde yapılacak bu incelemenin üç ana başlık altında gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir: Öncelikle, konutları oluşturan mekanların büyüklükleri, tipolojileri ve mekansal kurguları ele alınmıştır. Böylece, günlük yaşamın sürdürüldüğü oturma, yatma, yeme-içme, temizlenme gibi işlevsel ayrıştırılmış mekanlar üzerinden bir değerlendirme sunulmak istenmiştir. İkinci olarak, konut yerleşimlerinin kentsel dokuları değerlendirilmiştir. Bu okuma, konutların kentsel mekana etkilerini ortaya koyması açısından önemsenmektedir. Ayrıca, oluşturdıkları dokuya ait inceleme ile de, konutlar arasında kalan boşluklar ve buralara yerleştirilmiş sosyal mekanlar üzerinden, Türkiye’deki *modernleşme* deneyimin birey ve toplum ilişkileri üzerindeki etkisini ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu okumalar için, yerel yönetimlere ya da bu fabrikalara ait mimari proje arşivleri detaylı olarak incelenmiştir. Ortaya çıkarılan orijinal mimari çizimler üzerinden bu bilgiler üretilmiştir. Üçüncü olarak ise, konuta kullanıcılar tarafından yüklenen anlamın ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Bu okuma ile, aynı zamanda diğer incelemeler ile açıklanmaya çalışılan mekansal değişim/dönüşüm, birey ve bu mekanlardaki deneyimi üzerinden anlatılmıştır. Bu kapsamda bu konutları kullanmış kişiler ile detaylı sözlü görüşmeler (*in-depth interview*) yapılmıştır. Kullanıcılar ile, kendileri ya da yaşamları hakkındaki bilgileri, kendi ağızlarından kayda alarak aktarma amacıyla yapılan bu görüşmeler, bu çalışmanın okumaya çalıştığı sosyal ve mekansal kırılmaları değerlendirme amacı taşımaktadır.

Ancak bu görüşmeler, kişisel bir biyografi ya da bir konu hakkında yapılan sözlü kaynak taramasından çok, kişiye ait -özellikle mekansal deneyimi- ön plana çıkaran ve bu deneyimi detaylı olarak paylaşmaya olanak sağlayan bir yöntem olduğu için önemsenmektedir. Kullanıcılar ile yapılan bu görüşmeler, *içerik analizi* yöntemiyle değerlendirilerek, çalışmanın hedeflediği kimlik değişimi okumasına önemli bir katkı sağlamıştır. Yapılan tüm detaylı sözlü görüşmeler, dönemin belgelenmesinde önemli bir kaynak niteliği taşıdıkları için, görüşmeler sırasındaki niteliği bozulmadan çözümlenerek bu çalışmanın eki olarak da verilmiştir. Ayrıca, dönemi ve durumu doğrudan yansıtan birer *betimsel açıklama* olarak ana metne *dipnotlar* ile eklenmiştir.

Detaylı görüşmeler ile elde edilen sonuçları desteklemek için, başta görüşme yapılanlara ait olanlar olmak üzere, özellikle Sümerbank Kayseri Fabrikası'nda görev yapanların, çalışırken ya da lojmanları veya kooperatif ile edindikleri konutları kullandıkları anlara ait görsel malzeme, çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Görsel malzeme üzerinden yapılan bu okuma, dönemin sosyal ve mekansal yaklaşımını ortaya koymada büyük önem taşımaktadır. Şahıslara ait arşivin yanı sıra, Sümer Spor Kulübüne (Futbol, Yüzme, Güreş takımlarının karşılaşmaları ve kursları) ait fotoğraf arşivinden katkı sağlanmıştır. Böylece, Sümerbank Bez Fabrikası ve Lojmanları ile çevresinde kooperatifler ile kurulan konut yerleşimlerindeki sosyal ortam hakkında bilgi üretilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, görsel malzeme üzerinden o döneme ait çalışma, barınma, eğitim, kültür ve spor faaliyetleri, yapıldığı yer ve ortam ile kişilerin bu anlardaki görünüşleri (kılık-kıyafet, duruş...vb.) üzerinden, yaşanan mekansal ve toplumsal kimlik değişimini açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu yerleşmelerin kentteki mekansal ve sosyal etkilerini incelemek için dönemin yazılı basını: gazete ve dergileri taranmıştır. Yazılı basında gündeme taşınmış haberler üzerinden sosyal ve mekansal yapı değerlendirilmek istenmiştir. Sümerbank Yerleşkesi başta olmak üzere, bu yerleşimlerin mekansal ve sosyal olarak kente nasıl bir yenilik getirdiği, yeni gündelik yaşamın nasıl karşılandığı ve nasıl haber niteliği taşıdığı incelenmiştir. Ayrıca bu yatırımlara bağlı konut üretiminin Kayseri'nin kentleşme sürecine katkılarını değerlendirebilmek için, o yıllarda kentin planlanmasına katkıda bulunmuş kişiler ile görüşülmüştür. Bu kapsamda devletin yaptığı tesisler çevresinde gelişen Yeni Mahalle ve Gazi Osman Mahallesi başta olmak üzere, Esenyurt Mahallesi ile Şeker Tepe Evler semtlerinin oluşum süreci ve buna bağlı alınan kararlar üzerine detaylı sözlü görüşmeler yapılmıştır.

Çalışmanın konu edindiği Cumhuriyet sonrası Kayseri'de devlet tarafından kurulan sanayi işletmeleri ve çevrelerinde gelişen konut yerleşimlerinin, kentleşme sürecindeki mekansal ve sosyal katkılarını değerlendirmek için yapılan bu okumaların yanı sıra, bu devlet yatırımlarına bağlı olarak kentin nüfus hareketleri ve demografik yapıdaki değişimleri de incelenmiştir. Bu değerlendirmeye paralel olarak, kentin mekansal gelişimi, ana planlama kararları üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, 1930 sonrası Kayseri kent merkezinin gelişimi irdelenmiştir. Bu değerlendirme kapsamında, Kayseri kentinin üç farklı noktasında kurulan devlet eliyle yapılmış sanayi tesisleri merkezli konut üretiminin, kentin mekansal ve sosyal yapısını nasıl etkilediğinin izleri ortaya çıkarılmak istenmiştir. Çalışma kapsamında yapılan bu inceleme, Kayseri kenti üzerinden, Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaşlaşma yaklaşımı ve buna bağlı değişen toplumun ve bireyin siyasal, sosyal ve kültürel kimliği, bu sürecin mekana etkilerini ve de mekanın modernleşme/kentleşme sürecindeki etkilerini değerlendirmeyi hedeflemiştir. Amaçlanan, Türkiye modernleşmesi üzerine yapılan devlet merkezlilik eleştirisini, Kayseri'deki devlet eliyle yapılmış sanayi yatırımları merkezli mekansal örgütlenmeler üzerinden tartışmaya açmak ve 'modern' kimliğinin, birey ve toplum tarafından ne kadar içselleştirildiğinin ve yaşama ne ölçüde dahil edildiğinin değerlendirmesini sunmaktır.

2. TÜRKİYE MODERNLEŞMESİ, MODERNLİK OLGUSU VE KİMLİK SORUNSAĞI

Türkiye için Cumhuriyet'in ilanı, siyasal, sosyal ve mekansal olarak önemli bir miladı tarihlendirmektedir: Siyasal olarak yeni bir yapılanmanın ötesinde, devrimler ile sosyal ve mekansal değişimler içermektedir. Aslında bu devrimci yaklaşımı, tarihsel olarak hem bir kırılma hem de bir süreklilik olarak değerlendirmek mümkündür: Değişim arayışı, tarihsel olarak Osmanlı Devleti'nin son yıllarında gündeme alınan Batılaşma yaklaşımının bir yansıması olarak görülebilir. Ancak dönemin yaklaşımı, Osmanlı Devleti ile Batı arasında ticari, askeri ve siyasi ilişkileri yeniden düzenleme arayışından oldukça farklı bir içeriğe sahiptir. Bu bakışla Cumhuriyet sonrası modernleşme yaklaşımının, sosyal ve mekansal olarak kırılmalara yol açan devrimci bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.

Yenilenme, değişim ve ortaya çıkardığı *farklılık*, modernlik olgusunun en temel görüngüleri olarak dikkate alındığında, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki modernleşme süreci, birbiri ile paralel iki ayrı değerlendirmeye ihtiyaç duymaktadır. Devrimler ile sadece siyasal bir yapılanma değil, mekansal ve toplumsal yapının değişmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla, Cumhuriyet sonrası modernleşme sürecini, mekansal ve toplumsal olarak değerlendirmek gerekmektedir. Öncelikle, Cumhuriyet devrimlerinin *yenilenme* arayışları, mevcut duruma karşı *farklılık* oluşturmuş, toplumsal ve mekansal değişimi ortaya çıkarmıştır. Diğer taraftan, bu değişim arzusuyla birlikte, *misak-i milli* sınırları içinde ulusal bir kimlik oluşturma yaklaşımları, sosyal olarak farklılığı yaratmaktan çok, *birleştirici* bir hedef içermektedir. Ulusal yapının kurulumu, Kurtuluş Savaşı'nın bir sürekliliği ve gerekliliği olarak sunulmuştur. Ancak bu durum, döneme hakim olan uluslaşma sürecinin bir yansıması olarak yorumlanabilir.

Bu bakışla Türkiye modernleşmesi, sosyal ve mekansal olarak *Batı* merkezli *yeni-'modern'* bir kimliğin kurulması olarak özetlenebilir. Yeni kimlik, baştan aşağıya yenilenmeyi içermektedir. Dolayısıyla, yaşama biçimleri, alışkanlıklar ve ilişkiler bu amaca göre yeniden kurgulanmalıdır. Bu amaçla, bireysel ve toplumsal olarak, yenilenmeyi içeren bir çok devrimler yapmıştır. Cumhuriyet devrimlerine özgü bir başka durum ise, bu geçişin zaman içinde kendiliğinden oluşması yerine, *birdenbire* ve eskiye karşı tam anlamıyla yeni bir düzenin kurulması arayışı ile ortaya konmuş olmasıdır. Bu niteliklere bağlı olarak Cumhuriyet devrimlerinin, sosyal ve mekansal olarak bir kimlik sorunsalı ortaya çıkardığı söylenebilir. Toplum, birey ve yaşadığı mekanlara ait değerler, bir anlamda alt-üst edilmiştir. Bu yaklaşımla bölüm kapsamında, Cumhuriyet sonrası Kayseri kentindeki modernleşme deneyimine bağlı olarak sosyal ve mekansal olarak yaşanan değişimin değerlendirilmesine ışık tutması için, modernlik olgusu, kimlik sorunsalı ve Türkiye özelindeki gelişmeler ve tartışmalar incelenmiştir.

Modernleşme sürecine bağlı olarak kimlik, sahip olunan ya da geçmişten bireye miras kalan bir kodlama olmak yerine, kişisel yetilerle elde edilen bir değer niteliği kazanmıştır. Bu bakışla farklılığa -ve çokluğa- vurgu yapan bir sorunsal olarak kimlik ve bu tartışmaların beslendiği modernlik olgusu, kavramsal içerikleri ile birbirinden beslenmektedir. Kimlik üzerine yapılacak kavramsal inceleme, bu çalışmada modernlik olgusu ve modernleşme sürecine bağlı olarak ortaya çıkan gelişmeleri ve tartışmaları yönlendirmek için seçilmiştir. Modernlik olgusuna bağlı tartışmalar ve gelişmeler, *özdeşlik* ve *farklılık* kavramları üzerine yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla, 'modern' kimlik üzerine yapılacak bir inceleme, kimlik sorunsalının bu iki temel kavramla karşılıklı ilişkisi üzerine odaklanmaktadır. Bu kapsamda ve kavramlar üzerindeki tartışmalar ışığında, kimlik sorunu tartışmalarının değerlendirilmesi, yaşanan mekansal ve sosyal dönüşümün izleri hakkında ön bir bilgi sunma hedefi taşımaktadır.

2.1 Tanımlama/Sınıflama Aracı Olarak Kimlik

Kimlik, en basit anlamıyla, bireyi veya toplumu diğerlerinden ayıran ya da ortak kılan nitelikler, öznel değerler ve ilişkiler bütünüdür. Bir başka anlatımla, bireyleri ya da toplumları kendilerince özgün kılan ya da özelleştiren değerlerin farkına varılmasıdır. Aslında kimlik, bir özdeşlik ya da farklılık tanımlamasıdır. Latince *idem* (the same) kelimesinden türeyen kimlik (İngilizce: *identity*; Latince: *identitas*) kavramının, Jenkins'e (1996) göre iki temel anlamı bulunmaktadır. İlki, "tamamen bir benzerlik (özdeş/tıpatıp)", ikincisi ise, "sürekliliği ya da benzerliği ayırma" arayışıdır. Dolayısıyla kimlik, "insanlar veya nesneler arasındaki bir taraftan benzerlik, diğer taraftan farklılık karşılaştırması" yapan bir olgudur. Bu yaklaşımdan hareketle, kimlik "orada duran" bir tanımlama değildir; "kurulması, oluşturulması" gerekmektedir. Bu bakışlar ışığında kimlik sorunsalının, birey ve toplumsal yapı üzerindeki etkilerini değerlendirebilmek için, *birliktelik* ve *farklılık* merkezli iki temel sosyal kavram üzerinden tartışmak gerekli görülmüştür: Kimlik öncelikle, diğer(ler)ine karşı, öznel (kişisel ve/veya toplumsal) değerlerin tariflenmesi; bir başka anlatımla, *farklılığın* ortaya çıkarılmasıdır. Diğer taraftan kimlik sorunsalı, sosyal düzeni kuran *birlikteliğin* anlamlandırması arayışları ile ilişkilidir. Bir anlamda, sosyal iletişimin ve ortaklığın sebeplerinin vurgulanmasıdır. Bu iki temel kavram üzerinden yapılacak değerlendirmenin, 'modern' kimlik tartışmalarına temel oluşturması hedeflenmektedir.

2.1.1 Diğer(ler)ine Karşı Farklılık

Sosyal bir varlık olan insan, kendi varlığına özgü değerlerle diğerleri ile ilişkiye geçmektedir. Karşılıklı iletişimi ve etkileşimi sağlayan, farklılıklar ve benzerliklerdir. Sosyal olarak birey, hem kendine hem de içinde bulunduğu topluma özgü nitelikleri keşfetme arayışındadır. Kimlik sorunsalını temellendiren bu arayış, Castells'e (2004) göre, "nasıl, ne ile, kimden ve ne için" sorularından kaynaklanmaktadır: "İster bireysel, ister toplumsal ya da grup merkezli

olsun kimliğin kurulumu, tarihsel, coğrafi, biyolojik, üretilmiş, kurumsallaşmış olandan ya da kolektif hafızadan, inanışlardan veya kişisel fantezilerden” cevap aramaktadır. Bu arayışın sebebini Sennett (1999) kimliğin en yalın anlamıyla, "insanların kendilerini başkaları karşısında tanımladıkları terimlerin" arı hali olarak açıklamaktadır. Ona göre, bu tanımlama arzusu "içerdiği girişim" ile "toplumsal yaşamdaki tehditleri eleyen, bileşik, uyumlu bir imaj ya da kimlik" yaratma eylemidir. Ancak, bu tanımlama arzusunu ortaya çıkaran kimlik sorunsalı, Neill'e (2004) göre, bireyin manevi olarak sahip olduğu, kendisi için "vazgeçilmez şekilde önemli olan" tüm değerlerin ifade edilme arayışından beslenmektedir. Bu, bir anlamda farklılığın ifade edilmesi arayışıdır.

Aslında *farklılık*, kimliğin içeriğini genişlettiği kadar sınırlandıran da bir etmendir. Farklılığın yaratılması ya da tariflenmesi, benzerlikleri ve aynılıkları daha fazla ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla farklılık, benzerlikleri vurgulayan bir değer olarak görülebilir. Benzerlikler ise bireyin toplum içindeki sosyal yapısını güçlendiren bulgulardır. Bunlar bir anlamda toplumsal yapıyı anlamlandıran bir değerlerdir. Ancak benzerlik, aynı olmaktan farklı bir durumdur. Benzerlik, farklı olanlara karşı bir ortaklık arayışıdır. Dolayısıyla, sosyal olarak iletişimi güçlendiren bir etmendir.

Connolly (1989), birey veya toplumun, kendisi dışında kalana (diğerine), kendini tanımlama arzusundan bahsetmektedir: "kimlik ve farklılık birbirine bağlıdır. Birincisinin geçmişiyle yüz yüze gelmeden ikincisiyle olan ilişkiyi yeniden oluşturmak mümkün değildir." Daha yalın bir anlatımla, başkalarına karşı benzerliklerin vurgulanması, diğerlerine karşı farklılığı, birlikte olunana karşı da ortaklığı anlamlandırmaktır. Benzer bakışla Mansefoli (1996) kimlik sorunsalının, "ideolojilerden çok eylemler ve diğerleri ile olan duygusal bağlar, gruplamanın seçiciliği, sembolik anlamlar ve kategori ayrımı çok belirli olamayan bir aidiyet hissi ile ilgili" olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla kimlik, birey merkezli -ama- toplumsal bir tanımlamadır. Bireyin, yaşadığı toplumu ve içinde olma sebeplerini anlamlandırmasıdır. Kimliğin bu tanımlayıcı niteliği, aslında iletişimi sağlayan dilden, gelenekler ve alışkanlıklara, ortak zaman ve mekan deneyimine bağlı bir örüntüdür. Bireyin, kendisi ve dolayısıyla içinde yaşadığı toplulukla yüzleşme eylemidir.

Castells (2004) ise kimliği, insanların anlam ve deneyim kaynağı olarak tanımlamakta ve "kimliği, kültürel bir nitelik olarak temel anlamın inşası" olarak açıklamaktadır. Ona göre "kimlik, geleneksel olandan; rollerden/davranışlardan ya da davranışların kurulmasından farklı bir anlam içermektedir. Kimlikler, bireylerin kendilerini tanımladıkları değerlerdir. Her ne kadar kişinin kendini tanımlaması sosyal rolü/davranışı ile oldukça bağlantılı olsa da kimlikler, bireyin toplum içindeki davranışından daha etkili anlam kaynaklarıdır. Daha basit bir anlatımla, "davranışlar eylemi, kimlikler ise anlamı" düzenlemektedir. Bu oluşumda cinsiyet, bireysel kimliğin ortaya çıkışında en önemli etkenlerden birisidir. Benzer bakış açısıyla Jenkins (1996), cinsiyetin politik oluşumlarında merkezinde de olduğunu savunmaktadır. Örneğin "dünyanın her yerinde kadınlar, eşit haklara sahip olabilmek ya da

kendi kadın kimliklerini oluşturabilmek” için yıllardır politik söylemlerin merkezinde yer almaktadırlar. Cinsiyet, bireyin kimliğini oluşturan en temel öğelerden birisidir. Ayrıca, temel bir sosyal kimlik tanımlayıcısı olarak, “bireyin kendini keşfetmesini ve varlığını deneyimlemesini sağlayan bir etkidir.” Cinsiyet aynı zamanda, “diğerleri ile olan ilişkileri düzenleyen en temel” tanımlamadır.

Kadın veya erkek olmak, diğerleri ile olan sosyal ilişkiyi, yakınlığı ya da uzaklığı, bireyler arasındaki davranışı oluşturmaktadır. Arkadaşlıklar ya da birliktelikler, sosyal yapı içinde cinsiyet ayrımının nasıl dengeleneceğine bağlı olmaktadır. Temel olarak cinsiyet, sosyal yaşantıyı kurmaktadır. Dolayısıyla, cinsiyet ile kimlik ilişkisini iki ayrı yaklaşımla değerlendirmek gereklidir. Öncelikle cinsiyet, toplumsal ilişkiler içinde sosyal davranışı kuran ön bir değerlendirmedir. Kadın veya erkek kimlikleri, toplum içindeki en temel birim olan aile başta olmak üzere, anne-baba gibi belirli davranış kalıplarının oluşumunu sağlamaktadır. Ayrıca cinsiyet, bireyin kendi varlığını tanımlayan kendine özgü bir araçtır. Ancak, Llyord (2005) cinsiyet üzerine temellenmiş kimlikleri, “her zaman için belirsizlik ve düzensizlik oluşturucu” olarak değerlendirmektedir. Çünkü ona göre cinsiyet merkezli kimlikler, “doğal varlığın” ötesinde “birer kurgudur.” Aslında cinsiyet, sosyal yaşantı içinde önemli bir davranış tanımlayıcısıdır: Cinsiyet ayrımı ile sosyal düzen oluşturma kaygısı, tamamen “politik ve kapitalist düzenin getirisidir.” Özellikle, kadın kimliğinin, eşit hak ve özgürlükler arayışında, kapitalist söylemler ile tartışılması, bireylerin cinsel tercihlerini kimliklerini tanımlayan en önemli temel yapılardan biri haline getirmiştir. Benzer bir bakış açısıyla Butler (1990) da cinsiyetin “tamamen bir kurmaca” olduğunu düşünmektedir. Ona göre cinsiyet, “bireye özgü” ve, “günlük deneyimlerle değişen” bir olgudur. “Politik arayışların fantastik birer yansıması” olarak sosyal davranışlardaki değişiklikler, cinsiyetin değişken ve bireye özgü bir olgu olmasına sebep olmuştur.

Özetle kimlik sorunsalı, bireysel ya da toplumsal olarak “diğerlerine” karşı, kendi varlığını tanımlama ve anlamlandırma arayışındır. Bir başka anlatımla, kişilerin toplumsal eylemini kuran sembolik bir açıklamadır: Bir taraftan bireyin zaman ve mekanla ilişkisinin kurulması, diğer taraftan da “öteki” her şey ile herkesin tanımlanmasıdır. Bireyin, kendisine ve yaşamına ait değerleri anlamlandırması, yaşadığı dünya üzerindeki varlığını konumlandırmasıdır.

2.1.2 Birlikte Özdeşlik

Birlikte yaşama deneyimi, karşılıklı iletişimin ve işbirliğinin ürünüdür. Bir arada olmanın tarihsel, siyasal, ekonomik ve/veya mekansal sebepleri bulunabilir. Ancak, birlikteliği anlamlandıran en önemli değer bu ortaklığın sebeplerinin toplumsallaşmasıdır. Ortak geçmiş, birlikteliği anlamlandıran en önemli sebeplerden birisidir. Benzer biçimde, alışkanlıklar, gelenekler ya da ritüeller, birlikteliğin oluşumunda etkilidir. Özellikle geçmişin anlamlandırılması, hem bireysel hem de toplumsal olarak en etkili kimlik tanımlayıcısıdır.

Bir bilinç sorunu olan kimlik ile 'ben' ve 'biz' kavramlarını, birbirinden ayıramaz sosyal birer sınıflama olarak açıklamak mümkündür: Bireyin kimliği, "ait olduğu gruptaki etkileşim ve iletişim" ile oluşmakta ve de içinde yaşadığı toplumun ortak değerlerine katılmaktadır. Ancak bu durum, bir süreklilikten çok eyleme "taşıyıcılık" özelliği kazandırılmasıdır. Dolayısıyla, ortaklıkların ve kuralların onaylanması olarak katılım, kolektif eylemin, ortak bilincin ve değerlerin zenginleştirilmesidir. "Kimlik, kesinlikle çoğulluk ifade eden bir kavramdır ve başka kimlikleri" içermektedir: Bir başka anlatımla çeşitlilik olmadan birliktelik, "başkaları olmadan benlik" tariflenemeyen kavramlardır (Assmann, 2001).

Bu yaklaşımla kimlik, toplumsal olarak bir özdeşlik sorunsalı olarak düşünülebilir. Özdeşlik, aslında bireyin diğer toplumlar karşısında, kendini ifade etmek için kullandığı bir tanımlamadır. İçerik olarak da bireyin, sadece kendi toplumu ve içindeki yaşamını ifadelendirdiği ortaklıklarını değil, kendinden öncesinin ve de sonrasının hedeflerini de kapsamaktadır. Assmann (2001) bu ortaklığı, bireyin "kendi açısından bir kurmaca, sosyal bir imgelem ürünü" olarak düşünmekte ve "ortak aidiyetin bilince çıkarılması" olarak yorumlamaktadır. Melucci (1989) ise, özdeşliğin ifadelendirilmesini ya da bir başka anlatımla kolektif kimliğin oluşumunu hassas bir süreç olarak değerlendirir. Ona göre kolektif kimlik, toplumsal ortaklığın -özdeşleşmenin- kurumsallaşmış biçimidir. Ancak ortak tarih deneyimi, her zaman morfolojik olarak toplumun zaman içindeki kolektif eylem deneyimini açıklamaya yeterli değildir. Bu yüzden, içinde yazılı tarihten daha fazla ortaklık içeren bu süreci, ortak zaman ve mekan deneyiminden doğan kültür, kimliğe ait değerlerin önemli bir taşıyıcısıdır.

Benzer bir bakış açısıyla, Chambers (2005) kimliği, açık olarak dile getirilmeyen "öznellik hikayelerinin tarihsel ve kültürel anlatılarla" çatışmasından doğan bir değerler dizisi olarak tanımlamaktadır. "Bireysel hikayeler, bilinçdışı güdü ve arzular" herhangi bir hedef gütmeyen, ama yaşanan yere aitlik duygusu ve bireye özgümlükleri ile bu çatışmayı ortaya çıkaran zaman ve mekan deneyimleridir. Özellikle, hatıralar/anılar ortak yaşama ve zaman deneyiminin kolektif üretimiyle oluştukları için, ancak toplumlarına anlamlı gelen kendilerine özgü öyküsel nitelikleri ile, diğerlerine karşı kurulan önemli bir tanımlama olarak önemsenmelidir.

Kimlik sorunsalı, hatıralar/anılar ile yakından ilişkilidir. Bu yüzden, kimliğin kurulumunda öyküsel bir sürekliliğe ihtiyaç duyulmaktadır. Hatıralar, kimliği anlamlandıran, geçmiş ile geleceği bağlayan değerlerdir. Ancak hatıralar, tarih gibi soyut bir oluşumdur; kendini kullanan, hatırlayan kişiler dışında varlık sürdüremezler. Tam da bu sebepten dolayı hatıralar/anılar, pasif bir olgu ya da saklama/aktarma aracı değil, geçmişin etkin görüngü bankalarıdır (Neill, 2004). Anıların bir diğer özelliği ise, zamana ve durumlara bağlı değişimlere karşı geçmiş ve gelecek arasındaki bağlayıcı sürekliliklerini korumalarıdır. Samuel (1994) de hatıraların, anın gereklerine göre renk, biçim ve mekan değiştirerek tarihselliklerini ve sürekliliklerini koruduklarını savunmaktadır. Ona göre bu sürekliliği, anımsama eyleminin özelliklerine bağlı, bir çeşit kültürel ya da ritüel -hatta mekansal-

biçimlerde kurumsallaştırılmaları ile sağlamaktadırlar. Destanlar, masallar ya da halk hikayeleri gibi sözel olarak aktarılan öyküler bu sürekliliğin nasıl sağlandığını açıklayan önemli örneklerdir. Yaşanan önemli olaylar için yaratılan bu sözlü anlatılar, zaman içinde toplumun karşılaştığı durumlara göre eklemeler (ya da azaltmalar) ile zenginleştirilmektedir. Böylece, öykü edindikleri önemli durumun toplumsal hafızada önemi korunarak sürekliliği sağlanmaktadır.

Sözlü anlatılar gibi, mezar anıtları ya da önemli gelişmeleri anımsatmak için yapılmış heykeller, zafer takları gibi ögeler ve kilise, cami gibi kamusal mekanlar da, geçmiş ve gelecek arasında bağlayıcı köprüler kurmaktadır. Bu bir anlamda kimliğin oluşuma etki eden değerlerin sürekliliğinin nesnel olarak kurulmasıdır. Ancak hiçbir, bitmiş, sona ermiş bir içeriğe sahip değildir; Zamana ve durumlara bağlı olarak, içeriğine, yine ancak o toplumun üyeleri tarafından anlamlı gelecek, eklemeler ya da yorumlar yapılmaktadır. Ancak hiçbir değişim, ortak anımsama ögesine ait içeriğin esas konusunu değiştirmeyi amaçlamamaktadır. Önemli olan, anımsanan durumun, zaman içindeki etkilerini sonraki nesillere aktarmak ve ortaklığı anlamlandırmaktır.

Bu anlamlandırmada Melucci (1989), bireysel ifade ve kimliğe bağlı kültürel değerlerin oldukça önemsenmesi gerekliliğini savunmaktadır. Ona göre, “kolektif kimliklerin üretilmesi, toplumsal yapının oluşumu içindeki anlama ve sembolik değerlere bağlıdır.” Bu değerler, tarih içindeki gelişmelerden bile daha etkin biçimde toplumsal yapıyı kuran kimliğe ait bir üretimdir. Aslında bu yaklaşım, bireyin kendini içinde yaşadığı toplumun sembolik değerlerine bağlı olarak bir bilgi üretimi ve farklılığının ifadesi olarak düşünülebilir. Ancak Buckser (1999), geçmişin (tarihin), bir arada yaşanan toplumun hassasiyetlerini ya da kimliğinin değerlerini açıklamak için bir düstur ve psikolojik bir alegori olarak kullanıldığını savunmaktadır. Ona göre bir topluluğun tarihini açıklamak, onun kimliğini şekillendirmek, kim olduğunu ve dünyanın geniş sosyal yapısı içinde nerede olduğunu tariflemektir. Tarih, bir arada yaşananların ortak geçmişleri üzerine bireysel olarak anlattıkları ile varlığının karakterinin oluşturulmasıdır. Hatıralar ve geçmişin yeniden aktarılması ise, toplumsal birlikteliği, aidiyet hissini ve topluluğun dış dünya ile ilişkisini anlamlandırmakta ve biçimlendirmektedir.

Kimlik, bir başka insan ya da topluluk, veya ortak hedefler ve sınırların oluşturduğuyalıtılmışlık ve kurulan düzene karşı bir ‘bağlılık hissi’ ya da paylaşılan ortak özellikler (karakteristikler) olarak açıklanabilir (Hall, 1996). Ortaklık ve bu ortaklığa bağlılık, toplumsal olarak önemsenen bir kimlik kurucusudur. Bağlılık hissi, bir anlamda ortaklığın onaylanmasıdır. Zamana ve durumlara bağlı her tür olumlu ya da olumsuz gelişmeye karşı ortaklığın sürekliliğini amaçlayan toplum ve üyeleri arasında, soyut olarak kurulan sosyal bir anlaşmadır. Diğerlerine karşı, ortak özelliklerin önemsenmesi ve vurgulanması yaklaşımıdır. Birliktelik, benzerlikler ve bunlara bağlı ortaklıklarla kurulan bir düzen ile sağlamaktadır.

Aslında birlikteliği onaylama ve ortak paylaşımları oluşturma süreci bir anlamda, kimlik sorunsalını ortaya çıkaran 'öteki' olanın tarifenmesidir. Ötekinin inşası, "kendiliklerimizin tarihsel, kültürel ve ahlaki anlamda yeniden" üretiminden doğan ve "kendi tikel dünya, merkez, bilgi, ve iktidar anlayışımızın olmazsa olmaz" temeli olan bir gelişmedir. Kendimize karşı ötekini adlandırmak bir anlamda onu ele geçirmektir. Bu süreçte farklılıklar, "kendi dilimiz, bilgimiz ve denetimimiz dahilinde" olduğu sürece kabul edilebilen değerler oluşturmaktadır. Ancak, farklılıklar kendi kurallarımız ile değil, kendimize ait olana tezatlıkları ile tarifenerek, anlamlandırılırlar. (Chamber, 2005)

Bauman'a (2003) göre, toplumsal yapıda öteki olanın tarifenmesi ile ortaya çıkan sorun, siyasal olarak farklılıkların, ancak "dost" ve "yerli" olarak yeniden tanımlanması ile ortadan kaldırılmaktadır. Bu yaklaşım, ulus-devlet yapılanmasını ortaya çıkarmaktadır. Öteki olana karşı bu siyasal çözüm arayışını, Miller (2000) birbirine bağlı üç durumla açıklamaktadır: Öncelikle ulus, her şeyden önce kişinin ait olduğu topluluğa aidiyetine vurgu yapan değerleri önemsemesidir. Bir başka anlatımla bireye, kendi kimliğini tarif ederken ait olduğu toplumun "milli" köklerine öncelik verme kaygısının kazandırılmasıdır. Ancak ulusal değerlerin, bireysel kimliğin kurucu -ama zorunlu olmayan- öğelerinden birisi olduğu ihmal edilmemelidir. İkinci olarak ulus, toplulukların birlikteliklerini etik olarak açıklama kaygılarıdır: Ulus, öncelikle yurt mekanının sınırlarının belirlenmesi ile ortaya çıkmaktadır. Aynı sınırlar içinde "biz" olarak yaşayanların, bu birlikteliklerinin yararlarını, sosyal ve mekansal olarak önemsemesidir. Son olarak ulus, politik bir oluşumdur: Ulusal topluluğu oluşturanların belirli sınırlar ve kurallar içinde yaşamalarının vurgulanmasıdır.

Ulusal ortaklığı kuran ve sürekliliğine vurgu yapan ideolojiler ise Bauman'a (2005) göre, sadece "öğrenilen ve inanılan eklemelenmiş bir öğreti, bir sözel ifadeler" topluluğu değil, "insanların hayat tarzına" dahil edilen ve "onların eyleme ve ilişkilene tarzı" tarafından emilen bir yaşama biçimi olarak vücut bulmaktadır. Her ne kadar, ulusal birliktelikler siyasal gelişmeler ile yakından ilişkili olsa da Miller (2000), ulusların ancak üyeleri var olduklarına inandıkları zaman oluştuğunu savunmaktadır: Ona göre ulus, bir grup insanın, ırk ya da dil gibi ortak birtakım nitelikleri nasıl paylaştıklarından farklı bir şeydir. Bu tip özellikler, toplulukları ulus yapmaya yetmemekte, sadece içinde barındırdığı üyelerin nasıl niteliklere sahip olduğunu açıklamaktadır. Neill (2004) ise, ulusal birliktelik duygusunun aslında, etnik kimlik, dil, kültür, edebiyat, tarih ve üzerinde yaşanan yurt mekanı üzerine edinilmiş romantik duygulara vurgu yaparak oluşturulduğunu belirtmektedir. Benzer bakışla Buckser (1999), etnik köklere bağlı olmuş topluluklarda (iç-dış) sınırlarların çok belirgin ve kolay tarifi edilebilir olduğunu savunmaktadır. Ona göre, "bir etnik grup varlığını, sadece gruba özgü ifadelerle değil üyelerinin kolektif üretimle elde ettiği algı ile oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bireysel anlayışlar grubu oluşturan esas etmendir ve grubun yapısını belirler." Hatta bu çıkarımlar, topluluğa biçimini veren kurucu değerlerdir. Diğer taraftan bu oluşumda ise, "geçmişe ait biçimler, bireylerin ataları ve tarihlerine ait köklerle olan ilişkiyi betimlediği için" önem taşımaktadır. Geçmiş, hem bireye hem de topluluğa kim olduğunu ifade etmektedir.

Hardt ve Negri (2003) de bu tip bir kimlik sorunsalının, “kan ilişkilerinin biyolojik” ve “toprağın uzamsal bir sürekliliği” ile “dilsel ortaklık temelinde kurulmuş kültürel, birleştirici” etmenlerden kaynaklandığını savunmaktadır: Etnik kökler, dini inanışlar, gelenekler; alışkanlıklar, değer yargıları, yiyecekler; tatlar, toplum içindeki cinsiyet rolleri kültürel farklılıkları yaratan ve kolektif üretimi oluşturan değerlerdir. Ancak, özellikle etnik yapılar merkezli, -milliyetçi- ulusal yapılanmalar, oldukça belirgin sınırlar oluşturmuştur. Bu tip bir sosyal yapının ve ulusal kimliğinin sürekliliği, barındırdığı değerlerin denetimi ve kontrol altında üretimi ile mümkündür. Özetle, iktidar odaklı olsun ya da olmasın, toplumsal birlikteliği anlamlandıran zamansal ve mekansal değerlerin tanımlanması, kolektif üretimi ve kimliği daha okunur kılma kaygısındadır. Özdeşlik arayışı diğerleri karşısında, bir tür kendi varlıklarını, tanımlama ve onaylama yaklaşımıdır. Siyasal, sosyal ve mekansal olarak, toplumların yaşadıkları ortamda, bir özerklik kazanma istemi olarak değerlendirilmelidir.

2.2 ‘Modern’in Kimliği

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, yaşanan gelişmelere ve tartışmalara bağlı olarak ‘modern’, içeriği, yorumlanışı ve etkileriyle, yaşantımızın önemli tartışma konularından biri olmuştur. Her ne kadar düşünsel alt yapısını oluşturan modernlik olgusu daha önceye dayansa da, aslında bir durumun ifadesi olan ‘modern’, bir sıfat olarak modernleşme sürecinin etkisiyle günlük yaşantımızda kullanılmaya başlanmıştır. Oysa ‘modern’, devrimci bir şekilde değişime yol açan bir durumu ve etkilerini tariflemek için kullanılan bir tanımlamadır. Üzerindeki tüm aşkınlıkları ret eden öznenin, hem kendisini hem de çevresinde ilişki kurduğu her şeyi yeniden keşfini içeren bir durumdur. Dolayısıyla, her hangi bir durumu ya da gerçekliği niteleyecek bir sıfat olmaktan çok, kendisini tanımlama çabasındaki bireyin içinde olduğu arayıştır.

‘Modern’, “latince modernus” kelimesinden türeyen basitçe “şimdi” ya da “şimdiki(nin) zaman(ı)” olarak anlaşılması gereken bir olgudur. Ayrıca, *antiquas* (eski) olarak tanımlanan “bağımsız özel bir antiteze sahiptir.” İçeriğinin karşı durduğu geçmiş/antikite, “ne üstün ne de aşağı” bir şeydir, şimdinin “basitçe farklı” olduğunu önemsenmek içindir. Bir başka anlatımla ‘modern’, sıradan bir şimdinin değil, ardında değişimler ve devrimler bırakarak ilerleyen, devrim halinde bir yenilenme arayışıdır (Jameson, 2004). Bu yaklaşımla modernlik olgusunu, modernleşme süreci ve etkilerini birbirleriyle ilişkili, ama bir o kadar da farklı bir okuma ile değerlendirmek gerekmektedir.

Modern olan dünya, Hobsbawn’a (1973) göre, Fransız Devrimi ile Sanayi (İngiliz) Devrimi’nin ortak ürünüdür. Kökleri Fransız Devrimi’ne dayanan modernlik kavramı, her ne kadar modernleşme süreci ve modernizmin felsefi dayanağı olsa da, özellikle İngiliz (Sanayi) Devrimi’nin yansımaları, daha farklı bir eksenle ilerlemeye yol açmıştır. Küçük (2000) ise, modernlik kavramını, bu yaklaşım içinde, “bir bakıma bir rasyonelleşme ve modernleşme süreci” olarak değerlendirmektedir. Ancak, bu temel yaklaşımla birlikte, “modernliğe yönelik

çok yönlü ve ayrıntılı eleştirileri anlamlandırmak için, modernliğe önce felsefi bir sorun olarak yaklaşmak” gerekliliğini de öne sürmektedir. Ona göre modernlik olgusu, insanoğlunun “kendi varlığını kendisinden hareketle temellendirme arayışı olarak değerlendirilmelidir.

Aslında, her hangi bir kavramı ya da bilgiyi, bulunduğu “sistemin o anki düzeni içinde” değil de “geçmişine” ya da “olmuşluğundan” (halihazır durumundan) bağımsız olarak “geleceğine” yönelerek kabul etmek ve benimsek, yanılgı yaratmaktadır. Her tür kavram ya da bilgi, ancak “o anın” bağımsız deneyimi ile, “metafizik” başta olmak üzere tüm yanılgılardan; geçmişin kalıpları ya da geleceğe karşı ön yargılardan bağımsız olarak üretilebilir. Aslında bu tip bir üretim, kişinin ilişkiye geçtiği varlığın “oluşmuşluğun” açığa çıkarılmasıdır“ ve bu açıklamaya da ancak ampirik yasalardan geçilerek” ulaşılabilmektedir. “Deneyi, bilgi tarzı kılan ve yapan şey” ise, nesnenin kendi “anlık” yasalarıdır. Ancak, bu yasalar “nesnenin kendisinde değil, kendi bilgi tarzımızın” içindedir (Cassirer, 1996). Bu arayışın, -aynı zamanda Aydınlanma hareketini de ivmelendiren- Kant felsefesinden beslenerek ortaya çıktığı söylenebilir. Kant, bilginin üretiminde aklın ve anlık deneyimin işbirliğine girmesini sağlamıştır: Kant’ın (1990; 1781) akıllı, “anlık kurallarını prensipler ile birliğe getirme yetisi” olarak nitelediğini savunmaktadır. “Akıl, ancak anlığın kullanımına ilişkindir ve bu ilişki mümkün deneyin temelini içermekle sınırlı değildir”, aksine nesneyi “mutlak bütünü içinde” kavramanın önünü açmıştır.

Bu yaklaşım, aklın “kendi başına pratik”; edimsel bir nitelik kazanmasını sağlamıştır. Bu sayede “akıl, olup biten şeylerin ampirik-nedensel bir düzene göre olup bitmek zorunda olmalarını, kendi norm belirleyici bakış noktası altında hem kendisine onaylatmaya hem de olup biteni zorunluluk altında tasarlamaya” başlamıştır; “işte bu tam da özgürlüktür” (Cassirer, 1996). Bu bakışla modernlik, tek bir amaç veya koşul olmadan, nesne ile kendi merkezinden ilişkiye geçerek, onu kendi neden-sorun ilişkisiyle tanımlama ve üzerinden bilgi üretme hakkına sahip olabilmek demektir.

Cacciari (1976), modernlik olgusunun temel niteliği olan, bireyin kendi merkezden bilgi üretme yaklaşımını bir “kriz” durumu olarak tariflemektedir. Ona göre modernlik, özne ile iktidar arasındaki çatışmadan doğmuş bir kriz halidir. Bu çatışmayı ortaya çıkaran, Avrupa merkezli Aydınlanma hareketi ve otorite karşısında bireyi ön plana çıkaran kimlik tartışmalarıdır. Özünde bireyin, kendi benliği ve yetileri ile varlığını tanımlanması ana fikri bulunmaktadır. Aslında Kant’a (1963) göre, özne’nin kendini keşfetmesi krizi ortaya çıkaran esas gelişmedir. Dolayısıyla tam da krizi doğuran bu durum, otoritenin aşkınılığına karşı, bireyin kendini içkinleştirerek, varlığını kendi merkezinden tanımlama arayışı olarak tariflenebilir. Ancak, bireylerin kendi varlıklarını kendi merkezlerinden temellendirme arayışları, toplum düzeninin yeniden yapılanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Geleneksel olan kodlar parçalanmış, birlikteliğin ya da ayrışmanın sebepleri, rasyonel mantık ile tanımlanmaya başlanmıştır.

Modernlik olgusunun krize yol açan etkilerini anlamlandırmak Aydınlanma hareketini ve bu gelişmeyi ortaya çıkaran gerekçeleri yeniden gözden geçirmek önemlidir. Aydınlanma her şeyden önce bireyin üzerine başkaları tarafından dayatılan tüm kodlamalardan ve esaretten kurtulması ve buna karşı aklını kullanma cesaretini gösterebilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla, iktidarın/otoritenin ve dinin (Avrupa için kilisenin) her tür aşkınlığına karşı bireyin özneliliğini, varlığını, aklını ve yetilerini kendi merkezinden tariflemeye yönlendiren bir kimlik sorunsalı ortaya çıkarmıştır (Kant, 1963). Bu krizle ortaya çıkan bir olgu olarak modernlik Dussel'in (1988) de savunduğu gibi "bağımsız bir sistem olarak Avrupa'nın değil, merkez olarak Avrupa'nın bir olgusudur." Bu bakışla, modernliğe ait her hangi bir gelişmeyi, (Batı) Avrupa merkezinden bağımsız tartışmak anlamlı değildir. Özellikle Batı Avrupa coğrafyasında, Aydınlanma hareketini ortaya çıkaran sosyo-ekonomik ve siyasal yapı göz önüne alındığında, bu düşüncenin ortaya çıkışı aslında kilise ve aristokrasinin oluşturduğu aşkın güce karşı devrimci bir ayaklanmadır. Aydınlanma her şeyden önce Marcuse'a (1999) göre, bireyin aklını özgürleştirilmesi, öncelikle yaşadığı dünyayı kendi merkezinden kavramasını sağlamıştır. Böylece, daha önce inanışına bağlı olarak şekillenen kendi dünyası hakkındaki metafizik gelenek kırılmıştır. Dolayısıyla da birey dünyasını; tarihini ve toplumsal yapısını kendi ürünü olarak oluşturma şansına sahip olmuştur.

Basit bir genelleme ile Avrupa modernliğinin köklerini, "dünyevi işlerle ilahi ve aşkın otoriteyi reddeden bir sekülerleşme sürecinden çıkan bir şey" olarak nitelemek mümkündür. Oysa, modernlik olgusuyla iç içe geçen kriz hali aslında, "bu dünyanın güçlerini olumlamak, içkinlik düzlemini keşfetmek" düşüncesinin sadece bir belirtisi olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla modernliği, bilginin aşkın düzlemden içkin düzleme geçmesi olarak nitelemek daha anlamlı olmaktadır (Hardt ve Negri, 2003). Bu arayışa bağlı olarak bireylerin farklılaşması, toplumsal yapının sürekliliği için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Çünkü, farklı bakış açılarının üretilmesi, ötekilikler yaratarak toplumsal yapıyı ayrıştırmakta ve parçalamasına yol açmaktadır. Benzer bir bakışla Hetherington (1998) da farklı düşüncelerin ve kimliklerin ortaya çıkışını, bir "sorun" olarak görmektedir. Bireyleri, "cinsiyet, etnik kök, iş, yaşam tarzı ve özellikle sınıfı" ile tanımlamak mümkün iken, modernlik yaklaşımı "eğitime bağlı gelişen ve değişen" yeni ve değişken bir düzen oluşturulmuştur. Böylece, kimlik birey için doğumundan ölümüne sürekli inşa halinde olunan ve geliştirilmesi zorunlu bir arayışa dönüşmüştür. Bauman'a (2005) göre, modernlik olgusunun bu arayışı, "bir düşünce meselesi, bir kaygı konusudur." Bireyin, farklı bakışı ile yarattığı kriz ortamında "bilinçli" biçimde bulunması, işlerliği ile toplumsal yapıyı yeniden kurması ile ilişkilidir.

Bu yaklaşım, her ne kadar çelişik gibi görünse de aslında, birlikteliği daha sağlam kabullerle oluşturma aracıdır. Toplum içindeki bireylerin rolleri, birlikte yaşamının en önemli kurucu ögesine dönüşmüştür. Yetiler, beceriler, toplum yapısının içinde bireyi tanımlayıcı, ortaya çıkarıcı niteliklere dönüşmüştür. Farklı bir bakış açısıyla, toplum yapısını aristokrasi ve inanç merkezli geleneksel sınıfsal düzeninden kurtararak, akılcı bir arayışa yönlendirmiştir. Benzer bir bakış açısıyla Habermas (1989) da, modernlik üzerine kurulan politik yaklaşımların,

18.yüzyılda Avrupa’da sivil toplum ve devlet arasındaki kentsoylu kamusal iktidarın sınıfının oluşturulması düşüncesi üzerine kurulduğunu savunmaktadır. Bu düşünce “sivil toplum içinde yer alan kamusal sınıfın, devletten bağımsız, kendine özel bir iktidar oluşturmaya” dayanmaktadır. Burada önemsenmesi gereken değerler, “adalet ve özel ticari/ekonomik ilginin korunmasıdır. Ancak, 19. ve 20. yüzyıldaki gelişmeler, bu kamusal sınıf içinde yer almak isteyen bireyleri kendi başlarına değil, kendilerine özgü yetilerini bir tarafa bırakarak, kitlesel hareket etmeye ve sisteme dahil olmaya yönlendirmiştir.” Bu gelişmeye sebep olan ise, bireylerin kendi yaşam farklılıkları ile politik iktidarın arasındaki çatışmalar ve tartışmalarına bağlı olarak “rasyonelleşme arayışı ve kamusal sınıfın kurumsallaşmasıdır.”

Özellikle yakın geçmişimizde toplumsal ve bireysel olarak daha yoğun yaşanan kimlik sorunsalı, modernlik olgusuna bağlı düşünsel, ekonomik ve teknik ilerlemelere bağlı sosyal ve siyasal iki temel yaklaşımla; -birey odaklı- içkin bir tanıma/tanımlama arzusu ile -toplumsal yapı üzerinde- aşkın bir otorite kurma istemi ile ilişkilidir. Modernlik, bir taraftan düşünsel yaklaşımları ile bireyi, kendini ve birlikte yaşadığı topluluğu tanıma/tanımlama arayışına yönlendirirken; diğer taraftan -kimi zaman da eş zamanlı olarak- siyasal ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni otorite(ler), düzen arayışı ve sınıflaması içinde yer almasına yol açmaktadır. Ancak bu iki sürecin, aynı düşüncenin eylemi olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Modern düşünce bireylere ya da toplumlara, varlıklarının ve birlikteliklerinin sebeplerini akılcı yollarla arayışa yönlendirdiği için, birlikteliğin anlamı ve yapısı evrim geçirerek yeni ve sürekli gelişen bir anlam kazanmıştır. Kimlikler ise, sosyal yapının sürekliliğini anlamlandıran önemli bir ayırıcı ve/veya bileşene dönüşmüştür.

2.2.1 Birey ve Tanıma/Tanımlama Arzusu

Modernlik, bireyin kendi varlığı ve nitelikleri ile doğrudan ilişkili bir olgudur. Dolayısıyla, düşünsel yansımaları kimlik kavramının içeriğiyle yakından ilişkilidir. Bireyin, kendi üzerine düşünmesi, dünya üzerindeki var olma sebebini anlamlandıran önemli bir gerekliliktir. Modernlik düşüncesi, bu gerekliliği bireyin kendi temelinden kurma arayışı ile ilişkilidir. Dolayısıyla bu deneyimsel yaklaşım, bireyin, yetilerinden, sahip olduğu tarihsel köklere, konuştuğu dilden inanma biçimine yaşamına dair her şeyi, kendi merkezinden tanımlaması arayışını içermektedir. Bu deneyimsel arayış, bireylerin, yetenekleri, sahip oldukları ya da olmak istedikleri her şeye karşı geliştirdikleri *farkındalık* ile kendi *farklılıklarını* ortaya çıkarma arzusudur. Bir başka anlatımla, kendine özgü değerler ile kendi kimliğini kurma yaklaşımıdır.

Modern öznenin kuruluşu “yalıtılmış halde teoriyle değil, pratik ve gerçekliğin değişik biçimlerine sıkıca bağlı teorik eylemlerle” birlikte oluşmaktadır. Dolayısıyla bu “öznelleşme süreci, çokluğun hayat tarzında pragmatik ve geri dönüşü olmayan bir değişimi belirlediği” için devrimci bir nitelik taşımaktadır. “Modernlik birleştirici bir kavram değil”, her şeyden önce “radikal bir devrimci” süreçtir. Aslında, devrimci sürecin ortaya çıkardığı “yeni güçlerle savaşmak ve onları tahakküm altına alacak kuşatıcı bir iktidar kurmak üzerine tasarlanmış”

bir durumdur. Bu “karşı-devrimci” modernlik yaklaşımı, “aşkın bir kurulu iktidarı, içkin bir kurucu iktidarın karşısına” ve düzeni de arzusun karşısına yerleştirmiştir. Dolayısıyla “modernlik, tek tip ve homojen bir şey” olarak değil; “en azından iki ayrı ve çatışan gelenek tarafından kurulmuş bir şey olarak” algılanmalıdır. Bunu sağlayan geleneklerden biri, “içkinliğin keşfi ve tekillikte farklılığın kutlanması”; diğeri ise, “ikiliklerin kurulması ve dolayımı yoluyla” içkinliğin “ütopyaçı kuvvetlerinin denetim altına” alınması ve modern egemenliğin kurulmasıdır (Hardt ve Negri, 2003).

Benzer bakış açısıyla Bauman’a (2003) göre de modern dünya, sürekli şüphe içinde yaşanan, “bir iç çatışmaya” düşüren “içselleştirilmiş bir çatışma” ortamıdır. Modern bilinç eleştiren, uyaran ve alarma geçiren bir etmendir. Collins’a (1989) göre bilinç ise, şeylerdeki düzenin algılanması niteliği ve keşfidir. Düzenin keşfi ve karşı eleştirisi, modern öznenin kimliğinin kurucu ögesidir. Ancak Bauman’a (2005) göre bu kimlik, bir “özel mesele” veya “özel kaygı” değildir. “Bireyselliğimizin toplumsal olarak üretilmesi, artık önemsiz bir hakikattir.” Bir başka anlatımla modernlik olgusu, mevcut sistemlerin eleştirisini sağlayarak kurduğu çatışma ortamıyla toplumsal değerlerin, bireysel kimliğin kurucu ögesi olma halini, devre dışı bırakmıştır.

Modernlik düşüncesi, bireysel kimliğin kurulumunda, toplum tarafından önerilenler ve kabuller yerine, kişisel değerlerin önemine vurgu yapmaktadır. Daha nesnel bir bakışla Rapaport (1981), bireyin kimliğini kurmasının temelini, aslında “anonim olana karşı, kişisel sınırların” belirlenmesi ya da bir başka ifadeyle, içinde yaşanan “homojen gruba” karşı, bireysel ve genel sınırların ayrımı ile bireysel varlığın oluşturulması olarak savunmaktadır. Kimlik sorunsalının en önemli arayışlarından olan bu yaklaşım Friese’ye (2002) göre, “aynı bireyin farklı durumlardaki varlığı için, hem bir ‘durum’ hem de bir ‘gerçeklik’ ifadesidir. Bireyselliğin; kişinin doğasının, oluşumunun ve özelliklerinin farklı durum ve şartlardaki sürekliliğini, benzersiz tekliğini ve somutluğunu sağlayan” olgudur. Bireyin, varlığının ve yetilerinin farkına varmasıdır. Bir başka anlatımla birey ile diğer insanlar, nesneler, değerler ve bilgiler arasında var olan-değişmiş, sürekli-süreksiz, uyumlu-aykırı soru(n)lar oluşturarak, eleştirel bir bakışla, kişisel değerlerini tanımlamasıdır.

Modern olmanın temelini oluşturan bu düşünsel arayış Berman’a (1994) göre, hem “kendimizi macera, güç, eğlence, iktidar ve değişim” içinde, hem de “sahip olduğumuz, bildiğimiz ve olduğumuz her şeyi parçalama arzusunda bir ortamda bulmaktır.” Benzer bir bakış açısıyla Heynen (1999) ise modernlik düşüncesinin bu arayışını, “farklılıklar altında ortaya çıkan, süreç, mantık ve özgünlük çatışmasından oluşan” bir durum olarak nitelendirmektedir: “Modernlik, değişim ve kırılma demektir.” Dolayısıyla modernlik, “daha iyi bir gelecek için değişimi ortaya çıkarma” yaklaşımı olarak kabul edilmelidir. Jeanniere (2000) de en yalın anlamıyla modernlik olgusunu, “yeninin ve yakın zamanın eş anlamlısı” olarak değerlendirmektedir. Ona göre “aslında, ‘modern’, radikal bir değişmeden sonra” ortaya çıkanın adlandırılmasıdır.

Modernliğin ortaya çıkardığı değişim ve ürettiği düşünce ve/veya nesne yeniliğinin ötesine devrimciliği ile tanımlanmalıdır. Freund'a (1957) göre yeni, "hiçbir özel referans veya sonucu olmayan öncellerinden yalıtılmış" bir özne olarak belirmektedir. Oysa 'modern' "bir dizi benzer olguyla bağlantılı olarak ve farklı bir tipin kapalı ve yok olmuş görüngüsel dünyasıyla karşıtlığı içinde" kavranabilen bir öncekinden farklı, devrimci bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bu devrimci nitelikteki değişim üzerine tartışmalar geliştiren Simmel'e (2006) göre ise, "nesnel tin olarak adlandırılabilir" her şeyin modernlik olgusu ile "öznel tin üzerinde ağırlık kazanmasıdır." Benzer bir bakışla Habermas (1996) bu devrimci yapıyı, modernliğin şu dört özelliği ile açıklamaktadır: Öncelikle modernlik, sürekli yenilenme arzusu ile, güncelliğe ve edimselliğin nesnel ifadesine katkıda bulunan bir unsurdur. İkinci olarak, henüz gerçekleşmemiş bir geleceğe yönelmiş, ani ve sarsıcı bilinmeyen bir dünyada keşfe davet eden *avant-garde* bir nitelik taşımaktadır. Üçüncü olarak, her zaman daha yeni arzu ile geleceğe doğru yönelmektir. Son olarak da, bugünü geçmişin tüm kalıplarından ve bağıllığından kurtaran muhalif, eleştirel bir tutumdur.

Bu bakışla modernlik olgusu, "kavram yerine anlatısal bir kategori olma niteliği taşıyan; temsil edilemeyen ama sadece durumları anlatılabilen bilinç ve öznelliğin ifadesi; ile bugüne özgü bir kopuş hali" olarak nitelenmelidir (Jameson, 2004) Modernlik olgusunun arayışları, Hegel'in felsefi yaklaşımı ile ilişkilidir. Hegel, felsefi bir bakış açısıyla, geçmişin normlarının etkisinden kurtararak, tanımlama sürecini başlatan kişidir. Ancak, modernlik düşüncesi, Rönesans ve yeniden düzeni ile bağlantılı geleneğin eleştirisi ışığında, geç skolastik dönemden Kant'a kadar dayandırılabilir. XVIII. Yüzyıl'ın sonunda ilk kez Hegel, modernlik düşüncesinin, felsefi bir problem olarak kavranması gerektiğini öne sürmüştür; Modernlik, bilinçlilik haline vurgu yaptığına göre, anlamlandırılması da felsefi olmalıdır (Habermas, 1996). Aslında arayış içinde olunan oldukça öznel bir değerdir. Bu diyalektik bir arayıştır ve Hegel'e (2004) göre varlığı, kendi mevcudiyetine ait kaynaklarla, kişisel nitelikleri ile tanımlama kaygısıdır. Ancak bu tanımlamada bilgi, rastlantısal değil, akla; mutlak bilgiye dayandırılmalıdır. Benzer bir bakışla Kolb (1986), Hegel'in modernlik olgusunun, bireyi gelenek ve toplumsal yargılardan kurtardığını savunduğunu vurgulamaktadır: Birey, yaşadığı toplum içinde kendi varlığını/gücünü oluşturmakta ve içinde yaşadığı sosyal ortaklıklar içinde diğerlerine karşı kendini kişisel yetileri ile tanımlamaktadır. Kolb (1986) Weber'in ise modernlik olgusunu, "bireyin ve bir arada olduğu toplumun ne olduğunun apaçık tanımlaması" olarak ifadelendirdiğini savunmaktadır:

"Bireyi, diğerlerinden ayıran bilinçli bir canlı olmasıdır. Başka bir anlatımla, kendi kendisinin, taşıdığı kimliğin ve kendini nesnelerden ayıran her şeyin farkına varmasıdır. Bilincini/farkındalığını oluşturan değerler, dahil olduğu toplumun değerlerinden ve geleneğinden bağımsızdır; sadece kendi kimliğine aittir."

Lyotard (1984) modernlik olgusunu, "kendini üst bir söylemde meşrulaştıran, akılcı ve çalışkan öznenin kurtuluşu, tinin diyalektiği, anlamın hermenotiği gibi büyük anlatılarda açıkça başvurulmuş herhangi bir bilim" olarak açıklamaktadır. Benzer bakış açısıyla Pinkard (1994) da, bu olgunun özünü oluşturan mutlak bilginin üretimini, modern bireyin kendi

varlığını -kimliğini- hiçbir metafizik ya da doğal kaynağa bağlamadan oluşturma arayışı olarak tanımlamaktadır. Bu arayış, bireyin başkaları tarafından üzerine yüklenmiş tüm kodlardan kurtularak kendini ve çevresini tanımlama durumudur. Diğer taraftan Smart (1999) modernliği, “yaşama kolaylığı sağlayan bir tarz olmak yerine; rahatsızlık veren, yorucu, belirsiz, duyuları alt-üst edici, düzeni bozucu, şüphe ve sinirlilik yaratan” bir tarz olarak görmektedir. Daha yalın bir anlatımla, bu yaklaşımın özünde, bireyin kendi varlığını tanımlamak için sürekli “şüphe” içinde hem kendini hem de içinde yaşadığı toplumla olan bağlarını sorgulaması gerekliliği bulunmaktadır.

Modern birey, çevresini kuşatan her tür oluşumdan ve düşünsel ortamdan rahatsız olmalıdır. Böylece, hem kendine hem de içinde yaşadığı topluma karşı eleştirel bir bakış açısı kazanabilmektedir. Kendi yetilerini tanımlayabilmekte ve kendini geliştirebilmektedir: Böylece, modern düşüncenin akıl merkezli yaklaşımlarına bağlı olarak sosyal olarak ilerleme ve gelişme sürecine dahil olabilmektedir. Kuramsal olarak ‘modern’ yaşamın özünde eleştirinin içselleştirilmesi bulunmaktadır. Küçük’e (2000) göre modern olmak, tarihsel gelenek ve dışsal otoriteler karşısında “bir özerklik” ve “kendi inaçlarını ve hayatını düzenleme hakkı” talep etmektir. Bu, insanoğlunun “kendi kendini yönlendirme ve temelde özerk olma arzusunu” ifade etmektedir. Ancak, bu özerklik arayışının sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir arayış olduğu ihmal edilmemelidir. Modern insan, eleştiriye içselleştirerek kendi kendini sürekli sorgudan geçirmekte ve kendi benliğini temellendirmektedir.

Modernlik olgusu, bireye kendi varlığını eleştirel bir bakış açısıyla, kendi merkezinden tanımlamaya yönlendirmektedir. Bu yaklaşım altında kimlik, hem yetilerle kazanılan hem de kişisel niteliklerin *farkındalığı* ile sahip olunanla yüz yüze gelinen *farklılık* arayışı olarak tariflenebilir. Bu en yalın anlamıyla, bireyin kendi varlığını tanımlamasıdır. Dolayısıyla, modernlik olgusunun tek ve birleştirici bir kimlik yaratmak yerine, kişiye özgü; farklılığıyla çokluğu -ve ötekileri- yaratacak ‘kim’likleri ortaya çıkardığı söylenebilir. Aslında modernlik olgusunun beslendiği yenilenme ve ilerleme arzusu, farklılığın oluşumunu temellendirmektedir. Ortaya çıkan çeşitlilik/çokluk ise, bireylerin üzerlerine -başkaları, özellikle de yönetici sınıflar tarafından- yüklenmiş her türlü değeri bir tarafa bırakarak, kendi merkezlerinden kendilerini tanıma/tanımlama ve ‘kim’liklerini kurma arzusunu güçlendirmektedir.

2.2.2 Toplum, İktidar ve Düzen Arayışı

Modernlik olgusunun düşünsel arayışları bireyi, dünya üzerindeki varlığını bir taraftan kendi akli merkezli bir bilgi ile açıklamaya yönlendirmiş, diğer taraftan bedenini ve yetilerini keşfetme arzusunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, sosyal düzen içinde kimliklerin yetilere bağlı tanınması, bir arada yaşayan bireylerin birlikteliklerini başka açılardan anlamlandırma arayışlarına sebep olmuştur. Bireyi özgürleştirmekte başlayan modernlik olgusu, bu

gelişmeye bağlı toplumsal düzeni yeniden kurgulamıştır. Bu yaklaşım da, tıpkı birey merkezli olduğu gibi, toplulukların birbirlerine karşı kendi varlıklarını anlamlandırma arayışına dönüşmüştür. Ancak, her ne kadar kökeninde tanıma ve tanımlama arayışı bulunsu da, bu birey merkezli yaklaşım, toplumsal yapının sürekliliğini sağlamak için yeni düzen(ler) arayışına yönelmiştir.

Callinicos (2004) da, modernlik düşüncesine bağlı olarak toplum kuramında üç ayrı görüş oluştuğunu savunmaktadır. İlki, Hegel'in mutlak idealizmini reddeden ancak, "diyalektik bir süreç olarak" tarih anlayışına bağlı kalan Marx'a ait, "sivil toplum (aynı zamanda Almanca 'burjuva toplumu' anlamına da gelen; *bürgerliche Gesellschaft*)" yapılanmasıdır. İkincisi, Hobsbawn'a ait, "ikili (Fransız ve Sanayi) devrim'in ardından biçimlenen "modern burjuva" toplumunun kurulumudur. Üçüncüsü ise, "modernliğin kökten reddini savunan" Nietzsche'nin görüşüdür. Ona göre, Marx'a ait toplum kuramı, içeriğindeki "bireysel özgürlüğü gerçekleştirme iddiaları, kapitalist sömürdeki kökleri tarafından" yalanlandığı için "geçici bir durum" olarak değerlendirilmelidir. Nietzsche, "modern meşruluğunun kaynağı olarak görülen bilimsel aklın" aslında, fiziksel güç istencinden başka bir şey olmadığını içeren "kökten" bir eleştirisini yapmıştır. Hobsbawn'ın savunusu ise, günümüzdeki toplumsal düzenin (modern liberalizm) oluşumunu açıklamaktadır.

Modernleşme sürecinin toplumsal düzendeki yansımaları Tönnies (1974), *Gemeinschaft* ve *Gesellschaft* kavramları ile tariflemeye çalışmıştır: *Gemeinschaft*, kökleri geleneksel düzene ve kırsal yaşama dayanan organik ve merkezi otoriteden kopuk bir yaşamı tariflemektedir. Aslında *Gesellschaft*, sosyal düzeni sağlamak için kurallar içinde var olan yaşıttır. Eleştirel bir bakış açısıyla *Gemeinschaft*, yaşayan bir organizma, *Gesellschaft* ise mekanik ve yapay bir yığındır; düzenli bir sosyal yapıyı zorunlu kılmaktadır.

Modernlik düşüncesinden beslenen çoğulcu ortama karşı ortaya çıkan düzen, sosyal sürekliliği kurma ve koruma kaygısı taşıyan otoriteye özgü bir yapılanma arayışdır. Siyasal ve sosyal yapının sürekliliğini sağlamak ve korumak için aşkın bir düzen arayışı ve denetleme mekanizması olarak ortaya çıkmıştır. Aslında ekonomik sebeplere dayandırılabilen bu gelişmeyi Lash (2000), modernlik olgusunun "varsayımlarından temel bir kopuş" olarak ifadelendirmektedir: XVII. yüzyıla kadar dayandırılabilen modernlik düşüncesinin kökleri, XIX.yüzyılın sonunda bir "paradigma değişikliğine" uğramıştır. Ancak bu dönüşüm, modernlik düşüncesinin ana fikrinin zayıflaması -ya da derinleşmesi- yerine, aydınlanmacı yaklaşımlarının "araçsal" olarak rasyonelleştirilmesi olarak yorumlanabilir.

Bir başka anlatımla Sanayi Devrimi'nin yol açtığı ekonomik ve siyasal gelişmeler, modernlik düşüncesinin birey merkezli yaklaşımını, sosyal olarak farklı bir eksene kaymasına sebep olmuştur. Makinelerin ve teknolojinin üretimi hızlandırması, bireyi ve toplumsal yapıyı etkilemiştir. Bu yeni düzen içinde, modernlik düşüncesinin eleştirel gelişme, yenilenme yaklaşımını maddeselleştirmiştir. Her şeyin karşısına kendinden daha 'yeni'yi yaratarak üretme yaklaşımına bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik ve siyasal yapılanma, sosyal, kültürel ve

mekansal olarak dünya düzenini etkilemiştir. Teknik ve endüstriyel ilerlemelere bağlı bu deneyim aslında, toplumsal ve mekansal olarak bir alt-üst oluş sürecine yol açmıştır. Modernleşme sürecinin toplumsal etkilerini birbiriyle ilişkili iki farklı bakışla değerlendirmek gerekmektedir: Bu iki yaklaşımı, modernleşme deneyimine bağlı olarak, birey merkezli farklılığı/çokluğu içeren -toplumsal- yapıların oluşumu ve; ortaya çıkan farklılığın tekrar nasıl bir araya getirileceği -ve denetleneceği- üzerine odaklanan *yeni bir düzen* arayışı olarak özetlemek mümkündür. Her iki bakışın ortak noktası ise, toprağa bağlı ilişkilerin; geleneksel üretim biçimlerinin, toplumsal ve mekansal yapının çözülmesi arayışıdır.

Modernleşme sürecindeki gelişmeler ve makineleşmeye bağlı olarak, üretim biçimlerinin değişmesi, ortaya çıkardığı ekonomik refah ve ilerleme ile, topraktan ve geleneksel ortamdan kopuşu canlandıran en önemli etmenlerdir. Üretme biçimlerindeki değişim, sağladığı ekonomik refah ile, bireylere kendi gelecekleri üzerine doğrudan karar verebilme şansı sunmuştur. Bu gelişmeye bağlı olarak, toplumsal yapıda ve mekansal ortamda değişimler yaşanmıştır. Bauman (2005), bu yeni yapılanmaya bağlı olarak, özellikle toplumsal yapıda “üyelere bireyler olarak rol” verilmesini “modern toplumun alameti farikası” olarak yorumlamaktadır. Ona göre bu roller, “tanrısal yaratılış gibi bir kerede gerçekleştirilen bir edim değil, her gün yeniden gerçekleştirilen bir etkinliktir.” Ekonomik refah ve ilerleme arayışı, bireysel ve toplumsal kimlikleri, üzerindeki ırk, dil, din gibi etkilerden bağımsızlaştırarak, işgücü-emek-ürün, arz-talep gibi değişkenlere bağlı sürekli yenilenen bir yapıya dönüştürmüştür. Bauman (2003) bu gelişmeyi şöyle açıklamaktadır: “Herkesin çalışarak kazanabildiği bir kimlik, aynı zamanda da istenildiğinde atılabilen bir kimliktir. Böyle, tak-çıkar bir kimlik, grubun güvenli varlığını; bütünlüğünü taşımak için çok çok zayıf bir temeldir.”

Kimliklerin çoğalması, toplumsal düzeni zayıflatmaktadır. Siyasal olarak, toplumsal yapının sürekliliği önemlidir. Gellner (1983), -siyasi yapılar olarak- devletlerin, “modern toplum idealini yakalamak için kaçınılmaz olarak ulusal yaklaşımlar içeren politikalar” üretmek zorunda olduklarını savunmaktadır. Bir başka anlatımla, bireysel kimliklerinin oluşumda, toplumsal -ve ulusal- değerlerin vurgulanması, birlikteliğin kurulması ve korunması için önemlidir. Hardt ve Negri (2003) bu yaklaşımı, toplumları yöneten güçlerin, “modern ulus kavramı” adı altında aslında, miras aldıkları “monarşik devlet” modelinin ve “başka biçimlerinin” yeniden icat edilmesi olarak yorumlamakta ve eleştirmektedir. Ulusal kimlik, “bu sorunlu yapısal duruma” bir çözüm olarak sunulmuştur.

Bu siyasi ve sosyal örgütlenme biçimi, homojen yapıyı kurgulamak için birleştirici üst bir kimlik kurulumu olarak değerlendirilebilir. Ancak bu yaklaşımın, aslında modernlik olgusunun temel düşüncelerinden biri olan birey merkezli düşüncüyü ayrıştırıcı ve etkisini önemsiz hale getiren bir gelişmeye yol açtığı ihmal edilmemelidir. Toplumun yapısı, birey merkezli örgütlenmek yerine otorite odaklı gelişen ve yönetilen politik yaklaşımlarla nitelenir/tanımlanır hale getirilmiştir. Smith’e (1998) göre de bu gelişme, iktidar ile kültürün, statü oluşturmak için

iç içe geçmesi olarak değerlendirilmelidir. İktidarın bu arzusu, bürokratik, askeri, aristokrat veya elit merkezli olabilir. Ancak kapitalist düzenin bir sebebi olarak bu gelişme, “toplumu dikey olarak birbirinden ayırıştırmakta”, sınıflara bölünmesine sebep olmaktadır. “Sınıflar, kendi aralarında bağlamsal olarak iletişim kurmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da, kültür yatayda sosyal bir kast sistemine ya da dikeyde ufak topluluklara ait bir olguya” dönüşmüştür. Aslında, modernleşme deneyimine bağlı olarak kavramsal olarak *yeniden* üretilen kültür, Bauman’a (2005) göre, bir çeşit ayırım yapma etkinliğidir.” Sınıflama, ayırma, sınırlar çizme ve böylece insanları benzerlikle içsel olarak birleştiren ve farklılıkla dışsal olarak ayıran kategorilere bölme, farklı kategorilere ayrılan insanlara atfedilen davranış dizilerini farklılaştırma” eylemidir. Kültürün otorite merkezli üretimi ya da denetimi, toplumsal yapının sınıflara ayrılmasına sebep olmaktadır.

Eleştirel bir bakışla Foucault (1994) bu yaklaşımı, bir anlamda hayatın “iktidarın bir nesnesi” haline gelmesi olarak değerlendirmektedir. Bu durum, bir başka anlatımla, toplumun sosyal yapısının oluşumunda birey merkezli ilişkiler ağının erimesi, otorite odaklı kimliklerin, kuralların kabulü; yaşam koşullarının ve standartlarının ön plana çıkarılması olarak özetlenebilmektedir. Benzer bakışla Hardt ve Negri (2003) bu yapılanmanın, fabrika, üniversite veya okul gibi kurumlar ile oluşturulduğunu savunmaktadır. Ona göre, böylece “topluma işlerlik” kazandırılmakta ve böylece işleme ve/veya dışlama mekanizmaları” kullanılarak düzenin sürekliliği sağlanmaktadır. Aslında bu yaklaşım, devletlerin toplumsal yapı üzerinde iktidar kurma çabalarına bağlı olarak, modernlik olgusunun birey(ler)in ‘kim’liği kendi merkezinden kurma arayışlarını göz ardı etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumu, modernleşme sürecine bağlı yenilenme ve ilerleme arayışları ile iktidar ve egemenlik/güç kurulumu arasındaki etkileşimlere bağlı olarak, toplumların sosyal yapısı üzerindeki yan etkileri olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü, modernlik olgusun özünde, akıl ve güç birbirinin içine geçerek varlık tanımlamaktadır.

Çiğdem’e (1997) göre de bu arayış, Aydınlanma felsefesi merkezli, “akıl ve düşüncenin bireyin en güçlü yetisi olarak” birleşmesi ile, “dünyanın ve toplumun” metafizik ve mistik kodlamalarla “anlaşılmamasına dayalı geleneksel toplum ve bilgi yapılarını” ortadan kaldırma yaklaşımından beslenmektedir. Deleuze ve Guattari’ye (1990) göre, “akıl bir yeti değil, bir süreçtir ve maddeyi biçimlendirmeyi veya kuvveti güçlendirmeyi” içermektedir. Dolayısıyla modernleşme eylemi, aklın varlığı betimlemesinden çok, maddeyi biçimlendirme arayışlarını konu edinmiştir. İktidarlar ise bu niyetle, bireyleri belirli yaşam kalıpları altına alarak işgücü ve ürününün hem üretimini hem de tüketimini denetlemek istemişlerdir. Bir başka anlatımla, nesnenin var edilişi öznenin kuruluşundan daha çok önemsenmiştir. Bu durum Frisby’e (2001) göre modernlik olgusunun kendini, “karmaşıklık ve çelişki” ile ortaya koyan gerilimlerle; tartışmalarla var etme çabasıyla yakından ilişkilidir. Modernleşme süreci, kendi ana fikri ile çelişen, değişmez/katı olduğu düşünülen kurallarla, ilkelerle toplumlar yaratmayı ve yönetmeyi hedefleyen bir rasyonelleşme arayışına dönüşmüştür. Daha yalın bir ifadeyle, toplumun ve yapısını düzenleyen davranış ve kimlik kalıpları ortaya çıkarılmıştır.

Diğer taraftan toplumsal yapısının düzenlenmesi, bireyin deneyimini parçalamış, modernliğin birbirinden kopuk süreksizlikler olarak algılanmasına ve yaşanmasına sebep olmuştur. Modernleşme sürecine bağlı gelişen toplumsal teoriler, Hetherington'a (1998) göre, çeşitli politik ama elit merkezli yaklaşımlarla, aslında "yabancılaştırma ve sindirme" odaklı kimlik sorunları üzerine kurulmuştur. Sosyal ilişkileri belirleyen kurallar ile üyeleri standartlaştırılma yaklaşımının belirsizlikleri ortadan kaldıracağı var sayılmıştır. Bu sayede, toplumsal yapıya üyenin mevcudiyeti, otorite tarafından olumlanarak her tür koşulda denetim altına alınabilmektedir. Oysa öznenin, kendi koşullarını belirleme ve tanımlama kaygısı *belirsizlikler* üreten bir arayıştır. Bu durum her ne kadar, kurumsallaşma yaklaşımına tezat bir takım sonuçlara sebep olsa da, aslında modernleşme süreci ile arzulanan bir gelişmedir.

Bu durum Bauman'a (2003) göre, "normal ayırım ve kategorilerin dışında" bir çeşit yabancıнын yaratılmasıdır. Yabancı ise, "toplumsallaşmanın kendisini -tam da toplumsallaşma olasılığını" tehdit eden bir unsurdur. "Çünkü yabancı, ne dost ne de düşmandır. Belki de her ikisidir. Yabancı karar verilemeyendir." Simmel'e (1971) göre de yabancı, uyumsuz ve rahatsız edici bir yakınlık ve uzaklık ilişkisinin sentezidir. Dolayısıyla da varlığı, sınırların güvenilirliğine ve düzene karşı bir meydan okumadır.

Kimlik sorunsalına bağlı olarak toplumsal yapı içinde ötekiliklerin üretimi, iktidarların yönetim ve denetleme mekanizmaları karşısına ortaya çıkan bir çelişki olarak ilgi çekicidir. Her hangi bir ötekinin üretimi, diğerini sınıfladığı için aslında, bir çeşit kurumsallaşma aracıdır. Benzer bir bakışla Derrida (1974) farklılık olasılığını, "burada oluş arzusunun kendisinin, bir soluk alma alanı bulması" olarak tanımlamaktadır: "Farklılık, imkansızlaştırdığı şeyi mümkün kılarak, yasakladığı şeyi" üretmektedir. Dolayısıyla, diğerine karşı sistemin kurallarının; kimliğin sınıflayıcı niteliğinin olumlanmasını sağlamaktadır. Özellikle yakın geçmişimizde modernleşme nosyonu, bireye özgü mevcudiyetini tanıma ve tanımlama arayışlarından biraz uzaklaşarak, evrensel ölçekte sosyal, mekansal ve siyasal bir denetleme ve yönetme yaklaşımına dönüşmüşse de aslında, bu süreci etkileyen modernlik düşüncesinin özünde, bireylerin yetileriyle kendi kimliklerini oluşturarak, toplumsal birliktelik içinde kendilerini belirgin kılmaları ana fikri bulunmaktadır.

2.3 Cumhuriyet'in İlanı Sonrası Türkiye'de Sosyal ve Siyasal Kimlik Sorunsalı

Modernlik olgusunun, çoklu kimlik oluşumunu destekleyen düşünsel yapısı dikkate alındığında, Cumhuriyet'in ilanı sonrası Türkiye'de yaşanan toplumsal ve mekansal modernleşme süreci çok yönlü bir değerlendirme gerektirmektedir. Türkiye'de erken Cumhuriyet dönemi modernleşmesi, bir taraftan birey(ler)i, geleneksel yapıdan bağımsızlaştırmaya çalışırken, diğer taraftan uygulama yöntemi ile yeni ve köklü bir geleneğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla, dönemin modernleşme deneyimi bu iki yaklaşım ışığında yapılacak bir okuma gerektirmektedir.

Yeni Türk devletini kuran Cumhuriyet, Osmanlı'dan miras kalan Anadolu coğrafyasında yaşayan herkesi, dil, din veya etnik köklerine göre bir ayırım yapmadan, ekonomik ve sosyal *kalkınma* amacıyla birleştiren siyasi bir yönetim biçimi tanımlamıştır. İmparatorluğun monarşik yapısı dikkate alındığında, iktidarın kurulumu ve yönetim biçimine göre bir siyasi devrim olarak uygulamaya konmuştur. Bir taraftan toplumsal yapının kurulumunda, din ve etnik köklerin çeşitliliğine verilen önem, diğer taraftan iktidarın bu çeşitliliğe eşit uzaklıkta kalma ilkesi önemsenmelidir. Ancak, siyasal olarak bu yapılanma, neredeyse kendinden önceki yapıya benzer bir yöntem ile uygulamaya koymuştur. Ülkenin toprak bütünlüğü için verilen savaşın ardından, "ulusal" bütünlüğün sağlanmasında iktidar merkezli kararlar alınmış ve devrimler yapılmıştır. Modernlik tartışmalarında devrim, sosyal bir tepkinin ürünüdür ve bireylerin isteğiyle toplumsallaşmaktadır. Ancak, Türkiye'de Cumhuriyet sonrası mekansal ve sosyal değişim, Osmanlı'nın son döneminden başlayarak iktidar merkezli uygulanmış ve denetlenmiş devrimlerle ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Batı gibi, toplumsal bir tepki ile, düzenin baştan kurulması geleneğine sahip değildir.

Cumhuriyet öncesinde Türk toplumu için modernleşme, Berkes'e (2002) göre, ana hatlarıyla şöyle özetlenebilir: Öncelikle, modernleşmeye bağlı "değişme ve kalkınma işleri" çoğu zaman Batılı dünya ile siyasi bir çatışma olarak yorumlanmıştır. Bu bakışla, Batı'yı anlama, Batı'dan etkilenme, Batı'ya dönme "zamansızlıklarla, karşılıksızlıklarla dolu" tarihsel bir süreklilik içinde yanlış anlaşılmıştır. Aslına Batılı yaşam, -sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi olarak- toplum içindeki "değişme reformlarının zorunluluklarından kaçınma amacıyla" bir model olarak benimsenmiş ve -neredeyse birebir- kopyalanmıştır. Ancak, Berkes (2002) Cumhuriyet'in ilanı sonrası, Türk aydınlarının modernlik tartışmalarının ortaya çıktığı Batı'yı farklı kavradıklarını ve yorumladıklarına vurgu yapmaktadır: Bu dönemde Batı, daha önce olduğu gibi, ne "Hristiyan dünyası" ne "Avrupa devletleri" ya da "emperyalizm düzeni" özellikleri ile değil, "uygarlık" niteliği ile benimsenmiş ve önemsenmiştir. Dolayısıyla Batı'nın uygarlık nosyonu Türkiye modernleşmesi için örnek seçilmiş ve Cumhuriyet devrimleri yapılmıştır. Benzer bir bakışla Bilgin (1997) de, "Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıç anayasaları ve Atatürk'ün söylemleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Cumhuriyet'in temel ilkeleri itibarıyla, Kant'tan Fransız Devrimi'ne kadar uzanan anlayışı" devam ettirdiğini savunmaktadır. Osmanlı sonrası kurulan yeni Türk Devletinin Cumhuriyet fikri: "ulus anlayışı ve modernleşme perspektifi" olarak özetlenebilir. "Cumhuriyet, ortak çıkarları amaç edinen ve otoritenin özgür insanlar üzerine yasalar yoluyla icra edildiği bir toplum tipini tanımlamakta ve büyük ölçüde hukuk devleti anlamına gelmektedir."

Cumhuriyet ile kurulan yeni siyasal ortam içinde iktidarı oluşturan aydınların, bu amaçlar ile devletin yapısını ve yasalarını oluşturduğu söylenebilir. Cumhuriyet'in ilanı, sadece yönetim biçimi değişikliği anlamı taşımamaktadır. Göle'ye (2004) göre, yapılan devrimler, "kültürel kuralları, yaşam biçimlerini" *Batılılaştırma* amacı taşıyan siyasi bir arzunun ürünüdür. Bu hedef içinde *Batılılaşma* bir anlamda, Batı'nın yaşama biçimlerini ve görünümünü onaylama ve örnek alma isteği anlamına gelmektedir. Bu bakış açısıyla Göle (2004), dönemin

modernleşme deneyiminin, “bir medeniyet dönüşümü” ve sosyal anlamda “kültürel değişimin radikal bir örneği olarak” değerlendirilmesini gerektiğini vurgulamaktadır. Her ne kadar, Cumhuriyet devrimlerinin ortaya çıkışı ve uygulanışı iktidar merkezli olsa da toplum, bu arzunun önemli bir taşıyıcısı ve sürekliliğini sağlayan etkili bir parçası olmuştur.

Tunaya’ya (2004) göre, Cumhuriyet’in Batılılaşma hedefine “inkılap vasfını” veren “en kuvvetli” değer, bu yaklaşımın “ideolojik istiklal” olarak ortaya çıkmasındadır. Yapılan devrimler “muhafazakar kuvvetlerin baskısı altında bulunan” toplumu “o kuvvetlerin tesirinden, tahakkümünden kurtarmak” amacı taşımaktadır. Dolayısıyla dönemin modernleşme yaklaşımı, “hamleci ve gerici kuvvetlerin çarpışması” olarak değerlendirilmelidir. Öncelikle hedeflenen, “halkın seviyesini” yükseltmektir. Bu ülkü gerçekleşinceye kadar da, “devrim tansiyonu” korunmuştur.

Aslında dönemin iktidarının, modernleşme sürecinde etkin olmasının Kurtuluş Savaşı sürecinde üstlendiği liderlik rolüyle yakından ilişkisi vardır. Berkes’e (2002) göre, Kurtuluş Savaşı yıllarında da “Türkiye’nin baş davasının Batıcılık ya da ulusçuluk değil, toplumsal devrimcilik olduğu” anlatılmış: “Batıcılık ve ulusçuluk” bu bakışla anlamlandırılmış ve savaşın devrimci niteliği ve sürekliliği vurgulanmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet devrimleri, ulusal ülküler altında bireyin ve toplumun kimliğine dair değişimler ve yenilemeler bileşkesi olarak değerlendirilmelidir. Aydınlanmacı bir yaklaşımla, vatandaşına yeni ve çağdaş bir kimlik öngören devlet, çoğu zaman bu arzusunu kişisel isteklere bırakmadan, zorunlu kılmış ve kendi denetiminde yönlenmiştir. Dolayısıyla, *Batılılaşma* yaklaşımı içinde yapılan devrimlerin mekansal ve sosyal etkileri, birey ve toplumsal düzen ile ulus-devlet yapılanması ve devlet arasındaki ilişkilerin irdelenmesi ile daha kolay kavranabilmektedir.

2.3.1 Aydınlanmacı Yaklaşım, Birey ve Toplumsal Düzen

Cumhuriyet’in ilanı, ulusal sınırlar içinde yaşayan her birey için, başta Batı olmak üzere tüm dünya devletlerine karşı varlığını ve kimliğini meşrulaştırma edimi olarak görülmüştür. İmparatorluğun teokratik iktidarı altındaki “cemaat” düzenine karşı, kendi söz hakkına sahip “halk” ve demokratik yapı önemsenmiştir. Başta, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ayrılığı giderme amacını taşıyan bu yaklaşım aslında, bireyin “millet” içindeki mevcudiyetinin tanımlaması ve bu birlikteliği kuran katılımının önemine vurgu yapılmasıdır.

Cumhuriyet devrimleri, örnek aldığı Batı ve modernlik olgusunun çıkış noktalarıyla önemli bir benzerlik taşır. Batı’da modernleşme süreci temel prensibini, bireyi, merkezi ve dinsel otoriteden bağımsızlaştırma yaklaşımından almıştır. Benzer bir yaklaşımla, Türkiye’de Cumhuriyet devrimlerinin hedeflediği gelişme tam da budur. Ancak, Berkes’e (2006) göre din ve devlet ilişkilerine odaklanan Batı deneyiminin aksine, Türkiye’de modernleşme, kendini var eden en temel niteliğini, bu değişimi “Medeni Kanun’un çağdaş hale getirilmesinden” almaktadır.

Cumhuriyet'in ilanı sonrası, modern ve çağdaş bir devlet yapısının oluşumu önemsenmiştir. Osmanlı'daki modernleşme hareketlerinde olduğu gibi, "yönetenler ile yönetilenler (modern ve medeni bir devlet ile geleneksel bir cemaat)" arasındaki ayrılığı artırmaktan "başka bir şeyle sonuçlanmayan eski reformların tersine", Cumhuriyet devrimleri, "halkla devlet arasındaki yabancılaşmayı" ortadan kaldırmaya niyetlenmiştir. Bu yaklaşıma bağlı olarak, halkın değişim sürecine doğrudan katılması hedeflenmiştir. "Çağdaşlık olarak adlandırılan modernite," devlet yapısının, "Batı tarafından temsil edilen evrensel ilkelere uygun olarak *millileştirilmesi*"dir. Cumhuriyet'in kurulması ise, "her türlü yerel veya dinsel farklılıktan üstün olan bu evrenselliğin benimsenmesi" anlamına gelmektedir. (Göle, 1998)

Bu yaklaşım, aslında bir anlamda, seçkinlerle halk arasındaki mesafeyi azaltma arayışıdır. Irk, dil, din ya da etnik grup önemsenmeksizin her birey için eşit haklara sahip bir devlet yapısı oluşturulmuştur. Bu siyasal değişim, Osmanlı geleneğinin, dinsel ve etnik gruplar merkezli *cemaat* yapısının parçalanması, yerine -özellikle din merkezli olmayan- evrensel ilkelere uygun *ulusal* bir toplumsal yapının ve kimliğin kurulmasıdır. Yeni Türk devleti, Cumhuriyet'in ilanı ile bireylerine, organik ve geleneksel toplumsal yapıdan kurtararak, kurumsallaşmış bir düzen içinde yaşama imkanı sunmayı hedeflemiştir. Bireylerin, toplum içinde yakınlık ilişkilerinin ötesinde kişisel nitelikleri ile mevcudiyetlerini sağlamalarını arzulamıştır. Temel Eğitimin Zorunlu Olması (1924), Kılık Kıyafet ve Şapka Kanunu (1924), Medeni Kanun (1926), Latin Alfabesi'nin kabulü ve Türk Dil Kurumu'nun (1928) kurulması, Türk Kadınına Seçme ve Seçilme Hakkı (1934) gibi kanunlar bu aydınlanmacı arayışın örnekleri olarak değerlendirilebilir.

Bireyin, evrensel ilkelere göre kendini geliştirmesi ve ulusal kimliğini kabul etmesi sürecinde eğitimin özel bir önemi vardır. Bu amaç için Köy Enstitüleri ve Halk Evleri (1926) kurularak, ülke genelinde eğitim seferberliği ilan edilmiştir. Latin Harflerinin kabulü ile de bu seferberliğin hem etkisi artırılmak hem de örnek alınan Batı'ya yaklaşmak arzulamıştır. Aslında harf inkılabı, sadece eski alfabenin değiştirilmesi değildir. Bu süreçte kurulan dil kurumu aracılığıyla, bir önceki geleneğin ağıdalı ve anlaşılmaz yapının sadeleştirilmesi ile oluşturulan yeni ulusal dil, *Türkçe*'nin benimsenmesi ve yaygınlaştırılması sağlanmıştır. Dilin sadeleşmesi, birey için devletle ilgili her türlü ilişkide bir kolaylık getirmesi ve arasındaki mesafeyi azaltma girişimidir. Bu bir anlamda, halkın devletin bir parçası olduğunun ifadelendirilmesidir.

Bu yaklaşım aynı zamanda bireyin, kendi varlığını kendi özgür iradesi ile tanıması ve tanımlaması için imkan sağlamaktadır. Dilin konuşma ve yazmada sadeleştirilmesi, her tür bilgiyi üretmeyi ve elde etmeyi daha kolay hale getirmiştir. Bu bir anlamda bireyin içinde bulunduğu din merkezli *cemaat* yapısına ve üzerine kodladığı kimliğe karşı bir kırılmadır. Bireyin bilgiyi üretme ve elde etme hakkı sadeleşmiş ve kolaylaşmıştır. Cumhuriyet devrimlerinin, din merkezli katı oluşumu parçalamayı hedef aldığı açıktır. Kimi zaman, *Batılı* bir görünüm kazandırmak için otoriter bir tutumla yapıldığı eleştirileri bulunsa da bireyin

modernleşmesini içeren bu devrimlerin, özde din merkezli “cemaat” yapısını bozarak, çağdaş bir ulus yaratma amacı taşıdığı söylenebilir. Bu kırılmayı desteklemek için bir taraftan da, toplumsal yapıyı *yeniden* kurgulayan değişiklikler yapılmıştır. Medeni kanun bunun en temel göstergesidir. Kadın ve erkek ilişkilerinin düzenlenmesi, aslında sosyal yapının tarifiyenmesidir. Tekeli (1982), Cumhuriyet devrimlerinin Batılı görünümleer kazandırılmasına yönelik otoriter gücüne dair eleştirilere, kadın haklarına dair düzenlemeler ile cevap vermektedir. Ona göre, kadın hakları üzerine yapılan düzenlemeler, “sembolik bir demokratikleşme gösterisi” olarak görülmemelidir. Aksine, Müslüman bir ülkenin laik ilkeleri benimsemesi açısından önemsenmelidir. Hatta, “kadın hakları için verilen mücadeleyle dinin etkinliğini kırmak için verilen mücadele arasında diyalektik” bir ilişki bulunmaktadır.

Tunaya (2004) da yaşanan dönüşümde kadın-erkek ilişkilerine verilen öneme vurgu yapmaktadır. Dönemin *modernleşme* yaklaşımı, “bir *lüks* değil, bir hayat prensibi” olarak benimsenmiştir. Dolayısıyla, kadın veya erkek bu değişimin içinde yer almalıdır. Benzer bir bakışla Berkes (2002) de, Türkiye modernleşmesinin temelini oluşturan Batılılaşma yaklaşımını ve bu ülkeye toplumsal bakışı, öncelikle “medenilik alameti” sayılan tüketim maddelerinden çok Avrupa uygarlığının “yaşayış biçimine, usullere ve prensiplerine” imrenme ve bu “yaşayış, sivil irade ve münasebetler, kanunlar ve özellikle amme hizmetleri yapan yepyeni bir bürokrasinin” farkına varılması ve ortaya çıkarılması olarak özetlemektedir.

Türkiye’nin modernleşme sürecinde hedeflenenlerin sadece *görüntüye* ait olmadığı açıktır. Kimliğe yansıyan bu değişimin, bir biri ile ilişkili iki sebebi bulunmaktadır: Öncelikle, devrimler devleti de kuran aydınların elindedir ve kendi merkezlerinden yürütülmüştür. Ancak, toplumsal olarak halk bu sürecin içindedir. Kimi zaman, iktidar zoruyla yapılmış gibi görünen devrimler bile, toplum tarafından benimsenmiş ve özümsemiştir. Dolayısıyla, bu süreç teokratik bir yapının değil, demokratik bir oluşumun eseridir. Bu anlayışın en önemli sebebi, Batı uygarlığının teknik ve ekonomik olarak üstünlüğüdür. Özellikle, Osmanlı’nın son dönemlerinde her açıdan Batı’ya bağımlı bir ortam oluşmuştur. Aslında, devrimlere itici gücünü de veren, bu bağımlılığa bir anlamda savaş açma hedefi ile ilişkilidir. Berkes (2002) Osmanlı’nın son döneminde, Batı ile olan yakınlaşmalara bağılı olarak, “buhar kudretinin” (endüstri) gücünün, “dünyayı Müslüman Hristiyan işi şeklinde görenlerin üstünlüğünü” alt-üst ettiğini savunmaktadır. Ona göre, “bu karşılaşmanın en önemli etkisi, Avrupa’da bizdeki usullerden farklı usullerde yürüyen bir “uygarlık” olduğunun anlaşılması” olmuştur. “Hatta bu kavramın terimi *medeniyet* şeklinde ve Fransızca *civilization* teriminin karşılığı olarak kullanılmaya” başlanmıştır. “Fakat daha da önemlisi, bu medeniyetin örnek olabileceği fikrinin doğması” olmuştur.

Cumhuriyet devrimleri, *medenilçağdaş* bir siyasi düzeni ve sosyal yaşamı kurmayı amaç edinmiştir. Ancak, bu yaklaşımın toplum tarafından da benimsendiği ve arzulandığı açıktır. Çünkü, yokluklar içinde tamamen yeni bir devlet kurmak ve özellikle Batılı çağdaşları

karşısında mevcudiyetini tanımlamak, sadece iktidar odaklı gerçekleştirilecek bir ülkü değildir. İmparatorluğun son döneminde –özellikle Jön Türk hareketinden beslenerek- gelişen *milli* bir tepkinin ürünüdür. Din merkezli teokratik düzene karşı, birey merkezli demokratik bir yapıyı kurma yaklaşımıdır. Temellendikleri modernlik olgusuna -ve de Fransız İhtilali'ne- bağlı olarak, Cumhuriyet devrimleri, akla önem vermiştir. İster kadın ister erkek her bireyin, kendine yüklenen değerler yerine, yetileriyle oluşturduğu kimliği ile toplumsal iletişime katılmasını amaç edinmiştir. Kurumsal düzen ve sivil toplumsal yapının oluşumu en önemsenen gelişmelerdir. Bu yapıyı oluştururken, ortaya çıkan iktidar merkezli yapılanmalar ve düzenlemeler, bu eleştirel bakışla değerlendirilmelidir.

2.3.2 Ulus-Devlet Kimliği ve İktidar

Cumhuriyet'in ilanı ile kurulmaya çalışılan ulusal yapı, mekansal ve siyasal bir kurumsallaşma arayışıdır. Bu durum siyasal olarak, yeni bir idari yapının ve buna bağlı kimliğin oluşumu olarak özetlenebilir iken, mekansal olarak Kurtuluş Savaşı sonrası Misak-ı Milli sınırları içinde kalan toprak bütünlüğüne *yurt* niteliği kazandırılmasıdır. Diğer taraftan bu yurdun sosyal ve mekansal olarak *kalkınması*, ulus-devlet yapılanması içinde, iktidarın siyasi gücünü en belirgin biçimde kullandığı *ülkü* olarak önemsenmelidir. Bu amaçla Cumhuriyet devrimleri ile bir yandan siyasal olarak yeni bir devlet ve yönetim biçimi tariflenirken, diğer taraftan Osmanlı'dan miras kalan sosyal yapı, *yeniden* anlamlandırılmaya çalışmıştır. Bu arayış içinde Cumhuriyet rejiminin kabulü, teokrasiden demokrasiye geçiş ve ulus-devlet yapısı, bu birlikteliği kuran dönemin çağdaş yapılanmasıdır. Aslında, Kurtuluş Savaşı'nın ardından, farklı etnik ve kültürel kimliklerin bir araya geleceği bir ortaklık oluşturmak ve bir devlet kurmak kimlik sorunsalı açısından oldukça karmaşık ilişkileri düzenleme ve kurumsallaştırma arayışı olarak değerlendirilebilir.

Cumhuriyet'le birlikte, *yurt* mekanı içinde kalan farklı kültürel yapıların ortak bir “milli” değer yaratılarak birarada toplaması ise ilgi çekicidir. Bu yaklaşıma, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarında Fransız İhtilali'ne bağlı gelişen *milliyetçilik* arayışlarının ve bağımsızlık ilanlarının sebep olduğu açıktır. Kurtuluş Savaşı'nın başarısı da benzer bir milliyetçilik yaklaşımına bağlanabilir. Berkes'e (2002) göre Savaşın ardından Anadolu'da, Ziya Gökalp'in savunduğu “var olmayan bir ulus olma özlemi”, Atatürk'ün Cumhuriyet'in temel ilkesi olarak benimsediği “var olan ulusu yok ettirmeme azmine dayanan devrimcilik” yaklaşımı ile “ırkçı ve mukaddesatçı” ulusal yapı yerine, “kan ya da din birliği gibi ulus dışı bir birlik olma özlemi” gibi üç farklı “milliyetçilik anlayışı” ortaya çıkmıştır.

Keyder'e (2004) göre bu yöntemin Batılılaşma yaklaşımının amacı olması, “geçmişe saygı göstermenin” ötesinde, halkın tanımadığı ulusal kimlik kavramını öğrenmesi ve benimsenmesi için tercih edilmiştir. Diğer taraftan, “milliyetçilik, dönemin en yaygın söylemidir ve -Osmanlı'nın son dönemlerindeki- Türk toplumu gibi “o zamana kadar edilgen olarak var olmuş bir toplum” için milliyetçilik, “kendi tarihine” sahip çıkması anlamı

taşımaktadır. Cumhuriyetçi kadrolar ise, bu yaklaşımdan beslenerek, hem merkezi devleti yüceltmış hem de “geleneksel ilişkilere” karşı çıkmışlardır. “Modern ilişkilerin modern öncesi bağların yerine geçmesini sadece zamana bırakarak değil, okuluyla, yasalarıyla, gerektiğinde de zor kullanarak sağlamaya” çalışmışlardır. Dolayısıyla, “milliyetçilik, bir modernleşme ideolojisi ve pratiği” işlevi görmüştür.

Cumhuriyet ile milliyetçilik yaklaşımının ulus-devlet kurma ülküsü ile bütünleşmesinin ardında, dönemin demografik yapısındaki değişimlerin etkisi büyüktür. İmparatorluğun son döneminde hızla yaşanan toprak kayıpları ve yapılan antlaşmalar ile yaşanan göçler özellikle Anadolu’da etnik grupların nüfus dengesini, sosyal ve ekonomik yapıyı bozmuştur. Örneğin, Keyder’e (2005) göre “Rusya’nın ele geçirdiği eski Osmanlı topraklarından” gelen “Türkçe konuşan” muhacirler “Anadolu’nun Müslümanlaşmasına katkıda bulunduğu gibi, eski tüccar sınıfının çoğunluğunun artık ülkede bulunmamasının yol açtığı iktisadi kaybı” hafifletmiştir. Dünya ve Kurtuluş Savaşları’na bağlı olarak, Anadolu’da yaşanan ve özellikle ticaretle uğraşan gayri-müslimlerin göçleri de bu süreci tetiklemiştir. Keyder’e (2005) göre, Anadolu’ya gelenler ise, “yeni edindikleri statü nedeniyle milliyetçi girişimleri” gayri-müslim burjuvazisinin yerini alabilmek için destelemişlerdir. “Bu eğilim nedeniyle, bu grubun büyük bölümü milliyetçilik bayrağı altında devlet sınıfıyla” özdeşleşmiştir ve “rakip bir siyasi sınıf” oluşamamıştır.

Aslında, Cumhuriyet’in merkeziyetçi ve “tek” kimlik altında toplayıcı milliyetçilik arayışları, örnek aldığı Batılı dünyadaki gelişmeler ile farklılık göstermektedir. Batı’nın -ve modernlik olgusunun- bu derece millileştirici bir medeniyet yaklaşımı yoktur. Elias’a (1978; Göle, 2004) göre “medeniyet kavramı yansız, değer yargısı içermeyen bir kavram değildir;” Batı’nın üstünlüğünü açıkça içermektedir. Aynı zamanda da “kendine özgü” evrensel bir “Batıcı kültür modeli” tariflemektedir. “Ulusal farklılıkları vurgulayan Alman *Kultur* kavramının aksine medeniyet kavramı bir evrensellik iddiasındadır.” Ulusal farklılıkların önemini azaltmakta ve bunun yerine insanlar arasında ortak oldukları farz edilen şeyleri vurgulamaktadır. Bu bakışla Cumhuriyet aydınları, *milliyetçilik* merkezli ulus-devlet arayışlarıyla aslında Batı düşüncesinden bir miktar ayrılmaktadır. Dönemin yaklaşımını, Batı ile -bir miktar- yaklaştıran değer ise “kültür” odaklı ulus yaratma arzularıdır. Güvenç’e (2000) göre de, ulus yaratmak için yola çıkan Türk Modernleşmesi aslında, bir kültür devrimidir. “Atatürk, Türk varlığının geleceğini ve güvencesini, ‘Yeni Türk insanı yaratma’ sorunu olarak görmüştür. bu konuda düşünüp fikirler üretmekle yetinmemiş, çeşitli önerileri denemiş, eleyerek değerlendirmiştir.” Bunun için, “çağdaş Batı örneklerinden esinlenerek, din veya kan birliği üzerine değil de, dil-kültür birliği ile” ulusal kimliği tanımlamıştır.

Ulusal kimliğin kurulumunda Atatürk, “kültür” kavramını “medeniyet” olarak yorumlamıştır ve böylece, “milli kültürün kökleri konusunda her zaman var olmuş (ve olacak) karışıklık, bu evrenselci yorum tarafından” ortadan kaldırılmıştır. Türkiye için “medeniyetinin kökleri” Batılılaşma arayışlarına karşı çıkılan “Hristiyanlık’ta değil, Antik Yunan’dadır.” Bu önerme,

“Batı medeniyetinin Müslüman bir halk tarafından *nötr* olarak değerlendirilebilmesi ve kolayca benimsenmesi için düşünülen taktik bir hamle” olarak değerlendirilebilir. (Göle, 1998) Bu yaklaşımla, Türkiye Cumhuriyeti’nin temelini oluşturan ulus-devlet yapısı aslında, Anadolu coğrafyası üzerinde var olan farklı kültürel grupların, ortak *çağdaşlaşma* yaklaşımları içinde ve homojen bir biçimde örgütlenmelerini sağlayan sosyal ve mekansal bir kurumsallaşma arayışı olarak değerlendirilmelidir. Benzer bir bakışla Bilgin (1997), Cumhuriyet’i ve ulusal-devlet yapısını, “ortak çıkarları amaç edinen ve otoritenin özgür insanlar üzerine yasalar yoluyla icra edildiği bir toplum tipini” tanımlayan ve “büyük ölçüde hukuk devleti anlamına” gelen bir düzen arayışı olarak yorumlamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin ulusal yapısını oluşturan yasalar, toplumu oluşturan bireyleri ayrıştırmayı değil bir araya getirmeyi, “milli” kimlik altında toplamayı içeren kurallardan oluşmaktadır. Aslında, toplumların uluslaşması, ya kolektif (zaman, kültür) deneyimiyle ya da ortak bir hedef için bir araya gelmeleriyle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye Cumhuriyeti’nin uluslaşma yöntemi, ortak hedef için bir araya gelme ilkesine dayandırılmıştır yorumunu yapmak mümkündür.

2.4 Bölüm Değerlendirmesi

Modernleşme süreci, ortaya çıkardığı yenile(n)me arayışı ve yarattığı kriz hali ile toplumsal yapıda değişimlere yol açan bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Bu süreçte farklılık ve çokluk kavramları üzerinden kurulan eleştiriler, kimlik sorunsalını tartışmalarını ortaya çıkarmıştır. Sosyal düzenin, toplum içinde bireyin varlığı ve konumunun sorgulanması, ekonomik, siyasal ve mekansal değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Batı merkezli bu sürecin bir yansıması olarak Türkiye’de -özellikle- Cumhuriyet’in ilanı sonrası yaşanan değişim süreci, sadece siyasal bir yapılanma arayışı olmanın ötesinde, sosyal ve mekansal ortam üzerine odaklanmıştır. Cumhuriyet devrimlerin kavramsal olarak beslendiği modernlik tartışmalarına bağlı olarak, geleneksel yapıda değişimin amaçlandığı açıktır. Ancak modernleşme, çoğulcu yapının kurulumu ve iktidarın merkezi yapısını ortadan kaldıran bir süreç olarak özetlenirse, Cumhuriyet’in ilk yıllarında değişimi ortaya çıkaran devrimlerin, toplumsal bir tepki yerine iktidar merkezli kurgulanması ve uygulanması dikkat çekicidir. Cumhuriyet devrimleri, bir taraftan bireysel yaklaşımları ile vatandaşına aydınlanmacı ve evrensel bir kimlik tariflemiş, diğer taraftan ise siyasal olarak yeni ve soyut iktidar kavramıyla tanıştırmıştır. Ayrıca devlet, ulusal yapılanmasına bağlı olarak, vatandaşları için yeni yaşama modeli önermiş ve değişimin gerçekleşmesi için toplumu denetlemiştir. Cumhuriyet devrimlerinin, iktidar tarafından yönlendirilmesi, bu yaklaşımın en belirgin örneğidir. Ancak, bu değerlendirmede iktidarın toplumsal uzlaşa ile oluşturulduğu ihmal edilmemelidir. Ayrıca, devrimler ile toplumsal yapının *yeniden* kurulumuna ortaya çıkan değişim, mekana da yansımıştır.

3. MODERNLEŞME SÜRECİNDE MEKAN VE CUMHURİYET SONRASI TÜRKİYE MİMARLIĞI

Cumhuriyet sonrası modernleşme sürecine bağlı olarak Kayseri’de yaşanan mekansal ve toplumsal değişimin değerlendirmesini yönlendirmek amacıyla, bu bölümde mekanın üretiminde ve anlamında modernlik olgusu ve modernleşme süreci ile sanayileşmenin etkisi incelenmiştir. Modernlik ve kimlik tartışmaları üzerinden, mekanın kavramsal içeriği irdelenmiştir. Ayrıca, sanayileşme sürecine bağlı olarak yaşanan değişim konut ve kentleşme özelinde tartışılmaya açılmıştır. Bu bakışla, Cumhuriyet sonrası Türkiye’de yaşanan mekansal değişim, ana hatlarıyla açıklanmak istenmiştir. Ayrıca, dönemin kentleşme ve konut üretimi yaklaşımları üzerinden, devrimlerle amaç edinilen ‘modern’ kimlik yapılanması ile yaşanan mekansal ve toplumsal değişimin ilişkisi değerlendirilmiştir. Bu incelemenin, Kayseri’de *kalkınma* hedefiyle gerçekleştirilen ve mekansal gelişimi etkileyen devlet merkezli girişimlerin, sebepleri ve sonuçları üzerine yapılacak okumaya ışık tutması beklenmektedir.

Cumhuriyet sonrası yapılan devrimlerin, siyasal ve sosyal yapıda değişimi ortaya çıkarmasının yanı sıra, mekanın kurgusunu, biçimini ve temsil ettiği anlamı üzerinde de etkileri olmuştur. Mekansal olarak yaşanan değişimi bir biri ile ilişkili iki yaklaşım üzerinden okumak mümkündür: Öncelikle, Cumhuriyet’in ilanı sonrası gerçekleştirilen devrimler ile, *Batılı* bir yaşamın ve kimliğin kurulması amaç edinilmiştir. Ancak bu yaklaşımın, sadece biçime yönelik olmayan, aslında *Batı* devletleri gibi *refah/çağdaş* bir yaşamı hedefleyen bir girişim olduğu göz ardı edilmemelidir. Ayrıca, Cumhuriyet’in ilanı ve devrimler ile sadece siyasal bir rejim değişikliği yapılmamış, aynı zamanda ülkenin mekansal bütünlüğüne, ulusal sınırlarına vurgu yapılmıştır. Bu bakışla, Cumhuriyet sonrası Türkiye’de mimarlık ortamının, *Batılı* bir yaşam ve kimlik tartışmaları ile *uluslaşma* ve *kalkınma* öncelikli yaklaşımlardan etkilendiği söylenebilir.

Türkiye’deki mekansal ve sosyal kimlik arayışlarını ve yaşanan değişimi anlamlandırmak için, öncelikle *modernlik* ve *modernleşme* tartışmaları ve *sanayileşme* süreçlerinin, kendi içerikleri ile tartışılması önemsenmiştir. Kavramsal olarak modernlik, sosyal ve mekansal ortamda köklü değişim(ler)i ortaya çıkaran gelişmelere sebep olmuştur. Özellikle, ortaya çıkardığı kimlik sorunsalı ile sosyal ve mekansal ortamın yeniden yapılanmasına yol açmıştır. Ayrıca, modernlik olgusu tartışmaları ve modernleşme sürecine bağlı siyasal, teknik ve ekonomik gelişmeler, mekanın olgusal, kavramsal ve özdeksel nitelikleri üzerine yeni arayışlar ve yaklaşımlar ortaya çıkarmıştır. Colquhoun (1981), modernlik olgusunun temellendiği bu *avant-garde* arayışların, aslında doğa ve akıllı bir araya getirme kaygısı taşıdığını savunmaktadır. Bu bakışla, modernliğin mimarideki yansımaları, biçim-işlev ilişkisi

tartışmaları ve konfora bağlı yenilikler ile birlikte, *geleneksel* üretim biçimleri ve değerler üzerine eleştirel bir bakışın geliştirilmesi olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Mekanın özdeksel varlığını, deneyimini ve anlamını etkileyen, bu alışlageldik düzene karşı kopuş/kırılma hali, hem içinde yaşayanları hem de dışında kalanları siyasal, sosyal ve kültürel olarak etkilemektedir. Dolayısıyla modernlik, kimlik ve mekan üzerine bir tartışma kurmak için bu kavramları kendi içerikleri ile ayrı ayrı ele almak yerine, modernlik olgusuna tartışmalar ile değerlendirmek -öncelikle, bu çalışma için- gerekli görülmüştür.

3.1 'Modern'in Mekanı

Modernlik olgusuna bağlı tartışmalar ve gelişmeler, sosyal ortamda olduğu kadar mekanın biçimi, üretimi ve nesnelliği üzerine de tartışmalar açarak, değişim sürecini başlatmıştır. Modernleşme sürecinde, teknik ve teknolojik ilerlemeler ile değişen yaşama biçimleri, mekanın kurgusunu etkilemiştir. Bu bakışla mekan, nitelikleri ve nesnelliği sürekli tartışılan bir kavram olarak önemsenmiştir. Bireyin, kendisini kuşatan tüm aşkınlıklara karşı *farklılığını* keşfi ile başlayan kendi varlığını tanımlama arayışı, başta yaşadığı mekana yüklenen geleneksel kodları ve üretim biçimini reddetmesine yol açmıştır. Birey, varlığı gibi yaşadığı mekanları da eleştirel bakışı ile kendi merkezinden deneyimleyerek tanımlama ve kurgulama arayışına yönelmiştir. Nesnel olarak geleneksel biçimden soyutlanan mekan, yalınlaşmış yapısıyla kullanıcıya *farklı* deneyimler sunmaya başlamıştır. Ancak, özellikle *farklı* kimliklerin ortaya çıkışı kentsel mekanı etkilemiş, *kozmopolit* yapı içinde *metropollerin* ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Modernlik olgusu tartışmalarına bağlı olarak, Hardt ve Negri (2003) öznenin, "kendi eylemiyle" kendini ürettiğine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla modernlik, benzerlik ya da aykırılıklarla tarifi edilen bir kimlik sorunu yaratmasının ötesinde, bireyin yaşadığı kent, toplum ve kendisiyle ilgili öz(n)el bir tartışma ortamı sunmaktadır. *Yenilenme* ve *ilerleme* içinde, her türlü üretimin ve tüketimin biçimi, paylaşımı, *birlikteliğin* sebepleri ve yapısının nasıl kurulacağı bu arayışın başat tartışma konularını oluşturmaktadır. Aslında modernlik olgusu merkezli tartışmalara bağlı olarak, *yeni* yaşama koşulları üzerine düşünceler üretilirken, ilişkiler ağı zayıf bulunan kırsal yaşam üzerine odaklanılmakta; akrabalık ve kişisel yakınlık ilişkilerinden kurulmuş organik yapı eleştirilerek karşısına, kurumsallaşmış yapı yerleştirilmektedir. Ayrıca, içinde bir çok *yabancı* barındıran metropol yaşantısına vurgu yapmaktadır.

Modern yaşamın içinde geçtiği ortam, kent -özellikle de metropol-, kırsal yaşamın aksine daha karmaşık ilişkiler ağına sahiptir. Simmel'e (2006) göre kent, "iktisadi, mesleki, toplumsal hayatın hızında ve çeşitliliğinde kasaba ve taşra hayatıyla derin bir karşıtlık" barındırmaktadır. Farklılıkların bir arada oluşu ve ardışık olmayan ritmiyle, metropol hayatı "yüksek bilinç ve zihin hakimiyetini" gerektirmektedir. Benzer bir bakış açısıyla kentler Frisby'e (2006) göre, "toplumsal farklılaşmanın, karmaşık toplumsal ağların" yoğunlaşma

noktalarıdır. Aynı zamanda, “sınırları belirsiz toplulukların, kalabalıkların” mekanlarıdır. Bu bakışla kentler, bir kimseye “sadece yakın çevresinde yaşayanlara karşı değil, günlük etkileşim içinde karşılaştığı herkese karşı mutlak kayıtsızlık” oluşturan mekanlardır. Simmel (2006) ise “kayıtsızlık ve ayrımı yok eden tekeli, metropolün iki tipik özelliği” olarak tariflemektedir. Ancak bu her ne kadar olumsuz bir durum gibi görünse de, aslında bireyin modernlik olgusuna bağlı varlık arayışında, üzerindeki tüm aşkınlığa yabancılaşabileceği ve kendi içkinliğine kavuşabileceği ortam sunmaktadır. Simmel (1990)’e göre bireyin, yaşadığı çevreye yabancılaşması için böyle bir ortam içinde bulunması gerekmektedir. Böylece birey yaşadığı çevreye tıpkı bir yabancıymış gibi yaklaşabilir, tarafsızca inceleyebilir ve yetileriyle kendi kimliğini kurgulayabilir.

Baudlaire’in (2004) “flaneur” düşüncesi de benzer bir içeriğe sahiptir. Çevredeki her şeye karşı bir yabancılaşma hali barındıran *flaneur* düşüncesi, yaşanan kenti ve toplumu tanımlamayı amaçlamaktadır. Benzer yaklaşımla Frisby (2001), Hessel’in (1929), flaneur kavramına; “sokakları, yaşayan insanların yüzlerini, dükkanların vitrinlerini, kafeleri, arabaları ...vs. kelimeyi oluşturan harfler, metinleri oluşturan kelimeler gibi” okuma olgusuna vurgu yapmaktadır. Benjamin (1999) ise, flaneur eylemini tarihsel bir eylem; değerlendirme olarak görmeden, aksine bugüne dair gözlem, okuma ve bunlara üretim olarak değerlendirmektedir. Krakauer (1998) ise bu kaybolma eylemini, bireyin diğer bireyler ile kendi görsel deneyimini paylaşarak metropolü kurgulaması olarak yorumlamaktadır. “Flaneur, aslında *genios loci*’nin temel arayışıdır. Kentin labirentlerini çözerek modernliğe ulaşma halidir.” Bir başka anlatımla, yaşanan kentin çözümlemesi; içselleştirilmesidir.

Modern bireyin yaşadığı kenti çözümlemesi/okuması için Frisby (2001), iki ayrı inceleme önermektedir. İlki bir dedektif gibi kente ve yaşayanına yaklaşmak; çözümlemeler yapmak; Diğeri ise kentle yazılmış edebi metinleri gözden geçirmektir. Kentsel yaşam üzerine yapılan dedektiflik, sosyal ve mekansal yapının kavranması için gereklidir. Edebi metinler ise, kentte yaşayanlarının öznel değerlendirmeleri olduğu için önemsenmesi gereken kaynaklardır. Frisby (2001) kitaplar, şiirler, gazete haberlerinin her birinin, birer *flaneur* olan kentlilerin bireysel deneyim aktarımı olduğunu vurguladığını düşünmektedir. Bu metinlerin, bir dedektif gibi yaklaşarak elde ettiğimiz, istatistiksel bilgiyi, anlamlandırılmaya yarayacağını belirtmektedir. Benzer bir yaklaşımla Chtcheglov (1981;1953) da, kentlerin deneyimler ile kavranan mekansal birer olgu olduğunu savunmaktadır. Ona göre, “Kentleri, gözlemeden, efsaneleri veya hikayelerini bilmeden ve doğasıyla yüzleşmeden gezmek, hissetmek mümkün değildir.”

‘Modern’in mekanı, öznesi birey gibi sürekli yenilenen akışkan bir oluşumdur. Dolayısıyla, ‘modern’in mekanı ile kimlik sorunsalı birbirinden ayrılmaz biçimde ilişkilidir. Mekan ve deneyimi üzerinden yapılacak kimlik okuması, sosyal ilişkilerinden dolayı hem bireysel hem de iktidar merkezli bir bakışa ihtiyaç duymaktadır. Modernlik ise bu iki bakışı ortaya çıkaran sosyal ve siyasal gelişmelerin temellendiği bir olgu olarak bu incelemeyi yönlendirmektedir.

3.1.1 Birey ve Mekan Deneyimi

Modernlik, eleştirel bakış ile bireyi hem kendi hem de yaşadığı mekan üzerine düşünmeye yönlendirmiştir. Bu bakışla mekan, sadece içinde yaşanan bir boşluk olmanın ötesinde, biçiminden, inşasına ve konfor şartlarına kadar üzerinde düşünülen, ihtiyaçlara ve gelişmelere bağlı olarak yeniden üretilen bir olguya dönüşmüştür. Mekanın biçiminde ya da inşasında ortaya çıkan bu değişim, içinde yaşayanların deneyimi ile yakından ilişkilidir. Bu hem mekanın kavranmasına hem de içinde yaşayanların kimlik tanımlamalarına etki eden etkileşimli bir deneyimdir. Dolayısıyla, kavramsal olarak mekan ile bireyin, birbirlerini karşılıklı iletişim ile tanımladıkları söylenebilir. Böyle bir arayışta Heidegger (1980), “özne ya da nesneye” bir öncelik tanımanın oldukça zor olduğunu savunmaktadır. Ona göre, “her ikisi de kendisini üreterek aslında ötekisini” var etmektedir. Bireyin bir özne olarak mekanını kurarken eleştirel bakışını içselleştirmesi, bir nesne olarak mekanın özdeksel tanımlılığı ile yüzleşmesini sağlamıştır. Jameson’a (2004) göre modernlik olgusu, “şu ya da bu özellik veya niteliği atfedebileceğimiz her türlü sembolik şeyleşmeyi, her türlü tözelliği” reddederek mekanı kendi içkinliği ile tanımlamayı içermektedir. Mekan, “bilincin dünyada konumlanmışlığı gibi bir şeyi yakalayan nokta olarak yerinde cismanilikten kurtarılmış yerdir.”

Bu düşünceye göre, mekanın biçimlenişine, iklim koşulları, coğrafya, malzeme ya da kültürel öğelerin yanı sıra, bireyin bedensel ve tinsel ihtiyaçları da etki yapmaktadır. Tüm bu girdiler ışığında mekanın inşası ise, artık klasikleşmiş geleneksel kabuller ve alışla geline sistemlerle değil, bireyin coğrafyayı, kendini; aklını ve yeteneklerini deneyimlemesi sonucu geliştirdiği teknik gelişmelerle yakından ilişkilidir. Mekanın üretiminde Cassirer’e (1968) göre, birey, deneyimi ve yetileri ile, inanış biçimleri, olgular, gelenekler ve otorite karşısında daha etkin durumdadır. Dolayısıyla bu düşünsel ortamda mekanın kurulumu, geometrik özelliklerinin ötesinde varlığın anlamlandırıldığı biçimsel bir arayışa da dönüşmektedir. Mekana, geometrik özelliklerinin ötesinde kullanıcısının deneyimi ile tanımlanan deneyimsel bir nitelik eklenmiştir. Lefebvre’e (1991) göre mekan, “nesnelerin sembolik olarak kullanılması” ile anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla deneyim, oluşturduğu karşılıklı etkileşim ile hem mekanın kurucu ögesi olmakta, hem de bireyin kimliğini biçimlendiren bir olguya dönüşmektedir. Benzer bakışla Dovey’e (1999) göre, mekanı şekillendiren, yer-zaman ve birey arasındaki etkileşime dayanan güç, sahiplik duygusudur. Bu bakışla mekan, bireyin sorumluluk, cinsiyet, sınıf, kültür ve yaş gibi kimliğine ait değerlere bağlı olarak biçim kazanan deneyimsel bir oluşumdur.

Öte yandan modernleşme sürecinin etkilerine bağlı olarak, kentte yaşam önem kazanmıştır. Kentler, kırsal yaşamdan, sosyal ve mekansal olarak daha karmaşık ilişkiler ağından oluşan bir yapıya sahiptir. Benzer bir yaklaşımla Ardent (1990) kenti, “farklılığımızı kabul ederek ve bu farklılığın korunmasını karşılaşmamızın amacı haline getirerek birbirimizle eşitler olarak karşılaşılabildiğimiz niteliği” taşıyan bir “site” olarak görmektedir. Kentler, farklılıklar ile

büyüyen ve eşitlikler sağlayan sosyal ilişkiler ağılarıdır. Öznel bir üretim olarak mekan deneyimi ise, farklılıkların ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır.

Karmaşık örüntüsü içinde kent, “kişisel olan her şeyi yutarak büyüyen” ve “kültürün bütün çıplaklığıyla sergilendiği bir sahne” olarak yorumlanabilir. Kentin “en önemli özelliği, fiziki sınırlarını aşan bu işlevsel” genişliği ve bireysel çeşitliliğidir. Aslında bu çeşitliği sunan, bireyin “ön yargılarla sınırlanmış kasaba” yaşamına karşılık, kentin bireye sunduğu “maneviyatının ve beğenilerinin” geliştirmesi ile sunduğu özgürlüktür. Birey, “geniş çerçevelerdeki zihinsel hayatın koşullarını, karşılıklı mesafe ve kayıtsızlığı, kendi bağımsızlığı üzerindeki etkisi bağlamında en çok büyük kentin kalabalığında” hissetmektedir. “Çünkü, bedensel yakınlık ve mekan darlığı, zihinsel uzaklılığı daha da görünür kılmaktadır.” Bireyin yaşam çevresinin genişlemesi ile “özgürlüğünün artması arasındaki genel-geçer tarihsel ilişki nedeniyle, mekan genişliği ve insan sayısı metropolü özgürlüğün merkezi” haline getirmektedir. Özetle kentler, büyüklükleri ile “doğru orantılı olarak bireyselleşmeye” yol açmaktadırlar. (Simmel, 2006)

Bireyin, kentin karmaşık yapısı içinde biricikliğini vurgulama arayışları, çeşitli biçimlerde olabilir. Ancak, birey için kendi yaşama mekan(lar)ı, bu özgünlüğü vurguladığı ve biçimine yansıttığı özel alanlardır. Birey, diğerleri ile bir arada paylaşmak zorunda olduğu işyeri, okul gibi ortak ve kamusal alanlarda bile, bu özgünlüğünü somutlaştırma arayışı içindedir. Her ne kadar, modernleşme sürecine bağlı olarak çevresindeki herkese ve her yere yabancılaşmışsa da, içinde bulunduğu mekanlarla kurduğu deneyimsel ilişki, orayı kendi merkezinden yeniden tanımlamasına imkan vermektedir. Aslında mekanın somut varlığı, kendisini inşa edenin yaşam deneyiminin bir göstergesidir. Mekan, fiziksel çevrenin anlam kodlarının birey tarafından yorumlanması ile varlık kazanmaktadır. İnsanın inşa yetisi, çevresini algılaması ile doğrudan ilişkilidir. Birey, gündelik hayatını sürdürebilmek için gerekli tüm bilgiyi, fiziksel çevre ve yaşadığı toplumla karşılıklı ilişkisi sonucu kazanmaktadır. Ancak, kendi yaşama mekanını ortaya çıkaracak deneyim, gündelik yaşam bilgisinden biraz farklıdır. Deneyiminin nesneleşmesi: mekana dönüşmesi ise, aidiyet kavramıyla yakından ilişkilidir.

Bu bakışla mekanın, kişisel değerlerin ve yaşama deneyiminin bir yansıması olduğu söylenebilir. Modernleşme sürecinde, kişiye özgü deneyim ile mekanın *o anı* yansıması olma haline yapılan vurgu önemsenmelidir. Mekanı, yaşayan canlı bir organizma olarak değerlendirmek mümkündür. Aslında mekanı, canlı bir organizma olarak niteleyen, içinde yaşayan birey(ler)in deneyimidir. Dolayısıyla mekanın varlığını, birey üzerinden okumak gerekmektedir. Modernlik olgusu, birey(ler)i varlığın “kim”liği üzerine bir düşünsel açılıma yönlendirdiğine göre, mekanı biçimlendiren yaşayanının kendi varlığı ile fiziksel ve sosyal çevresine karşı tanışıklığıdır. Bu yaklaşıma göre, modernleşme sürecinde birey, mekanın kurucu öznesi olmuştur.

3.1.2 Otorite ve Mekanın Denetimi

Modernleşme sürecinin etkilerine bağlı olarak mekanın üretimi ve biçimi, endüstrileşme ile ortaya çıkan hızdan, sosyal ve ekonomik ortamdan etkilenmiştir. Mimari ürün, *yeni* yaşam tarzları için önemli bir odak noktası olmuştur. Mekan yaratmanın belirli geometrileri ve kuralları reddedilirken, kimi zaman geleneksel düzene karşı yeni ama bir o kadar katı bir gelenek oluşturulduğu düşünülebilir. Modernleşme süreci içinde ortaya çıkan *farklı* kimlikler ve *çokluk* ile siyasi yapılanmaların toplumsal yapının sürekliliğini sağlama çabaları arasındaki etkileşimin, mekan örgütlenmesinde böyle bir çelişki yarattığı söylenebilir. Bu çelişkili durum aslında, mekanın özdeksel yapısıyla ilişkilidir. Mekan, sınırları içinde yaşayanlar için özel bir yaşam alanı tanımlamakta ve kimlik sorunsalının özünü içermektedir.

Modernleşme süreciyle ortaya çıkan bu durum, *ilerleme* ve *yenile(n)me* ile ortaya çıkan *değişim* arzusu ve sosyal yapıda ortaya çıkardığı kimlik sorunsalı ile ilişkilidir. Vattimo'ya (1999) göre, “ilerlemenin daha çok ilerlemeye yol açtığı” modernleşme kısır döngüsü, “tarihte daima ileriye giden bir hareket olarak ilerlemenin ve yeni olanın kendisinden önceki ile olan niteliksel farkının anlamsızlaşmasına ve dolayısıyla ‘tarihin sona ermesine’ yol açmaktadır.” Aslında, modernlik düşüncesini farklılaştıran varlık arayışının terk edilip yerine “seküler bir değer alanının” kabul edilmesidir. Bu durum kavramsal olarak “ilerleme inancı ya da ilerleme ideolojisini” ortaya çıkarmıştır. İlerleme arayışı, yeni olanı yaratmayı temel değer olarak gördüğü için, ilahi olarak tarihi -özellikle de ahiret inancını- sona erdirmektedir. Benzer bir bakışla Paz (2000), modernleşme sürecine bağlı olarak ilerleme arayışının, dünyanın geleceğine dönüştüğünü savunmaktadır: “Modern cennet”, ancak herkesin aynı “tarih” yürüyüşüne kolektif olarak katılmasıyla gerçekleşecek, “laik hedefleri olan bir kurtuluş” olarak arzulanmıştır.

Bu birbirinin içine geçmiş zaman süreci Giddens'a (1998) göre modernliğin, “iletişimi kontrol etmek, kapitalizm, küresel rekabet ve endüstrileşme” olarak dört ana kurumsal hedefi ile ilgilidir. Modernleşme, “yapısal olarak küreselleşmeyi hedefleyen bir harekettir.” Bireylerin iletişimi, “yerel kaygılar ya da bireye ait öznel bilgiler yerine, evrensel hedefler ve yoruma dayanmayan, akli ön plana çıkaran bilgi” ile sağlanmaktadır. Bu sayede, herkesin bireysel kimliği, modernleşmenin ortak hedefine yönlendirilmiştir. Kapitalist düşünce ile, “ekonomiyi siyasetten yalıtarak yeni bir güç haline getirmek” amaçlanmış ve “toplumlar, uluslar halinde birbiri ile aynı hedef için yarışan kitlelere” dönüştürülmüştür. Bu bakışla toplumlar, kendi devletlerinin değil evrensel rekabet piyasasına bağlı yönetilir hale gelmiştir. Benzer yaklaşımla modernleşme ile, bir de doğaya savaş açılmış ve “onu endüstrileştirmek” amaçlanmıştır. Bu amaçla, birey için doğal olana karşı yaratılmış yapay bir çevre: modernize edilmiş kentler oluşturulmuştur. Giddens'a (1998) göre yaratılmış bu çevre, bireyin eylem alanını tanımlamasından dolayı artık yalnızca doğal değil, fizikseldir. Kentlerin, yaşayanını denetleyen ve modern hedefe yönlendiren kontrol merkezlerine dönüştürülmesi amaçlanmaktadır.

Özellikle, kentler üzerinde farklılıkları indirgeyerek, düzensizliklere karşı bu tip bir düzen kurma ve yeni düzensizlikler yaratma düşüncesi, modernleşme süreci ile ortaya çıkan kapitalist söylemler ile yakından ilgilidir. Hardt ve Negri'ye (2003) göre de bu gelişme, Avrupa modernliğine özgü, "kapitalizmden ayrılamaz" aşkınlık idealinden kaynaklanmaktadır. Bu politik olarak nitelendirilebilecek aşkınlık aslında ekonomiktir. Aslında, "kapitalize etme sürecinde dışarıyı içselleştirilir." Dışarıya, "ihraç edilen, kendini besleyen ya da kopyalayan", toplumsal ilişkiler ağılarıdır. Simmel (2006) de kentlerin, "para mübadelesinin beşiği" olduğunu savunmaktadır. "Büyük kentler, şeylerin alınıp satılabilir olma niteliğini, küçük yerleşimlere kıyasla çok daha çarpıcı şekilde ön plana" çıkarmaktadırlar. "Kentler, her şeyden önce, en üst düzeydeki iktisadi işbölümünün merkezleridir."

Benzer bir yaklaşımla Jameson (1991) da, kapitalizmin mekan aracılığıyla üç ayrı aşamada toplumu etkilediğini belirtmektedir: "İlk aşama, mekanın düzgün geometrisi ile ilgilenen ve *gridal* yapılaşmayı savunan pazarlama(market) kapitalizmidir." Bu yaklaşım, hızla büyüyen kentlerde yaşama alışkanlıklarının aynı hızda değişmesini sağlayan bir gelişmeye yol açmaktadır. İkinci aşama kapitalizmin mekan üzerinde "tekeli" kurmasıdır. Bu sayede biçimsel olarak mekan, aslında var olmayan 'yer'lerin yerini almaktadır. Mekan, değiştirilmiş sosyal ilişkilerin göstergesi ve gösterilenine dönüşmektedir. Son aşama ise, "çok uluslu(multinational) post-modern kapitalizmle bağlı, eşzamanlı homojen ve görsel 'şizofrenik-mekan'ın kurulmasıdır." Böylece, "anlam, ölümünü ilan etmiş; geçmişin temsili yok olmuştur."

Chtcheglov'a (1981;1953) göre de kapitalist üretim, farklı toplulukların sınırlarını tek bir mekanda birleştirmeyi hedeflemektedir. Ona göre, "kentleşme, kapitalizmin doğaya ve insanın yaşam çevresine, akıl merkezli bir egemenlik kurmak için el koymasındır." Deleuze ve Guattari (1993) de kapitalizmi yaratan düşüncenin -modernize olmuş- şehirler olmadığını savunmaktadır: Şehirler yalnızca, içerdikleri üretim ve tüketim güçleriyle kapitalizmi hızlandırabilirler. Aslında şehirleri kapital merkezleri haline getiren ve yersiz-yurtsuzlaştıran siyasi güçlerdir.

Benzer bir bakış açısıyla Soja (1989) da, mekanın politik yaklaşımlar ve ideolojiler ile ilişkili olduğunu savunmaktadır: Mekan, "hem saydam hem de opak" olarak tanımlanabilir. Mekana, "opaklık görüntüsünü" veren, onu "cansız ve diyalektik olmayan" yapan somut biçimdir. Mekanın opaklığının oluşturulması, üretimi ve temsiliyeti, "politikalar, politik yaklaşımlar ve ideolojiler" ile doğrudan bağlantılıdır. Saydamlığı ise, yaşayanının "kendi düşünselliği ile zihninde kurduğu" bir soyutlama, bir somut olanda farz ettiği gerçekliğin olgusudur. Örneğin Deleuze ve Guattari (1990), mekanın sınırlarının sayısal (metrik) olarak ifadelendirilmesi ile mekan üzerindeki politik yaklaşımları ilişkilendirmektedir. Onlara göre mekanın -özellikle de toplumsal mekan olarak yurdun-, "ölçülmüş büyüklüklerle" sınırlarının belirlenmesi bir çeşit "yersiz-yurtsuzlaştırmadır." Sayılar, aslında, bir hesaplama ya da ölçme aracı değil, mekanı "şüphesiz geometrik kılan" değerlerdir. Mekanın sınırlarının belirlenmesi,

yaşayanın deneyiminin sınırlarının belirlenmesidir. Bir başka yaklaşımla, mekanın “kayganlığının” ortadan kaldırılmasıdır. Mekan geometrik olarak belirlendiği ölçüde, otoritenin nesnesi haline gelmekte ve saydamlığını, deneyimsel niteliğini kaybetmektedir. Böylece, bireysel deneyime bağlı olarak ortaya çıkan farklı kimlikler yok edilmektedir.

Frampton'a (1998) göre, modernleşme hareketinin mekan üzerindeki bir başka etkisi ise, “uzam fikrinin, yer fikrine aldırmaksızın, yalnızca ekonomik ve teknik gereksinimler açısından ele alınmasıdır.” Modernleşme hareketi, mekanı ve dolayısıyla mimari ürünü yeniden tanımlamıştır. Mekanlar, içlerinde yaşayanlar gibi tek konuda uzmanlaştırılmış eylem alanlarına parçalanmıştır. Her mekan, uyuma, yıkanma ve yeme gibi ihtiyaçlar için farklı eylemlere hizmet verir hale getirilmiştir. Mekanın biçimlendirilmesinde, bireyin 'yerel' ve 'kişisel' deneyimi yerine işlevsel kaygılar ön plana çıkarılmış, yeryüzü herkes için ortak mekana dönüştürülmüştür. Bu bir anlamda, bir yere ait olma arzusunun yok etmiştir: *Herkes ve her şey yer değiştirebilir olmuştur.*

Mekansal aidiyetin zayıflaması, kimlik tanımlamasını olumsuz etkilemektedir. Böylece, eleştirel bakış yok edilmekte ve farklı kimliklerin ortaya çıkması engellenmektedir. Farklılıkların azaltılması ise, kimlikleri kontrol edilebilir tanımlamalara dönüştürmekte ve sosyal yapıyı denetlenebilir kılmaktadır. Bu, toplumsal olarak bütünleştirici değil, aksine herkesin birbirine yabancı hale geldiği, ilişkileri ayrıştırıcı bir durumdur. Bireyler arasındaki iletişim ve etkileşimin kaybolmasına yol açmaktadır. Oysa, modernleşme sürecinde farklılık ve yabancılaşma, çelişkiye yol açtığı ve kriz yarattığı için arzulanan bir durumdur.

Sennett (1996), bireylerin birbirinden kopuşunu, herkesin birbiri karşısında anlık tepkiler verdiği bir tiyatro oyununa benzetmektedir. Ona göre bu durum, "yabancıardan oluşan bir ortamda kişinin kendi görüntüsünü nasıl inandırıcı kılacağı" meselesidir. Bu durum Baudrillard'a (1998) göre ise, “bir taklit, suret ya da parodiden değil aslı yerine göstergeleri konulmuş bir gerçek, bir başka deyişle her türlü gerçek süreç yerine işlemsel ikizini koyan bir caydırma olayından” başka bir şey değildir. Aslında, özellikle mekanın tekrarlanabilir bir nesne olması, “gerçek” ile “sahte” ve “gerçek” ile “düşsel” arasındaki farkın ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Sennett (2002) bu gelişmenin, mekanın içindeki bedenin, hassasiyetini yitirmesine ve dünyayı, uyuşturucu biçimde deneyimler hale gelmesine yol açtığını savunmaktadır: Artık, "karmaşıklık gittikçe azalan" ortamlarda bireyin "ufak hareketler yapması yeterlidir. Mekan içindeki hassasiyetini yitirmiş olan beden, parçalı ve süreksiz kent coğrafyası içine yerleştirilmiş hedeflere doğru pasif biçimde hareket eder" hale gelmektedir. Kentli, "canlı fotoğraflara bakan saniyelik tepkiler" veren bireylere dönüşmektedir.

Bu bir anlamda, iktidarın sosyal ve mekansal düzendeki aşkın denetleme ve yönetme arzusunun bir sonucudur. Aşırı kurumsallaşmış toplumsal ve mekansal düzen içinde bireyler, toplumsal iletişimden kopuk, mekanik bir biçimde yaşar hale gelmektedir. Mekan, bu mekanik hareketler içindeki bireylerin denetimine imkan veren bir dekora dönüştürülmüştür.

3.2 Sanayileşme ile Kentlerin Mekansal ve Toplumsal Yapısının Değişimi

Modernleşme sürecini ivme kazandıran bir gelişme olarak sanayileşmenin, toplumsal yapıyı ve mekanı etkilediği söylenebilir. 19. yüzyıl başlarında, İngiltere’de buharlı makinenin kullanımı ile başlayan süreç, başta üretim ve tüketim biçimlerini etkilemiş, mekansal ve toplumsal olarak önemli değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Sanayi (İngiliz) Devrimi olarak da anılan bu gelişmeye bağlı olarak özellikle üretim sistemlerinde yaşanan değişim, *geleneksel* yapıyı etkilemiştir. Smith (1997) yaşanan değişimi, bireylerin işbirliği ile kurulan toplu üretim biçimleri ile ilişkilendirmektedir. Birlikte üretim, ekonomiyi hareketlendirmekte ve çalışanı daha fazla üretmeye teşvik etmektedir. Smith’e (1997) göre sanayinin gelişmesi ile, bir kişi kendi başına günde en fazla yirmi adetten on günde iki yüz iğne üretebilirken, aynı sürede “bir iğne fabrikasında çalışan on işçi, işleri bölüşerek kırk sekiz bin iğne” imal edebilme gücüne sahip olmuştur.

Sanayileşmenin, üretim biçimlerine getirdiği *hız, hareket ve yenilik*, mekansal olarak üretimin belirli merkezlerde toplanmasına yol açmıştır. Geleneksel üretim biçimlerinin yerini alan fabrikalar, kentlerde yeni mekansal ihtiyaçları ortaya çıkarmış, barınma ve ulaşım sorunlarını gündeme taşımıştır. Fabrikaların iş gücü ihtiyacına bağlı olarak kentlere gerçekleşen göçler ile artan nüfus, ve buna bağlı sağlıklı yaşama olanakları, barınma sorununun temel tartışma konuları olmuştur. Diğer taraftan, fabrikaların ham madde ihtiyaçlarına, pazar bağlantılarına ve kent merkezleri ile olan ilişkilerine bağlı olarak, ulaşım sorunu da gündem edinilmiştir. Bu yaklaşımlara bağlı olarak sanayileşmenin, kentleşme süreci ve konut üretimi başta olmak üzere mekanın üretim biçimlerini ve süreçlerini etkilediği açıktır.

Bu bakışla sanayileşme sürecinin, mekansal ve toplumsal yapıyı, temel olarak iki biçimde etkilediği söylenebilir. İlk olarak, iş gücü ihtiyacına bağlı olarak yaşanan göç, kent merkezlerinde nüfus *yoğunluğunun* artmasına, ve sosyal olarak *kozmpolit* bir ortamın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Örneğin, Avrupa’da Londra ve Paris gibi büyük kentlerin yanı sıra Manchester, Glasgow, Birmingham gibi 19. yüzyıl başlarında daha az nüfusa sahip olan kentlerde de, sanayileşmeye bağlı olarak belirgin bir nüfus artışı yaşanmıştır: Londra’nın yüzyıl başında 1 milyon civarlarında olan nüfusu 1851’de 2.5 milyon’a, 1760’da 12bin olan Manchester kentinin nüfusunun ise yüzyıl ortasında 400bin’e çıkmıştır (Benevolo, 2006). Yaşanan bu değişime, özellikle kırsal yerleşimlerden yaşanan göçler neden olmuştur. Dolayısıyla, farklı *kimlikler* taşıyan *yabancılar* bir araya gelerek, toplumun *geleneksel* yapısında değişime yol açmıştır.

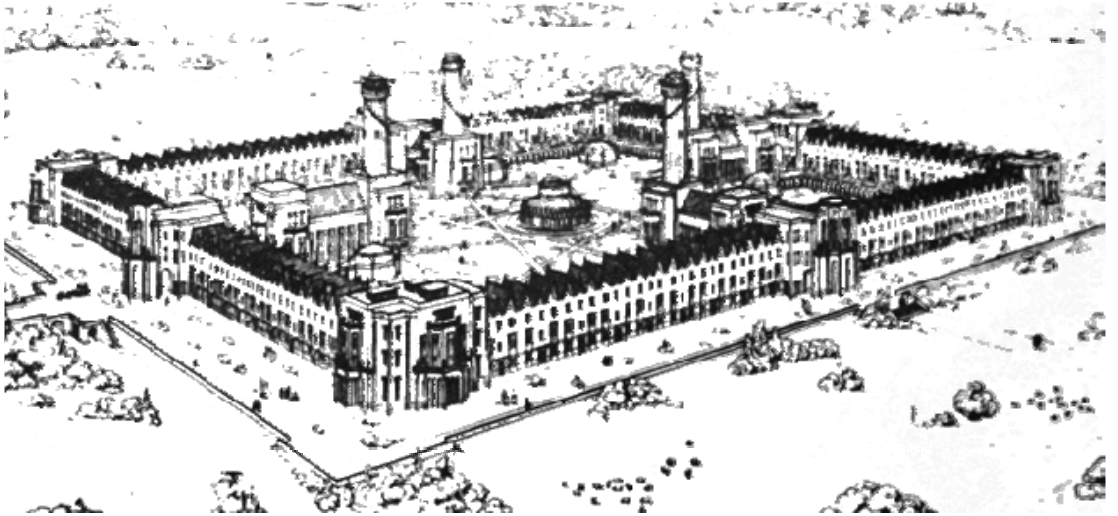
Sanayileşmeye bağlı olarak yaşanan ikinci temel değişim, uzmanlaşmış üretim biçimlerinin ortaya çıkması; ve toprak ilişkilerine bağlı kırsal yaşamın kurumsallaşarak kentsel ortamın yaratılmasıdır. Benzer bakışla Sennett’e (2002) göre, birlikte üretme deneyimi, kentsel mekanı etkileyen en önemli gelişmedir: Fransız Devrimi söylemlerinin de etkisiyle bireylerin özgürlüklerini kazanması, kentsel mekanların oluşum süreçlerini doğrudan etkilemiştir.

Özellikle *geleneksel* dokunun içe dönük yapısının bağımsızlaşması, kentlere *hareket* özgürlüğü kazandırılmıştır. Sennett (2002) 19. yüzyılda kent tasarımcılarının kentleri, “atardamar ve toplardamarlar içinde hareket edilen bir beden olarak” düşledikleri söylemektedir. Artan nüfus, kent merkezlerinin mekansal olarak büyümesine, yeni *yerleşimlerin* ortaya çıkmasına ve bunlar arasında ulaşım bağlantıları kurulmasına sebep olmuştur. Toplumsal olarak ise, ortaya çıkan *kozmopolit* ortam içinde farklı kimliklerin bir arada yaşamasına odaklanan kurumsal bir yapının oluşumunu sağlamıştır.

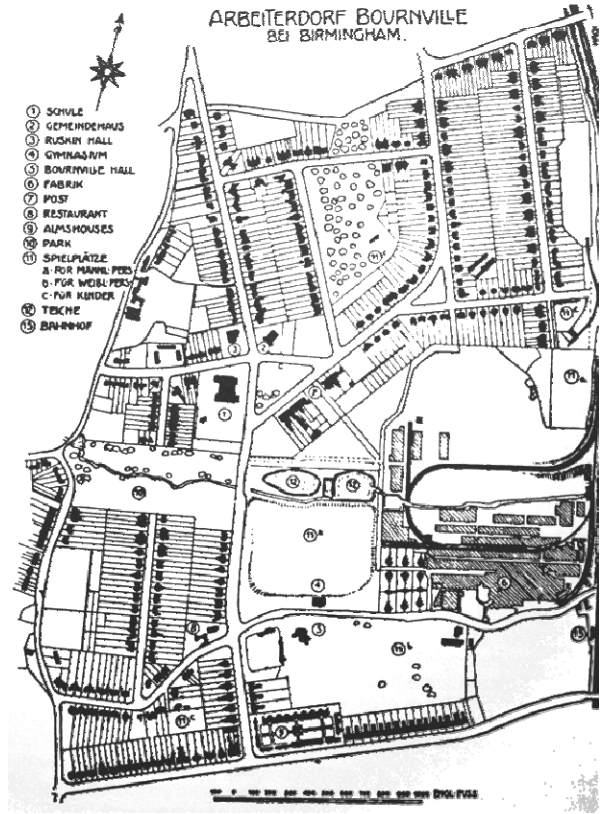
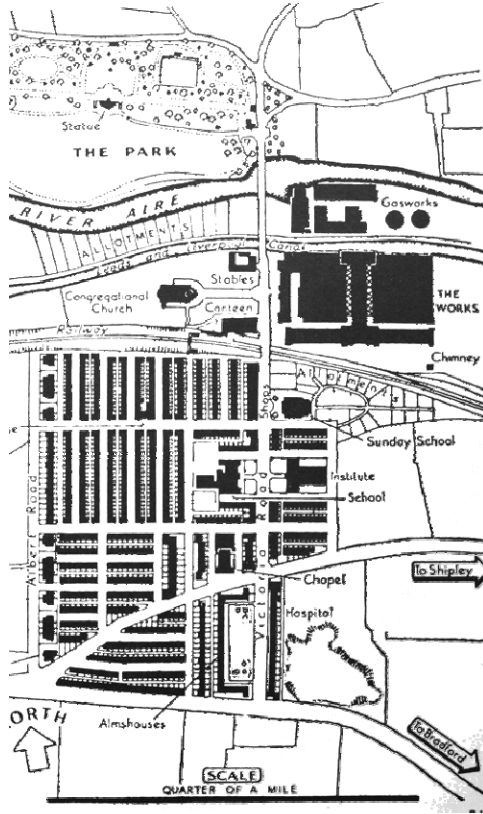
3.2.1 Sanayi Devrimi Sonrası Batı’daki Değişim

Birlikte üretme deneyimi ve makineleşme modernleşme sürecini yönlendiren en önemli gelişmelerin başında yer almaktadır. Kentlerdeki mekansal ve toplumsal yapıyı etkileyen ve değişimi ortaya çıkaran sebeplerin başında ise, ilk kurulan fabrikalar ve konumlarına bağlı olarak ortaya çıkardığı sorunlar yer almaktadır. Benevolo (2006), sanayileşme sürecinin başladığı 19. yüzyılın ilk yarısında kent merkezlerinde, özellikle konut mahalleriyle fabrikaların birbirine karıştığına vurgu yapmaktadır: Su ve kanalizasyon gibi “temel hizmetlerinin yokluğu nedeniyle” bu bölgelerdeki konutların “oturulamaz hale geldiğini” belirtmektedir. 19. yüzyılda Charles Fourier, Robert Owen, William Morris ve Henri de Saint-Simon gibi düşünürlerin, bu ihtiyaçlara bağlı olarak kentlerin yeniden yapılandırılması üzerine yaklaşımlar geliştirdiği bilinmektedir.

Örneğin, Owen (1927; 1991), hem fabrikada çalışan hem de kırsal alanda yaşayanlar için “işçi sitesi” (Şekil 3.1) adını verdiği, yaklaşık 800-1200 kişinin barınabileceği avlulu, dikdörtgen formda bir yapı önermiştir. Tarım yapılması için önerilen avlu, barınma birimlerinden oluşan koğuşlar ve yemekhane gibi ortak mekanların toplandığı bloklar ile çevrelendirilmiştir. Benzer biçimde çağdaşı Charles Fourier de, birbirine kapalı galeriler ile bağlanmış, benzer büyüklükte konut blokları önermiştir. Bu blokları, bir anlamda işçi sitelerinin öncüsü olarak da değerlendirmek mümkündür (Aksoylu, 2002).

Şekil 3.1. İşçi Kent Yerleşimi, Robert Owen (1927)

Şekil 3.2. Saltaire, Bradford (Sturm, 1977) **Şekil 3.3.** Bournville, Birmingham (Sturm, 1977)

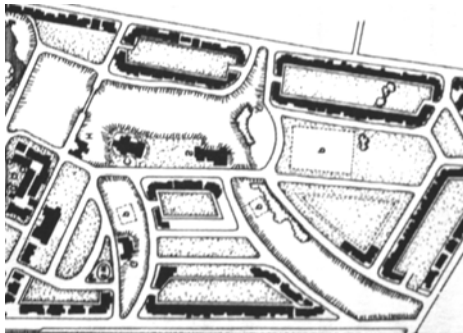
Bu dönemde, Sanayi Devrimi'nin yaşandığı **İngiltere**'de, nüfus artışına paralel olarak artan yoğunluk ve sağlıksız yaşam şartlarına karşı geliştirilen koşullardan oluşmuş bu tip konut blokları modellerinin yanı sıra, kentsel ölçekte düzenlemeleri de içeren farklı yaklaşımlar da tartışılmıştır. Buna bağlı olarak, 19. yüzyıl ortalarında fabrikalar çevresinde, konutlar ve sosyal tesislerin bulunduğu sanayi yerleşimleri kurma yaklaşımı benimsenmiştir. Roth (2000), bu yaklaşımın bir örneği olarak, "ilk planlı sanayi yerleşimi"nin 1852'de Titus Salt tarafından Bradford/İngiltere'de kurulan *Saltaire* Tekstil Fabrikası olduğunu belirtmektedir. Sturm (1977), 4000 kişilik nüfusa sahip ve 850 evden oluşan *Saltaire* Fabrikası yerleşiminin (Şekil 3.2), Titus Salt tarafından, işçilerine daha huzurlu bir çevre yaratmak amacıyla yapıldığını vurgulamaktadır. Salt, işçilerinin huzuru ve konfor şartlarını artırarak, daha verimli çalışma ortamı elde edeceğini düşündüğü için fabrika çevresinde, İngiliz tarzı *bahçeli* konutlar inşa ettirmiştir. Sanayileşme sürecine bağlı olarak kent merkezlerinde kurulan fabrikaların kentsel ölçekte oluşturduğu mekansal bir soruna benzer yaklaşımlar ile çözüm üretilmiştir: İş gücüne bağlı nüfus artışı, yoğunlaşma ve sağlıksız şartların oluşumunu engellemek için *bahçe şehir* ana fikrine benzer bir gelişme yaklaşımı tercih edilmiştir (Sturm, 1977).

Roth (2000) bu yaklaşımın diğer öncü örneklerinin ise, 1879 yılında *Cadbury* Çikolata Fabrikası (Şekil 3.3) için sosyal hizmet binaları ve konutlarıyla "Birmingham'ın dışında manzaralı kıvrımlı yolların üzerine" kurulan *Bournville* yerleşimi ve 1888 yılında *Lever* ailesi tarafından inşa ettirilen *Port Sunlight* (Şekil 3.4) olduğunu belirtmektedir. Roth (2000), *Port*

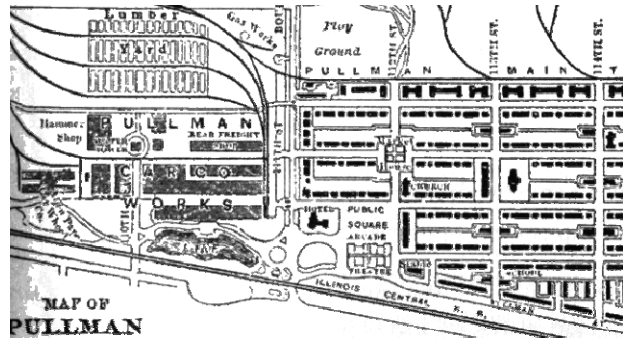
Sunlight yerleşiminde “peyzajlı kıvrımlı yollar üzerine kurulmuş” evler ve sosyal tesisleri ile “özellikle sanayi öncesi İngiliz köyünün sevimli havasını” yansıtan düzenine dikkat çekmektedir. Sturm (1977) ise, *Bournville* yerleşiminin, *Cadbury* Fabrikasında çalışacak işçiler için Birmingham kentinin güneyinde kurulan *bahçeli* bir konut yerleşimi olarak yapıldığını belirtmektedir.

ABD'nin doğu kesimlerinde de, 19. yüzyılın sonlarında benzeri şirket kasabaları yaygınlaşmıştır. Sennett (2005), Bristol, Birmingham ve Leeds'de olduğu gibi, ABD kentlerinin çeperlerinde de “hem fabrikalar hem de çalışanlar için yerleşim yerleri” yapıldığını belirtmektedir. Bu yaklaşımın Birleşik Devletler'deki ilk örneği Roth'a (2000) göre 19. yüzyılın sonlarında kurulan *Pullman Yataklı Vagon Fabrikası* ve konut yerleşimidir. *Pulman Köyü* (Şekil 3.5), Chicago'nun güneyinde peyzaj mimarı Nathan F. Barton ve Mimar Solon S. Beman tarafından tasarlanmıştır. Sennett (2005), *Pullman* köyünü, yaklaşık 13 bin kişinin barınabildiği “geç dönem George üsluplu” konutlar ve “romanesk” fabrika binalarından oluşan bir yerleşim olarak tariflemektedir: “Bu evlerde kalmanın” koşullarının, “dönemin öteki şirket kasabalarından çok sıkı” olduğuna vurgu yapmaktadır. Pullman şirketinin sahibi olduğu mağazalarda ve otelde içki yasağı bulunmaktadır. Sigara içilmesine ilişkin kuralların yanı sıra gece sokağa çıkma yasağı da uygulanmıştır. Sennett (2005) yerleşimi, “büyük, üretken, ahlakçı ve katı” olarak tariflemektedir. Çoğu göçmen olan işçilerin, oturdukları evleri almalarına izin verilmediğini belirtmektedir. Bu koşullara rağmen, suyu ve kanalizasyonu olan tuğladan bir evde ayda yalnızca 15 dolara barınmanın, dönemin yaşam koşullarına göre temiz ve rahat bir ortam sunduğu için ilgi çektiğini söylemektedir.

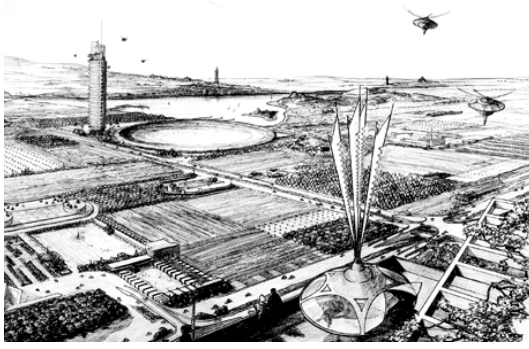
20. yüzyıl başlarında ise, teknolojinin gelişmesi ve değişen ihtiyaçlara bağlı olarak, sanayileşme merkezli mekanın yeniden üretimi sorunu daha geniş ölçekli olarak tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle, artan nüfus ve barınma sorunu ile gelişen sıkışık ve sağlıksız yapılanma ile buna bağlı ortaya çıkan sosyal huzursuzluğun çözümü üzerine yoğunlaşıldığı söylenebilir. Fishman (2002), Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright ve Le Corbusier gibi “kent bilim kuramcılarına” ait planlama yaklaşımlarının, “endüstriyel toplumun ideal biçimini tanımlama” girişimi taşıdıklarını savunmaktadır: Her ne kadar her üç plancıya ait yaklaşımlar farklılıklar içermekte ise de, kentlerin gelişimi için *metropolis*, ılımlı *desantralizasyon* ve aşırı *desantralizasyon* olarak üç ayrı model ortaya koymuşlardır.

Şekil 3.4. Lever, Port Sunlight (Roth, 2000)

Şekil 3.5. Pulman Köyü, Chicago (Roth, 2000)

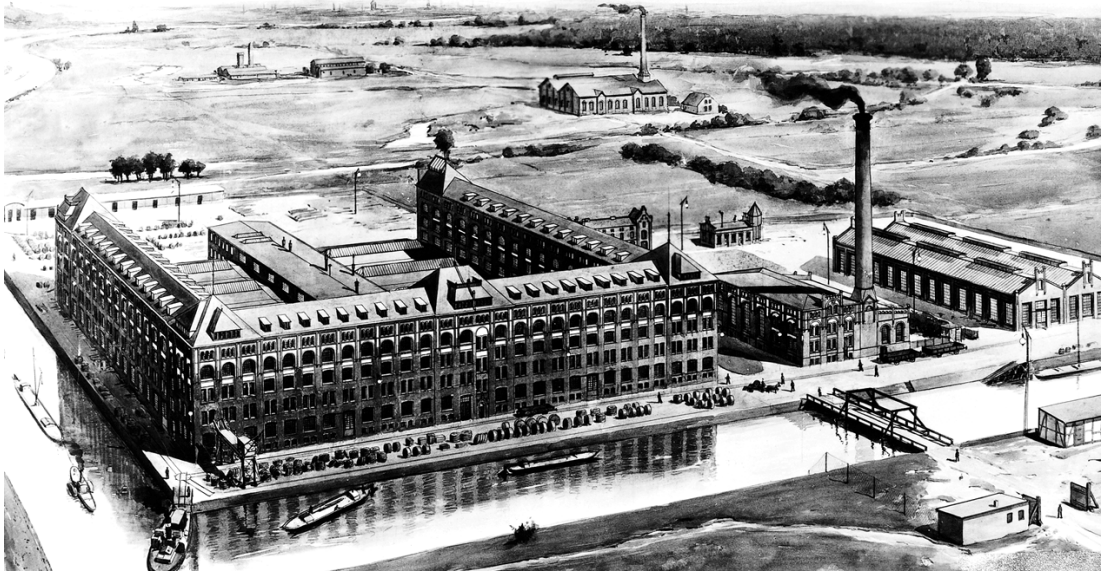
Şekil 3.6. *Broad-acre* (Fishman, 2002)

Şekil 3.7. Işınsal ideal kent (Fishman, 2002)

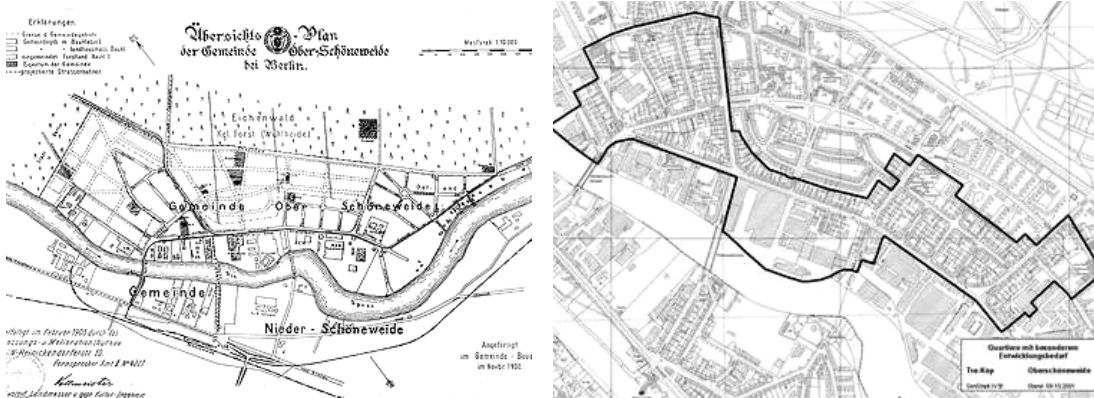
Fishman'a (2002) göre Howard, 30 bin nüfusla sınırlanmış ve yeşil kuşaklarla birbirinden ayrılmış *bahçe şehir* yerleşimleri önerirken; Wright "*broad-acre*" (Şekil 3.6) ismini verdiği merkezden kopuk tekil bir kentleşme modelini gündeme getirmiş; Le Corbusier ise kent merkezlerinin "ışınsal" ve yüksek yoğunluklu olarak yeniden planlanarak kullanılması üzerine yoğunlaşmıştır. Le Corbusier'in "ideal kenti" (Şekil 3.7) seçkinlerin merkeze yakın "çok katlı apartmanlarda", diğer kentlilerin ise çevredeki uydu kentlerde yaşamasını ön görmektedir. Eleştirel bir bakışla Gold (2000), dönemin *bahçeşehir* yapılanması başta olmak üzere kent merkezleri çeperlerinde *yeni* yerleşimler yaratma yaklaşımını, mevcut kent merkezlerinin gelişimine yönelik çok az şey önerirken, kırsal alanda yeni olanaklar yaratmayı amaçlayan bir yapılanma olarak özetlemektedir. Bununla birlikte bu yaklaşımların, merkezlerin çeperlerine önerdiği yerleşimler ile aslında kentsel yerleşimin değişimi üzerine odaklandığını savunmaktadır: Gold'a (2000) göre, *bahçe şehir* yaklaşımı, özellikle sanayileşmeye bağlı olarak artan nüfus ve buna bağlı kent merkezlerindeki yoğunluğun, dışa doğru indirgenmesi ve merkezin yeniden yapılandırılması arayışı olarak nitelendirilebilir. Benzer bakışla Fishman (2002) da, dönemin kentleşme yaklaşımlarının, sanayileşme sürecinde "kent ile kır arasındaki" ayrımı ortadan kaldırma ve toplumu tek "büyük aile" yapısı içinde yerleştirme arayışları üzerine odaklandığını savunmaktadır. Her iki yaklaşımla da, mevcut kentlerin çeperlerinde, az nüfusa sahip küçük birimler oluşturarak, kentleşme süreci yönlendirilmek istenmiştir.

Benzer bakış açısıyla Burgess (1925) kentlerde sanayileşmeye bağlı olarak artan büyümenin, kent merkezi çeperlerinde yeni yerleşimler kurulması ile yönlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır: Kent çeperlerinde kurulan sanayi tesisleri, banliyöler ve uydu kentler, kent merkezlerindeki yoğunluğu azaltarak, kentlerin sağlıklı büyümesine olanak sağlamışlardır. Ayrıca, mekansal ve işlevsel bu ayrışmadan yarar sağlayabilmek için çeperlerindeki yerleşimler ile merkez arasında güçlü ulaşım ağlarının ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Haris ve Ulman (2002) ise, sanayileşmeyi kentin gelişiminde en önemli etmen olarak görmektedir. Kent merkezi çevresinde bulunan boş alanlar ise hem sanayileşme hem de sanayileşmeye bağlı ortaya çıkan yeni yerleşimler için önemsenmesi gereken mekansal kaynaklardır. Ulaşım ise, mevcut ile gelişen yerleşimler arasında iletişimi sağladığı için önemsenmelidir.

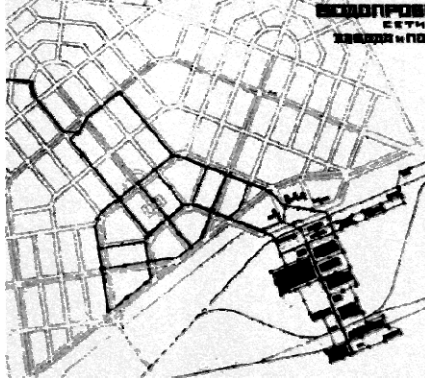

Şekil 3.8. Siemens Kablo Fabrikası, İnşa öncesi illüstrasyon (Siemens Arşivi, Münih)

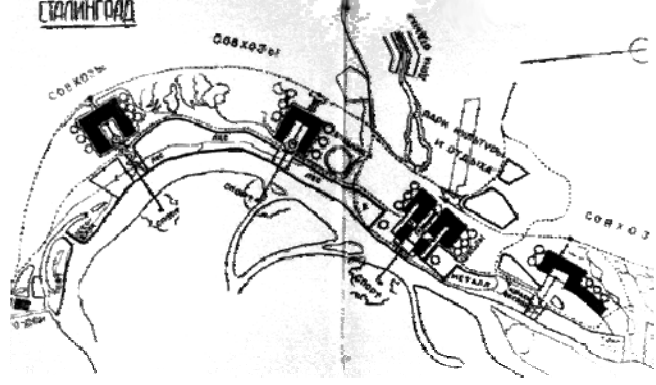
20. yüzyıl başlarında **Almanya**, kent merkezlerinin çeperlerine, sanayi tesisleri kurarak büyüme yaklaşımında, kentleşme süreci ve konut üretimi açısından benzer bir yaklaşım barındırmaktadır. Broch'a (2005) göre, dönemin Alman hükümeti ve yerel yönetimler kurulan fabrikaların çevresinde konut yerleşimleri kurulmasını önemsemiş ve desteklemiştir. Yasa ve yönetmelikler ile fabrikalar çevresinde, işçilerin kullanımı için konut üretimi zorunlu tutulmuştur. Kent çeperlerindeki araziler, yatırımcılara çevresinde konut üretmek koşuluyla, uygun ödeme koşulları ile satılmıştır. Örneğin, *AEG* (Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft) ve *Siemens* gibi şirketlere ait fabrikalar çevresinde, günümüzde *Siemensstadt* (Şekil 3.8), *Öberschöneeweide* (Şekil 3.9) veya *Hennigsdorf* olarak bilinen konut yerleşimleri bu yaklaşıma bağlı olarak kurulmuştur. Broch (2005), Almanya için fabrikalar çevresinde konut yerleşimleri oluşturulması yaklaşımını, daha önce kurulan fabrikalarda çalışan işçiler için inşa edilen yatakhane blokları ile ilişkilendirmektedir. Yurt anlayışındaki bu bloklardaki yaşama koşullarının zorluğu ve sağlıksızlaşması, fabrikalar çevresinde konut yerleşimleri kurulması yaklaşımını ortaya çıkarmıştır.

Şekil 3.9. Dönemin fabrika-konut yerleşimi ilişkisine bir örnek, *AEG* Fabrikası ve *Oberschöneeweide* yerleşimi, Berlin -Peter Behrens, 1915- (Broch, 2005)

Şekil 3.10. Uralmash, Leningrad (Cooke, 2000)

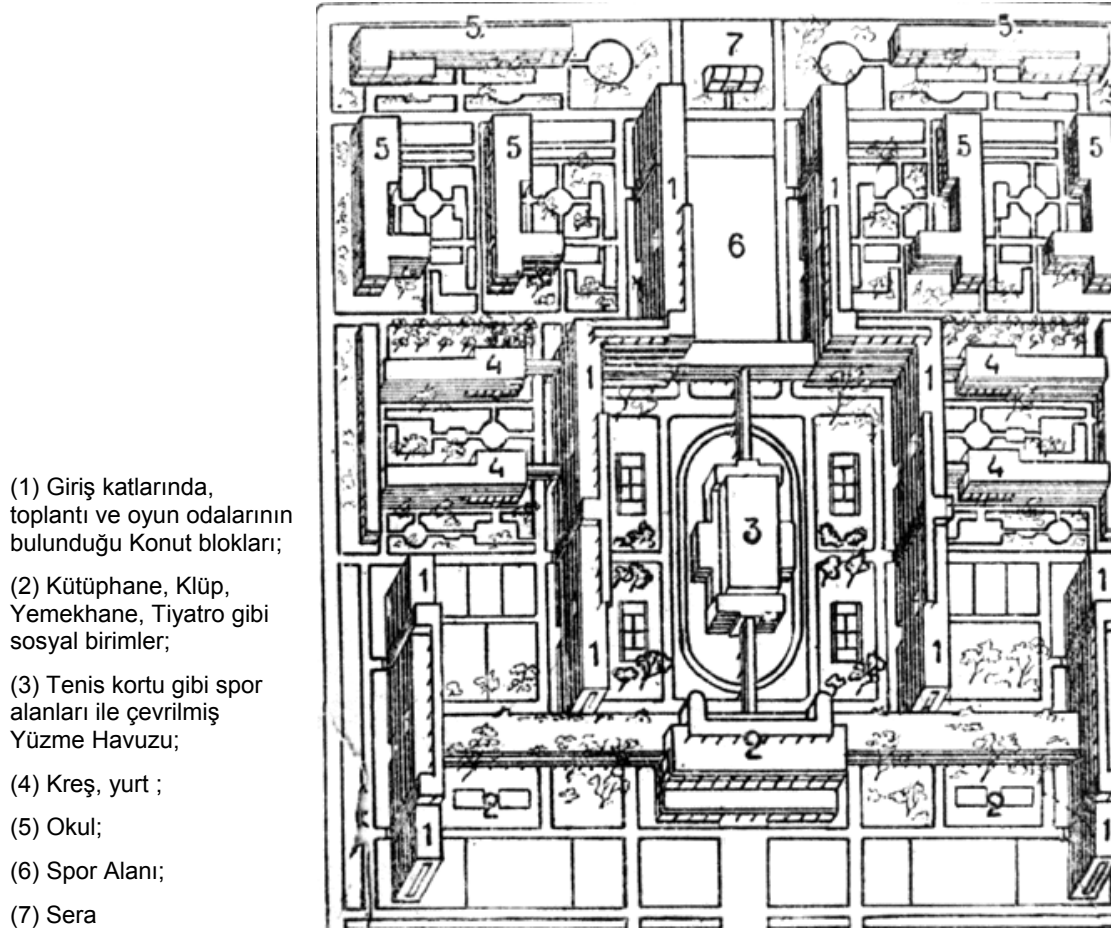
Şekil 3.11. Stalingrad (Cooke, 2000)

Sanayileşme sürecinde, 20.yüzyıl başlarına kadar tarıma dayalı bir ekonomi olan **Sovyetler Birliği** deneyimi de ilgi çekicidir. Allen'a (2003) göre, Sovyetler Birliği'ndeki sanayileşme politikası üç ana başlıkta tanımlanabilmektedir: İlk olarak, mevcut işletmelerdeki üretim sistemleri yenilenerek, işletmeciler ve çalışanlar teşvik edilmiştir. İkinci olarak, yeni kurulacak işletmelerin, konut ve sosyal hizmetler içeren binalarla inşa edilmesi zorunlu tutulmuştur. Böylece, çalışanların verimliliğinin arttırılacağı ve iş saatleri dışında da işletmeci tarafından denetlenebileceği var sayılmıştır. Üçüncü olarak ise, farklı bölgelerde kurulan işletmeler ile kendi iç piyasasını yaratmak ve ekonomisini canlandırmak amaçlanmıştır. Allen'a (2003) göre, yüzyıl başında hakim olmaya başlayan *sosyalist* yaklaşımın bu hedeflerin oluşumunda önemli katkısı bulunmaktadır. Devlet tarafından uygulanan bu plan, kent merkezlerinin çevresinde konut yerleşimleri ile yeni fabrikaların kurulmasını ve bu sanayi yerleşimleri ise kentlerin daha hızlı büyümesini ve gelişmesini sağlamıştır. Cooke (2000), 1928 yılında Leningrad'da (St. Petersburg) kurulan *Uralmash*'in (Şekil 3.10), Sovyet Rusya'daki sanayileşme ve kentleşme politikasını yönlendiren ilk örnek olduğunu belirtmektedir. *Uralmash*, bir fabrika çevresinde konutlar ve sosyal tesisleri ile birlikte planlanan -*Stalingrad* gibi (Şekil 3.11)- yerleşimlerin/şehirlerin gelişmelerini yönlendirmiştir.

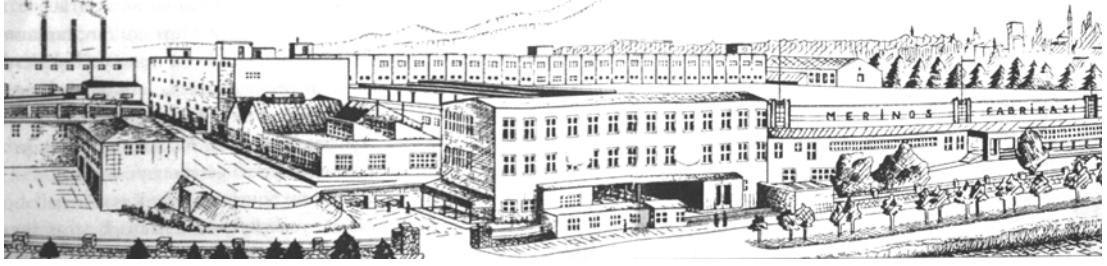
Sovyet Rusya'da benimsenen, *Uralmash* ve sonrasında kurulan sanayi yerleşimleri planlama yaklaşımlarının, 1928 yılında tartışmaya açılan ve 1929 yılında devlet tarafından uygulamaya konulan *kalkınma planı* ile ilişkili olduğu görülmektedir. Cooke'a (2000) göre, plan iki temel yaklaşım üzerine kuruludur. İlki, halkın nasıl ve ne şartlarda yaşayacağı üzerine temellenen sosyalist yaklaşım; ikincisi ise, yeni kentlerin ve mekanların nasıl üretileceğine ve özellikle Batı'daki kapitalist kent örneklerinden nasıl farklı yapılacağına dair kuramsal bilgiler içeren kavramsal hedefler olarak özetlenebilir. Günlük yaşamın çalışma biçimi, şartları ve ortamı ile çalışma dışındaki saatler ve mekanlarının nasıl olacağına dair ayrıntılı açıklamalar içerdiği için, bu iki temel yaklaşım bir biri ile yakından ilişkilidir. Bu planda özellikle, kurulacak sanayi yerleşkeleri içinde çalışanlar ve ailelerin barınması için inşa edilen konutların planlama kararları ilgi çekicidir. Konutların giriş katlarının, okuma salonları, oyun odaları gibi sosyal işlevlere ayrılması önerilmektedir. Ayrıca, konut yerleşimi içinde spor alanları, okul, kreş gibi birimlerin yer alması şart koşulmuştur. Cooke'a (2000) göre, işçilerin yaşama

şartlarını iyileştirmek ve kamuya yarar sağlama amacı taşıyan bu yaklaşım, aynı dönemde Batı'da hakim olan *bahçe şehir* modelinden oldukça etkilenmiş *sosyalist* hedefler içeren bir konut reformu olarak değerlendirilebilir. (Şekil 3.12)

Özetle 19. yüzyıldan ortalarından başlayarak, 20. yüzyıl başlarında kurulan fabrikalar ve çevrelerinde üretilen çalışanlar için üretilen konutların, modernleşme sürecinde kentlerin mekansal gelişimine etkisi olduğu okunmaktadır. Bu yaklaşımın kentin mekansal gelişimi üzerinde etkisi olduğu açıktır. Aslında bu sayede, kent merkezlerindeki mevcut doku korunarak, yeni yerleşimlerin ortaya çıkması ve kentin mekansal olarak yayılması sağlanmıştır. Ayrıca sanayi tesislerinin kurulması ile kırdan merkezlere göç eden nüfusa yeni yerleşimler önerilmiştir. Böylece kent merkezlerinde yoğunluk da azaltılmıştır. Bu yerleşimlerin oluşumunda ulaşım ağları başta olmak üzere, alt-yapı hizmetleri ile konutların ve sosyal donatıların yerleşiminde planlı bir süreç izlenmiştir. Bunlarla birlikte konutun mekansal kurgusu, konumu ve konfor şartları gündem edinilmiş ve tartışılmaya başlanmıştır. Çalışma ve barınma ortamı arasındaki yakın ilişkiye bağlı yaşanan tartışmalara ve gelişmelere bağlı olarak farklı konut modelleri gelişmiştir. Zaman içerisinde, fabrikaların -bir çoğu- üretimlerini durdurmuştur. Ayrıca, sanayi yerleşkeleri içerisinde üretilen konutların çeperlerinde, artan ihtiyaca bağlı olarak, yeni yerleşimlerin ortaya çıktığı gözlenmektedir.

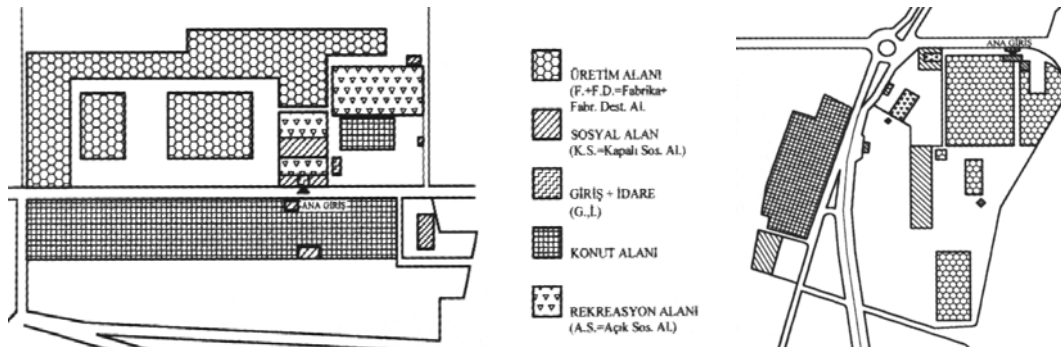
Şekil 3.12. Sovyet Rusya sanayi yerleşimi konut planlama modeli, Alexander ve Leonid Vesnin, 1930'lar (Cooke, 2000)

Şekil 3.13. Sümerbank Bursa Merinos Fabrikası, 1937 (Arıtan, 2004)

3.2.2 Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye

Modernleşme sürecinde sanayileşme, kentsel mekanı etkileyen gelişmelerin başında yer almaktadır. Bu bakışla sanayileşmenin, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu kentlerinin *yeniden* yapılanmasında, değişimi başlatacak etmen olarak benimsendiği düşünülebilir. Sanayileşme ile öncelikle ekonomik kalkınmanın sağlanması amaçlamıştır. 1923 sonrası, özel girişimcilere teşvikler verilmiştir. Devlet ise, ulaşım, alt yapı ve ağır sanayi yatırımlarını üstlenmiştir. Ancak, özel girişimlerle kurulan fabrikalar arzulanan gelişmeye ulaşamayınca, devlet yeni kalkınma hedefleri için 1927 yılında İzmir'de bir İktisat Kongresi düzenlemiş, hazırlanan kalkınma planı ile sanayileşme sürecinde etkili olacağını ilan etmiştir. 1930 yılında tüm dünyayı etkileyen ekonomik buhran, özel teşebbüsü yatırım yapamaz hale getirince devlet ülkenin sanayileşmesi için yeni bir kalkınma planı açıklamıştır. Bu plana göre devlet, ülkenin sanayileşmesinde lider rolü almaya karar vermiştir. Bu plan doğrultusunda 1925'de Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş ve 1927'de Sanayi Teşvik Yasası çıkartılmıştır. 1932 yılında ise, sanayi tesislerini işletmek için 2058 sayılı kanunla Devlet Sanayi Ofisi kurulmuş, aynı yıl çıkarılan bir kanunla da Sanayi ve Maadin Bankası'nın bankacılık görevleri Sanayi Kredi bankası'na devredilmiştir. Bu yasa düzenlemelerinin ardından, Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı (1930) doğrultusunda özel bir kanunla 1933 yılında kurulan Sümerbank Umum Müdürlüğü, *devletçi* ilk yatırımlarını, Sovyetler Birliği başta olmak üzere dış ülkelerden aldığı kredi, yatırım ve planlama desteği ile Kayseri (1935), Nazilli (1937), Bursa (1937), Konya Ereğli (1937) ve Malatya (1939) gibi Anadolu kentlerinde fabrikalar kurarak gerçekleştirmiştir (Şekil 3.13-14). Kısa sürede, ülke genelinde kurduğu tesislerle, önemli bir iç pazar yaratmıştır.

Şekil 3.14. Sümerbank Nazilli ve Bursa Merinos Fabrikaları Plan Şemaları (Arıtan, 2004)

Dönemin devletçi yapılanması, Kahraman'a (2004) göre, modernleşmenin "Batı'da olduğu gibi burjuvazinin güçlenmesinden sonra, onun itkisiyle" oluşmayıp, aksine "bürokratik bir süreç" olarak başlamasından kaynaklanmaktadır. Devlet, "daha sonra kendisini taşıyacak" burjuvazi sınıfını "oluşturup güçlendirmeye" çalışmıştır. Bu kapsamda "modern Türkiye'nin en önemli kurucu öğelerinden" biri olan sanayileşme, bir yandan mekanı ve sosyal ortamı dönüştürüp farklılaştırırken, diğer yandan "toplumu örgütlemenin ve onun iç dinamiklerine müdahale etmenin" bir aracı olarak kullanılmıştır. Bu bakış açısıyla, 1930 tarihli "Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı" ile kurulan, Sümerbank ve Etibank gibi kurumların, Anadolu kentlerinde inşa ettiği fabrikaların ve çalışanları için yapılmış konutların, oluşturulmaya çalışılan 'modern' kimliğinin tanımlanmasında etkin rol oynadığı söylenebilir. 1930'ların sonuna kadar, ülke genelinde –devlet eliyle- bir çok sanayi tesisi kurulmuştur. Her ne kadar, sanayileşme öncelikli olsa da aslında, modernleşme hareketinin yeni Türk ülkesindeki öncelikli uygulama alanı, mimari olmuştur. Hatta Bilgin'e (1996) göre, Avrupa'dan "daha geç ve devlet eliyle sanayileşen" bir ülke olan Türkiye'de, "Batılı modernist" mimarların sanayileşmenin sorunlarının ortaya çıkmasından 100 yıl sonra bile "Bauhaus, Werkbund" gibi yaklaşımları ve de "belediyeler ve sendikalar gibi kamu kuruluşları aracılığıyla üretilen modelleri", üretildikleri dönemdeki gibi benimseyip uygulamaları ilgi çekicidir.

Cumhuriyet'in ilanının ardından, bir taraftan yapılan devrimler ile siyasal ve sosyal olarak yeni kimliğin oluşumu sağlanırken, diğer taraftan bu süreci desteklemek için inşa edilen modern yapıların ve kentlerin, mekansal ve toplumsal yapıyı etkilediği görülmektedir. Bu bakışla, 1935 sonrası devlet tarafında kurulan sanayi yerleşmeleri de, Anadolu'nun *Batılaştırmasına* katkı yapan mekansal bir etki olarak değerlendirilebilir. Kurulan her fabrika, sadece içinde birer sanayi tesisi değil, aynı zamanda çalışanları için birer 'yuva', market ve sinemadan tiyatroya, yüzme şampiyonalarına kadar, bir çok kültürel etkinliğin yapıldığı çeşitli mekanları da içeren kentsel ölçekte bir düzenlemedir (Asiliskender, 2002). Benzer bakışla Arıtan (2004), devlet tarafından kurulan sanayi yerleşkelerinin modernleşmenin temeli oluşturan "dini aşma, akılcılık, rasyonellik, sanayileşme, artı değer ekonomisini benimseme, ilerlemecilik, evrensellik, homojenleştirme ve eleştirelilik gibi kavramları etkin biçimde" yansıttığını belirtmektedir. Dolayısıyla, Erken Cumhuriyet dönemi sanayi yerleşkeleri, "seküler bir yapı" ortaya koyarak, "rasyonel üretim mantığını yansıtan akılcı bir yaklaşım sergilediği" söylenebilir. Yerleşkeler, "çalışanlarına ve kentliye Cumhuriyet modernleşmesinin modellerini" sunmuş, "kadın-erkekli kolektif yaşama açılımına katkılar" sağlamışlardır.

Özetle, Cumhuriyet'in ilanından sonra sanayileşme, konut üretimi ve kentleşme, hem ülke iktidarının hem de yerel yönetimlerin ilgilendiği ve üzerine politikalar ürettiği konular olmuşlardır. Özellikle devletin, 1930'lu yıllarda -ekonomik sebeplerden dolayı- ülkedeki sanayileşmeyi yönlendirmeye başlaması, modernleşme sürecini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu değerlendirmeye bağlı olarak Sey (1998), 1930-1940 arasını, "Cumhuriyet Türkiye'sinde mimarlık etkinliklerinin ve yapı üretiminin çok yoğun olduğu" yıllar olarak tariflemektedir. Bu on yıl, bir taraftan "rejimin, kent ve köy planlamasındaki ilkelerini belirlediği, sanayi

yatırımlarını gerçekleştirdiği; kasabaların modernizmin kurallarına göre planlandığı; parkların, yeşil alanların düzenlendiği, işçi ve memur lojmanlarının inşa edildiği”, bir taraftan da “yapı üretiminde rasyonellik konusu üzerine tartışmaların” sürdürüldüğü bir dönemdir.

Keyder (2004) ise, devletçi politikalar ile kurulan sanayi tesislerinin ve yönlendirilen kentleşmenin, “ulusal bir işgücü pazarı” kurma amacına vurgu yapmaktadır. Böylece, “şehirlere göçenlerin toplumla bütünleşmeleri” kolaylaştırılmıştır. Göle (1998) o yıllarda, “hala” arzulanıldığı kadar “sanayileşmemiş bir toplumun değişimi için Avrupa’nın (özellikle Fransa’nın) sanayileşme biçiminin örnek alındığını belirtmektedir. Bu çıkışın hareket noktası ise “piyasa ekonomisi” değil, “düzen içinde değişim”dir. Genç seçkinlerin Comte’dan, Durkheim’dan etkilenmesinin sebebi tam olarak budur. Kısacası, seçkinler için toplumsal yapının modernleşmesinin yolu, “toplumunun içindeki grupların çeşitliliğinde” değil, sanayi toplumunun “birliği”ndedir. Bu nedenle genç seçkinler hem “kolektif iradeye” iradeye çağrı yapmakta, hem de “anayasal” bir düzen arayışı içinde olmaktadır. Bir yandan anayasal ve eğitsel reformlar, öte yandan ise ulusun kolektif iradesine yapılan çağrılar ile *yenilikçilik* eylemleri uygulamaya konulmuştur. Aslında bu değerlendirmeye bağlı olarak iktidarın, merkezileştiği ölçüde ‘modern’ düşüncenin idealleri yerine, sanayileşmeyi daha fazla önemseyen ve ülkenin sosyal ve siyasal yapısını yönlendirmeye çalıştığı söylenebilir. Bu bakışla devlet tarafından, ‘modern’ kentlerin birer modeli olarak kurulan fabrikalar, bünyelerinde inşa edilen konutlar ve kültür tesisleri aracılığıyla, çalışanlara, ailelerine ve bulundukları kentte yaşayanlara, kimliklerini yeniden yapılanmasına imkan veren mekansal ve sosyal ortamlar sunulmuştur.

3.3 Cumhuriyet’in İlanı Sonrası Türkiye’de ‘Modern’ Mekan Yaklaşımları

Cumhuriyet’in ilanı sonrası Türkiye’de, ülkenin kendi iç dinamikleri ve dış etkilere bağlı olarak, ulusal ve kurumsal yapının inşası ve buna bağlı yeni yaşam tarzlarının oluşturulmasını içeren çok katmanlı bir dönüşüm yaşanmıştır. Osmanlı’nın parçalanmasına bağlı olarak hem toprak bütünlüğünün korunması hem de siyasi yapının yeniden yapılandırılması için uzun ve zorlu bir savaş verilmiştir. *Yurt* mekanın kurtarılması ve yeni siyasi yapının Cumhuriyet rejimi ile oluşturulmasının ardından aslında sosyal, kültürel ve ekonomik *kalkınma* odaklı yeni bir yapılanma başlatılmıştır. Bu amaçla yapılan devrimler, bir taraftan bireye Batılı bir görünüm kazandırmaya çalışırken, diğer taraftan da mekansal ve sosyal olarak bu çağdaş kimliklere uygun yaşama alanları ve biçimleri tarifleme kaygısı taşımışlardır. Bu yaklaşımla giyinme, okuma-yazma ya da ticaret (tartı ve ölçü birimleri, takvim, bankacılık...) gibi bir çok alanda yapılan devrimler ile yaşam alışkanlıkları yenilenmeye çalışılmıştır.

Devrimlerin, mimarlık ortamını da etkilediği şüphesizdir. Yaşanan yenilenme sürecinin, mekansal olarak üç biçimde etkili olduğu söylenebilir: İlk olarak, Kurtuluş Savaşı’nın sebep ve sonuçlarına bağlı olarak ulusal toprak/me kan: yurt bütünlüğünü sağlamıştır. İkinci olarak,

Anadolu yerleşmelerinin -yeniden yapılandırılması ya da bir başka deyişle- kentleşmesi önemsenmiştir. Üçüncü olarak ise özellikle konutun biçiminde, üretiminde ve de kullanımında değişimler yaşanmıştır. Ancak, Cumhuriyet'in ilanı sonrası mimarlık ortamındaki dönüşümü şekillendiren ana fikir, *Batı* medeniyetlerine karşı geliştirilen *çağdaşlaşma* yaklaşımı ve *kalkınma* hedefidir. Bu arayışı yönlendiren düşünce ise modernlik olgusu ve buna bağlı modernleşme yaklaşımıdır. Benzer bir bakışla Bozdoğan (2002) da modern mimarının, "ülkenin kendi Osmanlı ve İslam geçmişinden kopmuş, tam anlamıyla Batılılaşmış, modern ve laik yeni bir ulus yaratmaya yönelik radikal programın hem gözle görülür bir simgesi, hem de etkili bir aracı olarak ithal" edildiğini savunmaktadır. Bir başka anlatımla, dönemin Batılı çağdaşlarında hakim olan "modern" mimari anlayışa uygun kentlerin ve yapıların, sosyal yapıyı yenileyeceği var sayılmıştır.

Bu yaklaşımla, Cumhuriyet'in ilk yıllarında mimarlık gündemini, İmparatorluğun son yıllarında başlatılan *Batılılaşma* hareketine bağlı tartışmalar ve savaş sonrası ortaya çıkan *yeni(den)* yapılanma sorunları oluşturmaktadır. Sey (1998), dönemin "mimarlık ve yapı üretimindeki gelişmeleri" incelerken, *Batılılaşma* yaklaşımının Osmanlı'dan miras kalan bir gelenek olarak algılandığını ve bu arzunun yarattığı ekonomik, politik ve toplumsal ortamın da ilk yıllardaki uygulamaları şekillendirdiğini vurgulamaktadır. Benzer bir bakışla Tekeli (2005), Cumhuriyet'in ilanı sonrası Türkiye'de mimarlık ortamında yaşanan gelişmeleri mesleğin sosyal içeriğine ve özellikle yabancı mimarların ülkedeki *evrensel* üsluptaki uygulamalarına değinerek, ekonomik ve teknolojik gelişmelere bağlı biçim, işlev ve anlamın değiştirilmesi olarak özetlemektedir. Mekanın özdekseiliği ve temsil ettiği anlam üzerinde gerçekleşen bu kırılma, Cumhuriyet devrimlerinin toplumsal yenilenme arayışına bağlı, -ulusal kimliğin ve-siyasi yapının kurulması ve bu yaklaşıma bağlı yaşama alışkanlıklarındaki değişimin sağlanmasını içeren iki başat hedef ile daha açık biçimde kavranabilir.

Cumhuriyet sonrası modernleşme tartışmalarına paralel olarak, mekansal ortamdaki değişimin, özellikle kentleşme ve konut üzerine odaklandığı söylenebilir. Konutun biçimi, kullanımı ve üretimi, dönemin en önemsen en tartışma konuları olmuştur. Değişen sosyal yapı ve yaşama bağlı olarak, konutun kullanımı ve biçiminin de *yenilenmesi* gündem edinilmiştir. Diğer taraftan, Anadolu yerleşmelerinin kentleşme deneyiminin, ulusal ulaşım ağlarının örgütlenmesi, okul, hastane ve yönetim gibi hizmet binalarının belirli bir düzende kentlere eklenmesi, yeşil alan düzenlemeleri ve *eski merkez* ile kamu yapılarından oluşan yapılar arasında geniş caddeler açılması üzerine yoğunlaştığı söylenebilir. Mevcut kent merkezleri çeperlerine yapılan bu düzenleme ve eklemeler, mekansal olarak kentlerin yayılmasına yol açmıştır. Ayrıca, modern üslupta inşa edilen yapılar ile, mekansal olarak kentlerin yayılmasına yol açmıştır. Ayrıca, modern üslupta inşa edilen yapılar ile, mekansal olarak kentlerin yayılmasına yol açmıştır. Ayrıca, modern üslupta inşa edilen yapılar ile, mekansal olarak kentlerin yayılmasına yol açmıştır. Ayrıca, modern üslupta inşa edilen yapılar ile, mekansal olarak kentlerin yayılmasına yol açmıştır.

3.3.1 Kentleşme: ‘Modern’ Mekansal Kimliğin Oluşumu

Kentleşme ve kentte yaşam, Cumhuriyet’in devrimleri ile ortaya konan değişimin ve modernleşmenin bir gerekliliği olarak önemsenmiştir. Aslında 19. yüzyılın ortalarından itibaren, -eski başkent- İstanbul ve İzmir’de, Batı ile olan karşılıklı ilişkilere bağlı olarak, *Batılı* kentsel bir yaşamın başladığı öne sürülebilir. Bu kentlerin ticari ve ekonomik ilişkilerine bağlı olarak *Batılı* görünüme sahip yeni yerleşimler ortaya çıkmıştır. Ancak, Cumhuriyet’in ilanı sonrası kentsel mekanda yaşanan değişim, Osmanlı’nın son döneminde başlayan *Batılılaşma* arayışlarından oldukça farklıdır. Tekeli’ye (1999a) göre, Cumhuriyet devrimlerinin, çok yönlü ve kökten değişimler içeren bir çağdaşlaşma projesi niteliği dikkate alındığında, kentleşme, bu köktenci projenin en önemsenen ütopyası olarak değerlendirilebilir. Başkent Ankara başta olmak üzere, Anadolu kentlerinin Cumhuriyet ile yeniden planlanması bu arayışın göstergeleridir.

Modernleşme sürecinde kentlerin mekansal ve toplumsal yapısında yaşanan değişim, toprağa bağlı ilişkilerin ve dolayısıyla geleneksel yapının çözülmesi ile ilişkilidir. Bilgin (1998), Avrupa’da 19. yüzyılda gelişmelerin ortaya çıkardığı “birbirini koşullayan iki önemli” sonucun bu mekansal “alt-üst” oluşa sebep olduğunu savunmaktadır. Bunlardan birincisi “topraktan kopma” diğeri ise farklı teknik ve örgütlenmeler ile üretimin *kentlerde* yoğunlaşması ve makineleşmesidir. Topraktan kopma, toprağı işlemeyi; toprak üzerindeki üretim faaliyetini ve “kök salınan, ait olunan” yeri bırakma/ayırılma olarak birbiri ile ilişkili iki sonuçla açıklanabilir. İkinci olarak, geleneksel düzene karşı geliştirilen makineleşme kentlerdeki yatırımların, dolayısıyla da nüfus yoğunluğunun artmasına sebep olmuştur. Yoğunluk artışı ve büyüme ise yeni bir sosyal ve mekansal düzeni, kentleşmeyi zorunlu kılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında kentleşmeye olan ilginin sebebi budur. Bir taraftan, toprağa bağlı yaşam sürdüren toplumu, yaşama alışkanlıklarını ve içinde bulunduğu geleneksel düzeni parçalamak, diğeri taraftan bu durumun kırsal ve -özellikle de- geleneksel görüngüsünü *Batılı* bir imaj yaratarak ortadan kaldırmak amaçlanmıştır.

Tekeli (1998), Cumhuriyet sonrası kentleşme politikaları ile savaş sonrası kurulmaya çalışılan ulus-devlet yapısı ve kimliği arayışları arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır. Türkiye için ulus-devlet yapılanması, “İmparatorluğun çözülmesiyle ya da Balkanlaşmasıyla” ortaya çıkan bir bütünleşmenin değil, parçalanmanın sonucudur. Dolayısıyla bu siyasal yapılanma, “bir misyon anlayışı içinde” yaratılan “ulus bilinci” ile ortaya çıkarılmıştır. Tekeli’ye (1998) göre bu yaklaşımın, birbirine sıkı sıkıya bağlı iki mekansal yansıması bulunmaktadır: İlki, ülke topraklarının ulus-devlet yapılanması içinde *yurt* mekanına dönüştürülmesi; ikincisi ise kentlerin modernitenin yeri(*place*) olarak yeniden düzenlenmesidir. Kentleşme bu süreçte önemli bir misyon taşımaktadır. Ulusal kalkınmayı sağlayacak modernleşme ile arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Başarısı ise kentsel gelişmenin gerçekleştirilmiş olmasına bağlıdır. Aslında “nüfusun kentlileşmesi”, sadece “kentsoylu tüketim normlarının” özümsemesi değil, aslında “yurttaş olma” bilincinin benimsenmesidir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait demografik inceleme, nüfusun yoğunluğunun kırsal alanda yaşadığını göstermektedir. 1927 yılında yaklaşık 14 milyonluk nüfusun sadece % 16.4'ü kentte yaşamaktadır. Osmay'a (1998) göre, 1920 başlarında sadece İstanbul ve İzmir gibi merkezlerde kentsel bir yaşamdan söz etmek mümkündür. Diğer Anadolu yerleşimlerin bir çoğu ise, "tarımsal ekonomiye dayalı ve devlet eliyle sanayileşmeye başlamış" merkezler olarak dikkat çekmektedir. Genel olarak, "yönetim işlevleri, toptan ve perakende ticaret, hem kişisel hem de kurumsal hizmetlere yönelik işler" kent merkezlerinde toplanmıştır. Osmay (1998) bu bakışla dönemin kentsel ortamını, "tarımsal ve sınırlı boyutta tarım dışı üretimi denetleyen ve hizmet sunan mekanlar" olarak yorumlamaktadır. Ayrıca, kent merkezlerinde yaşayan nüfus dikkate alındığında, kentleşmenin düşük olduğu söylenebilir. (Tablo 3.1)

Cumhuriyet sonrası kentleşme politikalarına bağlı olarak, 1927 yılında %16.4 olan kent merkezinde yaşayan nüfus oranının, 1935'de %23.5, 1940'da ise %24.4'e yükselmesi dikkat çekicidir. 1960'ların başına kadar az farklarla artan kentleşme oranında, düşük yoğunluklu kent merkezleri üretimi yaklaşımından kaynaklandığı düşünülebilir. Benzer bakışla, bu yaklaşımı "difüzyonist" olmayan, "bütüncül bir modernleşme" projesi olarak yorumlayan Tekeli'ye (1999b) göre, "Cumhuriyet'in kentsel imajı, düşük yoğunluklu bahçeli evlerden oluşan bir kent dokusudur." Düşük yoğunluklu kentleşme yaklaşımının, her ne kadar Türkiye'de o yıllarda benzer bir sanayileşme deneyimi yaşamamışsa da, Batı'da "sanayi kentine tepki olarak gelişmiş bahçe kent ütopyasının" bir yansıması olarak tercih edildiği söylenebilir.

Bozdoğan'a (2002) göre modern mimarlık ve şehircilik uygulamaları içerdiği "tanım gereği, yeni" ve bütünüyle *Batılı* "bir millet yaratmaya yönelik arzunun en güçlü görsel simgeleri" olarak görülmüştür. Bu yaklaşıma rağmen, savaştan yeni çıkmış bir ülkedeki mimarlık ve kentleşme çalışmalarının, 1920'lerin başında kamu ve hizmet yapılarla sınırlı olduğu söylenebilir. Batur (2005a) bu dönemde yapılanları, ulusal çapta ulaşım ve alt yapı çalışmaları, enerji yatırımları gibi servis hizmetlerine ait yapılar ve yapılanmalar, savaşta hasar görmüş kentlerin prestij yapıları ve altyapı hizmetleri ile birlikte inşası, ülke dışından gelen göçmenler için konut üretimi ve Ankara'nın yeni başkent olarak inşası olarak özetlemektedir.

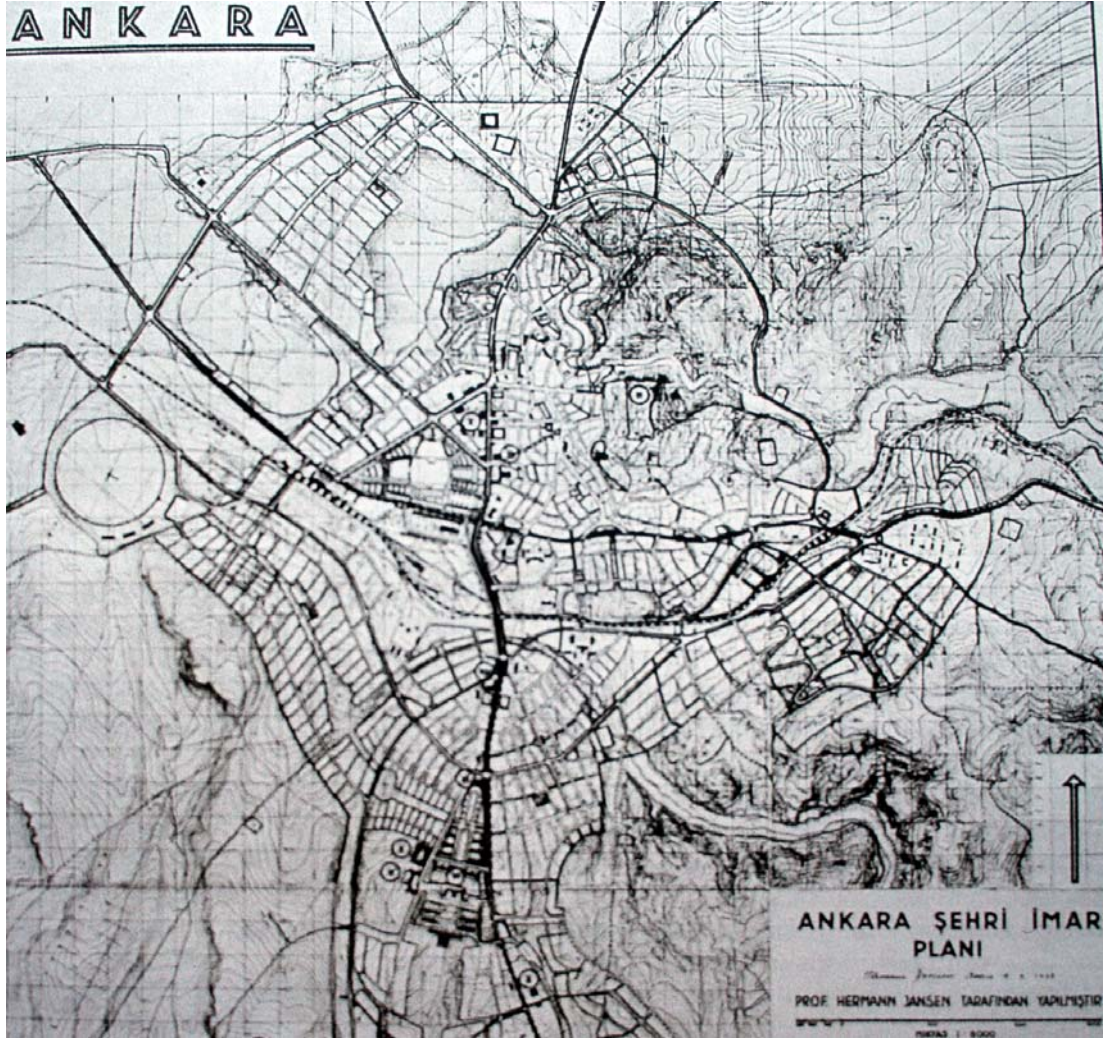
Tablo 3.1. Türkiye'de Nüfusun Gelişimi, Kent ve Köy Nüfusunun Dağılımı (Anon., 1998)

Sayım Yılı	Türkiye Nüfusu	Kent Nüfusu		Köy Nüfusu	
1927	13.648 bin	2.236 bin	% 16.4	11.412 bin	% 83.6
1935	16.158 bin	3.803 bin	% 23.5	12.355 bin	% 76.5
1940	17.821 bin	4.346 bin	% 24.4	14.103 bin	% 75.6
1945	18.790 bin	4.687 bin	% 24.9	15.348 bin	% 75.1
1950	20.947 bin	5.244 bin	% 25.0	15.703 bin	% 75.0
1960	27.755 bin	8.860 bin	% 31.9	18.895 bin	% 68.1
1980	44.737 bin	19.645 bin	% 43.9	25.092 bin	% 56.1
1997	62.865 bin	40.882 bin	% 65.0	21.983 bin	% 35.0

Ülkenin yeniden yapılanma ya da savaş hasarlarını giderme çabalarına rağmen, içinde bulunduğu ekonomik durum, teknik/uzman eleman ve teknoloji eksikliği, yeniden yapılanma sürecinde önemli bir sorun olmuştur. Batur (2005a) ekonomik kaynak ve uzman sıkıntısının yanı sıra, ülkede az sayıda bulunan çimento, tuğla gibi inşaat malzemesi üreten tesislerden dolayı, bu yıllardaki inşaat üretiminin, dışarıdan ithal edilen malzeme ve uzman ile gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Kısıtlı imkan ve kaynaklara rağmen, beton/betonarme gibi bir çok yeni malzeme ve tekniğin kullanılması ilgi çekicidir. Aslında, yeni malzeme ya da tekniklerin kullanımı ve yabancı mimar, mühendis, tekniker gibi uzmanların ülkeye davet edilmesi, modernleşme sürecinde değişimi ortaya çıkaran ve kentleşme sürecine hız kazandıran bir karar olarak değerlendirilmelidir. Kentleşme sürecini etkileyen bir başka önemli *değişiklik* ise, Ankara'nın başkent yapılmasıdır. Başkentini değiştirilmesinin, eski başkent İstanbul'un sosyal, kültürel ve mekansal etkisini ortadan kaldırma amacı taşıdığı açıktır. Bu bakışla Ankara, sadece siyasi bir merkez olarak başkent seçilmemiştir. Yeni yapılanmanın, kentsel karşılığı olarak planlanmış ve kısa bir sürede kasaba görünümünden, prestijli bir kente dönüştürülmüştür.

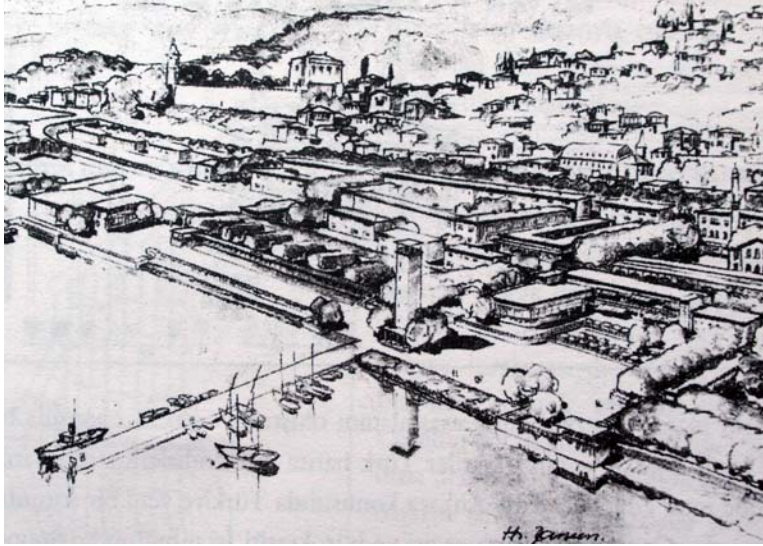
Ankara, Batur'a (2005b) göre, hem kozmopolit İstanbul'a hem de Konya, Kayseri ve Sivas gibi diğer alternatiflerine karşı *yeni* düzenin üzerine inşa edileceği bir *tabula rasa* olarak başkent seçilmiştir. Yerli ve yabancı bir çok gözlemci/araştırmacı tarafından susuz, hastalıklı (sıtmalı), dar sokaklarında, zayıf/dayanaksız ahşap evlerden oluşmuş bir kent olarak betimlenen şehir, Anadolu'nun yeniden doğuşunda örnek alınan bir başkent olarak yeni baştan inşa edilmiştir. Ancak bu yeniden yapılanma sürecinde, eski ve yeni kent birbirinden ayrılmıştır. Aslında başkentini özellikle Ankara olarak seçilmesi Tekeli'ye (2005) göre, İstanbul ve kozmopolit kültürünün reddedilmesi, Cumhuriyet aydınlarının kendilerini Osmanlı görüntüsünden koparma ve Cumhuriyetçi ülküler ile yeni bir ulusal burjuva sınıfı yaratma arzularıyla yakından ilişkilidir. Diğer taraftan, Ankara'nın modern bir kent olarak yaratılması, önemsenen bir başarı olarak görülmeli ise de, kozmopolit kültüre karşı alınan tavır, modernleşme süreci ve içeriğiyle bir çelişki yaratmaktadır.

Yeni başkentini kentsel anlamda imarı ve kentteki iktidara ait yönetim binalarının inşası, dönemin en önemsenen mimari gündemini oluşturmaktadır. Batur (1998)'a göre, "eski başkent İstanbul'da yapı yatırımları büyük ölçüde durmuştur. Anadolu kent ve kasabalarındaki anonim yapı etkinliği ise sığırda yakındır. Özetle, savaş sonrasındaki ilk beş yıl içinde, Ankara'dakiler dışında önemli bir yapım etkinliğinden ve yatırımından söz edilememektedir." Bunlar, dönemin mali ve kentsel ölçekleriyle kıyaslandığında çoğu büyük yapılarıdır. Ancak, Cumhuriyet devrimlerinin sadece, Ankara ile sınırlı kaldığını düşünmemek gerekir. Batılılaşma yaklaşımına bağlı olarak, savaştan yeni çıkmış Anadolu şehirlerinin de yeniden inşa edilmesi gerekmektedir: Savaşın izleri hızla yok edilerek kentleşme süreci desteklenmelidir. Bu yenileme -ya da yeniden kurma- arzusunun iktidardaki aydınlar merkezli yapıldığı ve denetlendiği göz ardı edilmemelidir. Başkent Ankara başta olmak üzere bir çok kentin yeniden planlanması için yarışmalar açıldığını bilinmektedir.

Şekil 3.15. Jansen'in Ankara İmar Planı (Bozdoğan, 2002)

Örneğin, Ankara'nın planı (Şekil 3.15), aynı zamanda Berlin planını da yarışma ile kazanan Jansen, İstanbul'un planı Prost, Kayseri'nin planı Oelsner, Trabzon ve Erzurum'un planı Lambert tarafından yapılmıştır. Ankara, Jansen planına göre, eski kent merkezi çevresine Cumhuriyet ülküleri doğrultusunda yeni bir kent olarak kurulmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki bu kentleşme girişim Bilgin'e (1996) göre, aslında "1789 Devrimi sonrasında Fransız kentlerinde uygulanan" imar düzenlerine öykünmektedir. Örneğin Jansen'in Ankara planı, "bu modernist vizyonun en görkemli ve bütünsel ifadesidir." Plan, "Kıta Avrupa plancılarının, iki boyutlu işlevsel zoning ilkeleriyle, üç boyutlu kent inşa etme sanatını (*städtebaukunst*) bütünleştiren yumuşak planlama" yaklaşımlarının izini sürmüştür. Dönemin bu planlama deneyimlerini Tekeli (2005), Cumhuriyet'in öngördüğü görünümde her tür donatıyı içeren her biri kendine özgü gridal düzenli, Fransız ya da Alman çağdaşlarına öykünen ama farklılıklar barındıran kentsel uygulamalar olarak değerlendirmektedir. Bu planlamaların her birinin kendine özgü yaklaşımları olması ayrıca, Cumhuriyet aydınlarına özgü özel bir duruş olmadığını da göstermektedir. Ancak, özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Anadolu kentlerindeki bu mekansal dönüşümün, toplumsal bir ihtiyaç yerine, iktidarın ulusallaşma ve Batılılaşma yaklaşımlarına bağlı yaşandığı ihmal edilmemelidir.

Şekil 3.16. İzmit plan önerisi, El çizimi perspektif, Jansen, 1935 (Tekeli, 1998)

Şekil 3.17. Tatvan Planı, Nafia Vekaleti Şehircilik Fen Heyeti, 1937

Bu bakışla, Başkent Ankara'da yapılanlar kadar olmasa da, Anadolu kentlerine de Batılı bir görünüm kazandırma kaygısı bulunmaktadır. Başkent Ankara'yı inşa eden şehircilik deneyimleri Tekeli'ye (1998) göre, Anadolu kentlerinde de arzulanan gelişmelere ışık tutmuştur (Şekil 3.16-17). Devlet, Ankara deneyimine bağlı olarak, Osmanlı'dan kalan imar yönetmeliklerini, 1930-1935 yılları arasında çıkarılan, 1580 sayılı Belediye Kanunu (1930), 593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu (1930), 2290 sayılı Yapı ve Yollar Kanunu (1933), 2033 sayılı Belediye Bankası Kuruluş Kanunu (1933), 2722 sayılı Belediyeler İstimlak Kanunu (1934) ve 2763 sayılı Belediyeler İmar Heyeti (1935) gibi yasalar ile değiştirmiştir. Her ne kadar yerel bir gelişme beklentisi bulunsa da, bu yasaların kentlerdeki değişimi kendi merkezinden kontrol etme arzusu altında hazırlandığı ihmal edilmemelidir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki bu yasalar ve kentleşme deneyimi başta olmak üzere sosyal ve mekansal tüm değişim aslında, Bilgin'e (1995) göre, "toplumun tüm unsurlarını hareketlendirecek kayda değer bir gelişme olmadan Batı'ya entegre olmaya yönelik *iradi bir modernleşme*" süreci olarak değerlendirilebilir. Bu idealin Anadolu kentlerindeki gelişme şekli büyük ölçüde benzerlikler göstermektedir. Anadolu yerleşmelerindeki modern şehircilik eklemeler ya da değişiklikler Bilgin'e (1998) göre, "eski şehre teğet geçen" bir aks üzerine kurulan "Cumhuriyet Caddesi" ve/veya "Meydanı ile bu eksen boyunca kümelenmiş yeni kamu binaları"ndan oluşmaktadır. Tekeli (1980) ise Tren İstasyonu, hükümet konağı, okullar ve de diğer yeni kamu binalarının bulunduğu bu "açık uçlu" caddenin, boyutları, birbirinden ayrılmış yaya ve araç trafiği, ağaçlandırma biçimi ile bu kamu binalarının şehircilik düzenlemeleri ve dağılımıyla "eski kent dokusundan radikal biçimde farklı" modernist bir imar projesinin eseri olduğunu belirtmektedir. Bu caddenin, şehrin genişleme planının bir parçası ve ana hattı olarak tasarlandığı ihmal edilmemelidir. Bu cadde üzerindeki Hükümet konakları, Halkevleri ya da okul gibi kamu ve hizmet yapıları, kentlerin Batılılaşmasını yönlendirmek amacıyla 'modern' üslupta inşa edilmiştir.

Tanyeli (1998a), kentleşme odaklı bu modern hareket ile Cumhuriyet'i kuran aydınların sadece "kamusallığı ve yeni kenti" değil, aynı zamanda "uluslaşmayı ve ulusun üyesi" bireyle birlikte modernleşmeyi "garda, parkta halkevinde" düşlediğini savunmaktadır. Daha yalın bir anlatımla, istasyon, park ve halkevi gibi "simgesel donatı ve mekanları ya da *modernleştirmenin ajanları*" ile hem modern kentsel mekanın var edilmesi hem de Batılılaşma arayışına işlerlik kazandırılmasıdır. Bu üç mekan, hem "Türk insanının ağırlıklı biçimde cemaat, aile ve cins ayrımına tabi olan mekan kullanım alışkanlıklarını kırmaya yardım edecek," hem de "onun için yeni mekanlar" tanımlayacaktır. Dolayısıyla dönemin kentleşme yaklaşımlarında, valilik, hastane gibi kamu yatırımlarından çok, istasyon binaları, parklar ve halkevleri, modern yaşamın üretimindeki bireyle olan özel mekansal ilişkisinden dolayı önemslenmiştir.

Devlet tarafından üretilen bu mekanlar, biçimsel özelliklerinden kullanımına, *Batılı* yaşamın, bireye dolaylı yoldan öğretildiği ve benimsetildiği yerler olarak görülmüştür. Benzer bir bakışla Yerlikaya (2003), çağdaşlaşma yaklaşımı ile ilişkilendirdiği halkevlerini "yeni *ulus-devletin laik* kimliğini" simgeleyen yapılar olarak görmektedir. Halkevleri için kubbe ve kemer gibi mimari elemanlar, dinin sembolü olarak kabul edildiğinden mimarisinde kullanılmamıştır. Bu elemanlar aynı zamanda, "şark'ın da sembolü olarak" da düşünüldüğü için bunlardan dikkatle kaçınılmıştır. "Batı'ya yönelen Türkiye'de Doğu'ya ait semboller"e yer yoktur. Halkevlerini özgün kılan bir başka niteliği ise birçoğunun, "dini mekanlara alternatif yeni bir toplanma mekanı olarak cami ya da kilisenin yanında" inşa edilmiş olmasıdır. Hemen hemen hepsinde bulunan kulesi ise, "kent içinde halkevine" işaret etmektedir.

Tanyeli'ye (1998a) göre halkevi, "her iki cins"in kullanımına açık olduğu için bir anlamda "entelektüel ilişki kurmanın, okul ve arkadaş topluluğuyla sınırlı olan mekansal" çevrenin genişletilmesinin aracıdır. Diğer taraftan, "halkevine gitmek ve oradaki etkinliklerde rol oynamak isteğe tabidir. Dolayısıyla, kamusal mekanı bireyin özerk eylemleri için tasarlamış tarafsız bir sahne olarak anlamlandıran modernitenin Türkiye'deki ilk kapsamlı uygulamasıdır." Halkevinin bir başka önemi ise, kent ve kentli "ilk tiyatro ve sinema gösterileriyle" burada tanışmaktadır. "Bu tür gösterileri izleme alışkanlığını bile halkevinin çatısı altında" edinilmektedir (Tanyeli, 1998a). Dolayısıyla halkevleri, bireyleri bir amaç için araya getirerek, bireyleri sosyalleştirmeye ve kentsel yaşama dahil olmaya yönlendirme amacı taşımaktadır. Özellikle kent merkezlerinde düzenlenen parklar, halkı bir araya getirerek, sosyal ilişkileri *yeniden* düzenlemenin birer aracı olarak görülmüştür. Ancak, bu parkların şehircilik düzenlemeleri ile kentin merkezinde önemli bir yeşil alan ve kentsel toplanma ihtiyacını karşıladığı ihmal edilmemelidir. Parklar, halkevleri gibi *sadece* entelektüel bir içerikle kentliyi -özellikle de kadın ve erkeği- bir araya getirmek yerine, karşılıklı ilişkileri sosyalleştiren mekanlar olarak inşa edilmiştir. Diğer taraftan parklara yerleştirilen, Cumhuriyet devrimlerini simgeleyen anıtlar ile de *ulusal* kimliği oluşturan değerlere göndermeler yapılmıştır. Dolayısıyla, bu düzenlemeler ulusal kimliğin oluşumunda simgesel önem de taşımaktadır.

Dönemin kentleşme yaklaşımlarında önemsenen bir diğer konu ise ulaşım sorununun çözülmesidir. Bu amaçla demir yolu ağına bağlanmak ve ulaşım noktası olmak kentleşme süreci için oldukça önemsenmiştir. Bu amaçla, Cumhuriyet'in ilanının ardından ülke genelinde, demir yolu hattı genişletilmiştir. Ancak Tekeli ve İlkin (2004), Cumhuriyet'in ilk yıllarında demiryolu yapımının, politik gündemde “çok sık söz edilmiş olmasına ve hatta ünlü Onuncu Yıl Marşı'nda yer almasına” rağmen, “üzerinde yeterince çalışma” yapılmadığını öne sürmektedir. “Cumhuriyet hükümetlerinin önemli tartışmalara konu olmadan üzerinde kolayca uzlaşılan” teknik bir konu olarak gördüğü bu politika, dünyadaki ekonomik gelişmelere bağlı şekillenmiştir. “Demiryolu yapımında üç farklı dönem gözlenmektedir.” 1922-1927 arasını kapsayan ilk dönem, “sınırlı yerel olanaklar” altında gerçekleşen yapımı kapsar. 1927-1933 yılları arası ise, “demiryollarının yapımının finansman sağlamayı da içeren bir biçimde yabancı müteahhitlere ihale edildiği” bir dönemdir. Bundan sonraki üçüncü dönem ise, 1930 sonrası ekonomik bunalıma bağlı olarak “iç borçlanmaya gidildiğinden” yapım için “finansman sağlama koşulu içermeyen ve tamamen yerli müteahhitlerin kazandığı” yılları içerir. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Tekeli ve İlkin'e (2004) göre, “Türkiye Cumhuriyeti'nin demiryolu programının uygulaması yalnız ulaşım sistemini geliştirmemiş”, ülke için “büyük yerli” sermayenin doğuşuna da imkan tanımıştır.

Bu bakış ile, kentleşme sürecinde ulaşım sorununun çözümü kadar, kentli bir sermaye yaratma kaygısının önemsenmesi ilgi çekicidir. Ancak, demiryolu yapımından çok kentler için istasyon binaları modernleşme ve kentleşme sürecini yönlendiren yapılar olmuştur. Tanyeli'ye (1998a) göre, “istasyon, sadece bir demiryolu durağı değildir”; Kentin ve kentlinin “ulusal sisteme” katılımı istasyon ile sağlanmaktadır. Bir başka anlatımla, “çağdaş yaşamla bağlantı orada” kurulmaktadır. “1960'lara kadar Ankara'nın en iyi gazino ve lokantasının garda konumlanması rastlantı olmamalıdır.” Benzer bir bakışla parklar da, her ne kadar “bazıları minyatür boyutlarda olsa da, kadın ve erkek yurttası aynı alanı paylaşmaya” alıştırmaya amacı taşımaktadır.

Bu yaklaşımlar altında Tekeli (2001) dönemin kentleşme politikalarını ve planlama yaklaşımını, başlatılan mekansal değişim sürecinin “yeni bir projeye dönüşemediği, kent planlamasında meşruiyet temelini hala modernite projesinin oluşturmakta” olduğu bir deneyim olarak özetlemektedir. Tanyeli (1998a) Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kentleşme deneyimine bağlı olarak “Türk insanının zihninde” kent imgesinin, “özgül fiziksel gerçekliğiyle olmaktan çok, kimi olanaklar ve donatıların bulunduğu yer olarak” tanımlanmasına vurgu yapmaktadır. “Kentin böyle tarif edilmesi nedeniyle, kentsel yaşamın çağdaşlaştırılması da, kimi olanak ve donatıların kullanılması olarak yorumlanmıştır.” Farklı bir bakışla Bilgin (1998), Cumhuriyet aydınlarının “fiziki modernleşme” anlayışının, Batı'da olduğu gibi bir “geleneksel kır-kent” ikilemi yaratmak yerine, “birbirine zincirleme bağlanan” ulaşım hatları ile “içinden geçtiği *satih* arasında” karşılıklı yeni bir gerilimi başlattığını savunmaktadır: Demir yolu ve ona bağlanan kılcal karayollarından oluşan bu ulaşım hattı üzerinde, “kentleri

birbirine dik açıyla bağlayan açık uçlu” yeni caddeler, “seyrek dokulu villa ve aile apartmanları”, ya da büyük kamu fabrika kompleksleri bulunmaktadır. Dolayısıyla kentleşme, bir anlamda kırsal olan her şeyi hiçe sayarak, kendi iç dinamikleri içinde *yeni* ortamlar yaratma arayışı olarak önemslenmiştir.

Benzer bir bakışla Cumhuriyet’in kentleşme politikaları, Osmay’a (1998) göre, bir çok Anadolu kentinde, “yönetim işlevleri ve bunlara yönelik hizmetleri” barındıran *yeni* merkez ile “eski kent dokusuyla” bütünleşmiş *geleneksel* merkez olarak ikili bir yapının oluşmasını sağlamıştır. “Gerek işlevsel bütünlük, gerekse ulaşım ve iletişim altyapısının kısıtlılığı bu iki merkezin çoğu kez birbirine çok yakın hatta iç içe mekanlar olarak” gelişmesine sebep olmuştur. Kentlerin *geleneksel* merkezleri, “tarihi doku içindeki konut alanlarından kısmen” farklılaşmasına rağmen, aynı zamanda onların “organik” birer uzantısı olan, hanlar ve çarşıların bölgesinde yoğunlaşan toptan/perakende ticaretin ve de zanaata dayalı üretimin mekanları olarak kullanılırken, *yeni* gelişen merkez, hükümet konağı, belediye binası gibi yönetim ya da tren istasyonu, hastane, otel gibi hizmet yapıları değişimi başlatmıştır. Özetle, Cumhuriyet’in ilanı sonrası geleneksel yapının dönüşümüne yönelik kentsel planlama ölçeğindeki yaklaşımlar, kökten değişimler içeren devrimci yapı ile doğrudan ilişkilendirilebilir. Uygulamalar ile kentsel mekanda yaşanan değişimlerin, doğrudan *geleneksel* yapıyı etkilediği söylenebilir.

3.3.2 ‘Modern’i Arayış: Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlık Ortamı

Cumhuriyet ilanı ile başlayan yenilenme yaklaşımı, *geleneksel* değerler ile kimliği tartışmaya açmıştır. Bir taraftan modernleşme sürecine bağlı *Batılı*, diğer taraftan ulusal bir kimlik yaratılırken *geleneksel* yapıya ait öğeler ve değerler tartışma konusu olmuştur. Cumhuriyet’in ilk yılları dikkatli incelendiğinde, miras kalan Osmanlı kültürü ve Osmanlılık, dönemin kimlik sorunsalı ve mimarlık ortamı tartışmalarının gündemini oluşturmaktadır. Kurulan ulusal düzen içinde birlikteliği anlamlandıracak “milli” değerlerin neler olduğu ya da ne kadar geçmişten beslendiği bu sorunsalın temelini oluşturmaktadır. Yaşanan kimlik bunalımının izleri, dönemin mimarlık ortamından kolayca okunabilmektedir. Osmanlı’nın son yıllarından itibaren başlayan “milli” değerler üzerindeki tartışmalara paralel olarak gelişen Birinci Milli Mimari, bir anlamda Osmanlı ve İslam mimarlığından ödünç aldığı öğeler ile, eklektik bir anlayışla, özellikle cephe düzenleme kaygısı altında -ve bu kimlik bunalımı içinde- kendini var etmektedir. Diğer taraftan Batılılaşma yaklaşımına bağlı olarak da, yüzyıl başında Avrupa’da hakim olan Neoklasik geleneğe öykünmekte; hatta kimi zaman cephe oluşumunda Yunan ve Roma biçimlerini de ödünç almaktadır. Bu durum aslında, dönemin “milli” kimlik arayışına bağlı gelişen tüm tartışmaların ve özellikle köklü bir tarih yaratma inancının mimari ortamdaki yansıması olarak değerlendirilmelidir.

Cengizkan (2002a), “genç Türk Cumhuriyeti’nin kurulmasında, devletin bütün öğeleriyle yeniden yapılandırılıyor olması ve ‘ulus-devlet’ kavramının bu yapılandırmanın önemli bir

rengini” oluşturmasının, “kalıcı bir ortam kuran mimarlık aracılığıyla” da vurgulandığını savunmaktadır. İktidar, “milli” kùltür politikasına bağlı olarak, mimarlık ortamını denetlemiştir. Özellikle başkent Ankara’da inşa edilecek yapılara, dñnemin Ma’arif Vekaleti (Eğitim Bakanı) Hamdullah Suphi Tanrıñver tarafından çıkarılan bir genelge ile, incelenme zorunluluğu getirilmiştir. Cengizkan’a (2002a) gñre bu durum, bir anlamda “mimarinin biçimlenmesine, ama özellikle de kılıflanmasına ait bir denetim dñzeneėi kurma iştemi” olarak dñřñnñlebilir. Bu sayede “Hars Mñdñriyeti”, gerek gñrdñėđ mñdahalelerle “milli” mimari iēin “karar ve onay” vermiş olacaktır.

Mimari uygulamaların, devlete ait bir bakanlık tarafından uygunluğunun denetlenmesi ònemli bir gelişmedir. Ulus-devlet ve “milli” kimliğin kurulumundaki merkezi yñnetimin rolñnñ gñstermesi aēısından ilgi ēekicidir. Bu yaklaşım diğer taraftan, Osmanlı’nın son yıllarında Avrupa’da gelişen eklektik ve Neoklasik tarza paralel ortaya ēıkan ve gelişen canlandırmacı etkiler ile Osmanlı ve İslam kùltür ve geleneğine gñnderme yapan “milli” bir ùslup yaratma ēabasının bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Bu bakışla Birinci Milli Mimari, -her ne kadar iktidar merkezli denetlenmiş olma ihtimali olsa da- *Batılı* bir kimlik arayışına ait bir geēiř dñnemi olarak değerlendirilmelidir.

Bu bakışla, *yurt* mekanı Anadolu kùltñrñne òzgñ biēimlere yapılan vurgu, ùlkeye òzgñ bir kimlik arayışının izlerini yansıtmaktadır. Mimari ùrñn, òzellikle cephe òzellikleri ile, ulusal bir kimliğe ait değerlerin ortaya ēıkarılmasının bir aracı olarak ònemsenniřtir. Bu dñnemde - òzellikle başkent Ankara’da- bu anlayışla genel olarak bñyñk òlēekli yapılar inşa edilmiştir. Batur (2005a), bu dñnemde inşa edilen bu bñyñk òlēekli yapıların, simetrik bir planlama anlayışına sahip olduğunu belirtmektedir: Bu yapıların cephelerinden, Selēuklu, Osmanlı ve İslam mimarisine gñnderme yapan kolon, kemer ve bezemeler kolayca okunmaktadır.

Ancak Birinci Milli Mimari, Tekeli’ye (2005) gñre, Osmanlı’nın son yıllarında mimarlık yapan Balyan ailesi, Vallaury ve Jasmund gibi mimarların başlattığı bir geleneğin devamı olarak da değerlendirilebilir. Bu mimarlar, Osmanlı-İslami biēimleri, Neoklasik ùsluptaki cephelere ekleyerek eklektik bir gelenek başlatmışlardır. Sirkeci Garı (Jachmund, 1890), Dñyun-i Umumiye İdaresi (Vallaury, 1899) ya da İstanbul Arkeoloji Mñzesi (Vallaury, 1907) gibi yapılar, Batılılaşma arzusu ile Osmanlı-İslami kimliğini koruma yaklaşımının bir araya getirdiği bu eklektik geleneğin òncñ òrnekleridir.

Birinci Milli Mimari geleneği, Yavuz ve òzkan’a (2005) gñre bir anlamda, 1920’lerde mimarlık yapan mimar Kemalettin ve Vedat Tek tarafından da sñrdñrñlmñřtñr. òrneėin, yeni başkent Ankara’da bulunan İkinci Meclis (Vedat Tek, 1926), Ankara Palas (Vedat Tek-Kemalettin Bey, 1927) -şekil 3.18-, Tekel Mñdñrlñėđ -şekil 3.19- İş Bankası -şekil 3.20- (Mongeri, 1928) ya da İkinci Vakıf Apartmanı (Kemalettin Bey, 1928) gibi binalar ùzerinden, benzer “milli” kaygıları ve arayışları okumak mñmkñndñr. Bu yapıların planlama yaklaşımları, Batılı òrnekleri ile benzerlikler gñstermektedir. òzellikle yapıların cepheleri ùzerinden dñnemin “milli” kimlik duygusu ve tarih inancına ait canlandırmacı arayışları okumak mñmkñndñr.

Şekil 3.18. Ankara Palas, M. Kemalettin ve V. Tek (Anon., 2004)

Şekil 3.19. Tekel Müd., Mongeri (Batur, 2005)

Şekil 3.20. İş Bankası, Mongeri (Batur, 2005)

Birinci Milli Mimari üsluba, sadece Osmanlı kültürüne ait biçimlerin, bu canlandırmacı arayışın elemanları olarak kullanıldığı eleştirisini yapmak yeterli değildir. Bozdoğan'a (2002) göre bu dönem, "modern mimariye devrimci değil de evrimci bir yoldan" ulaşmanın bir seçeneği olarak önemsenmelidir. Bu canlandırmacı yaklaşım, modernleşme sürecine "daha yumuşak geçiş" sağlayabilme ve *yeni* ile karşılıklı "alışveriş" kurabilme olasılığı taşımaktadır. Tezat bir bakışla Tekeli (2005) ise, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Birinci Milli Mimari üslubunda inşa edilen yapıların, kentlere Batılı bir görünüm kazandırmadığını savunmaktadır. Her ne kadar, mekan kuruluşları, taşıyıcı sistemleri ve yapım teknikleri Batılı örnekleriyle benzerlikler gösterse de, klasik Osmanlı mimarisinden ödünç alınan kemer, kolon, konsol, korniş gibi elemanlar ile, mevcut geleneğinin sürekliliğinin sağlandığını savunmaktadır. Öykünülen Osmanlı geleneğinin kendine has kentleşme deneyimi ise dönemin çağdaş/Batılı görünümde kent yaratma amacı ile uyuşmamaktadır. Benzer bir bakışla Sey (1998) de "bir Doğu-Batı sentezini arayan ve İslami simgeler taşıyan" döneme hakim olan bu mimarlık arayışın, "kesin bir Batılılaşma isteğindeki Cumhuriyetçileri" rahatsız ettiğini düşünmektedir.

Ahmet Haşim (1928) bir makalesinde bu görüşü, "bir medrese mimarisi mimarlar arasında yaygınlaştı. Otel, banka, okul, iskele binası, hepsi bir minare, içinde ise bir minber eksiği ile bir cami karikatürü" olarak açıklamakta ve "mimarlarımız bu stile 'Türk Mimarlığı' diyorlar" sözleriyle eleştirmektedir. Ülkedeki kimlik sorunsalına paralel giden bu tartışmalar, 1920'ler sonlarında Cumhuriyet'i kuran sivil ve askerlerden oluşan *aydınların* etkisi ile bir anda noktalanmıştır. Dönemin iktidarının, çok önemli bir karar değişikliği yaparak; kültürel, sosyal ve mekansal ortamda yaşanan bu kimlik sorunsalına, kendisini merkez yaparak çözüm getirmeye çalıştığı söylenebilir. Bu kapsamda, özellikle Atatürk'ün ortaya attığı Güneş Dil Teorisi ve Tarih Tezleri gibi oluşumlar ile hem Batı kültürü ve medeniyetini ile temel ilişkilerin kurulmasına, hem de ulusal kimliğin oluşumuna gönderme yapılmıştır. Ayrıca, Avrupa'da modernlik olgusuna bağlı gelişmeye başlayan hareket de bu gelişmelere ışık tutmuştur. Modern hareket, geleneğe karşı devrimci yapının oluşunda, içeriği ve uygulama biçimleri ile dönemin mimarlık ortamını etkileyeceği düşünülerek önemsenmiştir.

Benzer bir bakışla Balamir (2003), Cumhuriyet'i kuranların, "modern mimarlıkla aralarında kuvvetli bir manevi ortaklık" bulduklarını savunmaktadır. İlk yıllarda, "geç Osmanlı döneminden devralınmış milliyetçi tez, Türk kimliğinin yabancı ve yerli kültür kaynakları arasında dengeli bir diyet" ile oluşturulabileceğini ve "Batıdan alınacak unsurların Doğu kültürüyle" yumuşatılmasının gerekliliği üzerine kurulmuştur. Ancak, "evrensel uygarlık ve ulusal kültürler karşıtlığı üzerine kurulu bu tezi sahiplenenler içinde egemen konumdaki Türkçülük akımı", devlet tarafından modernleşme hedeflerine uygun bulunamamıştır. Bu ikilem içinde modern düşünce ve özellikle modern mimarlık ise, "Batı yönünde radikal bir medeniyet değişimi projesine girişmiş genç ulusun ilerici ideallerine" bire bir uymaktadır: Bir başka anlatımla modern mimari, kent, mekanları ve donanımı gibi elemanlarının, "çağdaşlığın göstergesi ve motoru olma yönünde, modern giysilerden daha da etkili bir araç" olmasından dolayı önemsenmiş ve tercih edilmiştir (Balamir, 2003).

Bozdoğan (2002) ise modern hareketin Cumhuriyet'i kuranlar tarafından "şevkle" benimsenmesinin "asıl açıklaması"nı ideolojik sebeplere bağlar: "Osmanlı formlarının aynı anda hem imparatorluğu hem de milleti imlemekten gelen muğlaklığı, yani 1920'lerde ideolojik açıdan cazip görülmelerinin" sebebi, "kendisini imparatorluk hanedanının mirasından ve onun geleneksel İslami kültürünün radikal biçimde koparmaya kararlı bir devlet" için "artık" uygun olmadığı düşüncesidir. "Modernizm, tam bu ideolojik gündeme uyan, tarihsel çağrışımlardan yoksun türden bir soyutlama ve biçimsel yenilik" olarak önemsenmiştir.

Milli Mimari tartışmalarının ardından mimaride modern yaklaşımın benimsenmesini Batur (1998) aynı zamanda, dönemin mimarlık ortamına teknolojik kolaylıklara sağladığı hız, ekonomik imkanlar ve gereksinimler ile ilişkilendirmektedir: Öncelikle, ülkede çok sayıda yapı talebi bulunmaktadır. "Anıtsal devlet yapılarından fabrika ve hastaneye uzanan, çeşitli, farklılaşmış özel işlevli yapı gereksinmesi ve konut açığı, ivedi yapım beklemektedir." Bir başka anlatımla, akılcı ve işleve dayalı bu mimari anlayışın benimsenmesinin en önemli sebeplerinden biri aslında, 1930 öncesi yapılaşma hareketleridir. Çok sayıda konuta ya da yönetim, okul veya hastane gibi kamu yapılarına ihtiyaç vardır. 1900'lerin başından itibaren hakim olan *canlandırmacı* Birinci Milli Mimarlık düşüncesine bağlı üretim sistemi, hem bu hıza cevap verememekte, hem de döneme hakim olan Batılı anlayışa tam anlamıyla örtüşmemektedir. Dolayısıyla modern hareket, mimarlık ortamında öncelikle, yapıların işlev amaçlarına göre biçimlenmesi, cephelerin sadeleşmesi ile çağdaş taşıyıcı ve yapım yöntemlerinin kullanılması gibi önemli gelişmelere sebep olmuştur.

Biçim, işlev ve uygulamadaki bu gelişmenin ötesinde, aslında 1930'lardaki mimari uygulamaları benzersiz kılan değer, Bozdoğan'a (2002) göre, "şeylerin biçimini değiştirmeye yatırılan haddinden fazla zaman ve enerji ile Cumhuriyete özgü görsel bir modernlik kültürünün resmen üretilmesi, denetlenmesi ve yayılması"dır. Aslında, bu dönemde "modernliğin tözünün değil de kolayca tanınabilen simgeleri ve dışsal biçimlerinin hızla

Cumhuriyet modernleşmecilerinin birincil meşalesi olması şaşırtıcı değildir.” Çünkü, “Kemalizm esasen devrimci ve ütopyacı”dır ve “ideolojik konumu Batı medeniyetini yakalamaya yönelik gayretkeş bir fütürizme” dayanmaktadır. Benzer bir bakışla Sözen (1996) de, bu “çağdaşlaşma hedefi” ve *evrensel* üslup arayışında, “yerel ve milli değerlerin eritilmiş olması”nı eleştirir: Bu dönemi, “devletçi ekonomi politikalarının ezici hakimiyetinde geçen, yerli mimarlardan çok yabancı mimarların üretimde bulunduğu bir zaman kesiti” olarak değerlendirmek gerektiğini belirtmektedir.

1930’lardan itibaren, Batılı *evrensel* üslubun, bilinçli bir şekilde mimari tasarımın gündemine taşınmıştır. Mimaride modern hareketin başlatılması ve ivmelendirilmesi için, Tekeli (2005), Theodor Jost, Ernst Egli, Clemens Holzmeister ve Herman Jansen gibi mimarların ülkeye - özellikle de Ankara’ya- devlet tarafından davet edilmelerine vurgu yapmaktadır. Ona göre bu mimarların Sağlık Bakanlığı -Jost, 1930- (Şekil 3.21), Sayıştay -Egli, 1930- (Şekil 3.24), Genel Kurmay Başkanlığı -Holzmeister, 1930- (Şekil 3.23), Milli Savunma Bakanlığı - Holzmeister, 1931- (Şekil 3.22), İçişleri Bakanlığı -Holzmeister, 1934- gibi uygulamaları Ankara-Viyana Kübik mimarisi olarak değerlendirilebilir.

Bu yapılar bezemesiz, sade cepheleri, -genelde düz çatıları- ve basit geometrileri ile dikkat çekmektedir. 1930’ların başında, modern hareketin özellikle Kübik mimari yaklaşımıyla özdeşleştirilmesi ilgi çekicidir. Her ne kadar, dönemin aydınlarının, *Batılı* bir kimlik kaygısı olsa da *Batı*’ya ait bir yaklaşımı doğrudan *ithal* etme düşüncesi içinde olmaları tartışma konusudur. Çünkü, “milli” kimliğin oluşturulmasında çoğu zaman *Batı*’ya cephe alınmıştır. Doğrudan *Batı* gibi (Batımsı) değil, taşıdıkları düşünce kadar çağdaş bir “milli” kimliğin ve düzenin yaratılması amaç edinilmiştir. Böyle bir yaklaşım arayışında özellikle, Ernst Egli ve Clemens Holzmeister gibi Avusturyalı iki mimarın bu dönemde etkin uygulama yapmaları Cengizkan’a (2002b) göre tesadüfi değildir. Bunun sebebi, nitelikli yapı üretimi isteği ya da geleneksel ve alışlageldik olandan uzak kalma arzusu ile yabancı mimarların davet edilmesinden de biraz farklıdır. Belki de Kurtuluş Savaşı yıllarından kalan bir alışkanlıkla, Alman, Fransız, İngiliz uzmanlardan çok, benzer bir kaderi paylaşmış olmaktan kaynaklanan yakınlıktan dolayı “Avusturyalı mimarlar” özellikle tercih edilmiştir.

Şekil 3.21. Sağlık Bakanlığı, Theodor Jost (Anon., 2004)

Şekil 3.22. Milli Savunma Bakanlığı, Clemens Holzmeister (Batur, 2005)

Şekil 3.23. Genel Kurmay Başkanlığı,
Clemens Holzmeister (Batur, 2005b)

Şekil 3.24. Sayıştay,
Ernst Egli (Batur, 2005b)

Aynı zamanda Egli ve Holzmeister'in önderlik ettiği Kübik mimari, Cengizkan'a (2001) göre, Birinci Milli Mimari sonrası "özel arayış ve geçiş dönemine ait olan" bir tarz olarak, hem "Cumhuriyet yönetimiyle birlikte gelen ve yalnızca yüzdeki (çehre) yenileşmenin arandığı (ve bulunduğu)" hem de "mimarlıktaki gerçek modernizmin içe sızdığı, konumsal ve köktenci duruşların arandığı ve bulunduğu" bir dönem olarak önemlidir. Başlangıçta biçimsel bir yenilik gibi algılanan modern hareketin, yaşamın her alanında oldukça hızla ve şevkle benimsenmesi ilgi çekicidir. Örneğin başkenti konu edinen Yakup Kadri Karaosmanoğlu (2004; 1934), Ankara isimli romanında mimarideki "milli" kimlik arayışlarını "Yenişehir'den Kavaklıdere'ye sıralanan villalar arasında kulesiz, saçaksız binalara rast gelmemek mümkün değildi" diye eleştirir ve "...bereket versin ki, ilk yılların acemiliği ve zevksizliği yüzünden meydana gelen bu cereyan, birden bire yerini modern mimariye bıraktı" diyerek yeni hareketi ve yaşam biçimini över. Cephedeki bu yalınlık arayışına övgü bir anlamda, dönemin kimlik sorunsalına karşı geliştirilmiş toplumsal bir tepkinin yansımasıdır. Bu, siyasi yapının yeniliğine karşı, kimliği oluşturan geleneksel biçimin bilinmişliğine karşı bir hareket olarak da değerlendirilebilir.

Aynı dönemde Ünsal (1939) *Arkitekt* dergisinde yayımlanan bir yazısında, modern (Kübik) mimariyi, "aristokrat" olmayan "tamamıyla demokrat" bir oluşum olarak tariflemiştir. Modern mimarinin amacının, "halk" için "konforlu, ucuz, rahat, sakın bir muhit içinde güzel duygularımızı uyandıracak geliştirecek çareleri temin ve bizi tatmin edecek" değerlerin bulunması olduğunu belirtmektedir. Bu yaklaşım, Cumhuriyet'in ilanı ile gündem edinilen *aydınlanmacı* bireysel mevcudiyetin önemsenmesine gönderme yapan bir değerlendirmedir. Aynı yazıda binaların cephe özelliklerinden çok, işlevlerin ve kullanılışlıklarının önem kazandığı vurgulanmaktadır. Bu yorum dönemin mimarlık ortamı için önemli bir ipucu vermektedir:

"Yirminci asır makine devridir. Az masraf, az iş, az zaman, az saha ve çok randıman. İşte prensip..." (Ünsal, 1939)

Modern hareketin, 1927 sonrası Osmanlı *canlandırmacılığı*nın yerini aldığını belirten Batur'a (2005b) göre özellikle Teodor Jost'un Sağlık Bakanlığı (1927) tasarımı, bu *yeni* mimariye öncülük etmiştir. Modern mimarlık, kültürel ya da teknolojik gereksinimlere ve mevcut

duruma cevap olmuştur. Anıtsal kamu yapılarından, fabrikalara, okullara, hastanelere ve de evlere bir çok alanda ihtiyaç duyulan yapı ihtiyacının hızla karşılanmasına yardımcı olmuştur. Asker ve sivil memurlardan oluşan dönemin *yeni* burjuva sınıfı, modern mimarlığın benimsenmesinde etkin rol oynamıştır. Geçmişe ait alışkanlıklar bırakılarak, çağdaş yaşamın gerekleri benimsenmiş ve halka örnek olunmuştur. Ülkeye davet edilen yabancı mimarların yanı sıra, ülkede bulunan mimarlar da hem bu anlayışı benimsemişler hem de bu yaklaşımı ulusallaştırma kaygısı taşımışlardır. Tekeli'ye (2005) göre Türkiye'de yabancı mimarlar, mimari modernleşme hareketine, uygulamaları ile bir anlamda danışmanlık yapmışlardır. Fakat, yerli mimarlar da özellikle yabancı mimarlar tarafından ortaya konan bu öğretiyi farklılaştırmadan savunmuşlardır. Aslında yerli mimarlar, o yıllarda öncelikle meslek yasasının oluşması ve mesleki örgütlenme üzerine odaklanmışlar ve Batılı öncülerine kadar - hatta daha - modern örnekler vermişlerdir. Ayrıca Aslanoğlu'na (1979) göre, özellikle yerli mimarlar "modern" üslupla olan yakınlaşmalarına bağlı olarak, "Batı kaynaklarına dönük uluslar arası ilkeleri temel alan rasyonel-fonksiyoncu bir tutumla" ve "Türkiye'deki yabancı mimarların biçimsel, anıtsal yapı anlayışına paralel" çalışarak "ulusal mimarlığı" yaratmaya çabalamışlardır.

1930 başındaki tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de etkili olan ekonomik kriz, ülkeyi etkilemişse de mimaride modernleşme hareketine olan ilgi azalmamıştır. Hatta Tekeli'ye (2005) göre krize bağlı olarak, yerli mimarların dönemin yeniden yapılanma arayışlarında daha etkin oldukları söylenebilir. Ancak bu değerlendirmede, yabancı mimarların etkisinin ortadan kalkmadığı ihmal edilmemelidir. Hatta, o dönemde Hitler rejiminden kaçarak ülkeye gelen Bruno Taut, Martin Wagner ve Gustav Oelsner, sadece mimarlığın uygulama alanında değil, eğitiminde de etkili olmuşlardır. Aslında, dönem Avrupa'sında hakim olan Bauhaus ekolü temsilcilerinden sayılacak bu isimlerin ülkeye katkıları ilgi çekicidir. Ekolün mimari üründe yalınlık, ekonomiklik, rasyonellik ve işlevsellik savunuları, iktidarın hem mekanda arzulanı değişimi hem de endüstrileşme arzularını ve de hedeflerine bir an önce ulaşma yaklaşımını tam anlamıyla karşılamaktadır. *Batı'ya karşı Batılılaşma* felsefesiyle başlayan ulusal modernleşme projesi ve mimaride kimlik arayışı, rasyonel-fonksiyoncu 'modernist' anlayışla bir kez daha tarifiye edilmiştir.

Bu dönemde ülkeye davet edilen yabancı mimarlar, Batı'daki çağdaş örneklerle yarışacak ürünler vermişlerdir. Tasarımları, geleneksel tüm bezemelerden ve yapılaşmalardan koparılmış 'modern' bir karaktere sahiptirler. Aslanoğlu (1979), 1932-1938 döneminde Türkiye'ye gelen yabancı mimarların, "anıtsallığı temel alan biçimsel neo-klasik nitelikte" ve "uluslar arası üslupta" mimari üretime katkıda bulunduklarını savunmaktadır. Alsaç (1976) ise bu katkının özellikle "Batılı mimarlık düşünceleri"nin "bilinçli olarak izlenmeye" başlanmasına vurgu yapmaktadır. Bu döneme hakim olan anlayışa göre, "mimari ürün, yalın, ekonomik, rasyonel hale gelmiş; yapının fonksiyonuna uygun olarak biçimlenmiş malzeme, yerinde ve doğru olarak kullanılmıştır; mimarlık bütün sanatları bünyesine toplayan bir sanat olarak kabul edilmiştir."

Aslında, bu akılcı mimari üslubun en önemsenmesi gereken niteliği, “halkçı” olmasıdır. Bir başka anlatımla, dönemin mimarlık gündemi, anıtsal yapıların dışında, konuta ait arayışları da kapsamaktadır. Ünsal (1940) dönemin mimari yaklaşımının, din ya da saltanattan bağımsız, “sadece demokrasi” fikriyle gelişen “halkçılık” ilkesine bağlı temellendiğini savunmaktadır. Dönemin yaklaşımı, “ne dine hizmet için mabetler kurmak, ne de krala yaranmak için saraylar inşa etmek” yerine “gayri sıhhi ve gayri fenni şartlar altında hayatını harcayan köylünün, amelenin, halkın dertlerine deva olacak” bir mimarlık yapmaktır:

“Oturulan ev, sergi evi, çalışma evi (bürolar), adalet evi, posta evi... gibi. Bütün bunlarda gözetilen ve mikyas olarak mevzuu ehemmiyet verdiren şey; (modern insan) hayatının isteklerini temindir. Bu mimarlık halk mimarlığıdır.” (Ünsal, 1940)

Bu katkılarının yanı sıra, o dönemde ülkeye davet edilen dönemin önemli mimarları, ülkedeki mimarlık okullarında “modern” mimari anlayışa bağlı eğitim sürecini de başlatmışlardır. Egli, Wagner, Taut, modern mimarlıkla ilgili makaleler yazmışlardır. Bu çalışmalarından birinde Taut (1938) o dönemde yayılmaya çalışılan mimari üslubu, “mimarlık, bir sanattır” diyerek açıklamaktadır: Ancak ilgi alanına giren, binayı doğal şartlardan koruyacak “teknik” bilgi, inşa edebilme yetisi “konstrüksiyon” ve kullanım özelliği yani “fonksiyon”, mimarlığı diğer sanatlardan ayırdığına vurgu yapmaktadır. Modern mimarlık, “bu üç birlikten başka bir şeye dayanmıyor gibi görünebilir. Ama, bunlar sadece mimarlığın kendine mahsus çalışma vasıtalarıdır. Mimarlık bu vasıtalarla hayata girebilir.”

Yabancı mimarların, ülkedeki mimarlık eğitimine katkısı kadar mimarlık ortamının belgelenmesi ve yazılı hale gelmesindeki çalışmalara önderlik etmesi önemsenmelidir. Alsaç (1976), eğitim sürecinin çağdaşlaştırılmasına katkıda bulunan bu yabancı mimarların, süreli yayınların ortaya çıkmasında ve mimarlığın yayın organlarının oluşmasında etkili olduklarını savunmaktadır. Benzer bir bakışla Batur (2005b) da, yabancı mimarlar tarafından eğitilen mimarların, 1931’de *Mimar* isimli bir dergi çıkarmasına vurgu yapmaktadır. Türkiye’deki mimarlık gelişmesinin izlenebildiği önemli bir yayın olan derginin ismi, 1933’de Zeki Selah Sayar’ın editörlüğünü yaptığı sırada *Arkitekt* olarak değiştirilmiştir. Bu döneme ait önemsenmesi gereken bir başka yayın ise, 1931 tarihli Celal Esat Arseven’in *Yeni Mimari* isimli kitabıdır. Türkiye’de modern mimarlıkla ilgili ilk çalışma olan kitap, modern hareketin prensipleri, Alman işlevselcileri, dönemin önemli mimarı Le Corbusier’i ile genel hatları ile CIAM’ı ve katılımın önemini anlatan bir içeriğe sahiptir.

Bu gelişmeler bir anlamda, modernleşme deneyimi ile birlikte, ülkedeki mimarlığın tarihselliğin keşfedilmesi olarak da yorumlanabilir. Aslında bu keşif Tanyeli’ye (1999) göre, “tüm Batılı olmayan toplumlarda olduğu gibi”, Türkiye’de de “uluslaşma” sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır: “Türk sanatı ve mimarlığı kavramları doğrudan doğruya yeni gerçekleştirilen ulus inşa etme eyleminin meşrulaştırma araçları olarak yaratılmışlardır.” Ancak, bu keşfin Cumhuriyeti kuran ve sosyal yapıyı yeniden şekillendiren iktidarı oluşturan aydınlar tarafından yönlendirildiği ihmal edilmemelidir. Bozdoğan (1999), dönemin resmi gazetesi *Hakimiyet-i Milliye*’nin 1930 yılındaki sayılarından birinde geçen yazıya gönderme

yaparak, “*yeni mimari* olarak anılan modernist *avant-garde*” yaklaşımının “rasyonalizm, işlevcilik ve simername (betonarme)” olarak özetlendiğine vurgu yapmaktadır. Ona göre, “hem gerçek hem de mecazi anlamda bir ulus inşası projesini anlatan bu sözcükler, *Kemalizmin* bütün gururu, heyecanı ve iyimserliği” ile kullanılmıştır.

Aslında iktidar bir anlamda, kendi ideallerine uygun bir modernleşme deneyiminin yaşanmasını sağlamıştır. Bir başka anlatımla, hedeflenen uluslaşma süreci, toplumun kendi dinamikleriyle değil, iktidarın hedefleri doğrultusunda yönlendirilmiştir. Dönemin “yüksek kültür sahipleri” tarafından yönlendirilen bu süreç, bambaşka bir kimliğin sosyal ve mekansal inşa edilme arayışıdır. Ulusal yapıyı sağlamlaştırma hedefindeki “milli” değerler ve evrensel hedefler, tarihten, sanata ve mimarlığa her alanda önemsenmiştir. Ancak özellikle, mimaride *evrensel* bir üslubun “milli” değerlerden daha fazla önemsendiği söylenebilir. Bu yaklaşımla, Cumhuriyet devrimlerine bağlı değişim süreçleri ile “çağdaş” Türk mimarlığının geleceği, Batılı hedeflerle tarihsel, sosyal ve kültürel olarak yeniden kurgulanmıştır.

Benzer bir bakış açısıyla Alsaç (1976), “büyük bir mimarlık sentezinin ve bu sentezden sonra gelen çözülme döneminin mirasçısı olan” dönemin mimarlığını, “kendine özgü yeni sentezleri Batılılaşma etkileri altında ve rasyonel-bilimselleşme süreci içinde” arayan bir dönem olarak özetlemektedir. Bu arayışın, mimari tasarımda ve imar sürecindeki etkisi, Bilgin’e (1998) göre “üç temel” yapılaşmadan okunabilir: “Birincisi, modern dünyanın yeni kurumsal örgütlenmesinin ve kamusal yaşamın gereksinimlerini karşılayan yeni kamu yapılarının/yapı komplekslerinin” inşası; ikincisi, “insanların, ulaşım araçlarının, pis ve temiz suyun, elektriğin, haber ve bilginin düzenli ve kesintisiz dolaşımını sağlayacak, entegre ve açık uçlu (dışa doğru sınırsızca genişleme kapasitesine sahip) bir sirkülasyon şebekesinin (yollar, kent içi ulaşım sistemleri, çeşitli alt yapı ve üst yapı kanalları)”; üçüncüsü ise, “modern toplumda artık genellikle anonim tüketici için üretilmeye başlanmış olan, dolayısıyla da ikamet ve barınmanın ontolojisini köklü biçimde değiştiren konut” üretimidir.

Batur (2005b) ise, 1927’den II.Dünya Savaşı’na kadar uzanan Modern Türk Mimarlığının ilk yıllarını, birbirinden kolayca ayrılabilen üç karakteristik döneme ayırmaktadır: 1927-1933 yılları arasını kapsayan ilk dönem, modern düşünce ve uygulamaların öncüsü olan çalışmalardır. Ona göre, döneme ait radikal değişim düşünceler altında yabancı mimarlara ait çalışmalar, Ankara’nın yeniden inşası genel karakteri tarifler. Viyana tarzına ve Le Corbusier’in *kübist* düşüncesine yakın Sırrı Arif, Sedat Hakkı Eldem, A. Ziya Kozanoğlu, Zeki Selah Sayar gibi genç-yerli mimarların, kısıtlı konut ve küçük ticari yapı denemeleri de bu başlık altında değerlendirilebilir. Her ne kadar doğaya, çevresine karşı geometrik bir katılığa sahip olsalar da kendi içlerinde bu katı geometriden bağımsız planlama yaklaşımları, işlev merkezli mekan kurguları bu yapıların genel karakterini özetlemektedir.

1933-1938 arasını kapsayan ikinci dönemi Batur (2005b), Seyfettin Arkan’ın yarışma ile kazanarak uyguladığı Hariciye Köşkü ile başlatmaktadır. Dönem bir anlamda, Türk mimarların kendi özlerine dönmesi ve daha fazla ürün vermeleri ile tarifienebilir. Zeki Sayar,

Bekir İhsan, Rebii Gorbon, Rüknettin Güney gibi yerli mimarların yanı sıra, Leman Tomsu, Münevver Belen gibi kadın mimarlar da bu dönemde uygulamalar yapmıştır. Bu dönem için özellikle, aynı zamanda mimarlık eğitimiyle de ilgilenen Leman Tomsu ve halkevi tasarımları dikkat çekicidir. İşlevsel tasarımın hakim olduğu bu dönemde, kamu yapılarında belirgin bir tipolojik bir yapılanma arayışı yerine değişen/farklılaşan bir planlama ve programlama; konut, özellikle de apartman yapılarında ise merkezi planlı ve koridorlarla dağılan özel bir tasarım yaklaşımı gözlenir. Genel olarak binaların köşeleri yuvarlatıldığı ve cephede sürekli pencere boşlukları bırakıldığı yorumu yapılabilir.

Batur (2005b) göre, üçüncü olarak antitezini üreten, 1930-1940 yılları arasındaki baskın modern dönem, yabancı mimarların etkinliğine karşı oluşturulan tepki ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde yürütülen ulusal mimarlık derslerinin başlaması gibi iki önemli gelişmeye sebep olmuştur. Seyfettin Arkan ve Sedat Hakkı Eldem bu dönemin önemsenmesi gereken mimarlarıdır. Özellikle Eldem, hem verdiği derslerde hem de tasarımlarında kullandığı yerel öğeler ile yeni bir "milli" mimarlık geleneği (İkinci Milli Mimari) başlatmıştır. Aynı zamanda 19. yüzyıl Türk konutu üzerine çalışan Eldem, geçmişe ait öğeler ile modern mimariye ait planlama yaklaşımını yorumlamış ve yeni bir üslup ortaya koymuştur.

Bununla birlikte, 1930'lar sonundan itibaren ülkede mimari modernleşme hareketlerini Tekeli (2005), dört ayrı yaklaşımla açıklamaktadır: Bunlardan ilki, ulusal mimari kimliğin, yerel malzeme ve iklim koşullarıyla birlikte çevresiyle uyumunu sağlayacak kültürel farklılıkları önemsemesini öneren bir *yerellik* arayışıdır. Bruno Taut, eski Türk sanatı ve bölge inceleme ve araştırmaları ile bu savın önderliğini yapmıştır. İkincisi, geçmişe öykünülmesini amaç edinen ve onu yücelten *nostaljik* bir tutumdur. Örneğin Gabriel, İstanbul evlerinin aslında modern olduklarına ve kübist örneklerinden daha nitelikli olduklarına dair bir tartışma başlatmıştır. Sedat Eldem ise, yaptığı uygulamalar ve mimarlık eğitimine katkıları ile bu yaklaşımın öncü savunucusu olmuştur. Üçüncüsü, Anadolu merkezli gelişen *popülist* bir yaklaşımıdır. Anadolu yaşam kültürünün anonimliği ve sürekliliği önemsenmiştir. Oelsner, bu yaklaşımla kentsel çevreye ilişkin planlama yaklaşımları ile Anadolu yaşam tarzının çağdaşlaşmasına katkı sağlamıştır. Dördüncüsü ise, anıtsal ve azametli binalar inşa etmeyi ilke edinen *şövenistlik* yaklaşımıdır. Geçmiş, anıtsallığın kurulmasında başat unsur olarak görülmüştür.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında modern mimari ve şehircilik, yeni ve bütünüyle *Batılı* bir millet yaratmaya yönelik bu arzunun en güçlü göstergesi olarak vücut bulmuştur. Erken Cumhuriyet aydınları, yalnızca siyasal yapıyı geliştirmek ve yeni yaratılan Türk ulusunun köklerini sağlamlaştırmak için toplumsal devrimler yapmamış, kenti ve kentli olmayı özendirerek çağdaşlaşma ve ulus olma hedeflerine ivme kazandırmışlardır. Dönemin mimarlığı, iktidarı oluşturan aydınlar tarafından ortaya atılan "modern"/Batılı anlayışın biçime yansıdığı, tarihsel ve mekansal bir kırılma olarak değerlendirilebilir. Dönemin mimari tasarımın gündemini ise, çoğu zaman bu bir araya getirme arayışından bağımsız, Batılı bir

anlayışın -kimi zaman olduğu gibi- ithal edilmesi ve bu *evrensel* anlayışın “milli”leştirilmesi kaygısı oluşturmuştur. Başlangıçta kamu yapılarından okunan bu yaklaşım, aslında konut, sanayileşme ve kentleşme sorunlarına odaklanmıştır.

3.3.3 Konut: ‘Modern’ Yaşam(an)ın İnşası

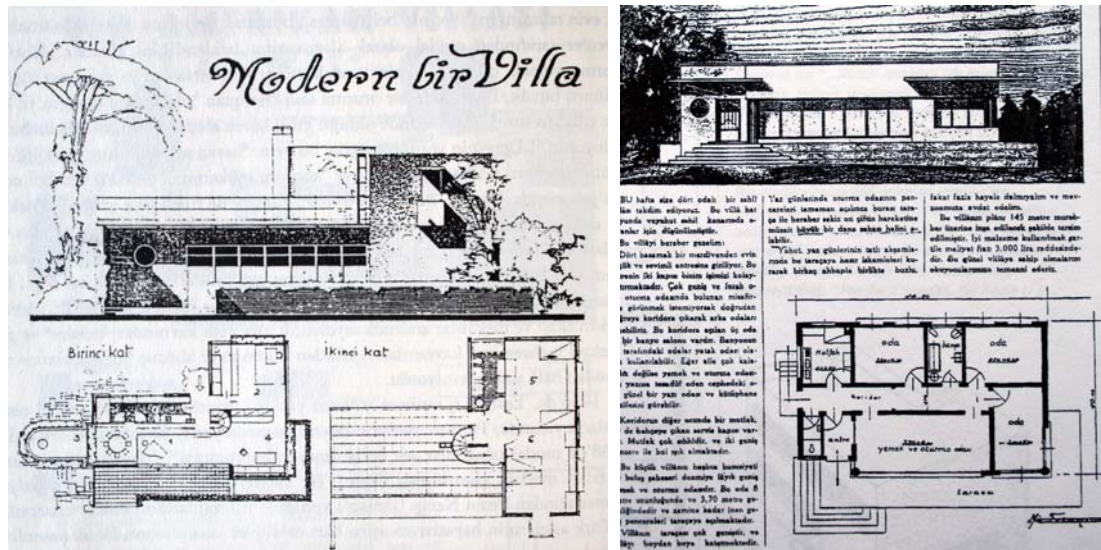
Cumhuriyet’in ilk yıllarında konutun biçimi ve üretimi, mimarlık ortamını kentleşme süreci kadar etkileyen bir diğer tartışma konusudur. Konut, sadece kent merkezlerinde artan nüfusa bağlı olarak ortaya çıkmış bir barınma sorunu olarak görülmemiş, *modernleşme* sürecinin bir parçası olarak yaşama alışkanlıkları ilişkili bir oluşum olarak önemsenmiştir. Cumhuriyet dönemi mimarlık söyleminde konutun biçimsel olarak nasıl olması gerektiği hep gündemdedir. Aslında bu çok katmanlı ve karışık bir söylemdir. Konut üzerinden, bir taraftan modernleşme sürecine bağlı olarak konutun biçimi ve üretim süreci, diğer taraftan ise kullanıcısının konfor şartları ve mekansal kullanım koşulları gibi durumlar üzerine yorumlar ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Ayrıca, ulus-devlet yapılanmasıyla ortaya çıkan kimlik sorunları üzerinden, özellikle konutun biçimi ve mekansal kurgusu tartışılmıştır. Ulusal yapının oluşumunda, Atatürk tarafından geliştirilmiş olan tarih tezine bağlı olarak Türk kimliğinin Sümer ve Hitit uygarlıklarına kadar dayanan Anadolu kültürü ile özleştirilmesi, dönemin gündemini etkilemiştir. Nalbatoğlu’na (1999) göre, Türk kimliğinin, Anadolu topraklarıyla özdeşleştirilmesi ve çağdaş yaşam olanakların ön plana çıkarılması, mimari kimlik arayışını kesin sınırlar içine almış ve sonuca ulaştırmıştır. “Türk vatandaşı”, “Türk Milleti” kavramlarının yanında, dönemin modern konut söyleminde de milliyetçilik temasının yer alışı, ulusalcılık, mimarlık ve özellikle konut kavramları bağlamında karmaşık bir ilişkiler ağı şekillendirmektedir. Bu iki uç arasındaki boşluk hesaba katılmaksızın en öznel durumların, en güzel ideolojik çerçevelerin doğrudan ve doğal bir uzantısıymış gibi kabullenilmesi ilgi çekicidir. Bireysel konforun ön plana çıkmasının, en önemli nedeni, Cumhuriyet’in bireyi, kamu karşısında özgürleştirerek daha ön plana çıkarması ideolojisidir. Konut ise, bireysel mekanı temsil ettiğinden dolaydır ki, dönem mimarlarının en önemli gündem konusu olmuştur.

Tekeli’ye (1999a) göre, Cumhuriyet döneminde yaşanan mekansal dönüşümler, aralarında yakın ilişki bulunan iki kavramsal çerçeve yardımıyla kavranabilir. Bunlardan birincisi Cumhuriyet’in bir çağdaşlaşma projesi olmasıdır. Geleneksel toplumdan çağdaş topluma geçişin mekansal sonuçları Cumhuriyet döneminde yapılan mekansal dönüşümleri kavramak için yeterli bir çerçeve oluşturabilir. Ama özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarında yaşanan dönüşümü kavramak için ikinci bir kuramsal çerçeveye ihtiyaç vardır. O da dışa açık bir imparatorluk mekansal yapısından ulus-devlet mekansal yapısına geçiştir. Bu ikinci kuramsal çerçeve birincisi tarafından içerilmektedir. Bozdoğan ve Nalbantoğlu’na (1992) göre ise, modern konut üzerindeki bu kısır tartışmalar, Türk topraklarında örnekleri inşa edildiği için kaçınılmaz olarak ulusal olduğu, ya da geleneksel Türk evinin özünde zaten modern olduğu

üzerine odaklanmıştır. Diğer taraftan, her iki tartışmada da modern konut, aydınlar, yüksek memurlar ve bir avuç girişimciden oluşan Batılılaşmış *elit* bir gruba ait kültürel bir gerçeklik olarak değerlendirilmiştir. Benzer bir bakışla Batur (1998) da konut üretiminde “modern mimari”nin benimsenip tutulmasında, Cumhuriyetçi kadroların, orta ve orta-üst grupların, asker ve sivil yeni yöneticilerin, yüksek bürokrat ve teknisyenlerin ve gelişmesi teşvik edilen ulusal burjuvazinin bir kesiminin” önemli bir rolü olduğunu düşünmektedir: O dönem için “görece olarak iyi ödenen veya kazanan ve Avrupa standartlarına özenen” bu grupların özellikle kendileri için arzuladıkları, geçmişi hatırlatmayan, çağdaş, *yeni* ve “ayırt ettirici” bir yaşam görüngüsü, “modern mimari” tarafından tam olarak karşılanmıştır. “Modern konut, modern konfor ve donatı ve modern mobilya, sahibi için bir statü ve çağdaşlık belgesi” olarak görülmüştür. (Şekil 3.25)

Bu arzunun bir yansımasını Arkitekt dergisine yayımlanan yazısında anlatan yüksek mimar Behçet Ünsal (1939) “sokaktan geçerken böyle bir yapıya” sadece bakılıp geçilemeyeceğini belirtmiştir: “Böyle bir yapı sizi mutlaka duraklatır; düşünceye dalarsınız. Bu kadar alımlı bir yapının kim bilir telefonu, şofajı, banyosu, manzarası, kullanışı ne hoş olacaktır.” Bu yorumdan da anlaşılacağı üzere, Cumhuriyet devrimleriyle amaç edinilen çağdaşlaşma hareketlerinin belki de en dikkate değer özelliği, uygarlığa ulaşmak için koşulsuz şart olarak kabul edilen modern yaşamda konut simgesinin, tüm nüfusun tek amacı olan ulus devletin kurulduğu dönemin söylemleriyle çakışmasıdır. Ünsal (1937) bir başka yazısında modern mimarlığı, benimsenmesi gereken çağdaş bir yaklaşım olarak gördüğünü belirtmektedir: Bu mimarlık, geleneksel olan yapım sistemlerinin ve alışkanlıkların reddi, yeni “çarelerin araştırılmasıdır. Bu, “planda ve her şeyde reform” anlamına gelmektedir. Ayrıca, yapım sistemlerinin mekanı kurmadaki önemi düşünülünce, “çelik ve demirli beton” o yıllar için önemli strüktürel bir gelişme olarak görülmüştür. Bu strüktürel yenilik, yeni mimarinin en önemli estetik ögesi olarak düşünülmüştür.

Şekil 3.25. Yenigün'ün sayfalarındaki 'modern' ev tasvirleri, 1930lar (Bozdoğan, 2002)

Diğer taraftan dönemin konut ihtiyacı, barınma sorunu üzerinden daha açık kavranabilir. Cumhuriyetin ilk 25 yılı, bu sorun açısından değerlendirildiğinde, kendine özgü iki durum olduğu gözlenebilir. Bilgin (1998) bu yıllardaki konut talebinin öncelikli olarak, “artan milliyetçilik hareketinin ve etnik homojenleşme eğilimlerinin bir uzantısı olarak gündeme gelen” nüfus mübadelelerine ve Ankara’nın başkent yapılmasının ardından kente ortaya çıkan hizmet sınıfının barınma ihtiyacıyla ilişkili olmasına vurgu yapmaktadır. Kirişli’ye (1999) göre, mübadelelere bağlı olarak 1927-1939 yılları arasında, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya’dan toplam 815.210 kişi ülkeye göç etmiştir. 1940’lı yılların başında yaklaşık 17 milyon nüfusa sahip ülkeye göre bu sayı oldukça ciddi bir barınma ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Anadolu’ya dışardan gelmiş göçmenlerin dışında, Başkent’te kamu hizmetinde çalışan memur ve işçilerin ihtiyaçlarına oldukça önemli bir barınma sorunu yaratmıştır. Bu iki soruna bağlı olarak Sey (2005) özellikle düşük gelirli aileler için yapılan ucuz konutların barınma sorunlarına da cevap vermesi beklendiğini belirtmektedir. 1926 yılında, kurulan Emlak ve Eytam Bankası, belediyelere bu planları uygulama konusunda krediler sunmuştur. Aynı zamanda 1929 yılında, özel bir yasa düzenlemesiyle Maliye Bakanlığı’na bağlı İmar Bankası kurulmuş ve halkın konut ihtiyacını karşılaması için krediler vermiştir. Yerel yönetimler ve devlet, ucuz konut üretimi için sağladığı kredilerle birlikte, bu konutların mimari tasarım ve uygulamasını da yönlendirmiştir. Ankara’daki Kemalettin Bey tasarımı İkinci Vakıf Apartmanı bu uygulamanın bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Tekeli’ye (2005) göre bu konutların tasarım yaklaşımları da önemsenmelidir. Konutu biçimde ve mekansal kurgusunda yaşanan değişime paralel olarak kullanılmaya başlanan mobilyalar da dönemin *yenilenme* yaklaşımı üzerine değerlendirme yapma olanağı sunmaktadır. Osmanlı döneminde üst sınıf aileler Avrupa tarzı mobilyaları ithal edip kullandıkları bilinmektedir. Ancak özellikle orta sınıf ailelerin evlerinde bulunan sedir gibi mobilyaları, Batılı çağdaşları ile *yenilemeleri*, bir değişiklikten daha fazlasını içermektedir. Bu aslında, bir anlamda her tür içeriğiyle Osmanlı evinin ve de yaşama deneyiminin, işlevsel olarak farklılaşmış, özel odalara bölünmüş mekansal düzen ile değiştirilmesidir. Batılı mobilya, bu değişimi yönlendiren ve özendiren bir araç olarak niteliği taşımaktadır. Aslında amaçlanan, işlevsel mimari düzen içinde ev biçimin yenilenmesidir. Tanyeli’ye (1998b) göre bu, “merkezi yönetim ve aydın seçkinler tarafından çeşitli araçlarla yaratılan ve sürekli olarak yeniden üretilen” modern konut ve yaşamın “*idealizasyonudur*.” Ayrıca modern konut, “artık çağdışı kaldığı savunulan geniş aile tipinin yerine geçmekte olan çekirdek ailenin yaşama mekanı” olarak tanımlanmıştır.

Cumhuriyet devrimlerinin, özellikle orta sınıfın yaşam tarzını değiştirmeyi amaç edindiği söylenebilir. Daha yalın bir anlatımla, Tanyeli’ye (1998b) göre, “erken Cumhuriyet dönemi, modern insanı ve toplumu, modern konutla birlikte yaratmayı düşlemiştir. O yılları okul kitapları ve dergileri, konut mimarisine ideolojik yaklaşımların örnekleriyle doludur.” Örneğin, 1930’ların *La Turquie Kemaliste* dergisinde çok sık olarak “kentin yeni evleri” tanıtılmaktadır. Hatta, okul kitaplarında “çağdaş konutun” özellikleri tanımlanmakta “geleneksel barınma

kültürüne ve mekanlarına karşı kapsamlı bir muhalefet yürütülmektedir.” Kitap ve dergilerde yer alan ahşap konutun sağlıksızlığı savı ya da evlerde yağlıboya tablolar asılması gerektiğini belirten yazılar bu uygulamaya birer örnek olarak değerlendirilebilir. Dönemin en gözde gösterisi *Lüküs Hayat Opereti*’nde yer alan şu sözler, dönemin konut merkezli çağdaşlaşma yaklaşımını farklı bir bakışla anlatmaktadır;

“Şişli’de bir apartıman / Yoksa eğer halin yaman, / Nikel, kübik mobilyalar, / Duvarda yağlı boyalar / ... Dolu mutfak, dolu kiler / Hanım gider, sen gidersin /Gündüzleri çaydan çaya / Gece olur, davetlisin / Ya sineye ya baloya...”
(Ekrem Reşit Rey, 1933)

Ekrem Reşit Rey’e ait bu sözler, modern yaşama ve konuta karşı dönemin *özentili* bakış açısını yansıtmaktadır. Modern ev ve yaşama alışkanlıkları, uygarlığın bir göstergesi olarak ele alınmıştır. Benzer bir bakışla Bozdoğan (1996) da, o yıllarda modern ev ve evin iç düzeninin, bütün bir ulusu modern yaşam konularında kurumsal boyutta eğitime amacıyla, uygarlığın, ilerici bir aracı olarak (Şekil 3.26) öne sürüldüğünü savunmaktadır. Modern Türk evi üzerindeki Cumhuriyet söylemini, “her şeyden önce, hepsi de Jön Türkler’le birlikte benimsenmeye başlayan düşünceler doğrultusunda, *çekirdek aileye*, özellikle de ulusal görev olarak anneliğe ve ulusal yeniden doğuşun *ocağı* ya da kutsal mekanı olarak aile evine yüklenen ulusalcı vurgulamanın bir uzantısı” olarak görmektedir.

Bozdoğan’a (1996) göre “idealize edilen yuva imajı, yuvayı kuran kadının becerisiyle zevkli ve tutumlu bir biçimde düzenlediği “güzel, rahat, sade ve kullanışlı” modern evdir. Bu noktada, “sağlık, temizlik ve rahatlık temaları da Cumhuriyet kuşağı için gözden düşmüş geçmiş ile *idealize* edilen *asrilik* arasında kurulan ikili karşıtlığı vurgulayan bir başka saplantı” olmuştur. Ayrıca havalandırma, aydınlatma, elektrik ve sıhhi tesisat gibi evin teknik ve modern hizmetleri de rahatlığa ilişkin bir başka konu olarak önemsenmiştir. Konutun biçimi ve mekansal kurgusu, modernlik arayışında en önemsenen mekansal -ve dolayısıyla yaşamsal- değişiktir. Türkiye Cumhuriyeti’nin, barınma eylemini çağdaşlaştırma çabası, modern konutun ev mi apartman dairesi mi olması gerektiğini gündeme getirmiştir. Bu yeni barınağın, canlandırılmaya çalışılan ulusal anlayışlar çerçevesinde ne kadar geleneksel ya da ne kadar Batı merkezli olacağı da dönemin tartışılan gündemidir.

Şekil 3.26. Mimar Abdullah Ziya’nın Mimar dergisinde yayınlanan modern yaşam tasviri, 1931 ile dönemin Yenigün dergisindeki ilgili yazı örnekleri (Bozdoğan, 2002)

Devlet, konut sektörüne müdahale etmiş, Ankara başta olmak üzere bir çok Anadolu kentinde memurlar ve işçiler için mahalleler kurmuştur. Devlet bir taraftan da kendi memur ve işçileri için konut üretmiş ya da üretmesine kredi ile destek olmuştur. Tekeli (1995), Cumhuriyet'in ilk yıllarında 22'si Ankara'da ve 8'i İstanbul'da olmak üzere, Adana, Aydın, Balıkesir, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Erzincan, Erzurum, İzmir, Mersin, Sivas, Tarsus ve Zonguldak'ta 50'ye yakın konut kooperatifi kurulduğunu belirtmektedir. Diğer kentlere göre Ankara'da oldukça fazla kooperatif üretiminin olması, kentin başkent olması ile hızla artan nüfusuna paralel ortaya çıkan barınma sorununa karşı bir çözüm arayışının yanı sıra, Özüekren'e (1996) göre, yapılan uygulamalar ile diğer kentlere örnek olma amacı da taşımaktadır.

Ankara Bahçelievler Yapı Kooperatifi (Jansen,1935) ya da Zonguldak Kozlu Amele Evleri (Arkan, 1935) Türkiye'de kooperatifler aracılığıyla konut üretimini başlatan ve yönlendiren ilk örneklerindendir. Bu yeni mahallelerin inşasında planlı bir gelişme sağlamıştır. Devletin bu rolü, yalnızca çalışanlarının mesken ihtiyacını karşılamaya yönelik değildir. Aynı zamanda, toplum için örnek oluşturmaya çalışılmıştır. Örneğin Bahçelievler Konut Kooperatifi, Jansen tarafından hazırlanan Ankara imar planı doğrultusunda uygulanmıştır. Mumcu Uçar ve Özsoy'a (2006) göre Jansen, "kamu sağlığı ve mutluluğu" için Howard'ın doğa ile bütünleşmiş "dış mahalle yerleşimi, bahçelievler" düşüncesinden beslenmiş ve Ankara'nın imar sınırları dışında bu fikrini uygulamıştır. Ayrıca, üyeleri arasında bulunan üst düzey kamu görevlileri ve bankacılar kooperatife ucuz arsa tahsis ve uygun kredi imkanı sağlamışlardır.

Türkiye'deki kooperatiflerle konut üretimi uygulamaları ile oluşumlarında fikren beslenen Avrupa'daki uygulamalar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Özüekren'e (1996) göre, "Batı ve Kuzey Avrupa'da toplumun güçsüz kesiminin çok sınırlı olanaklarını bir araya getirerek ortaya çıkardığı bu örgütlenme biçimi", Türkiye'de -özellikle de Ankara'da- "toplumun oldukça güçlü üst kademe bürokratları eliyle bir memur kooperatifçiliği olarak" uygulanmıştır. Bu yaklaşım farklılığı ise, "bir yandan Batı deneyiminin tersine Türkiye'de bölüşümü ön plana çıkaran bir anlayışla kooperatifin mülk konut üretilmesinin bir yolu olarak benimsenmesine, diğer taraftan da üretilen konutların sosyal konut olmaktan çok, lüks konut niteliği kazanmasına yol açmıştır." Aslında konut, 1923'lerden başlayarak, modern yaşamın kurulduğu mekan olarak önemsenmiştir. Her ne kadar bu dönemde kişisel kaynaklar ile tekil olarak yapılanlar olsa da, genellikle devlet desteğiyle, bir arada üretilmiş konutlar bu dönemde daha fazladır. Özellikle, yeni Başkent Ankara'da, yeni bürokratik düzeni temsil edenler; düzen için görev yapan memurlar için, yeni konut yerleşimleri kurulmuştur. Vanlı (2006), "1930'ların bir düzine modernist" evleri olarak nitelediği bu konutları, "yaşam ile yapının ilişkisine inanarak her ikisinde de çağdaş olmakta kararlı" yapılar olarak değerlendirmektedir. "Gelenekseli arkada bırakmış" bu modernist çalışmaların hedefi "işlev ve görünüş bütünlüğü" ve "çağdaş bir Batılı" bir "yaşamının ve düşüncesinin" yorumudur. Döneme ait bu konutlar, "işlevin biçimlendirdiği yalın form ile, Türk mimarlığını, soysuz etkilerden, zenginlik özentisi eklektik köşk örneklerinden" kurtarmışlardır.

Anadolu’da ise devlet, 1930’lardan sonra başlattığı sanayileşme politikalarıyla konut üretimini yönlendirmeye başlamıştır. Sey (2005), 1933 sonrasında devletin, endüstrinin canlandırılması arayışlarına konut üretimini de dahil etmesinin önemsenmesi gerektiğini savunmaktadır: Ona göre, devlet Avrupa’daki benzerleri gibi sanayi yerleşimleri kurulmuştur. Bu konut yerleşimlerinin inşası bir anlamda, kentleşme sürecini etkileyen *yeni* yerleşimlerin yaratılması olarak yorumlanabilir. Tasarımları Batılı örneklerinden öykünülerek oluşturulmuştur.

Bilgin’e (1996) göre, konut üretiminde bir taraftan Osmanlı’nın son yıllarından itibaren gündemde olan apartmanlar yaygınlaşırken, diğer taraftan Avrupa, özellikle de İngiltere merkezli lojman-konutlar ile aslında kooperatiflerin kurulması ve toplu-konut üretimini canlandırılmıştır. Sanayi yapıları çeperlerinde, çalışanlar tarafından kurulan kooperatifler ile Batı’daki sosyal konutlar gibi yerleşmeler kurulmuştur. Uysal (1944) bu konutların, “kullanışı, rahatlığı, sıhhi şartları” ilke edinen farklı tiplerde tasarlandığını ve ekonomik kaygılardan dolayı, “basit inşa tarzlarını” kullanarak uygulandığını belirtmektedir.

Ancak bu konut yerleşimlerini, sadece barınma içerikli ucuz sosyal konut olarak değerlendirmek doğru değildir. Çünkü bu yerleşmeler, kendileriyle birlikte inşa edilen alışveriş birimleri, okullar, kültür yapıları ya da spor alanlarıyla birlikte tam anlamıyla bir toplu konut niteliği taşımaktadır. Devlet, Anadolu’da bir çok merkezde hem sanayi yapıları kurmuş hem de Batılı kentlerin birer modelini inşa etmiştir. Bu gelişmeye bağlı olarak, ülkenin konut üretiminin ve kentsel gelişmenin yönlendirildiği var sayılabilir. Çünkü devlet, modernleşme arayışlarında, kentlerin gelişme önceliklerini ve vatandaşının kullanacağı konutların standartlarını belirlemiştir. Bu tip yerleşmeler etrafında kurulan yeni konutların da, yine devletin bürokratik yapısı tarafından yönlendirildiği söylenebilir.

Devlet merkezli bu gelişmelere eleştirel bir bakışla, Bozdoğan (2002) “modernizmin yabancılardan ithal edilen bir şey olmak şöyle dursun, aslında Türk kültüründe, cehalet ve geri kalmışlık katmanları arkasında unutulmuş olsa da zaten bulunan rasyonel ve modern unsurların açığa çıkarılması” olarak ileri sürüldüğünü söylemektedir. Bu bir anlamda Bozdoğan ve Kasaba’ya (1999) göre “Türk modernlik projesinin, ulus-devletin himayesinde ve kontrolünde ortaya çıkmış olması nedeniyle daha en baştan problemlili” olduğunun ve “modernliğin özgürleştirici boyutundan taviz veren pek çok uygulamanın bizzat modernlik” adına yapıldığının göstergesidir. “1930’larda *La Turquie Kemaliste*’de yer alan fotoğraflar ve modernleşmenin resmi tarihinin sayısız tasvirleri, hala, bir imparatorluğun kalıntıları üstüne yepyeni ve tümüyle modern bir ulus inşa etme *etosunun* en güçlü görüntülerini” oluşturmaktadır. “Cumhuriyet Ankara’sının ve diğer şehirlerinin modern binaları, fabrikalar, barajlar, demiryollarının fotoğrafları en az iki neslin bilincine yer etmiş” görüntüleri altında aslında “Türkiye’nin Cumhuriyet tarihi boyunca birer medeniyet sembolü olmakla kalmayıp her türlü biçim ve davranışı ölçüp yargılamaya yarayan resmi standartları da” belirlemişlerdir.

Bireyi ve toplumu kendi öz değerleriyle ve yetileriyle var etme amacı güden Türkiye modernleşmesinin, kendi bürokratik yapısı içine sıkışması, konut üretimi ve kentleşme başta olmak üzere mimarlık ortamını bir kısır döngü içine sokmuştur. Bu bir çelişki olarak, ekonomik ve sosyal gelişmelerin ve egemen devlet anlayışının bir sonucudur. Bozdoğan'a (2002) bu durum, "Türk mimarların kafalarında, modernleşmenin başlıca failinin ve Cumhuriyetin ideallerine bir yapı biçimi verebilecek tek güç olan kendi uzmanlıklarının başlıca patronunun devlet" olduğunun "hiçbir şüphe" uyandırmadan benimsenmesini de sağlamıştır. Bu bir anlamda "profesyonel" bir "mimarın Kemalist inkılabın bir görevlisi ve medenileştirme misyonunu üstlenip inkılabın ideallerini halka taşıyacak" bir uzman olma rolünü üstlenmesidir. Dönemin bu mimari yaklaşımı, "ilerlemeci" yaklaşıma bağlı "güçlü bir *görünür siyaset* aracı olarak" algılanabilir ve betimlenebilir. Özellikle de 1930'lu yıllarda Anadolu'da devlet eliyle kurulmuş yatırımlar ve konut yerleşmeleri üzerinden bu sosyal ve mekansal ilerlemeci yaklaşım okunabilir. Dönemin sanayi kentleri, bir taraftan bireyi çağdaşlaştırmaya çalışırken, diğer taraftan inşa edildikleri kentlere birer model olarak sunuldukları için kentsel (ve mekansal) bir dönüşümün ideolojik dönüşüm projelerini başlatmışlardır.

3.4 Bölüm Değerlendirmesi

Cumhuriyet sonrası Türkiye'nin mimarlık ortamı, yapılan devrimler ve dönemin kimlik tartışmalarından etkilenmiştir. Geleneksel yapıya karşı bir *yenilik* olarak yapılan devrimlere bağlı günlük yaşamda ortaya çıkan barınma, ulaşım ve kamu hizmetlerine yönelik ihtiyaçlar, mekanın biçiminde, kurgusunda üretiminde ve anlamında değişimler yaşanmasına yol açmıştır. 1930'lu yılların başına kadar, devrimlerin ortaya çıkardığı kimlik tartışmalarına paralel olarak, mimari üretimde de miras kalan Osmanlı kültürüne ait izlerin sürekliliği sorgulanmıştır. Cumhuriyet devrimlerinin taşıdığı *yenilenme* arayışı, mekansal olarak ortaya çıkan kimlik sorununu, Batı merkezli modern mimari yaklaşımla yönlendirmiştir. O yıllarda Avrupa'dan davet edilen mimarların etkisiyle, hem mimari üretimin hem de eğitimin gündemi, değiştirilmiştir. Başkent Ankara'nın imar çalışmaları, savaş sonrası kentlerde hizmet binalarının inşası ile alt yapı ve ulaşım sorunlarına getirilen çözümler, değişime yol açan etmenlerin başında yer almaktadır. Ayrıca devrimlere paralel olarak yaşama alışkanlıklarının değişimi, günlük yaşamın aktığı konutun biçimini, kurgusunu ve üretimini de etkilemiştir. Modern kimliğin kurulumuna bağlı olarak, yazılı ve görsel araçlar ile konut kullanımı ve üretimine yönelik bilgilendirmeler yapılmış, değişim ortaya çıkarılmıştır.

Cumhuriyet sonrası modernleşme sürecinde mekansal olarak yapılan uygulamaların, aslında modernleşme hareketinin kırsal yapıyı etkileyen sonuçlarını arzulamaktan çok, kent merkezlerindeki geleneksel yapıyı değiştirme amacı taşıdığı söylenebilir. Her ne kadar modernleşme kırsal ortam ile kent mekan arasında bir karşıtlık yaratarak değişimi ortaya çıkarsa da, Türkiye özelinde değişimin kırsal ortama kentsel nitelikler kazandırılmasından

çok, mevcut kent merkezlerinde *geleneksel* doku çevresinde yapılan uygulamalar ile değişim arzusunu yarattığı açıktır. Modern mimari yaklaşım, geleneksel olana karşı biçimsel olarak ortaya koyduğu *farklılığı* ile mekansal değişimin başlamasını sağlamıştır. 1930 sonrasında, ekonomik kalkınmayı ve devrimlerin ortaya çıkardığı değişim sürecini devam ettirmek adına, sanayileşmenin devlet tarafından yönlendirilmeye başlanması, *geleneksel* olana karşı konulan *yenilenme* arayışını doğrudan etkilemiştir.

Anadolu kentlerinde devlet tarafından kurulan sanayi tesisleri ve birlikte inşa edilen konut yerleşimlerinin mekansal olarak kentlerde yaşanan değişime etkileri olmuştur. Kent merkezi çeperlerine kurulan sanayi yerleşimleri, hem iş gücü ihtiyacına bağlı olarak kente getirdikleri yabancılarla ve kent ekonomisine katkılarıyla hem de biçimsel farklılıkları ile mekansal ve sosyal değişim sürecini etkilemiştir. Sanayi yerleşkelerinin planlanmasında ve kurulumunda, *Batı*'daki uygulamaların örnek alındığı söylenebilir. *Batı*'da, bu tip yerleşkeler sanayileşmeyle birlikte artan nüfusun konut ihtiyacını karşılamak ve ulaşım başta olmak üzere mekansal ve sosyal sorunlara çözüm bulmak amacıyla geliştirilmiştir. Sanayi tesislerinde çalışanlar için üretilmiş konutlar, değişime yol açan mekanların başında yer almaktadırlar. Özellikle üretim biçimleri ve sundukları konfor olanakları, konutun biçimlenişini etkilemişlerdir. Ayrıca, zaman içinde çevrelerinde yeni yerleşimler oluşturarak, kentlerin mekansal olarak yayılmasına olanak vermişlerdir. Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'de üretilen benzer yerleşkeler, *Batı*'daki gibi ulaşım, nüfus yoğunluğu ve barınma gibi sorunlar henüz ortaya çıkmadan, sanayileşme ve kentleşme sürecini yönlendirme amacıyla kurulmuştur. Ancak benzer biçimde, mekansal olarak çevrelerini etkilemişlerdir.

Bu bakışla, kavramsal olarak modernleşme sürecinde mekanın incelenmesi ve Cumhuriyet sonrası mimarlık gündeminin değerlendirmesi, Kayseri'de *kalkınma* hedefiyle yapılan sanayi yerleşkelerinin kentte ortaya çıkardığı mekansal ve toplumsal değişimi değerlendirmek için bir kaynak niteliğindedir. Modernlik olgusu tartışmalara bağlı olarak mekanın üretiminde ve kavranmasında, bireysel deneyimin rolü ile modernleşme sürecine bağlı olarak mekanın denetimi üzerine yapılan tartışmalar, değişim ve *kozmopolit* yapının kurulumu üzerine kavramsal bir değerlendirme sunmaktadır. Bu değerlendirmede, modern birey, mekan deneyimi ile kentsel ortam ve kentleşmenin önemi vurgulanmıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi mimarlık ortamının irdelenmesi ile ise, Kayseri'de yaşanan değişimi ortaya çıkaran gelişmeler yorumlanmıştır. Böylece, hedeflenen değişim ve 'modern' kimlik yapılanması tanımlanmaya çalışılmıştır.

4. KAYSERİ'DE MODERNLEŞME SÜRECİ:

MEKANSAL VE TOPLUMSAL YAPIDAKİ DEĞİŞİMİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Cumhuriyet'in ilanı sonrası, *kalkınma* öncelikli *modernleşme* deneyimi, Anadolu kentlerindeki mekansal ve sosyal ortamı etkilemiştir. Devlet eliyle kurulan sanayi tesisleri ve konut yerleşimleri, kentlerin 'modern' bir kimlikle yeniden yapılanmasını amaçlamıştır. Bu kapsamda devlet merkezli yapılanmanın başlatıldığı ilk kent olan Kayseri'deki örnekler, bu girişimin mekansal ve sosyal etkilerini ve ortaya çıkardığı kırılmayı değerlendirmek için seçilmiştir. Oldukça köklü bir geçmişe ve mimari mirasa sahip Kayseri, özellikle coğrafi konumdan dolayı önemli bir ticaret merkezidir. Bu niteliğinden dolayı, kentin çevresini ekonomik, sosyal ve de mekansal olarak yönlendirdiği söylenebilir. Dolayısıyla, kent üzerinden yapılacak bir okuma, sadece Kayseri için değil, başta yakın çevresi olmak üzere ülke genelindeki mekansal ve sosyal değişimi anlamak için de önemlidir.

Kayseri, Cumhuriyet sonrası mekansal ve toplumsal yeniden yapılanma yaklaşımlarında önemsenen bir kent olmuş, ülkenin başkenti yapılmak istenmiştir. 1927 yılında, Tren yolu ağına bağlanmış; 1926 yılında ülkenin ilk ağır sanayi yatırımları olarak Uçak (Tayyare) ve Tank Fabrikaları kurulmuştur. Aynı yıl, Bünyan ilçesinde bir Hidro-Elektrik Santrali'nin de kurulduğu bilinmektedir. 1935 yılında ise, dönemin *kalkınma* hedeflerine bağlı olarak, ülkenin ilk sanayi yatırımı Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası kurulmuştur. (Şekil.4.1)

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kentte yapılan bu yatırımlardan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve Tayyare Fabrikası, sadece birer sanayi işletmesi olmanın ötesinde, lojmanları ve sosyal tesisleri ile *yeni* birer kent modeli olma niteliği taşımaktadır. Mekansal kurguları ve biçimleri ile dönemin geleneksel üretim tekniklerine ve biçimine karşı bir *yenilik* tanımlamışlardır. Özellikle lojmanları ile konut üretimine, mekansal kurgusuna ve yerleşim düzenine getirdikleri *farklılık*, kentin mekansal ve toplumsal yapısını etkilemiştir. Aynı zamanda, işletme arazilerinde kurulan kooperatifler ile çalışanları için üretilen konutlar, lojmanlar ile başlayan değişimin, kentin modernleşme sürecine katkı sağlamıştır. Bu tesislerin, kentin ekonomik üretimini ve yaşantısını, sanayi merkezli olarak yeniden şekillendirdiği söylenebilir. 1955 yılında yerel yönetimin önerisi ile kentin batısında kurulan Kayseri Şeker Fabrikası, bu iki tesisin kentsel mekana etkisinin izlenebileceği bir örnektir. Fabrika, bu işletmelerin mekansal kurguları örnek alınarak, lojmanları ve sosyal tesisleri ile birlikte devlet desteği ile inşa edilmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki planlama anlayışının örnek alınması, bu işletmelerin kentteki mekansal ve toplumsal değişime katkılarını yansıtmaktadır.

Şekil 4.1. 1940 sonlarında Kayseri, arkada İstasyon ve Sümerbank Fabrikası

Bu bakış açısıyla, çalışma kapsamında Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan ulusal çağdaşlaşma hedeflerine bağlı olarak Kayseri'de yaşanan mekansal ve toplumsal değişimler ile kimliğe etkilerinin, Sümerbank Bez Fabrikası, Tayyare Fabrikası ve Şeker Fabrikası çevrelerindeki konutlar üzerinden yapılacak bir inceleme ile değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Sümerbank Bez Fabrikası'nın kent içindeki konumu, kentle paylaştığı sosyal, kültürel ve spor etkinlikleri, mekansal ve işletme büyüklüğü, farklı tiplerde üretilen lojmanları ve kooperatif konutlarından dolayı, çalışma kapsamındaki inceleme ve değerlendirmelerin üzerinde yoğunlaşmasına yol açmıştır.

Birbiri ile yakından ilişkili olduğu için çalışma kapsamında incelemeler, "mekansal" ve "toplumsal" değişimlerin okunması olarak iki ana ekseninde yönlendirilmiştir. Öncelikle, Cumhuriyet sonrası Kayseri kentinin gelişimi, onar yıllık dönemler içinde yerleşim şemaları aracılığıyla incelenmiştir. Bu okuma, Sümerbank başta olmak üzere, Tayyare ve Şeker Fabrikaları'nın kentin gelişimindeki etkisi ve konut yerleşimlerinin gelişimi için kentsel ölçekte bir değerlendirme sunmaktadır. Kentsel ölçekteki bu okumanın, çalışmanın konu edindiği işletmeler ve çevresindeki konutların, kentte kazandırdıkları mekansal *farklılık* ve başlattıkları *değişimin* incelenmesine ışık tutması beklenmektedir. Bu kapsamda Sümerbank, Tayyare ve Şeker Fabrikaları merkezli konutlar, sadece mimari bir ürün -*artifakt*- olarak ele alınmak yerine, bulundukları yerleşme içindeki konumları, kentsel ölçekte oluşturdukları doku içindeki nitelikleri ile içinde ve çevresinde yaşayanların mekansal deneyimi özelinde değerlendirilmiştir.

Mekansal inceleme, konutların mekansal yapısı ve oluşturdukları fiziki ortam üzerinden, bir biri ile ilişkili üç başlıkta yapılmıştır. Öncelikle, konutların bir araya gelmesi ile ortaya çıkardıkları kentsel doku incelenmiştir. Bu sayede, dönemin şehircilik yaklaşımları değerlendirilmiştir. Ayrıca, konut dokusu içindeki ortak kullanılan ve okul, park, alış veriş birimleri gibi sosyal mekanların konumları ve kullanımları üzerinden, dönemin mekansal ve sosyal *modernleşme* yaklaşımları incelenmiştir. İkinci olarak ise, konutların mekansal kurgularını değerlendirmek için, birim mekanlarının büyüklükleri, bir araya geliş ilkeleri; mekansal kurguları incelenmiştir. Böylece, günlük yaşamın içinde geçtiği mekanlar üzerinden

yaşanan değişim, yeme-içme, uyuma, dinlenme gibi işlevsel ayrımlar ve mekansal kurgu üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Bu inceleme, bireysel mekandaki günlük yaşama alışkanlığının nasıl değiştiğini ortaya çıkarmaya yardımcı olduğu için önemsenmektedir. Son olarak da bu mekansal okumalar ışığında, yapılan detaylı sözlü görüşmeler (*in-depth interview*) ile hem bu konutları kullananların hem de kayı döneminde kentte yaşayanların, kişisel deneyimleri üzerinden bu yerleşkeler ile kente yaratılan mekansal ve toplumsal değişim değerlendirilmiştir.

Mekansal değişim için yapılan bu incelemelerde kullanılan, yerleşim planları, konutlara ait plan, kesit görünüş gibi mimari çizimler, Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Mimarlık Ofisi, Kayseri Şeker Fabrikası ile Kayseri Kocasinan ve Melikgazi Belediyeleri İmar Müdürlükleri arşivlerinden elde edilmiştir. (Ek.M) Çalışma kapsamında incelenen konutlara ait çizimlerin, yeniden oluşturulmak yerine, arşivlerdeki orijinal halleri ile değerlendirmesine özen gösterilmiştir. Böylece, bir taraftan da dönemin mimarlık ortamına ait temsil araçları hakkında da bilgi sunulmaya çalışılmıştır.

Toplumsal değişimin incelenmesi ise birbiri ile ilişkili dört ana başlıkta yönlendirilmiştir. İlk olarak, Sümerbank, Tayyare ve Şeker Fabrikaları'ndaki kültürel etkinlikleri, sosyal ortamı ve kentle olan ilişkilerini değerlendirilmesi amacıyla, dönemin yazılı basını incelenmiş, 1950'li yıllarda gazetecilik yapan kişiler ile görüşülmüştür. Ayrıca, aynı yıllarda bu tesislerdeki etkinliklere katılmış, kentin yerli ailelerine mensup kişiler ile görüşülmüştür. Kayseri'nin yerli ailelerine mensup kişilerle yapılan bu görüşmeler ile kentteki kamu yatırımlarının sunduğu mekansal ve sosyal ortamın, günlük yaşamlarındaki etkisi değerlendirilmiştir.

İkinci olarak, bu işletmelerde çalışan ve sunulan etkinliklere katılan kişiler ile yaşanan değişim tartışılmıştır. Bu görüşmede Kayseri kent merkezinden, çevre yerleşimlerden ve de kent dışından çalışmaya gelen kişilerin, çalışmaya ve lojmanları kullanmaya başladıktan sonraki deneyimleri sorgulanmıştır. (Ek.A)

Üçüncü olarak, özellikle 1935-1970 yılları arasına ait çalışma, barınma, sosyal ve kültürel ortamı yansıtan görsel malzemeler üzerinden bireylerin durumları, davranışları ve yaşadıkları değişim yorumlanmıştır. Bu okuma için, işletmeler ile detaylı görüşme yapılan kişilere ait arşivlerden ve kişisel aile arşivinden yararlanılmıştır. Son olarak ise, kentte devlet eliyle kurulmuş sanayi yerleşmelerinin Kayseri'nin sosyal ve mekansal kurgusuna etkileri, 1950 sonrası dönemin yerel yönetimde meclis üyesi olarak görev yapmış iki mimar ile tartışılmıştır. Yapılan detaylı görüşmeler, sözlü birer kaynak olma niteliğinin yanı sıra, kişisel mekan deneyimini doğrudan yansıtmaya amacı taşımaktadır. Ayrıca, dönemin *yenilik* taşıyan mekansal ve sosyal yapılanmasının toplumsal ve bireysel kimlik üzerindeki izlerine ait bir değerlendirmeye imkan sunmaktadır. Çalışma kapsamında yapılan bu görüşmelerden elde edilecek bilgiler ve mekansal okumalar ile dönemin sosyal yapısı ve *kalkınma* öncelikli *modernleşme* hedefine bağlı olarak kullanıcıların ve kentin yaşadığı kimlik değişimi ve etkileri değerlendirilmiştir.

4.1 Cumhuriyet'in İlanı Sonrası Kayseri Kent Merkezinin Gelişimi

Kayseri, coğrafi konumundan dolayı Kurtuluş Savaşı'nın yıkıcı etkilerinden korunabilmiş sayılı Anadolu kentlerinden birisidir. Kent, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı gibi farklı kültürlerin üst üste konumlandığı katmanlardan oluşmaktadır. Kurulduğu günden beri önemli bir ticaret merkezi olan Kayseri, her dönemde oldukça yoğun nüfus barındırmıştır. Başta İpek Yolu olmak üzere önemli ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı farklı kültürlerin bir arada yaşadığı bir merkez olmuştur. Mekansal ve sosyal yapısı da bu çeşitlilikten izler taşımaktadır.

Kayseri, Kasap'a (2004) göre "kale ve surlarıyla Bizans, ibadethane, han hamam, medrese, kervansaray, kümbet vb dini, sosyal ve kültürel yapılarıyla Selçuklu, sebze bahçeleri ya da yollarla sınırlı, bir bakkal, bir çeşme, bir küçük mescit ve bir ya da birkaç çıkmaz sokak etrafında sıralanan evleriyle Osmanlı" kenti olarak tanımlanabilir. Ayrıca Kasap (2004), yüzyıl başında kenti "yoksulluk dönemlerinde plansız ve derme çatma da yapılmış olsalar, yerel malzeme taş, ahşap ve toprağın doğru kullanılmasıyla kendiliğinden oluşmuş bir taş medeniyeti" olarak betimlemektedir. İmamoğlu (2006) ise aynı dönemde Kayseri kent merkezinin, "insan ölçeğindeki dar sokakları, bu sokakların kesiştiği yerlerde veya camii, mescit, okul önlerindeki organik meydanları ve çıkmaz sokakları ile bir Ortaçağ görünümü" taşıdığını belirtmektedir: "Sokaklar ve çıkmazlar dardır. Sokaklar ancak birkaç ev boyunca düz" gitmektedir: "çoğunlukla girintili, çıkıntılıdır; birbirlerine dar veya geniş açılarla" birleşmekte, kimi yerlerde ise "meydancıklar" oluşturmaktadırlar. (Şekil 4.2)

Şekil 4.2. 20. yüzyıl başında Kayseri kent merkezi (Gabriel, 1954)

20. yüzyıl başında 56 bin olan kentin nüfusu, Cumhuriyet'in ilanı sonrası 40 bine kadar gerilemiştir. Bu azalmasının en önemli sebeplerinden biri ise, nüfusunun üçte birini oluşturan azınlıkların, yapılan nüfus değişimi anlaşmaları ile kentten ayrılmış olmalarıdır. (Anon., 1925-1926 tarihli Devlet Salnamesi) Diğer taraftan, Cumhuriyet'in ilanı sonrası başlatılan *kalkınma* ve *modernleşme* hareketi, kentin mekansal, sosyal ve demografik yapısında önemli değişikliklere sebep olmuştur. 1926 yılında kentin tren yolu ağına bağlanması ile Tayyare Fabrikası ve Tank Tamir Fabrikası gibi iki önemli ağır sanayi yatırımı ile başlayan devletin kentin kalkınma ve gelişme sürecine etkisi, 1935 yılında yaptırdığı Sümerbank Bez Fabrikası ile devam etmiştir. Bu fabrikaların işgücü ihtiyacı kentin nüfus yapısını ve artan nüfusa bağlı olarak da mekansal gelişimini etkilemiştir. Bunların yanı sıra, 1955 yılında işletmeye açılan Şeker Fabrikası, işletme yapısı ve tasarım ilkeleriyle, başta ekonomik olmak üzere, kentteki mekansal ve toplumsal değişimi benzer biçimde etkilenmiştir.

Bu gelişmelere bağlı olarak, 1927 yılında 40.000 olan kent merkezinin nüfusu 1935 yılında 46.000'e, 1945 yılında 58.000'e, 1955 yılında ise 83.000'e yükselmiştir. Kent merkezindeki bu büyümeye paralel olarak 1927 yılında 250.000 olan kentin toplam nüfusu da 1955 sayımında 422.000'e çıkmıştır. Aynı yıllarda ülke genelindeki kentte yaşayan nüfus oranındaki artışa paralel olarak Kayseri ili ortalaması da yaklaşık %16'dan %30'lara yükselmiştir. (Tablo 3.1) Ancak merkez ilçede bu oran ilgi çekici biçimde artmıştır. Örneğin 1955 sayımında 180.000 olarak sayılan il nüfusunun %46.1'i kent merkezinde yaşamaktadır. Bu oran, -bu çalışmanın mekansal ve sosyal olarak yoğunlukla incelediği- 1965'de %56.9'a, 1975'de ise %63.4'e yükselmiştir. Cumhuriyet'in ilanı sonrası devlet tarafından yapılan yatırımlarla gelişmeye başlayan Kayseri'deki sanayileşmenin, kent merkezinde yaşamaya yönelik bu artışı sağladığı açıktır. (Tablo 4.1) Kent merkezindeki bu artışa bağlı olarak, barınma ihtiyacı ve konut sorunu ortaya çıkarmıştır. Kent merkezindeki kamu yatırımları çevresinde kooperatifler ile gelişmeye başlayan konut üretimi, bu ihtiyacın karşılanmasında oldukça etkili olmuştur. Bu yapılanmaya bağlı olarak, kent genelinde kooperatifler aracılığı ile konut edinme yöntemi, günümüzde hala sürdürülen bir yaklaşıma dönüşmüştür.

Tablo 4.1. Kayseri'de Nüfusun Gelişimi, Kent ve Köy Nüfusunun Dağılımı
(Anon., 2002; Anon., 1998 ile Anon. 1935 ve Anon. 1929 kayıtlarından derlenmiştir.)

Yıl	Merkez İlçe			İl Nüfusu						
	Kent Merkezi		Kırsal Alan		Toplam	Kent Merkezi		Kırsal Alan		Toplam
1927	40bin	%40.0	60bin	%60.0	100bin	60bin	%24.0	190bin	%76.0	250bin
1935	46bin	%40.7	67bin	%59.3	113bin	71bin	%22.9	239bin	%77.1	310bin
1940	52bin	%41.0	75bin	%59.0	127bin	80bin	%23.3	262bin	%76.7	342bin
1945	58bin	%41.1	83bin	%58.9	141bin	87bin	%23.5	283bin	%76.5	370bin
1955	83bin	%46.1	97bin	%53.9	180bin	128bin	%30.0	294bin	%70.0	422bin
1965	127bin	%56.9	96bin	%43.1	223bin	191bin	%35.6	345bin	%64.4	536bin
1975	207bin	%63.4	119bin	%36.6	326bin	296bin	%43.7	381bin	%56.7	677bin
1990	425bin	%85.0	71bin	%15.0	496bin	604bin	%64.0	339bin	%36.0	943bin
2000	536bin	%85.0	96bin	%15.0	632bin	732bin	%69.0	328bin	%31.0	1.060bin

Şekil 4.3. Eski Kayseri Valilik Binası (Anon., 2006a)

Cumhuriyet'in ilanı sonrası (1930-1950 arası), kentin mekansal gelişimini etkileyen iki önemli yatırım, kentin kuzeyine kurulan Sümerbank Fabrikası ve Lojmanları ile kentin güneyine kurulan Tayyare Fabrikası'dır. Genel olarak, tüm Anadolu kentlerinde olduğu gibi kentin 1926 yılında hizmete giren Tren İstasyonu'nun da bu gelişmeye etkisi olmuştur. Ancak, İstasyon'a çok yakın konumlandırılan Sümerbank Yerleşkesi, sosyal ve mekansal içeriğinden dolayı kentin gelişimine en çok etki yapan devlet yatırımı olmuştur. Yerleşke ile merkez arasında bir cadde açılarak, kent merkezinin bu yöne doğru genişlemesi sağlanmıştır.

Kent merkezinden Sümerbank Fabrikası'na doğru uzanan kuzey-güney aksındaki bu yol (İstasyon Caddesi, Şekil 4.6) üzerine, Valilik Binası (Şekil 4.3 -1990'ların sonlarına doğru yıkılarak yenilenmiştir), Vali Konağı, Halk Evi (günümüzde Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatrosu olarak kullanılmaktadır), Kız Enstitüsü (Şekil 4.4) ve Askeri Dikimevi gibi kamusal yapılar inşa edilmiştir. Aslında, Sümerbank Yerleşkesi'ne doğru açılan cadde öncesinde bir yol düzenlemesi İstasyon ile eski merkez arasında yapılmıştır. Devlet, bu yol üzerine sadece bir hastane (Şekil 4.5) yaptırmıştır. Ayrıca, kentin güneyinde konumlandırılan Tayyare Fabrikası ile merkez arasında da *yeni* bir yol açılarak benzer bir etki başlatılmıştır.

Şekil 4.4. Kız Enstitüsü ve Ortaokulu

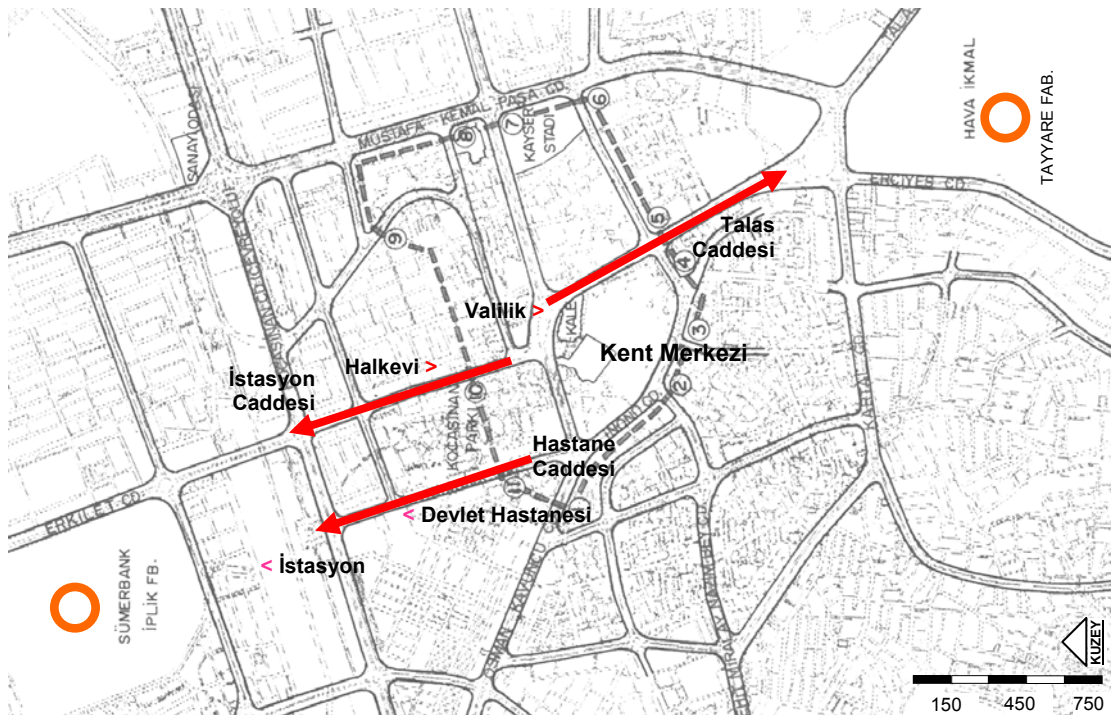

Şekil 4.5. Kayseri Devlet Hastanesi

Şekil 4.6. İstasyon Caddesi (1930 başları) yapım aşamasında -Sol taraftaki (mezarlık) alan düzenlenerek üzerine Vali Konutu, Halkevi, Kız Enstitüsü inşa edilmiştir- (Anon., 2006a)

Diğer taraftan Çalışkan'a (1995) göre, Kayseri kent merkezinin ilk planlama denemeleri 1930'lu yılların sonunda başlamıştır; Kent merkezini doğu-batı ve kuzey-güney akslarında kesen yollar, 1939 yılında kısmi planlar ile düzenlenerek genişletilmiştir. (Şekil 4.6) Dönemin belediyesi tarafından hazırlatılan mevzii imar planı ile günümüzde, İstasyon ve Talas Caddeleri olarak bilinen yollar yeniden düzenlenmiştir. (Şekil 4.7) Ancak, Kayseri Büyükşehir Belediyesi kayıtlarına göre, kentin ilk köklü planlama çalışmaları 1945 yılında başlamıştır; Kentin imar planı, dönemin yerel yönetiminin daveti ile Alman Şehir Plancısı Gustav Oelsner önderliğinde, Kemal Ahmet Aru tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 4.7. Kayseri'de 1930-1950 arası gelişim

Şekil 4.8. 1930 başlarında Kayseri (Anon., 2006a)

1945 imar planı düzenlemesi ile, dönemin *çağdaş* yaklaşımlarına bağlı olarak, eski kent merkezi (Şekil 4.8) çevresinde geniş ve düzgün caddelerden oluşan ızgara planlı bir gelişme ön görülmüştür. (Şekil 4.9) Ancak Sümerbank ve Tayyare Fabrikaları yerleşkelerinin, mevcut doku çevresinde önerilen yeni yerleşimlerin oluşumunu ve planlama yaklaşımını etkilediği söylenebilir. Diğer taraftan Cumhuriyet sonrası açılan İstasyon ve Hastane Caddeleri ile bu caddeler üzerine inşa edilen kamu/hizmet yapılarının da, planla önerilen yeni yerleşimlerin konumları ve düzenleme yaklaşımlarına etkileri olmuştur.

Şekil 4.9. 1945 tarihli Oelsner ve Aru'nun Kayseri imar plan önerisi (Kayseri B.B. Arşivi)

Şekil 4.10. 1950 başlarında İstanbul Caddesi ve Cumhuriyet Meydanı (Anon., 2006a)

Etkileri günümüzde hala devam eden 1945 Kayseri imar planı, kent için oldukça keskin bir eşik tanımlamaktadır. Kocatürk (2003), Oelsner'in eski kent merkezini koruyarak, kentin doğusunda yeni yerleşimler açma önerisinin, "belediye meclisi tarafından pahalı olduğu gerekçesiyle" reddedildiğini belirtmektedir. İmar planı, belediye meclisinin önerilerine göre yeniden düzenlenmiş ve "dar, kıvrımlı ve çıkmaz" sokaklardan oluşmuş *organik* eski kent merkezinin yerine ızgara planlı bir yerleşim önerilmiştir. Plan, 1950'lerin başlarında, uygulanmaya başlanmış ve eski kent merkezinin büyük bir kısmı kamulaştırılıp yıkılmıştır. Bu durum, kentin mimarlık kültürünü oluşturan eski yapılara kentinin yaklaşımını oldukça etkilemiştir. 1945 imar planının etkisiyle bir anlamda kentin, geçmişiyile arasındaki mekansal ve kültürel bağ koparılmıştır.

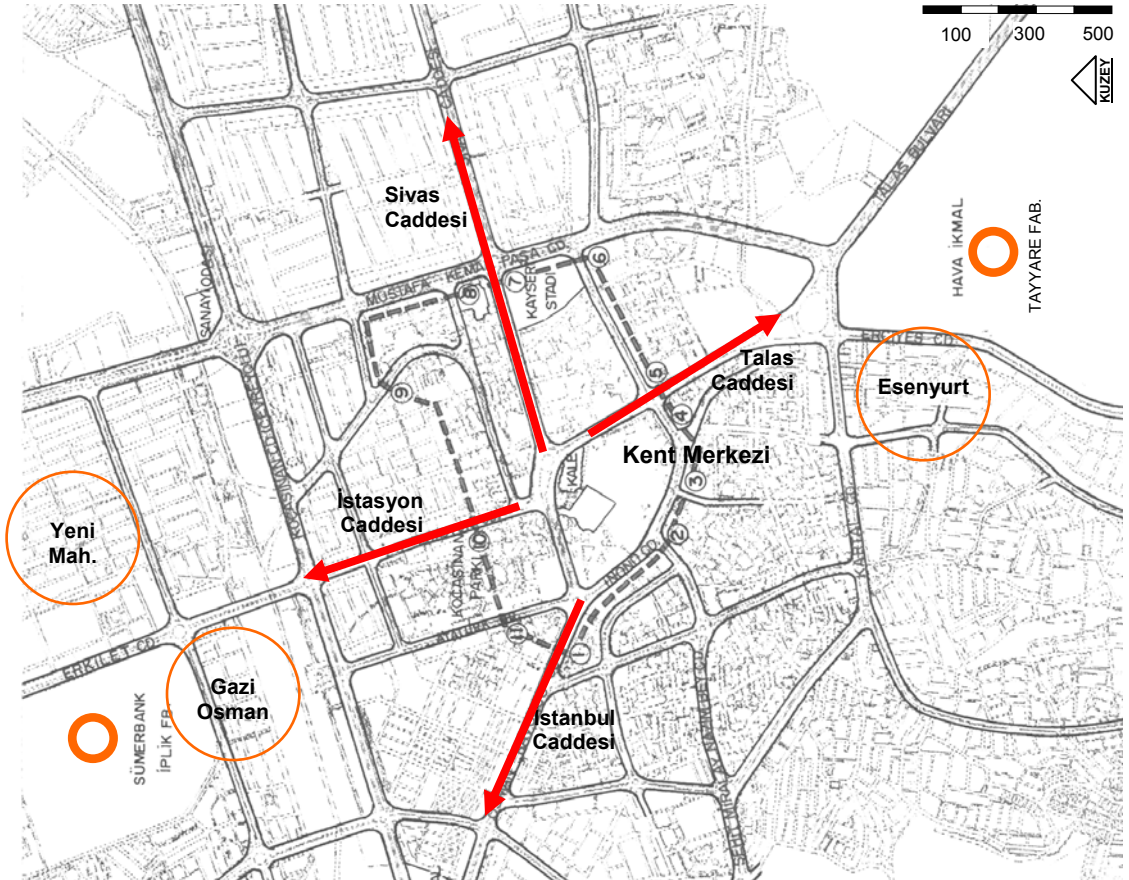
1950'li yıllar, Kayseri kentinin hızla büyüdüğü ve imar hareketleriyle geçen bir dönem olarak bilinmektedir. 1950'lerin başlarından itibaren, yıkılarak tahrip edilen -günümüzde Cumhuriyet Mahallesi olarak da bilinen- iç kale'nin güneyinde kalan eski yerleşim dokusu üzerine, ızgara plan önerisine uygun, alt katları ticaret işlevli çok katlı konutlar inşa edilmiştir. Aynı yıllarda yerel yönetim eski yerleşim dokusundaki yenileme ile birlikte, kent merkezinin kuzeyi ile Sümerbank Yerleşkesi arasında kalan alanı da düzenleyerek, (Sahabiye ve Fatih Mahalleleri) konut yerleşimine açmıştır. Ayrıca, imar planı kapsamında açılmasına karar verilen Sivas, İstanbul (Osman Kavuncu), Kışıkapa (Talas) Caddeleri için kamulaştırma çalışmaları tamamlanmıştır. 1957 yılından başlayarak Sivas Caddesi başta olmak üzere, gerekli altyapı çalışmaları tamamlanarak bu yollar hizmete açılmıştır. (Şekil 4.10-11-12)

Şekil 4.11. 1950 sonları Sivas Caddesi başlangıcı ve Cumhuriyet Meydanı (Anon., 2006a)

Kent merkezindeki düzenlenmelerin yanı sıra, Sümerbank Bez Fabrikası, Tayyare Fabrikası, Belediye tarafından 1955 yılında açılan Şeker Fabrikası, özel girişimciler tarafından kurulan Birlik Mensucat (1951) ve Orta Anadolu Mensucat (1955) fabrikaları çevresinde de yeni yerleşimler açılmıştır. Böylece, kentin batı yönünde Aydınlikevler ve Hürriyet, kuzeyinde Yeni Mahalle, Gazi Osman Paşa, güneyinde Esenyurt gibi yeni konut yerleşimleri oluşmuştur. Yeni Mahalle ve Gazi Osman Paşa yerleşimleri, Sümerbank Bez Fabrikası tarafından planlaştırılmış ve uygulanmıştır. Benzer bir yaklaşım, 2. Hava İkmal ve Bakım Merkezi (Tayyare Fabrikası) çevresinde konumlanan Esenyurt yerleşimini ortaya çıkarmıştır. Planlama sürecinde, Bakım Merkezi'ndeki askeri yönetim yerine yerel yönetim etkili olmuştur. Ancak o dönemde uçuş koridoru içinde bulunan Esenyurt yerleşiminin gelişimi, güvenlik sebebiyle Bakım Merkezi'ni işleten askeriye tarafından denetlenmiştir. (Şekil 4.12)

1960'lı yılların başında göreve gelen yerel yönetim, eski kent dokusundaki yıkımları hızlandırarak, 1945 imar planını uygulamaya devam etmiştir. Özellikle, Ulu Cami(Camii Kebir), Hunat Hatun Medresesi ve Camisi ile Hacı Kılıç Camisi çevresinde, bir önceki dönem yıkılmayan konut yerleşimleri yıkarak rekreasyon merkezi olarak yeniden düzenlemiştir. Ancak, günümüzde Cumhuriyet, Serçeönü, Hunat ve Küçük Mustafa Mahalleleri olarak bilinen konut bölgeleri yıkılarak ızgara plana uygun çok katlı yerleşimler olarak yeniden düzenlenmiştir.

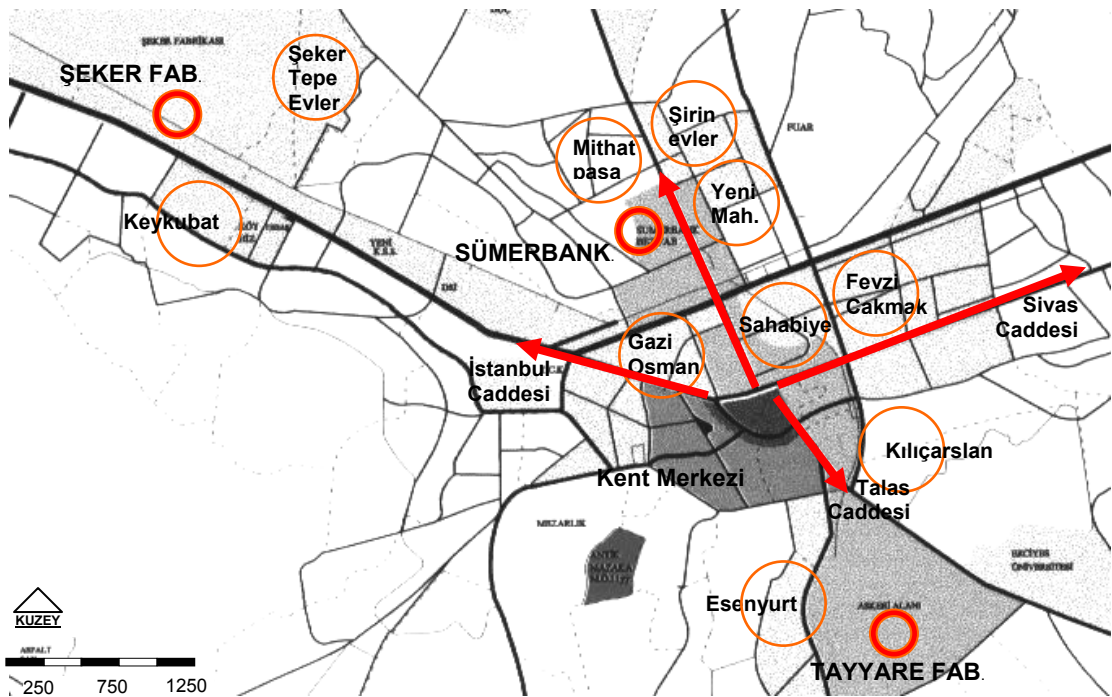

Şekil 4.12. 1950'li yıllarda kentin gelişimi

Şekil 4.13. 1960 başlarında İstanbul Caddesi ve Eski Kent Merkezi (Anon., 2006a)

Bu dönemde, başta -Varlık Vergisi (1942) ve mübadele gibi sebeplerden dolayı terk edilmiş- azınlıklara ait konutların bazıları ve dini yapıların büyük bir çoğunluğu, sahihsizliklerinden dolayı birer suç yatağına dönüştükleri varsayılarak yıkılmıştır. (Asiliskender, 2006) Bu durum, izgara planının uygulanmasında biçimsel zorluklar çıkarmış, yeşil alan, otopark gibi sosyal donatılardan yoksun, düzgün geometrik formlardan oluşmamış veya birbirine çarpık biçimde bitişik parsellerde yapılar oluşmasına sebep olmuştur. (Şekil 4.13) Kentte 1950'li yıllarda gelişmeye başlayan konut yerleşmelerine, 1960'lı yılların başından itibaren, kentin doğusunda kurulan Fevzi Çakmak ve Kılıçarslan Mahalleri ile kuzeyine Mithat Paşa ve Şirinevler Mahalleleri eklenmiştir. Sivas Caddesi'nin kuzey ve güneyinde yer alan Fevzi Çakmak ve Kılıçarslan Mahalleri, birbirini dik kesen sokaklar arasında ve her biri bahçe içinde, üç-dört katlı konut blokları düzeninde planlanmıştır. Aynı dönemde açılan Mithat Paşa ve Şirinevler mahallerinde ise tek katlı ve bahçeli evlerden oluşmuş bir konut yerleşim düzeni ön görülmüştür. (Şekil 4.14)

Şekil 4.14. 1960'lı yıllarda kentin gelişimi

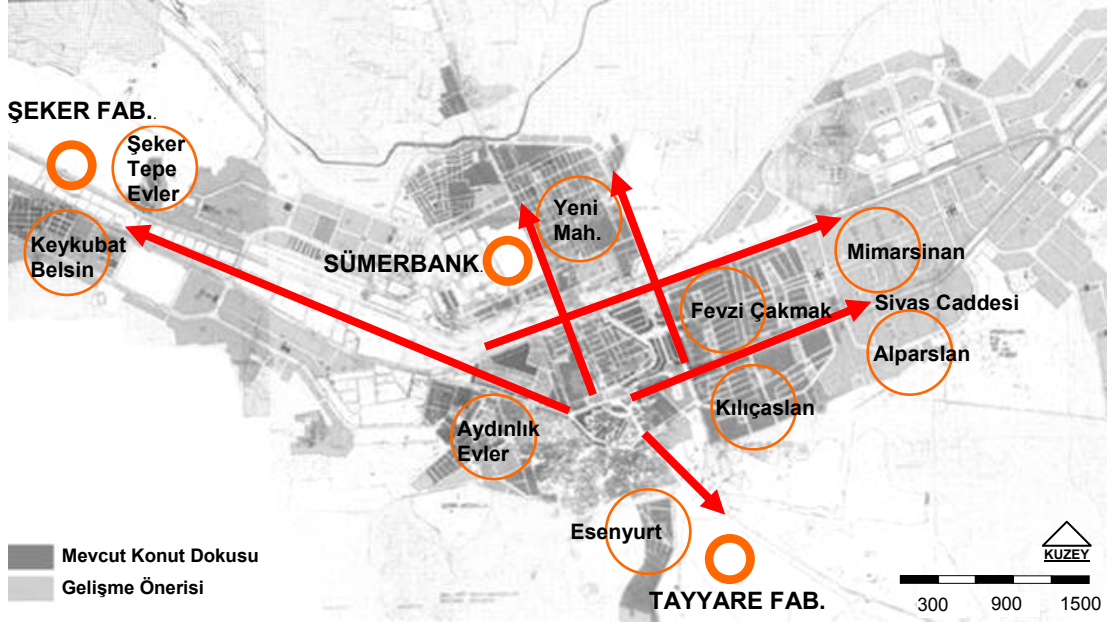

Şekil 4.15. İstasyon Caddesi, 1970 başları (Anon., 2006a)

1970’li yıllarda, kentteki sanayinin gelişmesine bağlı olarak nüfusun hızla artmasından dolayı, yeni konut bölgeleri açılmasına ya da mevcut bölgelerin yeniden düzenlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. 1973 yılında başlayan planlama çalışmaları, Yavuz Taşçı tarafından 1975 yılında tamamlanmıştır. Kocatürk (2003) Taşçı planı için, gelişmesi “lineer formda ve tek merkezli kent olarak ele alınmıştır” yorumunu yapmaktadır; “Kayseri metropolitan alanı”, hizmet yoğun bir merkez olarak tasarlanmıştır. Kent, plan kararlarına göre doğuda Sivas Caddesi aksı öncelikli, ve batıda Şeker Fabrikası çevresinde gelişmiştir. Taşçı (1975) plan raporunda, kentin gelişme yönünün doğuya ve batıya çekilmesinin, büyüme hızını artırıcı etkileri yanı sıra, tercih edilen “lineer” büyüme yönteminin merkezdeki yoğunluğu, “merkezden uzak bölgelere” dağıtarak aktarmayı sağlamakla birlikte, merkezin kuzey ve güneyinde “boş/açık alan” ortaya çıkarmaya yardımcı olduğunu savunmaktadır. 1975 İmar Planının kentteki en önemli etkisi, yüksek katlı bloklar ve geniş caddelerden oluşan bir kent imajının oluşumudur. Bu yaklaşımın yansımaları, günümüz Kayseri’sinin kentsel gelişimine hala yön vermektedir. (Şekil 4.15-16)

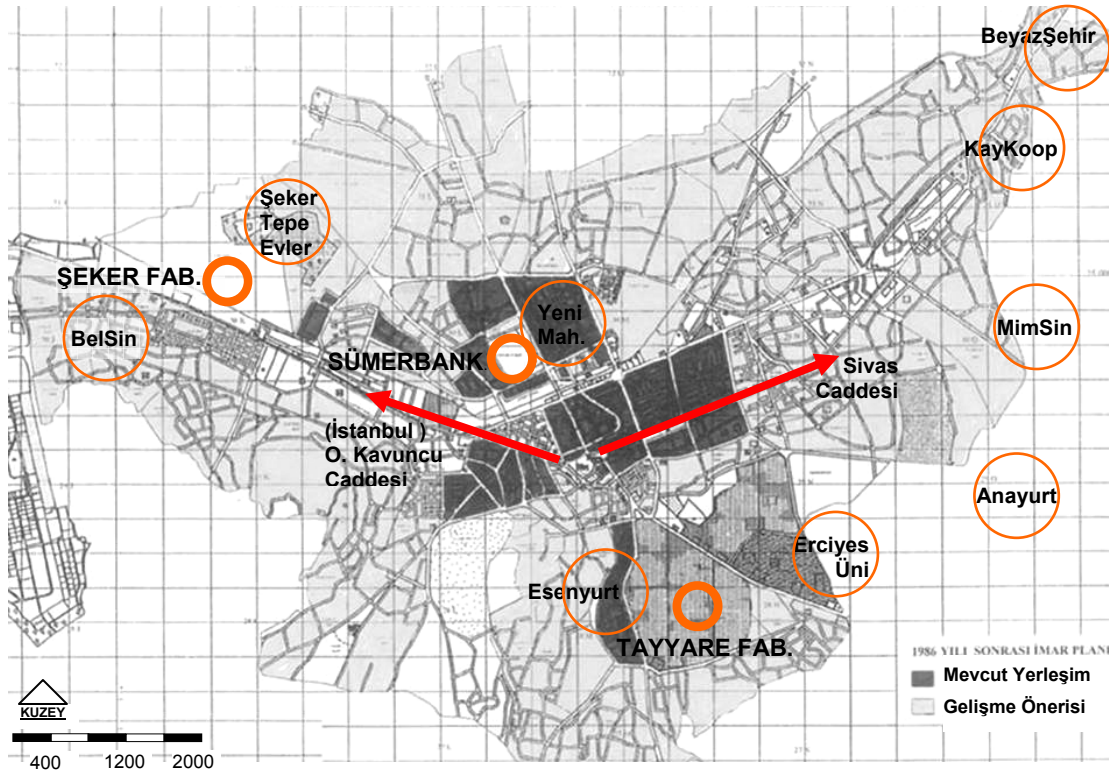
Şekil 4.16. Doğu aksında gelişen yerleşim dokusu, F.Çakmak, Kılıçaslan Mah.(Anon, 2006a)

Şekil 4.17. 1980 sonrası kentin gelişimi (Kocatürk, 2003'den derlenmiştir.)

1980 sonrasında ise, 1975 imar planı kararlarının etkilerine bağlı olarak değişimler yaşanmıştır: Üst gelir grupları için Sivas Caddesi'nin güneyinde -kentin doğusunda- geliştirilen Alparslan ve Mimarsinan Mahalleri yüksek katlı oluşumlarıyla dönemin imar anlayışını simgelemektedir. Benzer bir yaklaşım ile, 1980'lerin ortalarında, dönemin belediyesi tarafından, alt-orta gelir grupları için, kentin batısında -Şeker Fabrikası karşısında- Belsin toplu konutları inşa edilmiş, ve kentin yine batısında Keykubat Dağının eteklerinde, kooperatifler ile konut yerleşmesine dönüşmesi planlanan Kazım Karabekir Mahallesi kurulmuştur. Aynı zamanda gecekondü önleme bölgesi niteliği de taşıyan Kazım Karabekir Mahallesi, kısa bir sürede yaklaşık 10.000 kişinin yaşadığı bir yerleşime dönüşmüştür. 9500 konuttan oluşan Belsin konutları ise, sekiz yıl içinde tamamlanmıştır. Böylece, kentin doğu ve batı uçları yüksek katlı yapılaşma ile tanımlanmıştır. (Şekil 4.17)

1980 sonrası dönemi etkileyen diğer bir gelişme ise, eski dokuyu çevreleyen Cumhuriyet Mahallesi'nin, konut yerleşimi özelliğini yitirmeye başlayarak, hizmet ve ticaret merkezi haline dönüşme sürecine girmesidir. Ayrıca bu yıllarda eski kent merkezinde -yıkımlardan kurtularak- kalan konutlar için ise, tescillenip koruma altına alınması fikri de gelişmeye başlamıştır. 1986 yılında Bülent Berkşan tarafından hazırlanan imar planı düzenlemesinde ise, 1975 imar planının genel ilkeleri korunmuştur. 1986 imar planının özelliği, kentin sadece merkezine yönelik olmak yerine, çevresine odaklanmasıdır. Berkşan (1986) planın bu bütünsel yaklaşımının, kent merkezi ile kentin güneyindeki Erciyes ve Ali Dağı eteklerindeki yazlık konutlar ve çevresindeki sanayi yapıları arasındaki ticari ve sosyal etkileşimlerden dolayı kentin gelişimini yönlendirmek amacı taşıdığını vurgulamaktadır. Bu plan yaklaşımı kentin, birbirini eski merkezde kesen doğu-batı (Ankara-Sivas karayolu) ve kuzey-güney (Erkilet-Talas) akslarında, ve eski merkezden uzaklaşarak gelişmesini sağlamıştır.

Kayseri, nüfusundaki hızlı artışa paralel olarak, 1988 yılında Büyükşehir belediyesi olmaya hak kazanmıştır. Kent doğu-batı aksında; Ankara-Sivas yolu (Osman Kavuncu ve Sivas Caddeleri) boyunca ikiye ayrılarak, doğuda Melikgazi ve batıda Kocasinan merkez ilçeleri kurulmuştur. Her ne kadar o yıllarda merkez ilçe ilan edilmese de, kentin güney doğusunda yer alan Talas ilçesi de, kent merkezine yakınlığı ile, kentin hızlı büyümesinden ve dolayısıyla imar planı kararlarından etkilenmiştir. Kent merkezi ile Talas ilçesi arasına 1980'ler başından itibaren kurulan Erciyes Üniversitesi merkez yerleşkesi de bu süreci hızlandırmıştır. (Şekil 4.18)

Şekil 4.19. 1980 sonrasında gelişen yerleşim dokusu

Ancak, bu toplu konut uygulamalarının büyük bir kısmında konut üretimi, yeni kooperatiflerin de eklenmesiyle hala sürmektedir. Kocatürk'e (2003) göre, Kayseri'de 1980 sonrasında, artan nüfusa ve ihtiyaçlara bağlı olarak kentsel mekanın gelişiminde "geniş alanlara yayılma eğilimi" ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak da "kentlin doğu ve batı çeperlerinde planlı toplu konut alanları" oluşturulmuş, eski konut dokusu neredeyse "bütünüyle" tahrip edilerek "çok katlı yapılaşmaya" açılarak kent merkezi "ana yollar boyunca aksiyal" olarak genişletilerek büyütülmüş ve yakın çevresindeki Talas, Hisarcık, Hacılar, Erkilet gibi yerleşim bölgelerine yönelilmiştir. (Şekil 4.19)

Kent merkezinin gelişimdeki bu eğilimin, 1990'larda da devam ettiği söylenebilir. Her ne kadar 1986 sonrasında, kent için kapsamlı bir imar planı hazırlanmamış olsa da, plan revizyonları ile ihtiyaç duyulan düzenlemeler yapılmıştır. 2000'li yılların başlarından itibaren, kentteki artan yoğunluğa bağlı olarak kent merkezinin sınırları, yakındaki Talas, Erkilet, Hacılar, Hisarcık gibi yerleşimler ile bütünleşmiştir. 2004 yılı sonunda Büyükşehir sınırları genişletilerek, bu yerleşimler merkez ilçe statüsüne getirilerek kent merkezi sınırlarına dahil edilmiştir. Bu gelişme ile merkez nüfusu 1.000.000'u aşan kent için yeni bir imar planı hazırlığı yapılmaktadır.

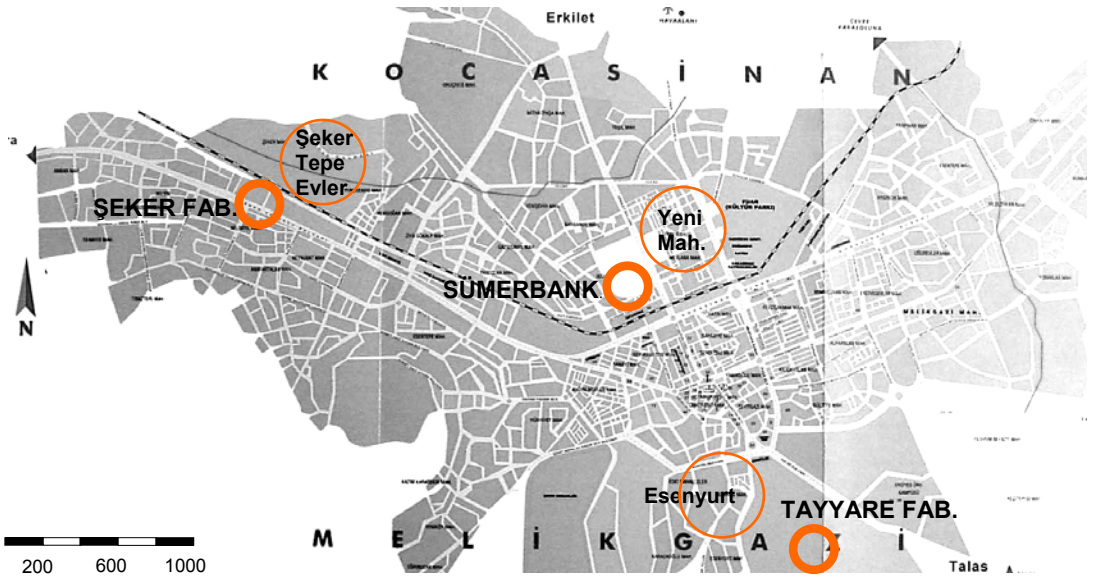
4.2 Devlet Tarafından Kurulan Sanayi Yatırımları ve Konut Yerleşimleri

Cumhuriyet'in ilanı sonrası Kayseri'deki kentleşme sürecini etkileyen iki önemli gelişme bulunmaktadır. İlki, diğer kentlerde yaşanan değişime paralel olarak, kentin demiryolu ağına (1927 yılında Ankara ve 1930 yılında Sivas ve Samsun) bağlanması; ikincisi ise, kentte devlet eliyle sanayi işletmelerinin kurulmasıdır. Kent, demiryolu ağıyla ülke genelindeki ulaşım sistemine dahil edilmiştir. Dönemin şartları dikkate alındığında, kentler arasındaki iletişimin ve ulaşımın kolaylaştığını ve ülke ile iletişimin artırıldığı söylenebilir. Bunun yanı sıra, eski kent merkezi ile İstasyon arasında bir ana cadde açılmış, Cumhuriyet sonrası yeni hizmet binaları bu bölgede inşa edilmiştir.

Cumhuriyet sonrası kente kurulan sanayi yatırımları ise, yarattıkları iş olanakları ve sundukları mekansal ve sosyal ortam ile kentin gelişimini, modernleşme sürecini etkilemiştir. Bu işletmelerden ikisi, yaptıkları ekonomik katkının yanı sıra kentin mekansal ve toplumsal gelişimini etkilemiştir. İlk olarak devlet, yabancı bir ortakla Tayyare Fabrikası'nı (1926) kurmuş ve işletmesini ilk yıllarında paylaşmıştır. Savunma sanayini kurmak ve geliştirmek amacı taşıyan işletme, güvenlik sebebiyle çevresinin kontrollü bir şekilde yapılanmasını sağlamıştır. Kentin gelişimini yönlendiren ikinci ve en etkili yatırım ise, Sümerbank Bez Fabrikası ve Lojmanları'nın (1935) kurulmasıdır. (Şekil 4.20)

Bu iki yatırımın kentleşme sürecindeki etkisinin en yalın göstergesi, o dönemde yaşanan kent merkezindeki nüfus artışıdır. Bu tesisler ile artan işgücüne bağlı olarak 1927'de 250 bin olan kentin nüfusu, 1935 sonunda yapılan sayımda 310 bin'e, 1945'de ise 370 bin'e yükselmiştir. Kentteki nüfus artışı yaklaşık %19.9 artarken, o yıllarda ülkede nüfus, %17 artış göstermiştir. (Anon, 1998) Bu yatırımların kentleşme sürecindeki etkisini gösteren, 1950 sonrasında benzer planlama yaklaşımları ile yerel yönetimin girişiyle -kentnin batı ucuna- Şeker Fabrikası'nın (1955) kurulmasıdır. Başta Şeker Fabrikası'nda çalışanların barınma ihtiyacı için kentin bu bölgesinde de konut yerleşimleri kurulmuştur. (Şekil 4.20)

Lojman, okul, sinema, yüzme havuzu, market gibi sosyal donatılar içeren bu işletmeler, aslında, kent merkezine kurulmuş birer 'modern' yerleşim modeli olarak değerlendirilebilir. Geleneksel üretim biçimleri ve mekansal kurgu dikkate alındığında, bu modeller ile kentte *yeni* bir yapılanma süreci başlatılmıştır. Cumhuriyet sonrasında Kayseri kentinin mekansal ve toplumsal gelişimini yönlendiren bu tesislerdeki lojmanların, çevresinde çalışanları için kurulan kooperatifle üretilen konutlar ve kurulan yerleşimlerin (Yeni Mah. Gazi Osman, Esenyurt ve Şeker Tepe Evler), kentin mekansal gelişimindeki katkıları, çalışma kapsamında değerlendirilecektir. Bu kapsamda konutların mekansal kurguları ve planlama yaklaşımları incelenecektir.

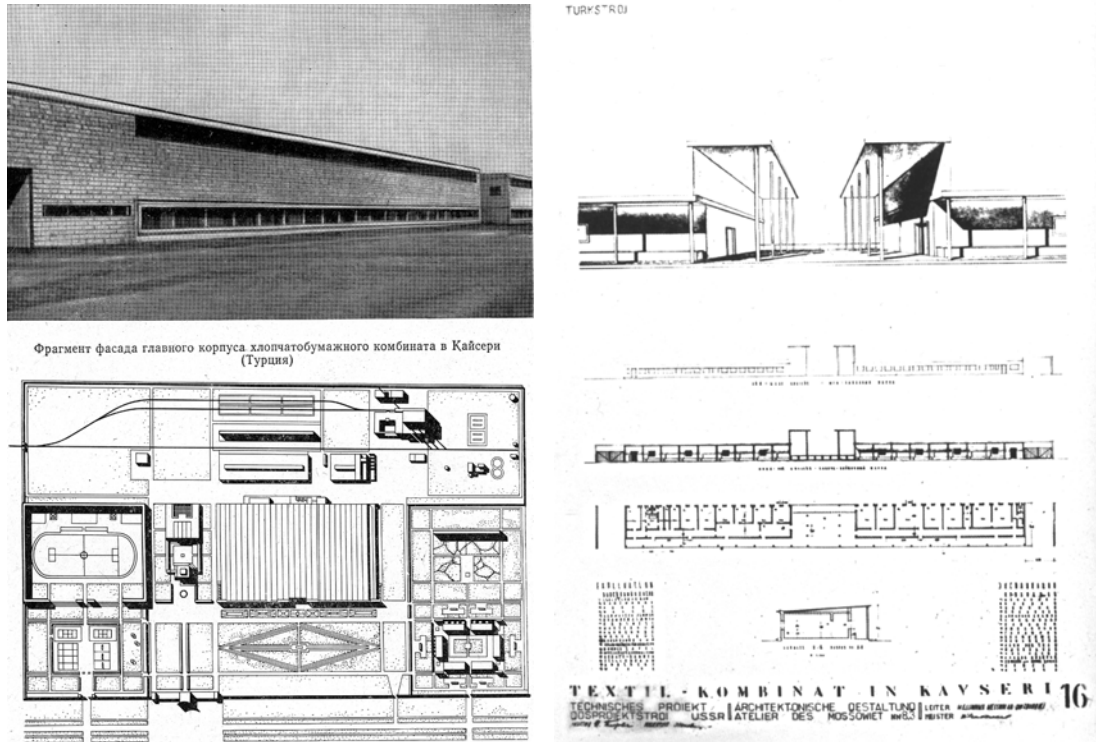

Şekil 4.20. Sümerbank, Tayyare ve Şeker Fabrikaları ve kent merkezine göre konumları

4.2.1 Sümerbank Bez Fabrikası Merkezli Mekansal Gelişim (1935-1970)

Cumhuriyet'in ilanının ardından başlatılan *kalkınma* hedefinde, sanayi yatırımlarının kurulması özel bir öneme sahiptir. Sanayileşmenin, modernleşme sürecinin en önemli etmeni olduğu dikkate alınarak, özel girişimcilerin yatırımları desteklenmiştir. Savaş sonrası ülkenin ekonomik durumu, arzulanen sayıda özel işletme kurulmasına engel olmuştur. Ülkede başlatılan *kalkınma* hedefini sürdürebilmek için toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde (1927) devletin ülkedeki sanayileşmeyi yönlendirmesi kararlaştırılmıştır.

Dönem iktidarı, ülkede sanayi yatırımları kurmak ve işletmek için başta Sovyetler Birliği, İngiltere ve İtalya olmak üzere bir çok ülke ile görüşmeler yapmıştır. Ancak özellikle, dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün, 1932 yılında, bu kapsamda destek arayışı için gittiği Sovyetler Birliği'nden gelen bir heyetin aldığı kararlar etkili olmuştur. Aralarında, Mimar Prof. Ivan Nikolaev'in de bulunduğu Sovyet uzmanlardan oluşan ekip, 12 Ağustos 1932'de de Türkiye gelmiştir. İlkin (2004) Türkiye'de üç-dört ay kalan ekibin, yaptığı incelemeler sonucunda, öncelikle Kayseri ve Nazilli'de birer dokuma, Karabük'de ise bir demir-çelik fabrikasının kurulmasının önemini belirten bir rapor sunduğunu belirtir. Bu rapor doğrultusunda, Sovyetler Birliği ile *Turkstroj* isimli ortak bir planlama grubu kurulmuş, Sovyetler Birliği'nden 8,5 Milyon Türk Liralık bir kredi alınmıştır. Fabrika, sosyal tesisler ve lojmanlardan oluşan yerleşkenin tasarımı Moskova'da yapılmıştır. (Nikolaev, 1975) Bu planlamaya bağlı olarak 20 Mayıs 1934'de tesisin temelleri atılmış, Türk-Sovyet işbirliği ile 16 ayda tamamlanarak 16 Eylül 1935'de hizmete açılmıştır. (Şekil 4.21)

Şekil 4.21. Ivan Nikolaev'e ait Sümerbank Kayseri Fabrikası çizimleri (Nikolaev, 1975)

Şekil 4.22. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası İşletme Binaları

Amacı halk tipi, ucuz pamuklu kumaş üretmek olan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası, kentteki ve ülkedeki tekstil sanayisinin kurucu örneklerinden birisidir. Anadolu’da kendinden sonra kurulan diğer *Sümerbank* fabrikaları ve satış birimleri ile birlikte, *yeni* ve *yerli* bir marka yaratarak ülke ekonomisinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca, mekansal olarak planlama ve tasarım yaklaşımları ile üretim biçimleri, kentin *geleneksel* mimari anlayışının ve kentleşme sürecini etkilemiştir.

Sümerbank Kayseri Yerleşkesi’ni oluşturan binalar, dönemin uluslararası ‘modern’ mimarlık yaklaşımını yansıtan, basit, yalın geometrilerde ve işlevsel planlama anlayışı ile üretilmiştir. Ancak, işletme binasının geniş mekanlarını -içeriye sadece kuzey ışığı alarak- kapatan kontav üst örtü ve onu taşıyan zarif strüktürel elemanlar (Şekil 4.22) ya da atölye cephelerindeki geniş şeffaf yüzeyler,(Şekil 4.23) yapıların kullanımına kazandırdığı kullanım kolaylığının yanı sıra, modern mimarinin estetik kaygılarını yansıtmaktadır.

Ayrıca binalar üzerinden Rus Konstrüktivizm’in izlerini de okumak mümkündür. Örneğin, işletme binasının arkasında, tren yolu hattının sonuna konumlandırılan Elektrik Santrali, iki ince taşıyıcı üzerinde abartılı biçimde yükselen malzeme girişi ile dikkat çekmektedir. Yapının güney cephesinin açıklıkları ve oranları da ilgi çekicidir. Dikdörtgen ve kare biçimlerden, makine çağına özgü görsel bir düzenleme yapıldığı söylenebilir. (Şekil 4.24)

Şekil 4.23. Tamir Atölyesi

Şekil 4.24. Elektrik Santrali

1999 yılında işletmeye kapatılan Fabrika, -özeleştirilmek yerine- kamulaştırılarak Erciyes Üniversitesi'ne devredilmiştir. Ancak, kapanan işletmeye ait borçlardan dolayı, futbol, tenis ve basketbol sahaları ve yüzme havuzunun bulunduğu kısım bu devir sürecinin dışında bırakılmıştır. Do.Co.Mo.Mo Türkiye Ulusal Çalışma Grubu'nun başvurusu ile Aralık 2003'de işletme alanı içinde kalan yapılar ve Ocak 2004'de ise işletme alanı dışında kalan lojmanlar Kayseri Kültür Varlıkları ve Anıtları Koruma Kurulu tarafından tescillenmiştir.

Tablo 4.2. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Lojmanları

	Yapım Yılı	Blok Sayısı	Kat Adeti	Her Kattaki Konut	Bloklardaki Konut Sayısı	Toplam Konut Sayısı	Konut Büyüklüğü (m2)	Taşıyıcı sistemi
TipA1	1935	2	2	4	4	1	153	Karma
TipA1a	1935	1	2	1	1	7	252	Karma
TipA2	1935	2	2	2	8	16	97	Karma
TipA3	1935	4	2+B	4	16	64	67	Karma
TipA4	1942	24	2+B	2	4	96	62	Yığma
TipA5	1935	1	2					Karma

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Lojmanları, 1935-1945 yılları arasında 6 ayrı tipte inşa edilmiştir. (Tablo 4.2) İşletmenin idarecileri tarafından kullanılanlar (TipA1/A1a, TipA2), işletme arazisi içinde inşa edilirken, memur ve işçilerin kullandığı lojmanlar (TipA3, TipA4, TipA5) işletme önüne açılan yolun karşısına, arazi dışına konumlandırılmıştır. Dolayısıyla, kentin mimari hafızası için yenilik taşıyan konutların, kentle bağlantı kurması sağlanmıştır. Ayrıca bu konutlar çevresine yapılan okullar ve alış-veriş birimleri gibi sosyal mekanlar, kentle kurulan ilişkinin güçlenmesine yardımcı olmuştur. Yerleşke'nin mekansal ve sosyal kurgusu ile, devletin 'modern'lik arayışını, kentsel mekan ölçeğinde halka aktardığı söylenebilir.

Yerleşke içindeki sosyal mekanlar dikkate alındığında lojmanlar, sadece çalışanların barınma ihtiyacı için üretilmiş birer konut olarak değerlendirilmenin ötesinde, Türkiye'deki ilk toplu konut uygulamalarından biri olarak da değerlendirilebilir. Lojmanlar -en TipA4 dışında-, Fabrika binaları ile beraber tasarlanmış ve belirli zaman aralıklarında inşa edilmiştir. İlk olarak, 1935 yılında fabrika içinde memurlar için beşer odalı dubleks 8 konuttan oluşan betonarme apartmanlar (TipA1/A1a) ile iki katlı, üçer odalı 16 konut (TipA2) inşa edilmiştir. Fabrika dışında ustalar için yapılan apartmanlarda (TipA3) ikişer odalı 64 konut ise, her biri ikişer katlı dört blok biçiminde düzenlenmiştir. Ayrıca 1937'de, 350 yatak kapasiteli betonarme bekar pavyonu yapılmıştır. Zamanla çalışanlar için üretilen bu konutların yetersiz kalmasından dolayı 1942 yılında, TipA3 (dış usta) lojmanlarının yanına, her biri dörder konut içeren 24 blok (TipA4) daha ilave edilmiştir. İdareciler tarafından kullanılanlar dışında bu lojmanlar, oldukça küçük sayılabilecek büyüklüklere sahiptir. (Tablo 4.3) (Asiliskender, 2002)

Tablo 4.3. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Lojmanlarının Oda Sayıları ve Büyüklükleri

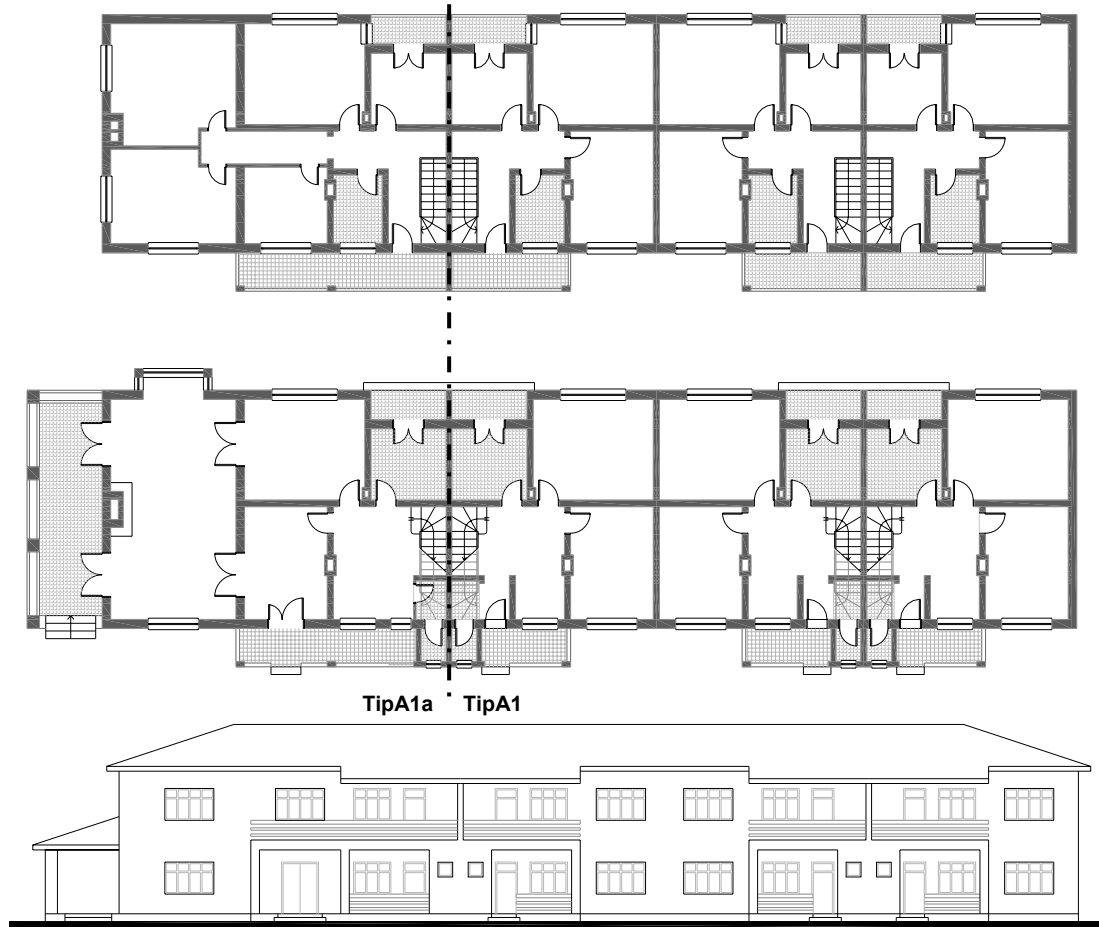
	Salon	Yatak Odası	Oda	Mutfak	Banyo	WC	Giriş	m2 brüt/kullanım
TipA1	19.1	19+14.5+8.4	14.5	8.4	5.10	1.12	14	153 / 126
TipA1a	45.1	24+19 +18.5	8.4+6.3+19	8.4	5.10	1.12	14.6	252 / 204
TipA2	24.7	18+9.5	-	6.45	5.10	1.08	5.6	97 / 71
TipA3	20.2	12.5	-	6	1.26	1.26	2.8	67 / 45
TipA4	15.4	13.2	-	5.72	4	3.7		62 / 40

Şekil 4.26. TipA1/A1a Konutu ve Yerleşim Şeması

TipA1/TipA1a İç Vazife Evleri:

İşletme müdürü için yapılmış TipA1a ve müdür yardımcıları ve bölüm müdürleri için yapılmış, TipA1, her biri ikişer katlı ve beşer odalı iki ayrı bloktan oluşmaktadır. (Şekil 4.26) Betonarme-iskelet taşıyıcı sisteme sahiptir. İki bloktan biri, 4 adet 153 m² büyüklüğünde TipA1; diğeri ise aynı büyüklükle 3 adet TipA1 ve 1 adet 252m² büyüklüğünde TipA1a konutu bulunmaktadır.

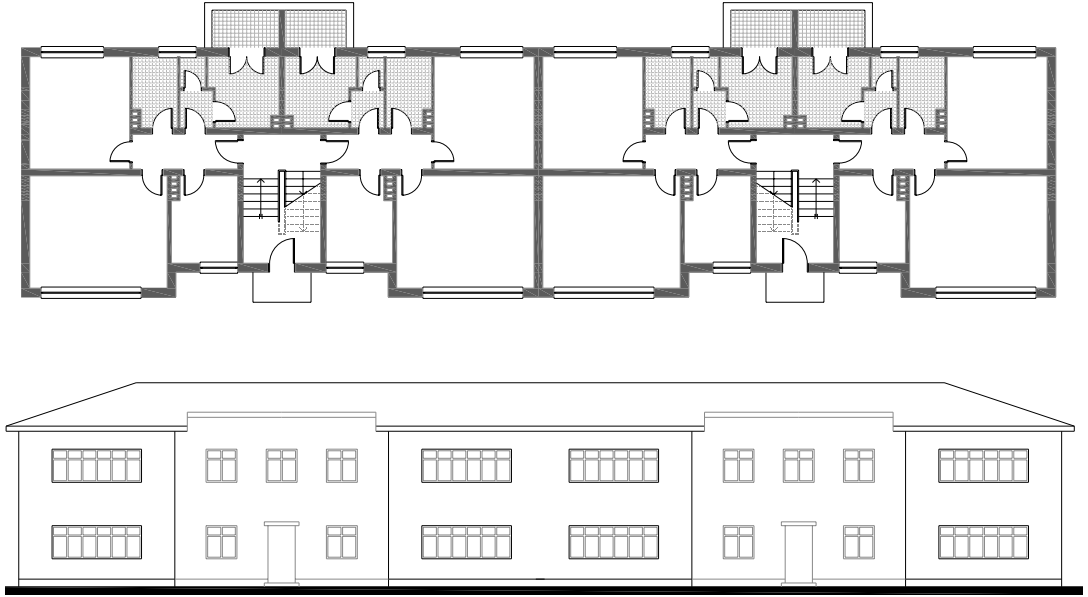

Şekil 4.27. TipA1/TipA1a Blok Planları ve Görünüşü

TipA1a, TipA1 plan tipine alt katta bir salon ile üst katta yatak odası eklenerek oluşturulmuştur. Ayrıca, bu tipe 1980'lerin sonunda, salonun önündeki terasın üzeri örtülerek, kış bahçesine dönüştürülmüştür. Bloklar, çizgisel olarak doğu-batı ekseninde konumlandırılmıştır. Alt kattaki konutların mutfak, arkalarında bulunan bir iç bahçeye açılmaktadır. Üst katlarda ise, bu iç bahçeye bakan balkonlar mevcuttur. (Şekil 4.26-27)

TipA2 İç Vazife Evleri:

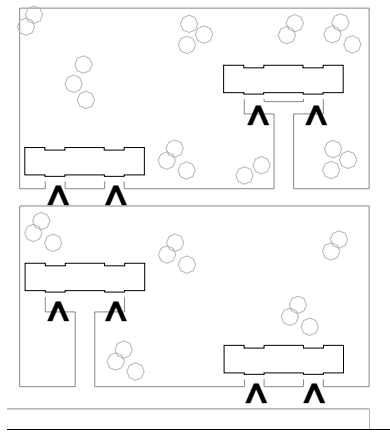
Fabrikada çalışan idari personel için yapılmış, iki ayrı blokta ve her katta 97m²'lik, 4'erden toplam 16 konuttan oluşmaktadır. Bloklar, TipA1a/TipA1 İç Vazife Evlerinin oluşturduğu çizgiselliğe dik olarak konumlandırılmış ve bloklar arasında bir iç bahçe elde edilmiştir. Aynı yıllarda inşa edilen TipA1A/TipA1 gibi sade bir cephe düzenine sahip olmasına rağmen, salon cephede daha öne çıkarılarak cepheye bir hareket getirilmiştir. (Şekil 4.28-29)

Şekil 4.28. TipA2 Konutu Plan ve Görünüşü

Şekil 4.29. TipA2 Konutu ve Yerleşim Şeması

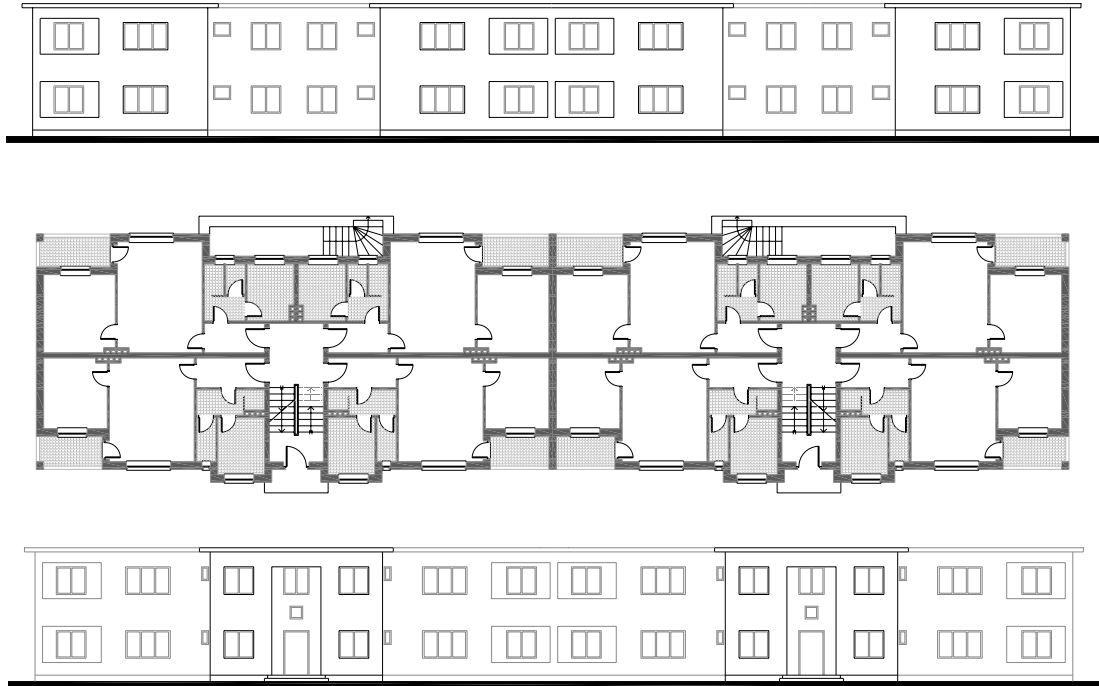

Şekil 4.30. TipA3 Konutu ve Yerleşim Şeması

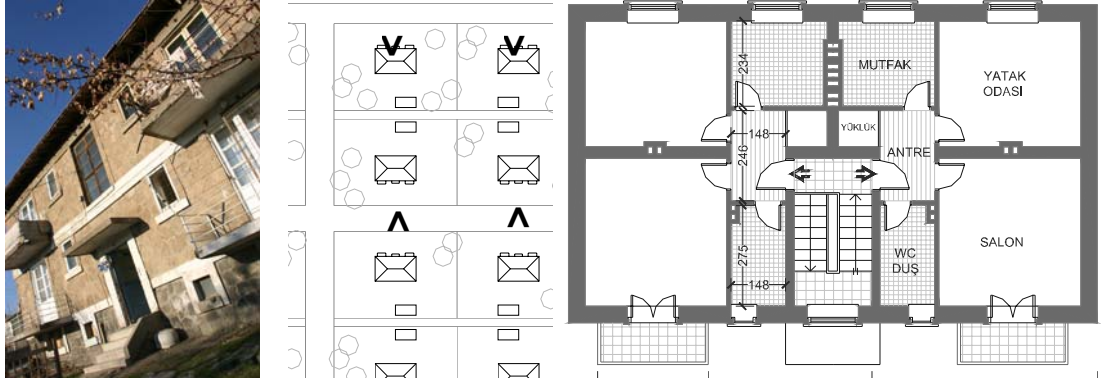
TipA3 Dış Usta Evleri:

Fabrikada çalışan işçilerin kullandığı 67.5m²'lik konutlardır. Her katta 8'erden toplam 64 konuttan oluşan iki katlı 4 blok halinde inşa edilmiştir. İlk kullanıma başlandığı yıllarda, her konuta özel bir banyo ve tuvalet bulunmamaktadır. O yıllarda bodrum kat, ortak banyo olarak kullanılmıştır. Bu özelliği ile, sosyal bir konut olarak inşa edildiği düşünülebilir.

1940'ların sonunda hazırlanmış tadilat projeleri ile konutların mutfaklı bölünerek birer tuvalet ve duş ilave edilmiştir. Bloklar, birbirine paralel olarak doğu-batı ekseninde çizgisel olarak konumlandırılmıştır. Mutfak, ıslak hacimler ve merdivenlerden oluşan kısım, cephede geriye çekilerek, 50 m'lik cephe parçalanmıştır. (Şekil 4.30-31)

Şekil 4.31. TipA3 Konutu ve Yerleşim Şeması

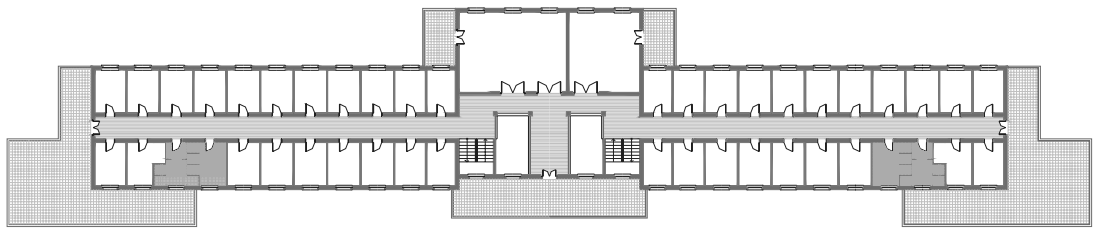
Şekil 4.32. TipA4, Yerleşim Şeması ve Kat Planları

TipA4 Dış Vazife Evleri:

Fabrikada çalışan memurlar ve usta başları için yapılmıştır. İkişer katlı, 24 ayrı bloktan ve her katta 62 m²'lik, ikişerden toplam 96 konuttan oluşmaktadır. 1942-1945 yılları arasında inşa edilmiştir. Her dört bloğun arasında, dörder adet tek katlı depo olarak kullanılmış tek katlı binalar bulunmaktadır. TipA4 Dış Vazife Evleri ise, birbirine paralel 4 ayrı sokakta, 16 ayrı bloktan oluşmuştur. Her 4 bloğun arasında, tek katlı depolar mevcuttur. Birer dikdörtgenler prizması şeklinde olan konutların cephesinde, birbirinin tekrarı pencere boşlukları vardır. Cephe katların betonarme hatıllar ile ayrılmaktadır. (Şekil 4.32)

TipA5 Bekar Apartmanı:

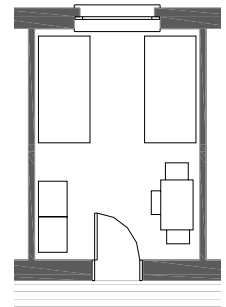
Bekar Apartmanı, 1937 yılında fabrikada çalışan bekar işçiler için yatakhane olarak yaptırılmıştır. (Şekil 4.33-34) Koğuşlardan (Şekil 4.35) oluşan Bekar Apartmanı'nın içinde berber, terzi gibi genel ihtiyaçların karşılandığı birimler, yemekhane ve dinlenme odaları bulunmaktadır.

Şekil 4.33. TipA5 Bekar Apartmanı alt kat planı

Şekil 4.34. TipA5 Bekar Apartmanı Görünüş

Şekil 4.35. Koğuş planı

Tablo 4.4. Sümerbank Kayseri Yerleşkesi Çevresinde Kurulan Konut Kooperatifleri

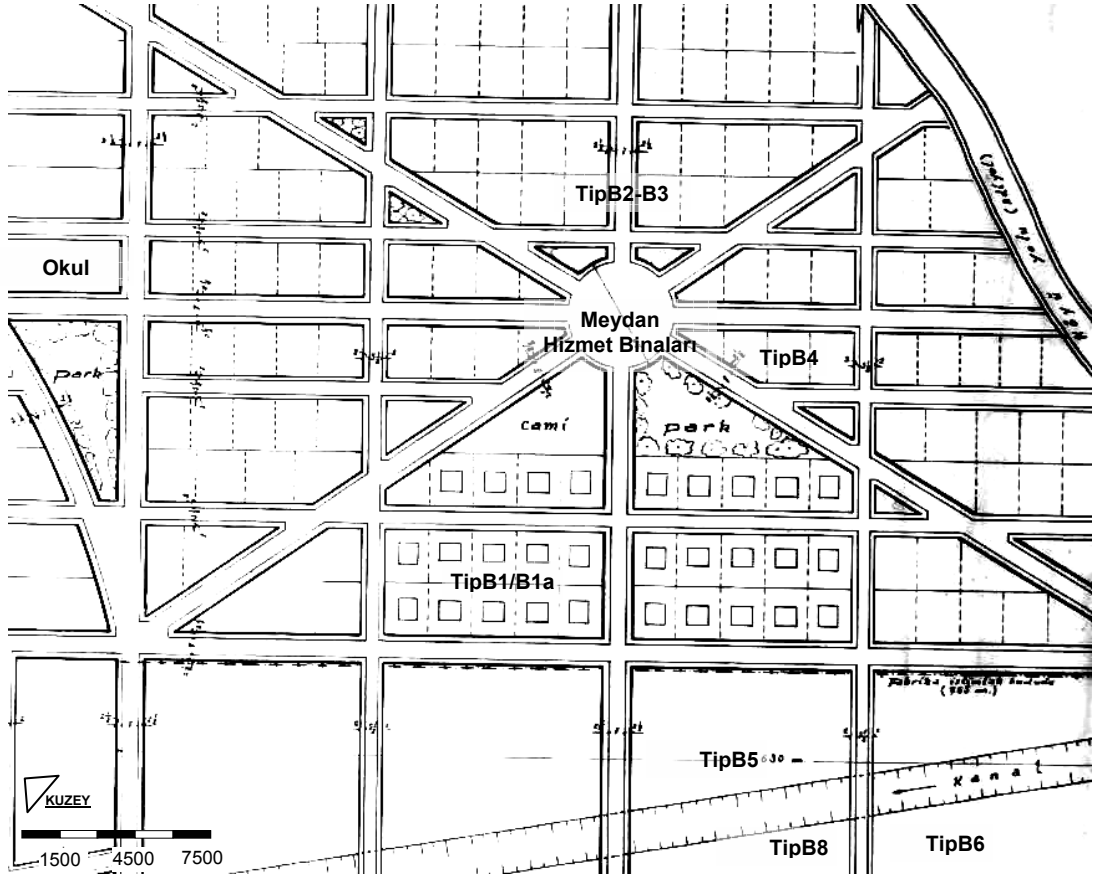
		Yapım Yılı	Sayı	Yerleşim Durumu	Kat Adeti	Oda Sayısı*	m2	Taşıyıcı sistemi
Sümer Yapı Kooperatifi	TipB1	1948	33	Tek/Bahçeli	1	3	80	Yığma
	TipB1a	1952+ tadilat ile		Tek/Bahçeli	1	4	90	Yığma
	TipB2	1949	16	Tek/Bahçeli	1	2	65	Yığma
	TipB2a	1955+ tadilat ile		Tek/Bahçeli	1	3	84	Yığma
İşçi Yapı Kooperatifi	TipB3	1951	72	Tek/Bahçeli	1	4	100	Yığma
	TipB4	1953	59	Tek/Bahçeli	1	3	80	Yığma
	TipB5	1960	24	İkiz/Bahçeli	1	4	95	Yığma
Memurlar Yapı Kooperatifi	TipB6	1957	25	Tek/Bahçeli	1	5	130	Karma
	TipB7	1954	28	Tek/Bahçeli	2	4	120	Karma
	TipB8	1969	37+6	Tek/Bahçeli	1	4	90	Yığma

(*) Oda sayılarına, mutfak, banyo ve wc dahil değildir.

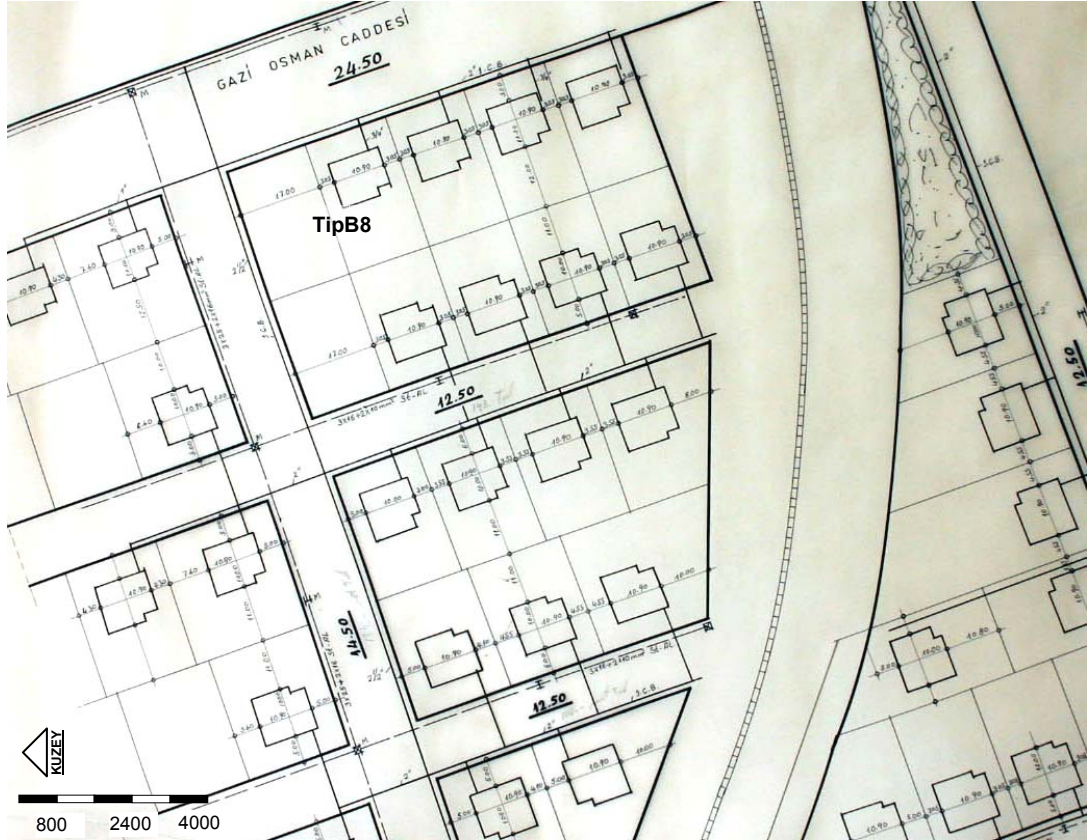
Dönemin işletme müdürü İsmet Tarık Erdem, çalışan işçi ve memurlar için bir yardım sandığı ve bir kooperatif kurulmasına öncülük etmiştir. Ayrıca, çalışanlar tarafından kurulan Sümer Yapı Kooperatifi, İşçi Yapı Kooperatifi ve Memurlar Yapı Kooperatifi gibi oluşumlar desteklenmiştir. Fabrikaya ait araziler, kooperatif üyelerine satılmış ve yerleşim düzenleri ve konutlar, işletmede çalışan mimarlar tarafından projelendirilmiştir. 1948 yılından başlayarak 1960'ların başına kadar Yeni Mahalle'de yedi, 1954 ve 1969 yıllarında ise Gazi Osman Mahallesi'nde iki (biri her ikinde de uygulanmıştır) ayrı plan tipinde konut üretilmiştir. (Tablo 4.4) Konutların inşaat masrafları Emlak Kredi Bankası tarafından sağlanan krediler ile sağlanmıştır. Konutlar, yapıldıkları yıllarda mekansal olarak Kayseri için oldukça yeni bir planlama ve üretim niteliğine sahiptir. Düzgün geometrilerde, kimi zaman oldukça küçük sayılabilecek büyüklüklerde üretilmişlerdir. (Tablo 4.5) Her ne kadar mekanların büyüklükleri, lojmanlar ile benzerlikler gösterse de, oda sayıları ve mekansal kurguları oldukça farklıdır. Lojmanların aksine tek katlı ve bahçeler içinde inşa edilmiş konutlar, dönemin *bahçeşehir* yaklaşımından izler taşımaktadır. (Şekil 4.38-39)

Tablo 4.5. Sümerbank Çevresindeki Kooperatif Konutların Oda Sayıları ve Büyüklükleri

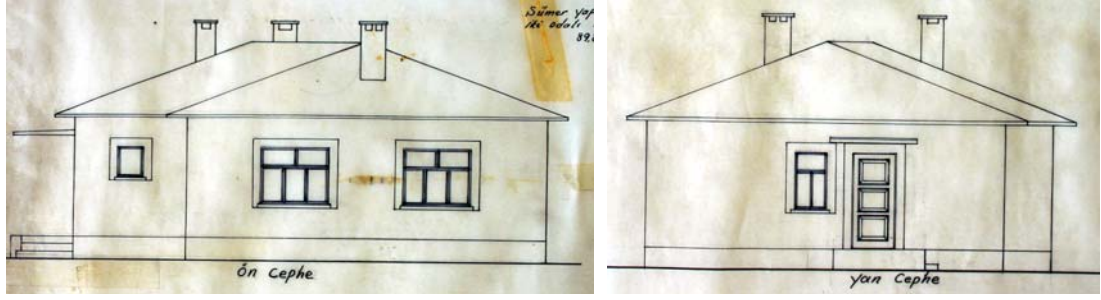
	Salon	Yatak Odası	Oda	Mutfak	Banyo	WC	Giriş	Ek Hol	m2 brüt/kullanım
TipB1	14.4	13.4	-	7	4.4	3.85	9.4	13	80 / 68
TipB1a	14.4	13.4	8	7	4.4	3.85	9.4	13	90 / 76
TipB2	13.5	11.5	-	8.3	5.6	3.2	5.85	-	65 / 42.4
TipB2a	13.5	11.5	13	8.3	5.6	3.2	5.85	-	84 / 56
TipB3	17.0	2X11.4	14	8	3.6		3.7	-	100 / 72
TipB4	13.1	11.25	-	6	4.5	3	3	10.6	80 / 52.5
TipB5	11.4	10.5+7.2	12	6	4	3.2	3.5	7.3	95 / 68
TipB6	19.3	12+15	13.8+11.4	11.4	4.4	3.6	5.28	-	130 / 96
TipB7	20.5	14.4+14	15.2	13.8	4.2	1.3	5.4	-	120 / 90
TipB8	16.6	10.5+11.2	17.1	9	4.2	3.8	6.7	-	90 / 80

Şekil 4.38 Yeni Mahalle Yerleşim Planı (Sümerbank Kayseri Arşivi)

Şekil 4.39 Gazi Osman Yerleşim Planı (Sümerbank Kayseri Arşivi)

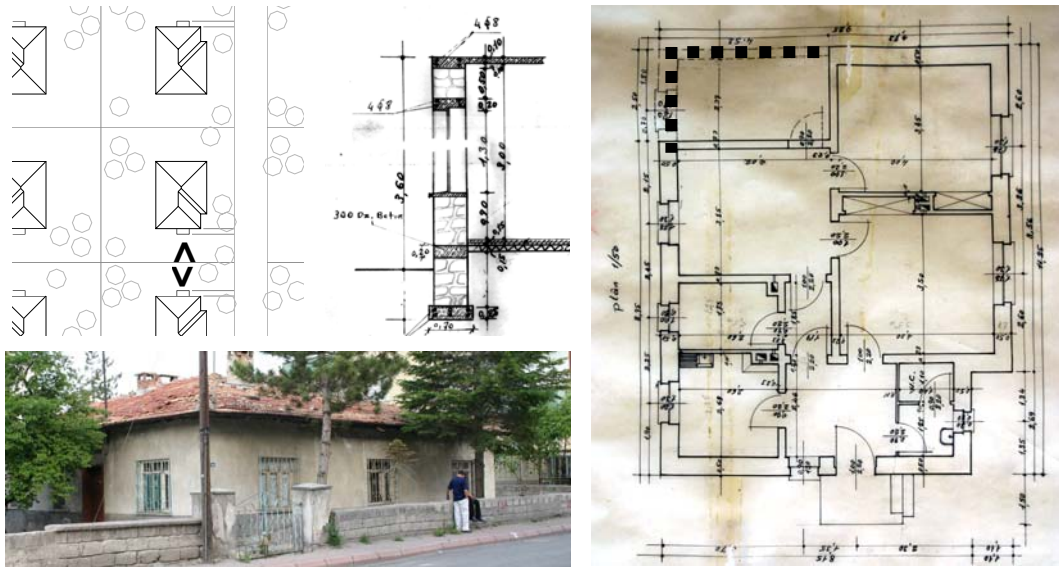
Şekil 4.40. Sümer Yapı Kooperatifi'nce yaptırılan TipB1 konutu (Sümerbank Kayseri Arşivi)

TipB1/B1a:

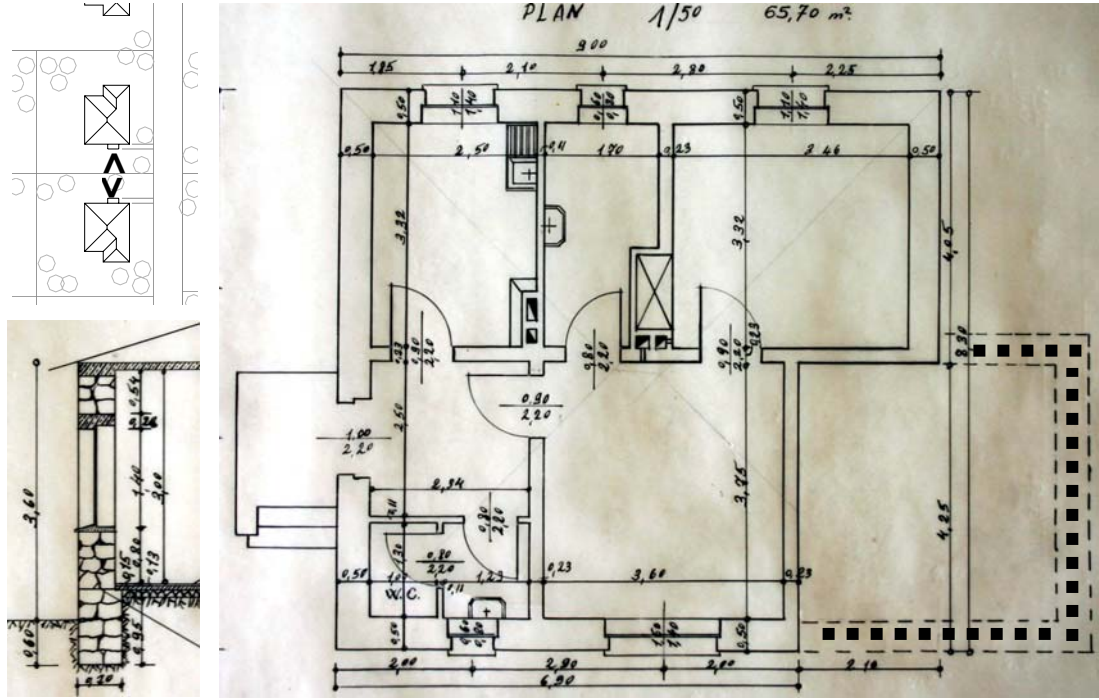
Sümer Yapı Kooperatifi tarafından 1948 yılında, Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası bünyesinde bulunan inşaat şefliğinde çalışan mimarlara hazırlatılan projesi, kredi kullanılarak uygulanmıştır. Bahçeli düzende müstakil olarak, yığma sistemle inşa edilen 33 adet, her biri tek katlı, 80 m²'lik konutlardan oluşmaktadır. (Şekil 4.40-41)

Yapının ana girişi doğrudan, mutfak, wc ve misafir (yatak) odasına bağlanırken, diğer hacimlere ikinci bir geçiş aracılığıyla ulaşılmaktadır. Üzerinde banyonun yer aldığı bu ara mekan, oturma odası olarak kullanılan bir hacme açılmaktadır. Bu mekandan ise ikinci bir yatak odasına ulaşılmaktadır. Ayrıca bu hacimden girişte bulunan misafir (yatak) odasına da doğrudan bir bağlantı mevcuttur.

Planlama aşamasında, konuta iki ayrı eklemeye yapılarak farklı biçimde üretme imkanı sunulmuştur. İlk olarak ara geçişin açıldığı oturma odasından bağlanan bir ikinci oda eklenmemiştir. (TipB1a) Bazı kullanıcılar 1952 sonrasında, kendi imkanları ile bu odayı konutlarına ekletmiştir. İkinci olarak da, benzer şekilde bir eklemeye, yapının üzerine çıkılacak ikinci katı bağlayacak merdiven için bir hacim ilavesi planlanmıştır. Ancak, oda ilavesi dışında bir kat eklemesi olmamıştır. (Şekil 4.41)

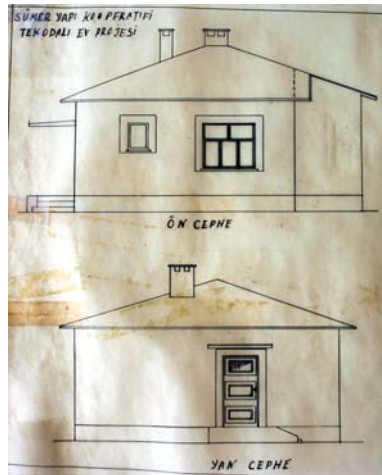
Şekil 4.41. TipB1 (ve TipB1a) plan ve görünüşü (Sümerbank Kayseri Arşivi)

Şekil 4.42. TipB2/B2a konutu, Yerleşim şeması ve Kısmi kesiti (Sümerbank Kayseri Arşivi)

TipB2/B2a:

Sümer Yapı Kooperatifi'nin ikinci uygulamasıdır. 1949 yılında inşa edilen 65m²'lik konutlar, daha önce olduğu gibi Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası bünyesinde bulunan inşaat şefliğinde çalışan mimarlar tarafından planlanmıştır. Müstakil bahçeli düzende ve yığma sistemle inşa edilmiştir. (Şekil 4.42-43) Konutun girişinden, mutfak, wc ve oturma odası olarak kullanılmış hacme ulaşılmaktadır. Ayrıca bu bölüm, banyo ve yatak odasına doğrudan bağlanmaktadır. 1955 yılından itibaren bu konutu kullananlar, proje üzerinde tadilat yaptırarak, (Şekil 4.44) oturma odası olarak kullandıkları odadan ulaşılan, ikinci bir yatak odası yaptırmışlardır (TipB2a).

Şekil 4.43. TipB2/B2a Cepheleri

Şekil 4.44. Konutun büyütülmesine ilişkin bir dilekçe (Kayseri Kocasinan Belediyesi Arşivi)

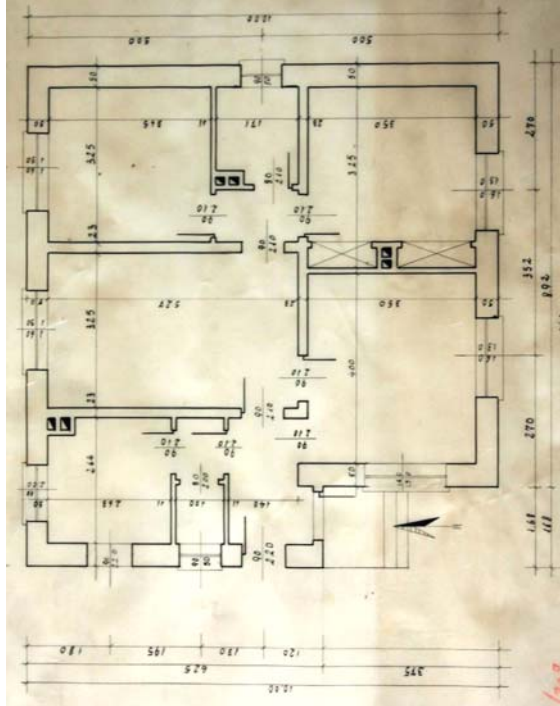

Şekil 4.45. TipB3 konutu ve Yerleşim Şeması

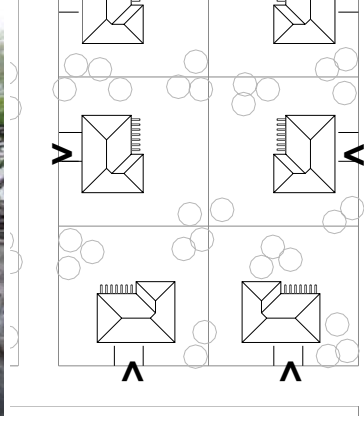
TipB3:

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası işçileri tarafından kurulan **İşçi yapı Kooperatifi** tarafından, 1951 yılında Yeni Mahalle’de bahçeli ve müstakil düzende 72 adet olarak yaptırılmıştır. Dört odadan oluşan 100 m²’lik konutlar, yığma sistemle ve tek katlı olarak inşa edilmiştir.

Konutun girişinden, birbirine açılan iki oda ve ıslak hacimden ulaşılan mutfığa ulaşılmaktadır. Girişe bağlı olan ve oturma odası olarak kullanılan oda ise bir kapı ile, aralarında bir banyonun bulunduğu iki yatak odasına bağlanmaktadır. Yatak odaları ve banyo kısmının özel bir kapı ile ayrılması ve mahremiyetin sağlanması ilgi çekicidir. Ayrıca, girişe doğrudan bağlanmış ve oturma odası olarak kullanılmış odadan, diğer hacimlere ulaşılması, bu mekana *sofa* niteliği kazandırmıştır. (Şekil 4.45-46)

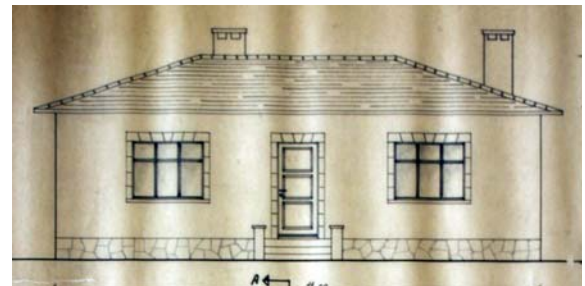
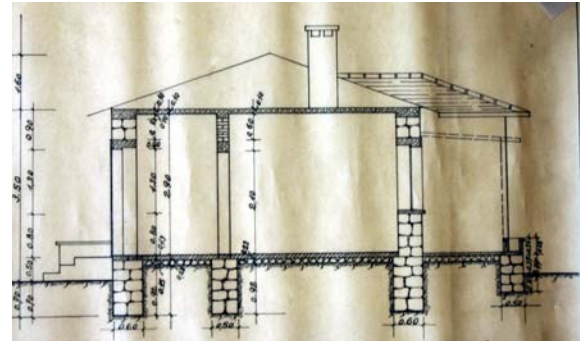
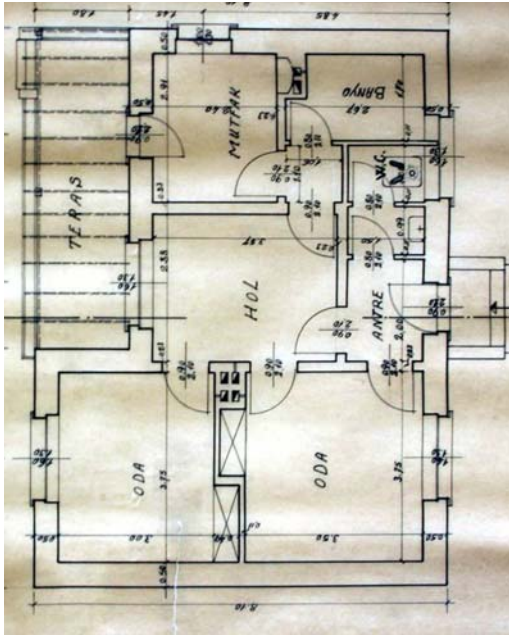
Şekil 4.46. TipB3 Konutu ve planı (Sümerbank Kayseri Arşivi)

Şekil 4.47. TipB4 konutu ve Yerleşim planı

TipB4:

İşçi yapı Kooperatifi tarafından, 1953 yılında, 59 adet olarak Yeni Mahalle'de yaptırılmıştır. Üç odadan oluşan 100 m²'lik konutlar, bahçeli düzende müstakil, yığma sistemle ve tek katlı olarak inşa edilmiştir. Konutun girişi, ikinci bir karşılama mekanına açılmaktadır. Bu hacim, günlük yaşamın geçirildiği ana mekan olarak planlanmıştır. Girişin kısmen ayrıldığı bu mekandan, konutun arkasında konumlanan terasa ve bahçeye doğrudan bir geçiş bulunmakta ve, mutfak, banyo ile yatak odalarına ulaşılmaktadır. Ayrıca giriş cephesinde bulunan odaya, hem konutun ana giriş mekanından hem de açıldığı ara mekandan ulaşılabilir. Konutun mekansal kurgusunda, ıslak hacimlerin bir arada düşünülmüş olması ilgi çekicidir. Mutfak, banyo ve wc konutun bir köşesinde toplanmıştır. Mutfaktan da arka bahçeye/terasa bağlantı mevcuttur. Bu özellik, genel olarak cadde üzerinde konumlanmış bu konutlara, kendisine ait bahçe özelinde bir mahremiyet kazandırmıştır. (Şekil 4.47-48)

Şekil 4.48. TipB4 konut planı, kesiti ve görünüşü (Sümerbank Kayseri Arşivi)

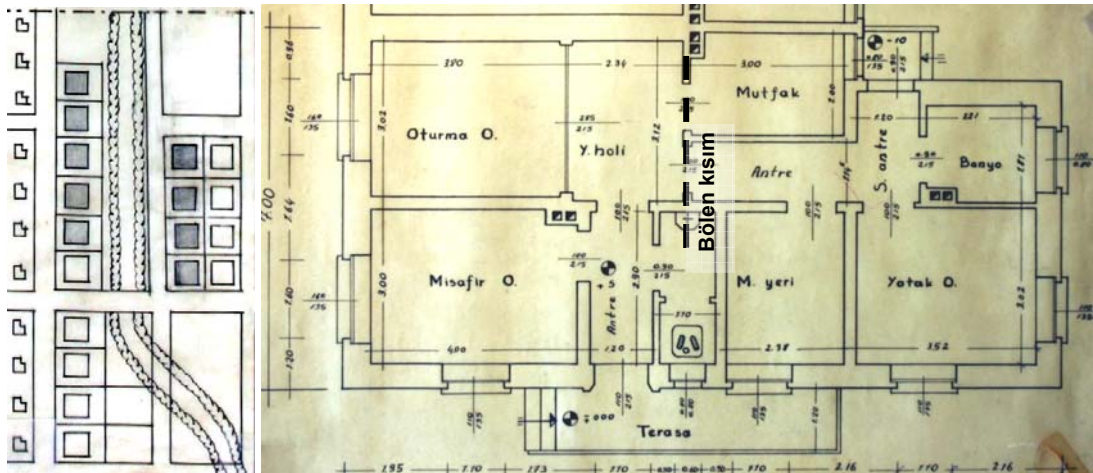

Şekil 4.49. TipB5 konutu

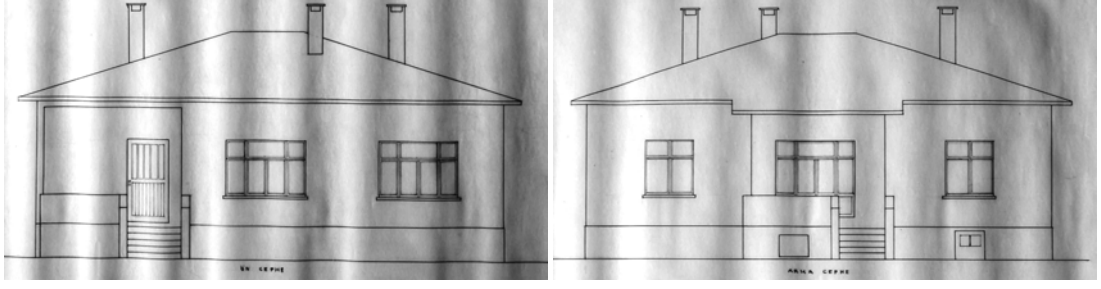
TipB5:

İşçi Yapı Kooperatifi tarafından 1960 yılında, Yeni Mahalle’de 24 adet olarak yaptırılmıştır. Teker katlı ve bahçeli düzende ikiz evler şeklindeki 95m²’lik konutlar, yığma sistemle inşa edilmiştir. (Şekil 4.49) Konutun girişinde bulunan karşılama mekanı diğerlerine göre daha küçüktür. Bu mekan, birbirine karşılıklı konumlandırılmış wc ve misafir odasına ile ikinci bir karşılama mekanına açılmaktadır. Bu hacim, mutfak, oturma odası ve yatak odalarına giden koridoru, konutun girişi ile bağlamaktadır. Ayrıca, bu mekan ile oturma odası arası, istendiği zaman –katlanarak toplanan camlı- bir kapı ile iki ayrı kullanım mekanına dönüşebilmektedir.

Konut sahiplerinden bir kısmı, ödedikleri krediye maddi destek sağlamak amacıyla, kullanmaya başladıkları ilk yıllarda, yatak odalarına giden koridordaki kapı ile konutu ikiye bölmüş ve bu kısmı kiraya vermişlerdir. Bu bölünmede girişteki oda, wc, mutfak ve oturma odası (bölünerek yatak odası olarak kullanılmış) bir aile, yatak odaları ve banyo diğer aile tarafından kullanılmıştır. Ayrılan kısma banyonun önündeki koridordan ikinci bir giriş sağlanmıştır. İki konutu ayıran kapının olduğu kısım ise mutfak olarak düzenlenmiştir. Konutların bazılarında yapılan bir başka değişiklik ise, girişteki misafir odası ile oturma odası arasındaki duvarın kaldırılarak birleştirilmesidir. Ayrıca, küçük yatak odası merdiven kovası olarak düzenlenerek, üstüne bir kat eklenen uygulamalar da bulunmaktadır. (Şekil 4.50)

Şekil 4.50. TipB5 Konut ve Yerleşim planı (Sümerbank Kayseri Arşivi)

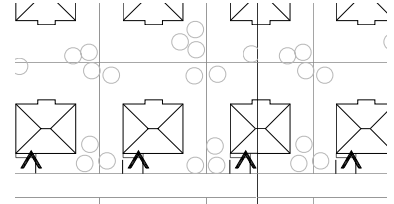
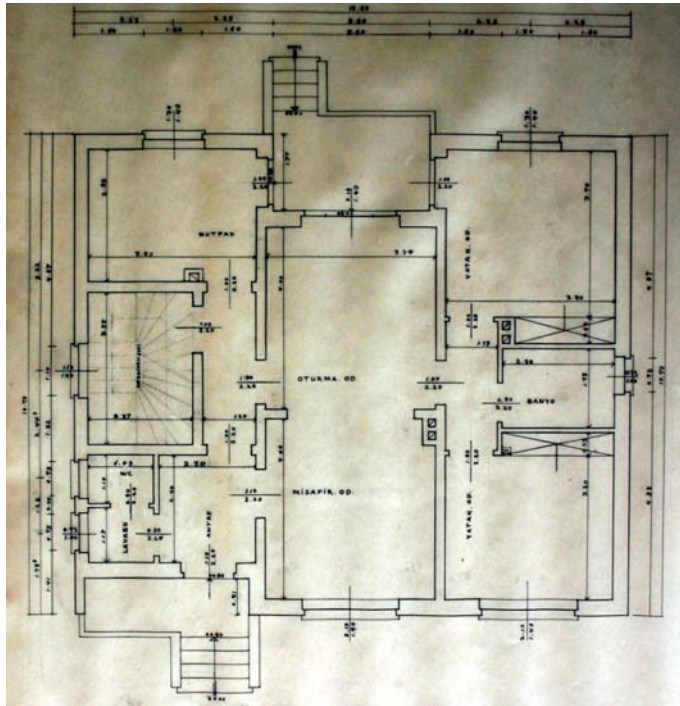

Şekil 4.51. TipB6 Konut Cepheleri (Sünerbank Kayseri Arşivi)

TipB6:

Memurlar Yapı Kooperatifi tarafından 1957 yılında yaptırılmıştır. (Şekil. 4.53) Bahçeli düzende, her biri 130 m²'lik müstakil olarak tek katlı 25 evden oluşmaktadır. Betonarme taşıyıcılı konutların giriş kısmı, basamaklar ile yükseltilmiştir. Konuta ait arka bahçeye açılan ikinci bir giriş de bulunmaktadır. Yapının arka bahçesine hizmet veren bu giriş, mutfağın yanındaki odaya açılmaktadır.

Planlama aşamasında, konut sahibi olacıklara, tek ya da iki katlı olarak edinebilme ya da sonradan ikinci katı ekleyebilme imkanı sunmak için, mutfağın bulunduğu hacim, gerektiğinde üst kata çıkan merdiven holüne dönüşecek biçimde düşünülmüştür. Ancak, bilinen ikinci bir kat ilavesi mevcut değildir. Yaşama mekanı, konutun girişi ve arka bahçesi arasında uzunlamasına konumlandırılmış ve istenildiği zaman, katlanır düzeneekli kapılar ile iki ayrı hacme dönüşecek biçimde tasarlanmıştır. Mekan doğu-batı doğrultusunda yerleştirildiğinden, gün boyu doğrudan güneş alabilmektedir. Yatak odaları ve banyonun bulunduğu bölüme ise yaşama mekanının içinden geçilerek ulaşılmaktadır. (Şekil. 4.51-52)

Şekil 4.52. TipB6 Konutu, Planı ve Yerleşim Şeması (Sünerbank Kayseri Arşivi)

Sümerbank
Kayseri Pamuklu Sanayi Müessesesi
Memurlar Yapı Kooperatifi
Sayı: 8

7/2/1957

Öz: Bina İnşaat Ruhsatı Hk.

Belediye Reisliği
Yüksek Makamına

K a y s e r i

Hazineye ait olup 6188 sayılı Kanun hükümlerine istinaden tarafınızdan kooperatifimize tahsis edilen 62I Ada 548 sayılı persel üzerine Kooperatifimizce ilk parti olarak iki tip üzerinden 25 adet tek katlı ev yaptırılması kararlaştırılmıştır.

Evlerin hangi parseller üzerine yaptırılacağını gösterir vaziyet planı ile ev planları ekli olarak takdim kılınmıştır.

Yüksek malumları bulunduğu veçhile aynı arsa üzerine ,8.4.1955 tarih ve 5/2I sayılı ruhsatınıza istinaden 16 ev yaptırılması kararlaştırılmış ise de arsa işinin halledilmemesi dolayısıyla, o zaman inşaata başlanamamış, ruhsat teskeresinin müddeti, 16.4.1956 tarih ve 5/232 sayılı müsaadenizle, bir sene daha temdit edilmiştir. Ev tipleri bu kerre değiştirilmiş olduğundan, mezkûr ruhsatnamenin iptali ile yeniden takdim kılınan planlara göre 4 adet 4 odalı ve 2I adet 3 odalı ev yaptırılmak üzere gerekli ruhsat belgesinin ifasını, evvelce 8.4.1955 tarih ve 61678 sayılı makbuzla yatırılmış bulunan harç tutarı (300.48) Liranın, tahakkuk ederek borçtan mahsubunu müsaadeleriniz arz ederiz.

Derin Saygılarımızla
İdare Heyeti

Eki:

Handwritten signature and date: 7.11.57

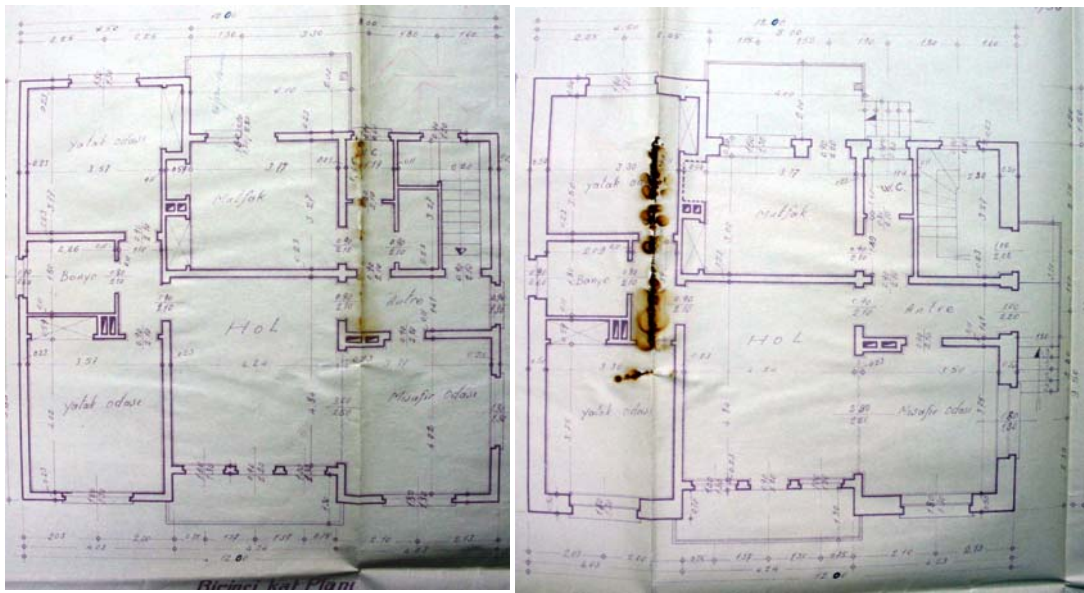
Şekil 4.53. Sümerbank Kayseri Pamuklu Müessesesi Memurlar Yapı Kooperatifi'nce yaptırılan TipB6 konutunun imarı için Belediye'ye verilen dilekçe (Kocasinan Belediyesi Arşivi)

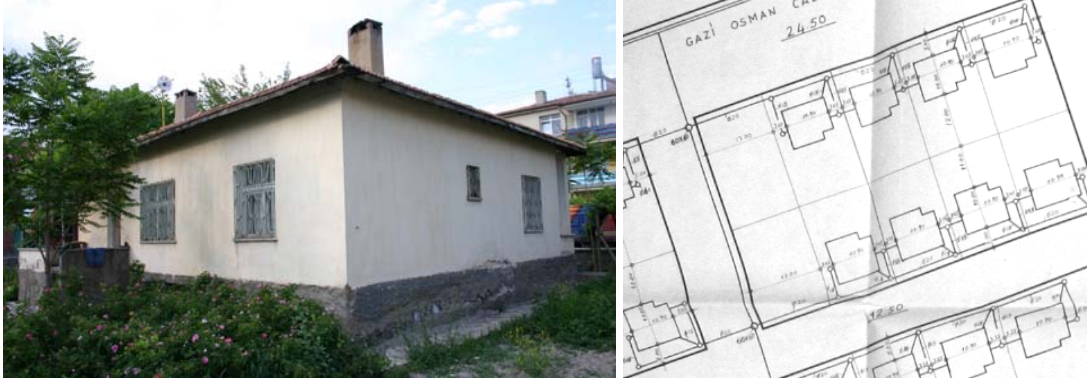
Şekil 4.54. TipB7 Konutu ve Yerleşim Şeması

TipB7:

Memurlar Yapı Kooperatifi tarafından, 1954 yılında Gazi Osman semtinde yaptırılmıştır. Bahçeli düzende, müstakil olarak konumlandırılmış ikişer katlı ve her katta 120m²'lik tek daireden oluşan 28 adet binadan oluşmaktadır. Betonarme-yığma karma sistemde inşa edilmiştir. Konutların girişi, yan yana konumlandırılmış iki ayrı kapıdan sağlanmaktadır. Yapının girişindeki bahçe, arkasında bulunana oranla daha küçük tutulmuş ve bu sayede, binanın arka cephesinde oldukça geniş bahçeler elde edilmiştir. Giriş kısmından, mutfak ve wc'nin bulunduğu ikinci bir ara mekan ile odalara ulaşılmaktadır. Bu ara mekan ve girişin yanındaki oda katlanır bir kapı ile istenildiğinde birbirinden ayrılabilir. Bu kısım bina cephesinde geriye çekilerek, hem cepheye hareket kazandırılmış hem de her iki katta da, konutların önündeki yola yönelen balkonlar elde edilmiştir. Günlük yaşamın yaşama mekanı olarak tasarlanan bu hacimden, yatak odaları ve banyonun bulunduğu bölüme geçilmektedir. Bu geçişi sağlayan açıklık, doğrusal olarak konutun giriş kısmını karşılamaktadır. Dolayısıyla, oturma odasındaki mekansal bütünlük parçalanmamaktadır. Konutların arka cephelerine ve dolayısıyla bahçelerine bakan mutfaklarında ise, bu bahçeye yönelmiş balkonlar mevcuttur. Alt katın mutfak balkonu bahçeye açılmaktadır. (Şekil 4.54-55)

Şekil 4.55. TipB7 Konutu alt ve üst kat planı (Kocasinan Belediyesi Arşivi)

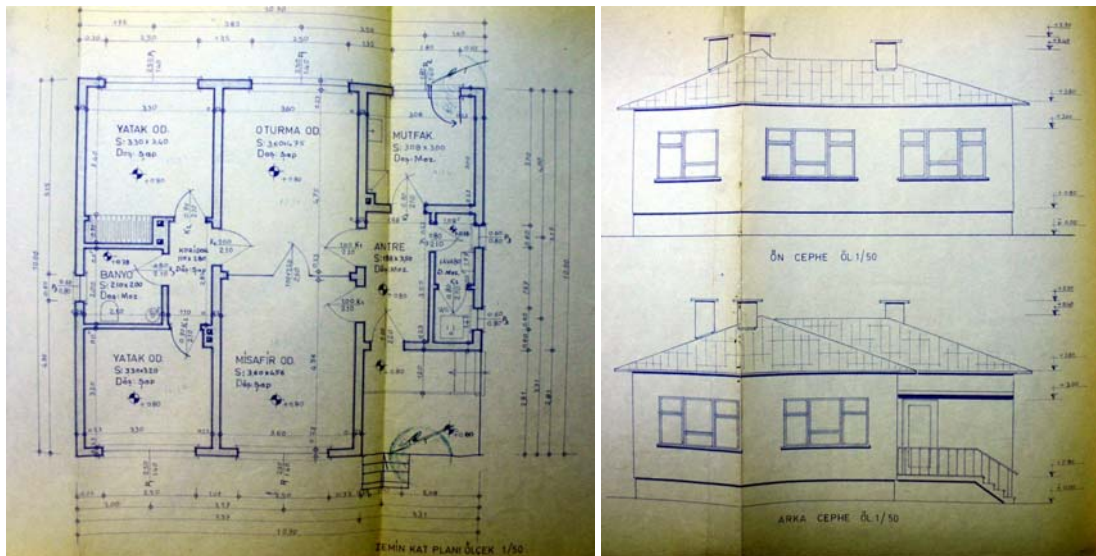

Şekil 4.56. TipB8 konutu ve Vaziyet planı

TipB8:

Memurlar Yapı Kooperatifi tarafından, 1969 yılında 37'si Gazi Osman semtinde, 8'i Yeni Mahalle'de yaptırılmıştır. Bahçeli düzende, müstakil olarak inşa edilmiş 4'er odalı ve her biri 90 m²'lik tek katlı konutlardan oluşmaktadır. Konutların giriş kısımlarındaki bahçeler, arkasında bulunanlara oranla oldukça küçüktür. Konutun giriş kısmı basamaklar ile yükseltilmiş ve depo olarak kullanılan kısmi bir bodrum kat elde edilmiştir. Ayrıca, konutların girişi teras olarak da kullanılmaktadır. Konutların mutfağından arka bahçeye açılan ikinci bir girişte bulunmaktadır.

Doğu-batı doğrultusunda yerleştirildiğinden yaşama mekanı gün boyu doğrudan güneş alabilmektedir. Bu hacim, katlanabilir camlı kapılar ile istenildiğinde iki ayrı kullanım mekanına dönüştürülebilmektedir. Bazı geniş aileler, mekanı bu biçimde bölerek, birini oturma odası, diğerini yatak odası olarak kullanmıştır. Benzerleri başka tiplerde de bulunan biçimde, yatak odaları ve banyonun olduğu kısma bu mekandan ulaşılmaktadır. Ancak, geniş oturma mekanının bölünmesi, bu geçişe bir koridor etkisi vermektedir.(Şekil 4.56-57)

Şekil 4.57. TipB8 Konutu plan ve görünüşleri (Kocasinan Belediyesi Arşivi)

4.2.2 Tayyare Fabrikası Merkezli Mekansal Gelişim (1960-1975)

Türkiye'nin ilk ağır sanayi yatırımlarından biri olan Kayseri Tayyare Fabrikası, Cumhuriyet'in ilanı sonrası başlatılan *kalkınma* hareketi kapsamında kurulmuştur. Türk havacılık sektörünü kurmak ve geliştirmek için, 1924 yılı başından itibaren yabancı ülke ve kuruluşlarla görüşmeler yapılmıştır. Bunun bir sonucu olarak, 25 Mayıs 1925'de Alman *Junkers* firması ile bir anlaşma yapılmış ve Türk Uçak ve Motor Anonim Şirketi (TOMTAŞ) kurulmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda, Kayseri'de bir uçak fabrikası, Eskişehir'de ise bir onarım tesisi kurulması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda, Alman *Junkers* firması tarafından inşa edilen ve ilk yıllarında işletilen Kayseri Tayyare Fabrikası 6 Ekim 1926 yılında hizmete girmiştir. (Şekil.4.58)

Aynı zamanda Türkiye'deki çelik taşıyıcılı ve geniş açıklık geçen ilk uygulamalardan biri olan Fabrika, Almanya'da tasarlanmıştır. (Şekil 4.58-59) Hem inşasında hem de işletmesinde kullanılacak malzeme Almanya'dan ithal edilmiştir. Hamburg limanından deniz yolu ile İskenderun'a getirilen malzeme, buradan demir yolu ile Ulukışla'ya, oradan da kara yolu ile Kayseri'ye taşınmıştır. Hangarların inşası için getirilen çelik malzeme, Almanya'dan gelen ekip denetiminde monte edilmiştir. Fabrika ile birlikte çalışacak işçilerin konaklayacakları bir yatakhane ve Alman mühendislerin kalacağı tek katlı ve müstakil düzende konutlar yapılmıştır. İlk yıllarında, büyük bir çoğunluğu Almanya'dan gelen 120 kişiye yakın işçinin çalıştığı bilinmektedir. İnşasının ardından işletmesini de üstlenen *Junkers* şirketi, 1928'de maddi sebeplerle işletmeyi kapatma kararı almıştır. Fabrika, 1930 yılında *Türk Tayyare Cemiyeti* ve *Milli Müdafaa Vekaleti* tarafından, mevcut uçakların bakım ve onarımı için yeniden işletmeye açılmıştır. 1932 yılında Amerikan *Curtiss Aeroplane and Motor Company* ile yapılan anlaşma sonucunda ise uçak üretimine tekrar başlanmıştır. (Belirgen, 2003) Bu tarihten itibaren Türk havacılık sektörü ve savunma sanayi için çeşitli üretim ve onarım faaliyetlerinde bulunan tesis, günümüzde (Kayseri) 2. Hava İkmal ve Bakım Merkezi olarak hizmet vermektedir.

Şekil 4.58. Tayyare Fabrikası Hangarları ve içi

Şekil 4.59. Tayyare Fabrikası Hangarları çelik taşıyıcı sistem detayları

Diğer taraftan kent merkezinin güneyine kurulan Tayyare Fabrikası bünyesinde hizmete girdiği ilk yıllarda açılan Çıraklık Okulu ile hem kentin hem de ülkenin ihtiyacı olan çok sayıda teknik eleman yetiştirilmiştir. 1930 sonrasında devletin askeri amaçla, tesisi işletmeye başlamasına rağmen bu okulun eğitim hizmeti sürdürülmüştür. Hem fabrikada çalışan işçiler hem de civarında yaşayan ailelerin çocukları bu okulda eğitim görmüşlerdir. Ancak, askeri yapılanma kapsamında eklenen sosyal ve kültürel tesisler, genel olarak halkın kullanımına kapatılmıştır. Yine de Cumhuriyet kutlamaları gibi *askeri gazino*'da düzenlenen etkinliklere ya da yaz akşamları düzenlenen film gösterilerine kentten de katılım olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla tesisin ülkeye ve kentte kattığı değer, sosyal ve mekansal olmaktan çok ekonomiyi ve savuma sanayisini geliştirmekle sınırlı kalmıştır. Her ne kadar kent merkezine, Sümerbank Bez Fabrikası'na göre daha yakın bir mesafe de konumlanmış olmasına rağmen tesisin mekansal kurgusunun, kentteki gelişmeye çok fazla etki yaptığı söylenemez.

Şekil 4.60. 2. Hava İkmal ve Bakım Merkezi (Tayyare Fabrikası) ve Esenyurt (Google Earth)

Tablo 4.6. Tayyare Fabrikası Çevresindeki Konutlar

	Yapım Yılı	Konumlanma Özellikleri	Kat Sayıları	Oda Sayıları*	m2 olarak büyüklükleri	Taşıyıcı sistemleri	Çatı Biçimi
TipC1	1960lar	Tek/Bahçeli	2	4	100	Betonarme	Kırma
TipC1a	1960lar	Tek/Bahçeli	1	4	110	Betonarme	Teras

(*) Oda sayılarına, mutfak, banyo ve wc dahil değildir.

Tayyare Fabrikası ile birlikte üretilen lojman konutların sayısı oldukça azdır. (Tablo 4.6) Özellikle yabancı mühendislerin kullanımı için, tesisle birlikte yapılan bu konutlar, 1930 yılı sonrası askeri amaçlı yeni yapılanma kapsamında, üst düzey subaylar ve fabrikada çalışan sivil mühendisler tarafından kullanılmıştır. Bu lojmanların bir kısmı hala kullanılmaktadır. Uçak yapılan hangarların arkasında, eski kent merkezi ile Hisarcık arasındaki yol üzerinde, karşılıklı ve tek katlı olarak, müstakil bahçeler içinde inşa edilmiş lojmanlar, Kayseri’de elektrik-su-kanalizasyon ve merkezi ısıtma gibi sistemlerin ilk olarak kullanıldığı bilinen konutlardır. (Şekil 4.60)

Sümerbank Yerleşkesi çevresinde fabrikada çalışanlarca kurulan konut kooperatiflerin etkisiyle, 1960’lar ortalarından itibaren Hava İkmal’de (Tayyare Fabrikası) çalışan ya da emekliye ayrılanlarca, tesisin bulunduğu bölgede benzer konut yerleşimi yapılanması oluşmuştur. (Şekil 4.60) Hem askeri bir tesis olması, hem de fabrikada üretilen ya da onarıma gelen uçakların uçuş güvenliği için çevresinde imar planları kapsamında alınan önlemler, bölgedeki bu yapılanmanın oldukça sınırlı kalmasına sebep olmuştur. (Şekil 4.61) Diğer taraftan bölgedeki konutlar, kurulan kooperatifler tarafından aynı anda üretilmemiş, arsa ve tip mimari proje satılarak, mal sahibinin maddi imkanlarına bağlı olarak teker teker inşa edilmiştir. (Tablo 4.7)

Şekil 4.60. Esenyurt semtinde üretilen konutların yerleşim şeması**Tablo 4.7.** Tayyare Fabrikası Çevresindeki Konutların Oda Sayıları ve Büyüklükleri

	Salon	Yatak Odası	Oda	Mutfak	Banyo	WC	Giriş	Ek Hol	m2 brüt/kullanım
TipC1	18.0	10.50	14.0	8.0	2.80	1.25	3.20	14.50	75/100
TipC1a	18.0	10.50	14.0	8.0	2.80	1.25	7.00	18.0	80/110

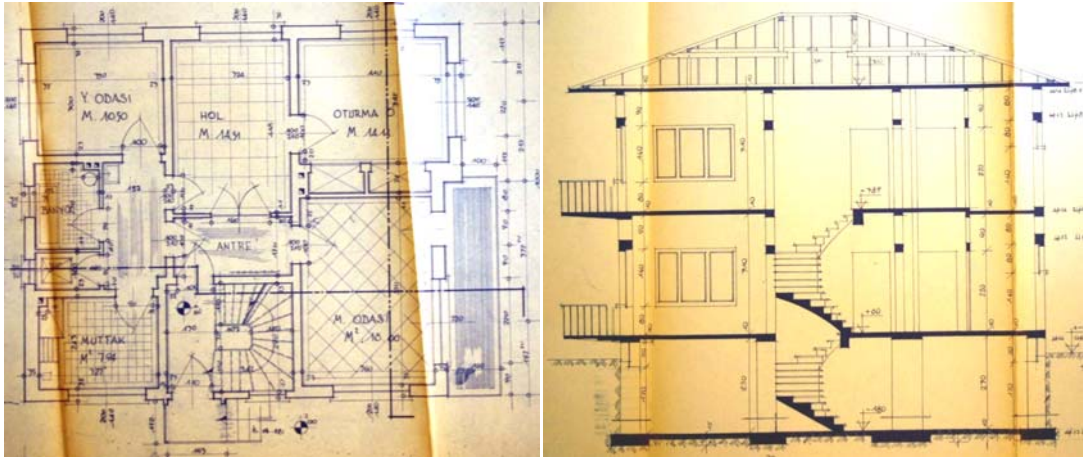

Şekil 4.62. Tip C1a konutu

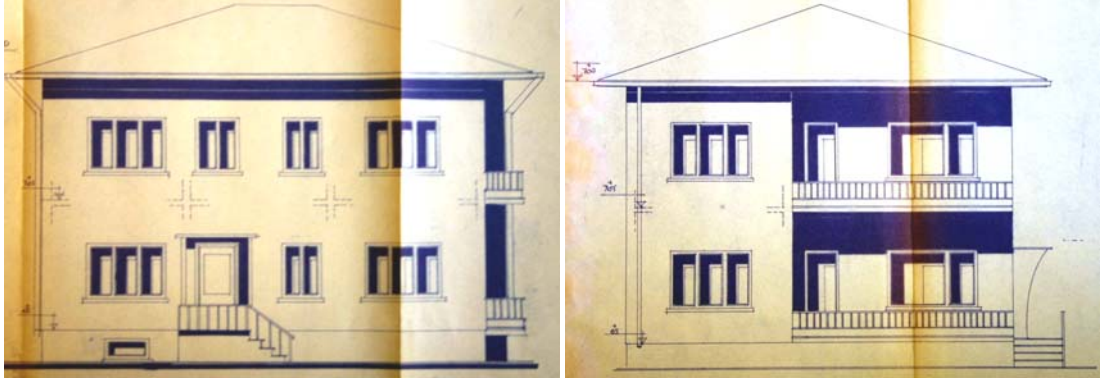
TipC1/C1a:

Tayyare Fabrikası Yardımlaşma Evleri Yapı Kooperatifi tarafından 1960'lı yılların ortasından itibaren yaptırılmıştır. Kooperatif üyeleri, belirli bir kaynaktan kredi kullanmak yerine, kendi imkanları ile inşaat masraflarını karşılamışlardır. İnşaat masrafları ve süreci kullanıcı tarafından yönlendirildiği için, plan tipinin iki katlı ve tek katlı kullanımları mevcuttur. (Şekil 4.65) Her iki uygulamada bahçeli düzende müstakil olarak, betonarme teknikle inşa edilmiştir. Dışarıdan ulaşılan ve genelde yakacak deposu olarak kullanılan bir bodrum katları mevcuttur. Ayrıca, girişleri, önlerinde bulunan yol yerine birbirlerine dönük olarak planlanmıştır.

İki katlı uygulamalarda, aynı bina girişini paylaşan, her katta tek daireden oluşmuş bir kullanım mevcuttur. Üst kata iki kollu sahanlıksız-döner merdivenle ulaşılmaktadır. Dört oda ve ek bir holden oluşan TipC1 konutu 100m² büyüklüğe sahiptir. Konutun giriş mekanı ve bu ek hol camlı ve çift kapılı açılım ile birbirinden ayrılmaktadır. Giriş mekanının bir tarafından mutfak, banyo, wc ve bir yatak odasından oluşan bir bölüme, diğer tarafında ise oturma odasına (salon) ulaşılmaktadır. Yatak odası ve misafir oturma odası olarak ayrılan hacimlere ise, girişten ulaşılan holden bağlanılmaktadır. (Şekil 4.62-63-64)

Şekil 4.63. TipC1(TipC1a) konutu plan ve kesiti (Kayseri Melikgazi Belediyesi Arşivi)

Şekil 4.64. TipC1a konutu giriş ve ön cephesi (Kayseri Melikgazi Belediyesi Arşivi)

Genel olarak, hol olarak tasarlanmış mekan, günlük yaşamın geçtiği ortak kullanıma hizmet etmektedir. İçinden ulaşılan oda ise yatak odası olarak kullanılmıştır. Islak hacimler ile yatak odalarının bir bölümde toplanması ilgi çekicidir. Ayrıca, bu hacimlerin bulunduğu koridor üzerinde, açıkta bir lavobo bulunmaktadır. Diğer taraftan salondan ulaşılan balkon/teras binanın girişine bakmaktadır. 110 m2 büyüklüğündeki tek katlı TipC1a tipi konutlarda ise, giriş kısmı ve holün birleştirilmiş olması ve merdiven kovanı için ayrılmış kısmın giriş mekanı olarak kullanılması dışında bir farklılık yoktur.

Kayseri Belediyesi						No 51961		Lira Kr.	
Vergi ve Resimlerine Ait Mukbuzdur									
Seri	Mükellefin ve alacakların ismi	Mül. D. S. No.	Mahallesi	Varidatı Nev'i	Yılı	Lira	K.	Lira	Kr.
P	Pempe			KH-969		500			
A	57 Yirmidokuz								
S									
K									
Yalnız						Lira			
30/12/1969									
Kayseri									

Nurihas mahallesi Ülkü Sokak Nu.17 deki inşaatımın hitam bulmuş olduğundan nitelik belgesinin verilmesi için ilgililere emir ve havalesini saygılarımla arz ederim. 30/12/1969

Penpe Öz Yirmidokuz

Adres
Nurihas Mahallesi
Ülkü Sokak.Nu.17
KAYSERİ

Emrah md
30-12-1969
Kırcı

4/3

Şekil 4.65. Esenyurt'ta yaptırılan bir evin oturma izni için Belediye'ye verilen dilekçe örneği

4.2.3 Kayseri Şeker Fabrikası Merkezli Mekansal Gelişim (1955-1970)

Kayseri Şeker Fabrikası, 26 Kasım 1954 tarihinde dönemin yerel yönetimi ve iktidarının ortak girişimleri ile Türk Ticaret Kanunu'na göre kurulmuştur. 2 Ekim 1955 günü deneme üretime başlayan tesis 6 Kasım 1955 tarihinde hizmete açılmıştır. 1992 yılına kadar devlet tarafından kurulan ve işletilen Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. tarafından işletilmiştir. Daha sonra özelleştirilmiş, hisselerin çoğunluğu Pancar Kooperatifleri Birliği'ne devredilmiştir. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin -ve dolayısıyla devletin- %10'luk hisse payı hala devam etmektedir. (Anon. Kayseri Şeker Fabrikası Basın Yayın Müdürlüğü, 2006b)

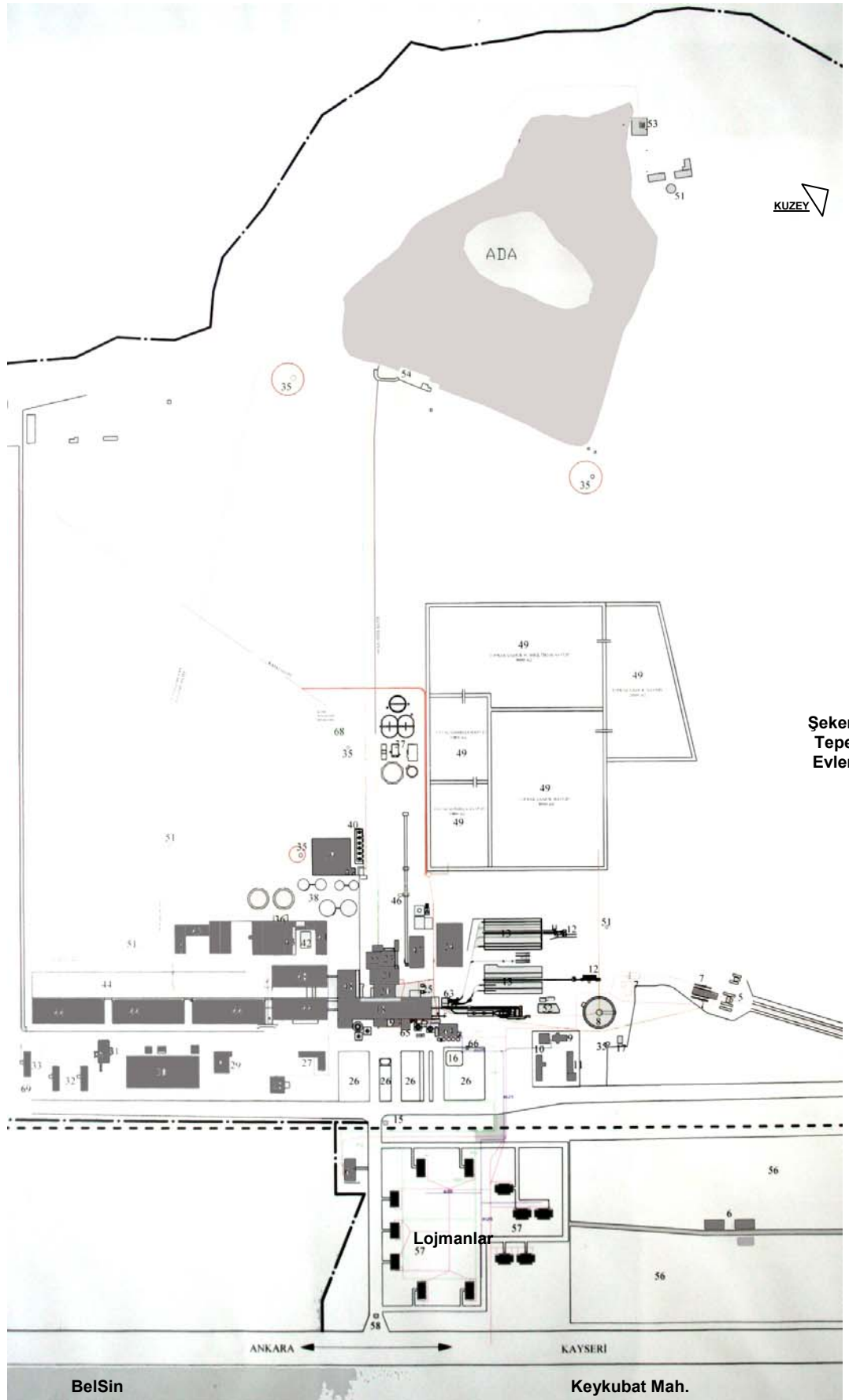
Fabrika ve lojmanları, Fransa'dan alınan teknik ve maddi yardım ile Kayseri'nin batısında, Ankara yolu üzerinde inşa edilmiştir. Fabrika ile birlikte ikişer katlı yedi adet lojman yaptırılmış, 1960 yılında tek katlı iki adet lojman daha ilave edilmiştir. (Tablo 4.8) Ancak fabrika'da çalışan iş gücünün fazlalığı ile tesisin kent merkezine yaklaşık 7km olan uzaklığı lojmanlara olan talebi artırdığı için mevcut barınma olanakları yetersiz kalmış, ve 1957 yılında çevresindeki Fabrika'ya ait araziler imara açılmıştır. Fabrika, çalışanları adına kooperatifler kurmuş başlangıçta lojman olarak kullanılmak üzere, işletmesinin arkasında kalan tepelik arazide konut üretimi gerçekleştirmiştir. (Şekil 4.66)

Şekil 4.66. Çevresiyle Kayseri Şeker Fabrikası ve Şeker Tepe Evler semti (Google Earth)

Tablo 4.8. Kayseri Şeker Fabrikası Lojmanları

	Yapım Yılı	Blok Sayısı	Kat Adeti	Her Kattaki Konut	Bloklardaki Konut Sayısı	Toplam Konut Sayısı	m2 olarak büyüklüğü	Taşıyıcı sistemi
TipD1	1955	7	2	2	4	28	95	Yığma
TipD2	1960	2	1	2	2	4	77	Yığma

Şekil 4.67. Kayseri Şeker Fabrikası ve Lojmanları Yerleşim Planı
(Kayseri Şeker Fabrikası Arşivi)

Tablo 4.9. Kayseri Şeker Fabrikası Çevresinde Kurulan Konut Kooperatifi

	Yap. Yılı	Sayısı	Konumlanma Özellikleri	Kat Adeti	Oda Sayıları*	m2 olarak büyüklüğü	Taşıyıcı sistemi	Çatı Biçimi
TipE	1960-62	71	Tek/Bahçeli	1	4		Betonarme	Kırma

(*) Oda sayılarına, mutfak, banyo ve wc dahil değildir.

Fabrika'nın yanındaki tepelik arazide, lojman olarak üretilmeye başlanan konutlar iki etapta inşa edilmiştir. (Tablo 4.9) 1958 yılında inşaatına başlanan ilk aşama konutlar, 1960 yılından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Yapılan konutlar yeterli gelmeyince, 1960 yılından sonra ise aynı kooperatif bünyesinde farklı tipte konutlar üretilmiştir. 1965 sonrasında kooperatif üyelerine mülkiyet hakkı verilmiştir. ¹ Fabrika ile birlikte üretilen lojmanlar küçük hacimlerden oluşmuş iken, daha sonra kooperatifler ile inşa edilen konutlar daha büyük mekan genişliklerine sahiptir. (Tablo 4.10) 1975 sonrasında mevcut lojmanların arkasında bulunan tarım bölgesi yeniden düzenlenerek, çalışanlar için yeni lojmanlar ilave edilmiştir. Aynı yıllarda, fabrikanın yanındaki tepelik arazi de aralarında fabrikada çalışanların da olduğu yeni bir konut kooperatif daha kurulmuştur.

Şeker Fabrikası'nın oluşumunda, Sümerbank Bez Fabrikası'nın planlama yaklaşımının örnek alındığı söylenebilir. Tesis, Sümerbank yapılanması gibi çevresini hem mekansal hem de sosyal olarak yönlendirmiştir. Fabrika arazisi çevresinde kurulan benzer kooperatif yapılanması ile kentin batısında yeni konut yerleşimleri ortaya çıkmıştır. Örneğin, 1980'lerin ortalarında Fabrika'nın güneyinde -Ankara yolu karşısında- Kayseri Büyükşehir Belediyesi tarafından Bel-Sin toplu konutları inşa edilmiştir. Şeker Tepe Evler başta olmak üzere, Keykubat Mahallesi, Bel-Sin, Ziya Gökalp Mahallesi gibi konut yerleşimlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. (Şekil 4.67)

Ayrıca, 1955 sonrasında Fabrika tarafından kurulan Şeker İlk Okulu ve 1976 yılında tesis karşısında yeni oluşan Keykubat Mahallesi'nde yaptırılan Şeker Lisesi ile başta kendi çalışanlarının aileleri olmak üzere bölgede oturanların eğitime katkı sağlanmıştır. Diğer taraftan, fabrika arazisi içinde oluşturulan gölet ve çevresindeki sosyal tesisler ile bölgede yaşayanlara kültürel etkinlikler sunulmuştur.

Tablo 4.10. Şeker Fabrikası Lojmanları ve Çevresindeki Konutların Oda Sayıları ve Büyüklükleri

	Salon	Yatak Odası	Oda	Mutfak	Banyo	WC	Giriş	Ek Hol	m2 brüt/kullanım
TipD1	13	14+14	4.25	7	4.8	1.4	3.4	13	95/75
TipD2	15	13	-	9.2	3.5	2.3	8	-	77/51
TipE	18	14+14	14	13	4.2	3.4	5.4	-	120/90

¹ Ergüven (2006), Şeker Fabrikası'nda çalıştığı yıllarda, Şeker Tepe Evler olarak bilinen semtte Fabrika yönetimi tarafından kurulan kooperatif aracılığıyla yaptırılan konutlardan birini, lojman olarak kullandığını söylemiştir. Lojman kullanımı için aylık ücretinden, kira olarak bir kesinti yapıldığını, daha sonra yaptığı bu ödeme sonucu kendine, kullandığı konutun mülkiyetini devralma hakkı tanındığını belirtmiştir. Konutun arsa ve inşa bedeli için kalan kısmı ise kredilendirilerek kooperatife ödendiğini vurgulamıştır. (Ek.F)

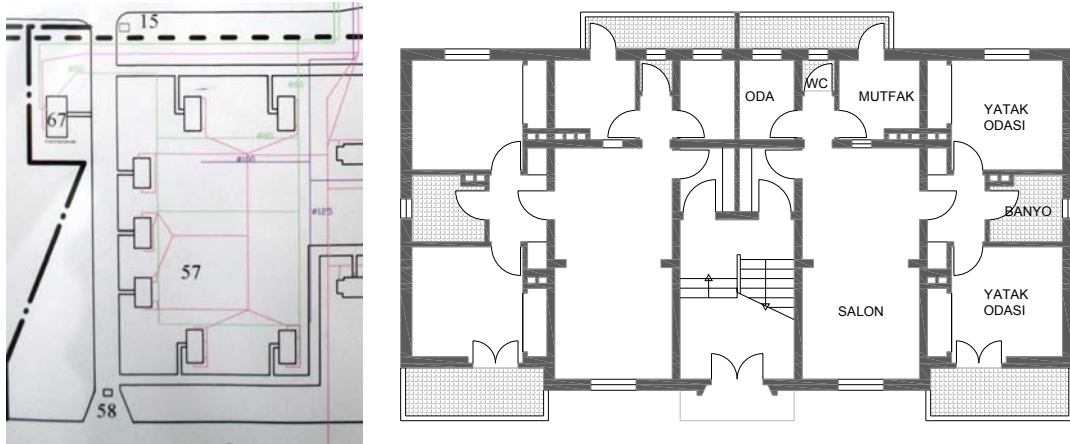

Şekil 4.68. TipD1 Şeker Fabrikası Lojmanı

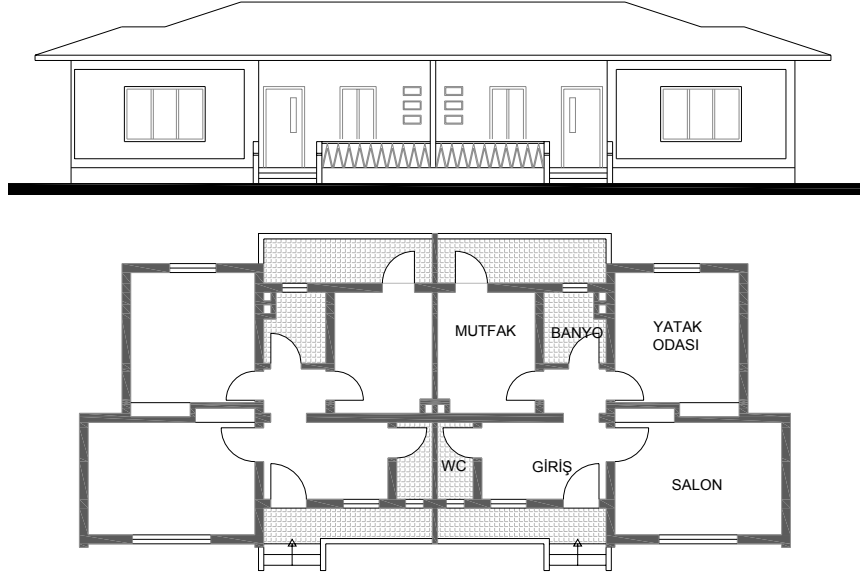
TipD1 Şeker Fabrikası Lojmanları:

1955 yılında fabrika ile birlikte, inşa edilmişlerdir. Tesisi kent merkezi ile bağlayan ana girişin hemen sağında kalan bu kısımda toplam yedi konut bloğu inşa edilmiştir. İkişer katlı bloklarda ise, her katta 95m²'lik iki konut bulunmaktadır. (Şekil 4.68) Bloklar, birbirleri ile “u” oluşturacak bir biçimde konumlandırılmıştır. Aralarında kalan alan ise ortak kullanıma ayrılmıştır. Tüm blokların ana girişleri ise batıya yönlendirilmiştir. Her bloğa kendine ayrılmış bir ara yoldan ulaşılmaktadır. Böylece konut bloklarının ön kısmında, bina sakinleri için geniş bahçeler ve ortak kullanım alanları elde edilmiştir.

Konutların girişinden, ikinci bir karşılama mekanına (hole) ulaşılmaktadır. Yaşama mekanından katlanır camlı kapılarla ayrılabilen bu hacim, yatak odalarına kısmı ile mutfak, wc ve hizmetli odası olarak düşünülen bir odanın bulunduğu bölümü birbirine bağlamaktadır. İki yatak odasının arasında banyo yer almaktadır. Ayrıca, yapıldığı yıllarda soba ile ısıtılması düşünülen konut için (girişe bakan) balkonlu yatak odası ile salon arasında bir hacim ayrılmıştır. Konutlar, işletmeden sağlanan merkezi ısıtma sistemine bağlandıktan sonra bu hacim, depo amaçlı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Diğer taraftan, mutfakın karşısında düşünülen hizmetli odası genelde mutfakın bir parçası olarak hizmet vermektedir. Bu iki hacim arasında ise wc yer almaktadır. Ayrıca, mutfaklardan çıkılan ve blokların arasındaki ortak alana yönelmiş balkonlar mevcuttur. (Şekil.4.69)

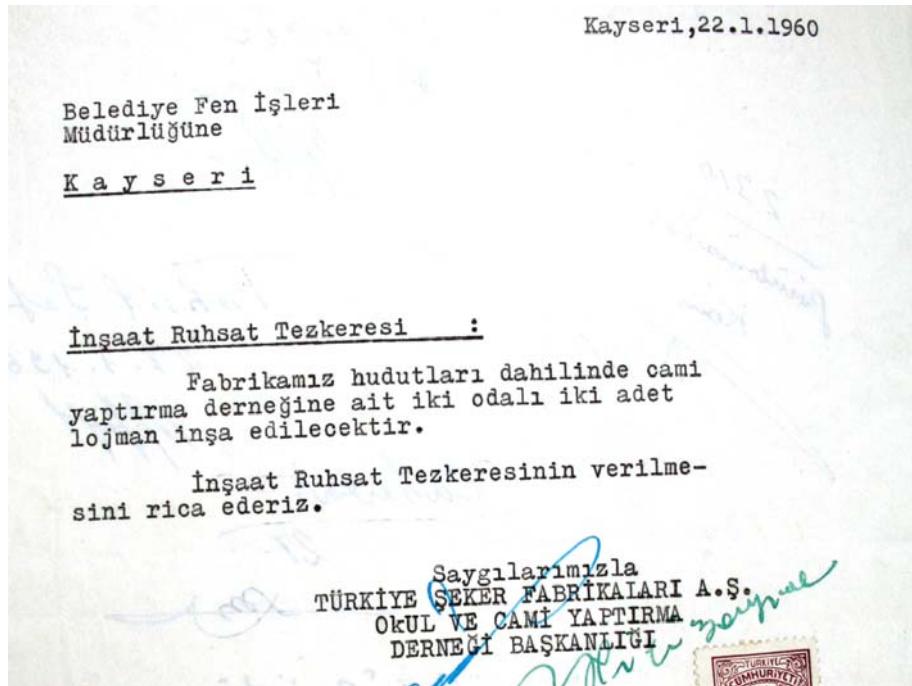
Şekil 4.69. TipD1 Konutu Yerleşim Şeması ve Konutu Planı

Şekil 4.70. TipD2 Konutu Planı ve Görünüşü

TipD2

1960 yılında, fabrika arazisi içinde, Şeker Tepe Evler arasında bulunan Şeker Camii'nin yanına iki blok olarak yaptırılmıştır. (Şekil 4.70-71) Bahçe içindeki tek katlı bloklar, yan yana konumlanmış ve aynı cephe üzerinden ama farklı girişlerle ulaşılan iki konuttan oluşmaktadır. İki odalı konutlar 77m2 büyüklüğündedir. Bahçeye açılan giriş mekanından, salona ve mutfak, banyo ve yatak odasının bulunduğu bölüme ulaşilmektedir. Girişin hemen yanında wc bulunmaktadır. Banyo, yatak odası ve mutfak arasında konumlandırılmıştır. Ayrıca, mutfak kısmından açılan bir teras mevcuttur. (Şekil 4.70)

Şekil 4.71. TipD2 Konutunun inşası için Belediye'ye verilen dilekçe (Kocasinan Bel. Arşivi)

Şekil 4.72. TipE Konutu

TipE Şeker Tepe Evler:

Kayseri Şeker Fabrikası Yapı Kooperatifi tarafından, iki aşamada yaptırılmıştır. İlk aşama 1960, ikinci aşama ise 1962 yılında tamamlanarak kullanıma sunulmuştur. Izgara bir planlama düzeninde yaklaşık her sırada karşılıklı sekizer yapıdan 16 konut olmak üzere, yan yana üç ada üzerine toplam 71 adet konuttan oluşmaktadır. Yan yana gelen konutlar, birbirlerine göre kaydırılarak konumlandırılmıştır. (Şekil 4.72-73) Fabrika'nın arkasında yer alan Keykubat tepesi üzerine kurulduğu için bölge Şeker Tepe Evler olarak anılmaktadır.) Konutların bu tepe üzerine yapımı, fabrikanın kurulduğu dönemde planlanmıştır. Fabrika ile birlikte Keykubat Tepesi eteklerinde bir camii ve ilkokul yapılmıştır. Ardından kooperatif kurularak yapılan konutlar, önce lojman olarak çalışanların kullanımına verilmiştir. Lojman kirası olarak da alınan ücretler kooperatifin inşa giderlerini karşılamak üzere kullanılmıştır. 1967 yılından sonra ise, bu konutları lojman olarak kullananlara, oturdukları konutları edinme hakkı verilmiştir.

Her biri yaklaşık 800m² büyüklüğündeki bahçeler içinde, tek katlı olarak planlanmıştır. Eğimli arazide yapılmış olmalarından dolayı, her binanın altında, ön cephesinden kullanılan, yarısı toprağa gömülü depo amaçlı mekanlar ortaya çıkmıştır. Depo kısmı ile konut olarak kullanılan kat döner bir merdiven ile dışardan birbirine bağlanmaktadır. Bu bağlantı üzerinde, konutun mutfağına ve salona doğrudan açılan oldukça geniş bir teras bulunmaktadır. Konutlar, girişte bir misafir odası wc ve mutfak ile salondan bağlanan iki yatak odasından oluşmaktadır. Bu hol, oturma odası olarak kullanılmıştır. Banyo, yatak odalarının arasında konumlandırılmıştır. Girişteki oda, bir çok konutta daha sonra salon ile birleştirilerek, "L" şeklinde daha geniş bir mekan elde edilmiştir.

Şekil 4.73. Şeker Tepe Evler ve Yerleşim Şeması

4.3 Sanayi Yerleşkelerinin Mekansal ve Toplumsal Değişime Etkileri

Kayseri’de, Cumhuriyet’in ilk yıllarında kurulan Sümerbank Bez Fabrikası ve Tayyare Fabrikası ile 1955 yılında hizmete açılan Şeker Fabrikası’nın, kentin mekansal ve toplumsal kimliğine etkilerini birbiri ile ilişkili iki ana başlıkta değerlendirmek, kentin modernleşme sürecindeki gelişmeleri ve yaşanan değişimi kavramayı sağlayacaktır. Bu kapsamda öncelikle, biçimsel olarak *yenilikler* taşıyan bu işletmelerin, inşa edildikleri dönemlerde yarattığı mekansal *farklılık*, özellikle çevrelerinde üretilen konutlar üzerinden incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Konutun mekansal kurgusundaki üretim, bireyin davranışını, sosyal ilişkilerini, dolayısıyla da kimliğini etkilediği için bu inceleme ve karşılıklı değerlendirme önemsenmektedir. Ayrıca, erken Cumhuriyet dönemine ait ekonomik şartlar, inşa yöntemleri ve kentsel doku dikkate alındığında, bu konutların ve işletmelere ait yapıların kurulumunda yarattıkları *yeniliği* açıklamak için de bu inceleme gerekli görülmüştür.

Mekansal ortamın irdelenmesi, toplumsal yapıdaki değişimin değerlendirmesi için bir ön bilgi sunacaktır. Konutların kullanımında karşılaşılan *yenilikler* kadar, işletmelerde sunulan kültürel etkinlikler ve sosyal ortamlar da, bireylerin kimliğinde ve toplumun yapısında değişime yol açmıştır. Sümerbank Bez Fabrikası ve Tayyare Fabrikası, hizmete açıldıkları 1930’lu yılların başından itibaren, çalışanlarına ve de kentlilere eğitimden eğlenceye bir çok hizmet sunmuşlardır. Tayyare Fabrikası’nın hizmete açıldıktan kısa bir süre, işletme ve güvenlik sorunlarından dolayı sonra askeri bir tesise dönüştürülmesi, burada sunulan etkinliklerin, kendi çalışanları, kentteki üst düzey yöneticiler ve varlıklı ailelerden oluşan belirli bir grup tarafından izlenmesine yol açmıştır. Ancak, Sümerbank Bez Fabrikası ve 1955 sonrası Kayseri Şeker Fabrikası, barındırdığı spor kulüpleri ve sinema, yüzme havuzu, düşün gibi toplantılar için kullanılabilen kapalı-açık mekanları ile hem çalışanlarına hem de kentliye hizmet sunmuştur. Bu kapsamda, hem işletmelerce sunulan etkinlikler ve sosyal ortamın kentin toplumsal yapısına etkisini, hem de lojman konutları ve işletmelerdeki mekanların günlük yaşamda yol açtığı değişimi incelemek için, çalışanlar ve o dönemde bu etkinliklerden haberdar olan kişiler ile *detaylı sözlü görüşmeler* yapılmıştır. (Tablo 4.11)

Ayrıca bu işletmelerin, kuruldukları dönemde yarattıkları iş olanakları ile Kayseri’yi bir çekim merkezi haline getirmeleri dikkate alındığında, kentin dışardan göç almasına ve nüfusunun artmasına yol açtığı açıktır. Ancak kentin kalabalıklaşması bir anlamda, kentin *geleneksel* toplumsal yapısının, *yabancıların* katılımıyla çözülmesidir. Kent dışından çalışmaya gelenlerle yaratılan *kozmpolit* ortamın değerlendirilmesinde, yazılı basın, detaylı sözlü görüşmeler ve döneme ait görsel malzemelerden yararlanılmıştır. Detaylı sözlü görüşmeler, kişilerin işletmelerde sunulan eğitim, spor ve kültürel etkinlikler gibi sosyal ortamlar ile lojmanlar ve kooperatif konutlarda mekan kullanımında karşılaşılan *yenilik* ve *değişim* üzerinde odaklanmıştır. İncelenen yazılı basın ve elde edilen görsel malzeme ise yaşanan değişimi ve durumu betimlemede yardımcı olmuştur.

Tablo 4.11. Detaylı sözlü görüşme yapılan kişiler ve görüşmelerin içeriği

	D. Yılı	D. Yeri	Mesleği	Yapılan Sözlü Görüşmenin İçeriği
İhsan Doğan	1917	Kayseri	Emekli Memur	Sümerbank Bez Fabrikası Lojmanları Kooperatif Konutlar (Yeni Mah.)
Rahmi Ayalp	1927	Kayseri, Bağpınar	Emekli İşçi	Sümerbank Bez Fabrikası Lojmanları Kooperatif Konutlar (Yeni Mah.)
Fatma Tolon	1924	Kayseri	Emekli İşçi	Sümerbank Bez Fabrikası Lojmanları Kooperatif Konutlar (Yeni Mah.) Geleneksel konutlar ve kent düzeni
Muammer Tipi	1940	Kayseri, (Yeni M.)	Emekli Memur, Futbol Oyuncusu	Sümerbank Bez Fabrikası Lojmanları Kooperatif Konutlar (Yeni Mah.) Sümer Spor Kulübü
Ömer Ergüven	1936	Kayseri	Mühendis	Şeker Fabrikası Lojmanları
Mahmut Sabah	1938	Kayseri	Gazeteci	Geleneksel konutlar ve kent düzeni Mekansal ve toplumsal değişim
Tuncer Erten	1941	Kayseri	Emekli Öğretmen	Geleneksel konutlar ve kent dokusu Tayyare Fabrikası lojmanları Mekansal ve toplumsal değişim
Nevzat Türkten		Kayseri	Avukat	Geleneksel konutlar ve kent düzeni Mekansal ve toplumsal değişim
Mehmet Kasap	1956	Kayseri, Mimarsinan	Mimar	Yerel yönetimin planlama yaklaşımları Mekansal ve toplumsal değişim
Şadan Akaydın	1929	Kayseri	Mimar	Geleneksel konutlar ve kent dokusu Yerel yönetimin planlama yaklaşımları Mekansal ve toplumsal değişim

Detaylı görüşmeler ve görsel malzemeler üzerinden elde edilen veriler, döneme ve durumlara ait *betimsel açıklamalar* ve *içerik analizleri* ile çalışmaya katkı sağlamıştır. Bu okumalar aracılığı ile kentte devlet tarafından kurulan Sümerbank Bez Fabrikası, Tayyare Fabrikası ve Şeker Fabrikası merkezli konut üretiminin ve sosyal ortamların, kentin mekansal ve toplumsal yapısındaki değişime katkıları değerlendirilmiştir.

4.3.1 Mekansal Değişim

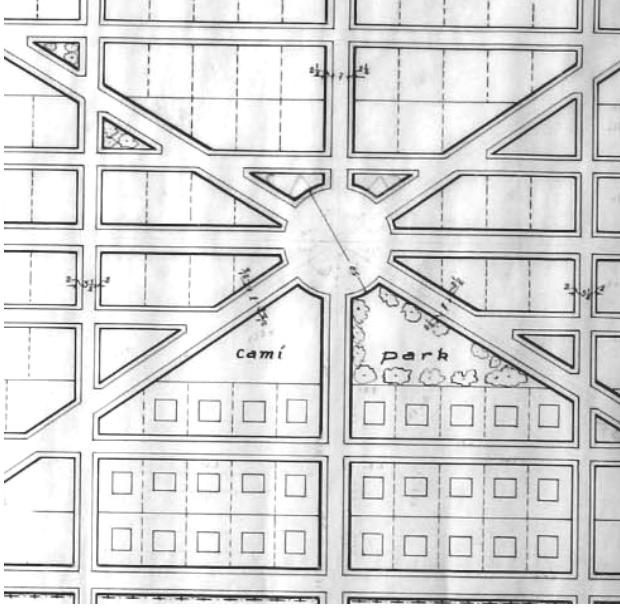
Kayseri, günümüzde ızgara planlı gelişen bir sanayi kenti olarak bilinmektedir. Ancak 20. yüzyıl başlarında Kayseri kent merkezi dar, kıvrımlı ve çıkmaz sokaklardan oluşmuş organik bir dokudan oluşmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan Tayyare Fabrikası (1926) ve Sümerbank Bez Fabrikası ile lojmanları (1935) ise, düzgün geometrilerden oluşmuş yapıları ve yerleşim şemaları, mevcut dokuya karşı bir tezatlık yaratmıştır. Yine de 1930'lu yıllarda, kentte bu işletmeler ve devlet tarafından yaptırılan okul, hastane gibi hizmet yapıları dışında, mimari bir üretim ya da şehircilik düzenlemesi olmamıştır. Kentteki yeniden yapılanma çalışmaları, 1940'lı yıllarda başlamıştır. Kentin Cumhuriyet sonrası ilk planlama çalışması 1945 tarihinde Prof. Oelsner ve Aru tarafından yapılmıştır. 1945 imar planı düzenlemesi ile dönemin *çağdaş* yaklaşımlarına bağlı olarak, eski kent merkezi çevresinde geniş ve düzgün caddelerden oluşan *ızgara planlı* bir gelişme ön görülmüştür.

Şekil 4.74. Daha sonra Hastane Cad. ismini alan İstasyon Cad. ve Devlet Hastanesi, 1930 (Anon, 2006a)

Ancak Sümerbank ve Tayyare Fabrikaları yerleşkelerinin, mevcut doku çevresinde önerilen yeni yerleşimlerin oluşumunu ve planlama yaklaşımını etkilediği söylenebilir. Özellikle Sümerbank Bez Fabrikası'nın, Tren İstasyonu'nun (1927) hemen ardına kurulması, öncelikle eski merkez ile *yeni* arasındaki etkileşimi artırıcı bir etki yapmıştır. Bu değerlendirmenin en belirgin mekansal okuması, dönemin geleneğine bağlı olarak eski merkez ile İstasyon arasında açılan *ana* caddeye paralel olarak Kayseri'de Sümerbank Yerleşkesi'ne doğru ikinci ve daha güçlü *doğrusal* bir bağlantının açılmış olmasıdır. Valilik, Halkevi ya da okullar gibi yeni hizmet binalarının bir çoğu da bu *yeni* aks üzerinde kurulmuştur. Hatta bu caddenin ismi, zaman içinde -her ne kadar sonunda bir *gar* olmasa da- *İstasyon Caddesi* olarak değiştirilmiştir. Tren İstasyonu'na giden cadde ise, üzerinde bulunan Devlet Hastanesi'nden dolayı *Hastane Caddesi* olarak anılmıştır. (Şekil 4.74)

1950 sonrasında kentin yerel yönetimde görev alan mimar Şadan Akaydın'a (2003) göre, özellikle Sümerbank Bez Fabrikası'na duyulan ilgi iki ana başlıkta toplanabilir: Öncelikle lojmanları, basit mekansal kurguları ve *geleneksel* olana karşı daha kolay teknikler ile kısa sürede yapılıyor olmasından dolayı ilgi çekmiştir. Daha da önemlisi, işletmenin planlı yerleşim şeması, organik gelişen *geleneksel* yerleşime göre büyük bir yenilik olarak algılanmıştır. Bu bakışla, Yerleşke'nin planlama yaklaşımının, kentin *ızgara planlı* gelişimine etkisi olduğu söylenebilir. 1935 yılında inşa edilen Sümerbank Lojmanları ve 1950 sonrası çevresinde konut kooperatifleri ile kurulan Yeni Mahalle yerleşimi, ızgara planlı bir *bahçeşehir* düzenlemesi olarak dikkat çekmiştir. Yerleşim, Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan *bahçeli* yerleşimlerin bir örneğidir. Geniş ve düzgün caddeler arasında bahçeli konutlardan oluşan yerleşim yaklaşımı, geleneksel dokuya karşı bir *yenilik* olarak algılanmıştır. (Şekil 4.75-76)

Şekil 4.75. Izgara planlı gelişen Yeni Mahalle ve ışınsal meydan düzenlemesi

Şekil 4.76. 1940 sonlarında Kent Merkezi (İmamoğlu,2006)

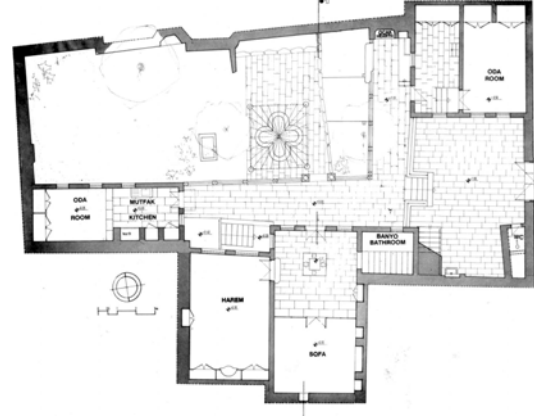
Sümerbank lojmanları ve çevresinde kooperatifler ile ortaya çıkan, bahçe içinde müstakil konutları çevreleyen birbirine paralel -ve dik- sokaklardan kurulan yerleşim şeması, dar, kıvrımlı ve çoğu zaman çıkmaz sokaklardan oluşan *geleneksel* dokuya karşı daha kolay tariflenebilir ve ulaşılabilir bir düzen sunmuştur. Yüzyıl başında Kayseri'yi İmamoğlu (2006), “yoğun kent dokusu içinde doğal ve gösterişsiz bir yapım sürecinin sonucu, avlu veya bahçe etrafında asimetrik olarak büyüyen/gelişen içe dönük” yapılardan oluşmuş bir kent olarak tariflemektedir. (Şekil 4.76-77) Müslüman ve Gayrimüslim ailelerin birbirine benzeyen bu tip “küçük evlerde” yaşadığını belirtmektedir.

Şekil 4.77. Geleneksel Kayseri evleri doku örneği
(Kayseri Koruma Kurulu Arşivinden derlenmiştir)

Şekil 4.78. Orta sofalı bir plan örneği, İmamoğlu Evi, 19.yy. sonu (İmamoğlu, 2006)

Şekil 4.79. Avlulu bir plan örneği,

Bezircioğlu Evi, 19.yy başı (İmamoğlu, 2006)

19. yüzyıl sivil mimari mirasın önemli birer parçası sayılan bu evler, merkezi bir planlama anlayışı ile biçimlenmiştir. Çakıroğlu'na (1952) göre geleneksel Kayseri evleri, ortada “yalnız girildiğinde ışık alan 7-7.5m yükseklikte ve 4-5m genişlikte” *sofa* adı verilen bir giriş ile her iki yanında bulunan *tokana*(mutfak) ve *harem*(oturma odası) olarak üç ana hacminden oluşmuştur. Genellikle odalara sofanın içinden geçilerek ulaşılmaktadır. Aynı zamanda sofa, odalar arasındaki bu bağlayıcı işlevinin yanı sıra, günlük yaşamın içinde geçtiği mekandır. Evler, daha sonra bu üç hacme “ilaveler yapılarak genişletilmiştir.”

Eklenen odalar, sofa veya avlu etrafında konumlandırılmıştır. Odalara, genellikle bu ortak mekandan geçilerek ulaşılmaktadır. (Şekil 4.77-78-79) İmamoğlu (2006), genelde *geleneksel* Kayseri evlerinin “en önemli mekanı” olarak sayılan ve *sofa* -ya da hayat(avlu)- adı verilen bu büyük/ortak mekanın “bir yanında harem odası(oturma ve yatak odası) diğer yanında tokana(mutfak)” bulunduğunu belirtmektedir.

Kasap (2004) ise, “bir avlu veya küçük bir bahçe etrafında asimetrik olarak gelişen sofa-tokana-harem üçlüsünden oluşan, içe dönük” bu “mütevazi” evlerin 20. yüzyılın başlarına kadar kullanıldığını belirtmektedir: Dönemin *geleneksel* Kayseri evlerini, “kendiliğinden, doğal olarak gelişen planları ve eğri, dar sokaklar boyunca sıralanmış” kütleleriyle “alçakgönüllü yapılar” olarak nitelermektedir. Yığma taşlardan inşa edilmiş *geleneksel* konutlar karşısında lojmanlar, öncelikle yerleşim şemaları, mekan kurguları ve düzgün geometrik yapıları ile bir *farklılık* yaratmıştır.² Bunun yanı sıra lojmanlar özellikle sıhhi tesisat, ısıtma ve elektrik kullanımı gibi konfor olanakları ile ilgi uyandırmıştır.

² Kendi oturdukları evi, diğerlerine göre daha ‘modern’ olarak betimleyen Erten (2007), Tayyare Fabrikası lojmanlarını şöyle anlatmıştır: “Aslında evimiz, o mahallenin en modern eviydi. Babam devlet memuru, annem de çağdaş Cumhuriyet kadını olduğu için, evimizin içi de ona göre düzenlenmişti. Ama bütün bunlara rağmen, odaların biçimi, mobilyalar ve konfor koşulları, lojmanlarda daha iyi idi. Tek katlı lojmanlar bitişik nizamda yapılmıştı ve arkalarında bahçeleri vardı. İki-üç ahşap basamakla ahşap bir verandaya çıkılır sonra eve girilirdi. Koridorun solunda yatak odaları, sağında misafir odası vardı. Koridorun sonunda ise banyo, tuvalet ve mutfak vardı. Mutfaktan bahçeye inilirdi. Soğuk ve sıcak su tesisatı ile birlikte kalorifer de vardı. Mobilyalar ve diğer tefrişat, bizim evlerimizden daha konforluydu. Evlerin çatıları da vardı.” (Ek.H)

Tablo 4.12. Kayseri’de Kamu İşletmeleri çevresinde üretilen konutlar

	Tip	Yapım Yılı	Sayısı	Kat Adeti	Yerleşim Şekli	Taşıyıcısı	Oda Sayısı	m2
Lojmanlar	A1	1935	7	2	Blok/Bahçeli	Karma	5	153
	A1a	1935	1	2	Blok/Bahçeli	Karma	7	252
	A2	1935	16	2	Blok/Bahçeli	Karma	3	97
	A3	1935	64	2+B	Blok/Bahçeli	Karma	2	67
	A4	1942	96	2+B	Blok/Bahçeli	Yığma	2	62
Sümerbank	A5	1935	1	2	Tek	Betonarme	64(Koşu)+8	2650
	B1	1948	33	1	Tek/Bahçeli	Yığma	3	80
	B1a	1952+		1	Tek/Bahçeli	Yığma	4	90
	B2	1949	16	1	Tek/Bahçeli	Yığma	2	65
	B2a	1955+		1	Tek/Bahçeli	Yığma	3	84
	B3	1951	72	1	Tek/Bahçeli	Yığma	4	100
	B4	1953	59	1	Tek/Bahçeli	Yığma	3	80
	B5	1960	24	1	İkiz/Bahçeli	Yığma	4	95
	B6	1957	25	1+B	Tek/Bahçeli	Karma	5	130
	B7	1954	28	2	Tek/Bahçeli	Karma	4	120
Ty.F	C1	1960lar	45	2	Tek/Bahçeli	Betonarme	4	75
	C1a	1960lar		1	Tek/Bahçeli	Betonarme	4	80
Şeker F.	D1	1955	28	2	Blok/Bahçeli	Yığma	4	95
	D2	1960	4	1	Blok/Bahçeli	Yığma	2	77
	E	1960-62	71	1+B	Tek/Bahçeli	Betonarme	4	120

Dönemin çağdaş inşa teknikleri ile üretilen lojman konutların mekansal kurguları kendi aralarında benzerlikler taşımaktadır. (Tablo 4.12) Tip A4 dışında betonarme-iskelet sistemle inşa edilen bu konutlar, *geleneksel* konutlara göre daha basit geometrik şemalardan oluşmuş bir düzene sahiptir. İkişer katlı olarak inşa edilmiş lojmanlar, kentteki apartmanların ilk örneklerindendir. Konutların yerleşim ilkeleri dikkate alındığında, *geleneksel* yaklaşımın ötesinde bir komşuluk ilişkisi sunduğu okunabilir. İkişer katlı lojmanların, her katında birden fazla dairenin bulunması ya da yan yana getirilerek oluşturulmuş blok düzenleri, farklı evlerde yaşayanları, konut dışında bir araya getirerek yeni sosyal ilişkiler üretilmesini sağlamaktadır.

Üretiminde kullanılan malzemeye bağlı olarak, *geleneksel* konutlara oranla bakımı daha kolay ve düzgün geometrilere sahip hacimlerden oluşan lojmanların, kullanım kolaylığı ilgi uyandırmıştır. Sümerbank ve Tayyare Fabrikası lojmanlarının, *geleneksel* konutlardaki ortama göre daha düzgün yüzeylere (döşeme, duvar...) ve geniş hacimlere sahip olması, pencere ya da kapı gibi açıklıkların ısı konforu açısından daha sağlıklı çözümlerle üretilmesi, bu evlerde yaşamaya olan arzuyu artırmıştır. Lojmanları oluşturan hacimlerin işlevsel ve biçimsel *farklılığı*, kullanıcılara *yeni* mekansal deneyimler sunmuştur. (Tablo 4.13)

Tablo 4.13. Detaylı sözlü görüşme yapılan kişilerin konut betimlemeleri

(*)		Lojmanlar	Kooperatif Konutlar	Geleneksel Konut / Doku	
Kullanıcılar	SBK	İ. Doğan	Farklı	Yuva	Eski
			Yeni	“Aşırı bağıllık ve sahiplenme”	
		R. Ayalp	Farklı	Yeni	
			Yeni (karyola, koltuk gibi mobilyalarla tanışma)	Geniş (lojmanlara göre)	
			Konforlu	Huzurlu	
	F. Tolon	Farklı	Konforlu	Yaşam şartları ağır	
		Konforlu (Isınma, Elektrik-su-kanalizasyon)	Geniş (lojmanlara göre)	Bakımı zor	
	ŞF	M. Tipi		İşlevsel	Kısıtlı imkanlar
				Huzurlu	
				Yuva	
			Daha geniş	Farklı (olumsuz)	
			İşlevsel	Az sosyal	
Kentliler, Ziyaretçiler	SBK	Ö. Ergüven	Yeniye, yeniliğe açık		
			Yuva		
			“Aşırı bağıllık ve sahiplenme”		
	SBK	M. Sabah	İşlevsel		
			Örnek (bahçe düzeni, mekansal kurgusu)		
			Aşırı memnuniyet, Kullanılan döneme özlem		
	TF, SBK, ŞF	T. Erten	Sıcak	Batılı	Sıkışık
			Samimi	Bahçeli	İç içe
			Modern	Huzurlu	
	SBK	TF, SBK, ŞF	N. Türkten	“Rüya gibi”	Farklı
Modern				Özenilen (Yeni Mah. ya da Şeker Tepe Evler’de yaşamayı “çok” istemiş)	Yaşam şartları ağır
Konforlu					Bakımı zor
SBK, ŞF		M. Kasap	“Çatılı”		İç içe
					İçi bezemeli, dışı sade
SBK		Ş. Akaydın		Geniş (kendi konutuna göre)	Avlulu
				Bahçeli (büyük bahçeli, tıpkı “bağ evleri” gibi)	Yaşam şartları ağır
			Modern	Bakımı zor	
SBK	M. Kasap			İç içe	
				İçi bezemeli, dışı sade	
SBK	Ş. Akaydın			Eski	
				Avlulu	
				Yaşam şartları ağır	
				Bakımı zor	
SBK	Ş. Akaydın			İç içe	
				Dar sokaklı	
				İçi bezemeli, dışı sade	

(*) SBK: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası, TF: Tayyare Fabrikası, ŞF: Şeker Fabrikası, lojmanları ve çevresindeki kooperatif konutlar

Lojmanları ilk kullananlara, sandalye, masa, karyola, şifonyer gibi bazı mobilyaların *demirbaş* olarak verildiği bilinmektedir.³ Modernleşme süreci dikkate alındığında bu bir anlamda, 'modern' görünüme ve mekansal kurguya sahip konutlarda yaşayacak kullanıcılar için, *yeni* yaşama mekanlarına ve davranışlarına uygun mobilyaların sunulması olarak değerlendirilebilir. Ayrıca genellikle evlerin dışında bulunan tuvaletler ya da, kullanılan suyun dışardan taşınıyor olması gibi şartlar⁴ karşısında lojmanların konfor şartlarının dikkat çektiği söylenebilir.⁵ Kayseri'de temiz içme suyu, kanalizasyon ve merkezi ısıtma sistemlerinin ilk kez Tayyare Fabrikası ve Sümerbank Fabrikası lojmanlarında kullanıldığı bilinmektedir. *Geleneksel* evlerde yaşayanlar için oldukça önemli bir *yenilik* sayılabilecek lojmanların konfor şartları, kentin *Batılı* yaşam tarzını benimsemesini bir ölçüde etkilemiştir.⁶ Özellikle kentin iklim şartları göz önüne alındığında, evlerin merkezi sistemde ısıtılması ya da kullanma ve içme suyu ile kanalizasyon sisteminin bulunması, yaşama şartlarını oldukça kolaylaştırıcı etmenler olarak önemsenmiş ve arzulanmıştır.

Aslında, lojmanları *geleneksel* konutlardan ayıran en belirgin nitelik, konutu oluşturan hacimlerin, sofa ya da avlu gibi ortak bir hacim etrafında değil, işlev niteliklerine göre planlanmış olmasıdır. Ancak, sadece Sümerbank Bez Fabrikası TipA3 Dış Usta Lojmanı bu yaklaşımın biraz dışındadır. Her ne kadar yatak odasına, oturma odasının içinden ulaşılsa da, oturma odasının konumundan dolayı konut, sofalı bir planlama yaklaşımdan uzaktır. Konutta oturma odası, sofalı ya da avlulu planlama yaklaşımında olduğu gibi iç-dış mekan arasında bir ortak mekan oluşturmaktan öte, sadece yatak odası kısmına bir geçiş imkanı sunmaktadır. TipA3'e özgü bu planlama yaklaşımı kendine özgü bir arayış olarak değerlendirilmelidir. (Tablo 4.14-15)

³ Örneğin, yapılan görüşmelerde, Sabahat ve Rahmi Ayalp (2006), Sümerbank lojmanlarına ilk taşındıklarında, evlerde kullanmaları için demirbaş olarak dolap ve (yatak) karyola bulunduğundan bahsetmiştir. Hatta, bir oturma düzeni elde etmek için, fabrikanın ahşap atölyesinde "2 tane ağaç kestirdim, bize *sedir* yaptırdım" diye belirtmiştir. Sabahat Ayalp ise, daha sonra "*Sehpa masa, gardırop, büfe ve koltuk almıştık*" diye eklemiştir. (Ek.C) Benzer biçimde F. Tolon (2007) da, lojmanlara taşındıklarında fabrika tarafından kullanmaları için mobilya verildiğini belirtmiştir: "*İki tane somyamız (karyola/yatak) vardı, onu da fabrika vermişti, bir de battaniye vermişlerdi. Biz de evimizden, Kayseri'den evimizde ne varsa getirmiştik. Ama fabrika kanepeler, yatak verdi, onları kullandık.*" (Ek.D) 1950 sonrası aynı fabrikada çalışmaya başlayan İ. Doğan (2006) da hem lojmanlara hem de kooperatifle edindiği konuta yeni taşındıklarında yeni mobilyalar (koltuklar) aldığını belirtmiştir. (Ek.B)

⁴ Erten (2007) çocukluğunun geçtiği evi tariflerken, konfor şartlarına şöyle dikkat çekmiştir: "*Kapının hemen arkasında hela, avlunun ortasında da çağ (su gideri) vardı. Evde, şebeke suyu olmadığı için, helada ve çağın başında, ibrikle su bulundurulurdu. Tabii su da, güğümle çeşmeden getirilirdi.*" (Ek.H)

⁵ Örneğin, Sümerbank'ta çalışan bir işçi ile evlenerek lojmanlarda yaşamaya başlayan Kayseri'nin yerli ailelerinden birinin kızı olan Fatma Tolon (2007), akrabalarının evlerine ziyarete geldiklerinde, karşılaştıkları konfor şartlarından dolayı şaşındıklarından bahsetmiştir: "*Kayseri'den akrabalarımız gelirdi, evimize... Çok beğenirlerdi burayı. Çok özenen olurdu bu evlere, yaşıntıya... iç unutmam, tanıdıklar gelmişti, misafiriğe... Tuvalette gitti gelenlerin gelini. Tuvalette sallanan ip ne diye, çekince su akmış foşş diye... Kız korkmuş, çığlık çığlığa... İlk defa karşılaşıyor tabii sifonla... Eski evlerde su yok, ama bizde var... Çok özenirlerdi bu evlere...*" (Ek.D)

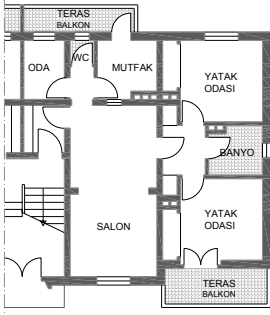
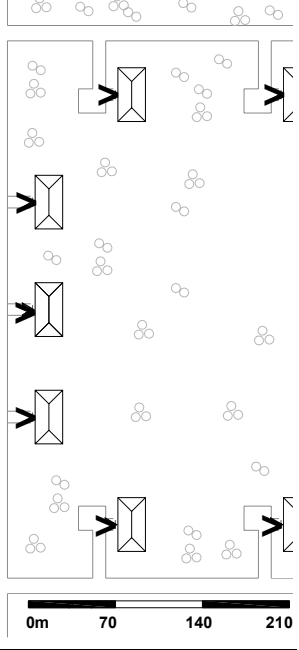
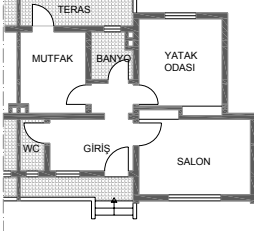
Diğer taraftan Ş. Akaydın, lojmanlarda karşılaştığı bu konfor şartlarını şöyle değerlendirmektedir: (Eski) "*evlerde su yok, tuvaletler bahçede... Yaşamak çok zor. Eve su gelmesi demek, çok özel bir şey. Ama israf değil, ihtiyaç*" (Ek.L)

⁶ Eski Kayseri milletvekili Kemal Doğan (2003), 1940'lı yıllarda Kayseri'yi şöyle anlatmaktadır: "*Kentin tek kaloriferli binası Vali Konağı. Kaloriferi yakacak bilgili bir kişi yok, Sümerbank Bez Fabrikası'ndan işbilir kaloriferci isteniyor. Sosyal yaşam yok denecek düzeyde. Ancak hemen hatırlatalım Tayyare Fabrikası ile Sümerbank Bez Fabrikası'nda imrenilecek bir yaşam var. Bu yaşam o kadar farklı ki, toplumda şöyle bir inanç hakim: Tayyare Fabrikası ile Sümerbank Bez Fabrikası'nda bırakınız üst düzey çalışanı, normal düzeyde bir işçi olsanız dahi, kentin en zengin ailelerine kızları ile evlenmek için dünür gönderebilirsiniz. Çok düşündürücü ama gerçek.*"

Tablo 4.14. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Lojmanları

Tip	Plan Şeması	Oda Sys* m2 (brüt/net)	Yerleşim Şeması
A1 7 adet		5 153 / 126 Giriş 14 Salon 19.1 Ytk. Od. 19+14.5+8.4 Oda/Hol 14.5 Mutfak 8.4 Banyo 5.1 WC 1.12	
A1a 1 adet		7 252 / 204 Giriş 14.6 Salon 45.1 Ytk. Od. 19+14.5+8.4 Oda/Hol 8.4+6.3+19 Mutfak 8.4 Banyo 5.1 WC 1.12	
A2 16 adet		3 97 / 71 Giriş 5.6 Salon 24.7 Ytk. Od. 18+9.5 Oda/Hol - Mutfak 6.45 Banyo 5.1 WC 1.08	
A3 64 adet		2 67 / 45 Giriş 2.8 Salon 20.2 Ytk. Od. 12.5 Oda/Hol - Mutfak 6 Bny/Düş 1.26 WC 1.26	
A4 96 adet		2 62 / 40 Giriş 3.7 Salon 15.4 Ytk. Od. 13.2 Oda/Hol - Mutfak 6 Bny+WC 4	

Tablo 4.15. Kayseri Şeker Fabrikası Lojmanları

Tip	Plan Şeması	Oda Sys*	m2 (brüt/net)	Yerleşim Şeması
D1 28 adet 7Blok		4	95 / 75	
		Giriş Salon Ytk. Od. Oda/Hol Mutfak Banyo WC	3.4 13 14+14 4.25+13 7 4.8 1.4	
D2 4 adet 2Blok		2	77 / 51	
		Giriş Salon Ytk. Od. Oda/Hol Mutfak Banyo WC	8 15 13 - 9.2 3.5 2.3	

(*) Oda sayılarına, mutfak, banyo ve wc dahil değildir.

Yerleşim düzenleri dikkate alındığında lojmanlar, *geleneksel* yerleşimdeki dar, eğri ve çıkmaz sokaklar ile kurulmuş yoğun doku yerine, oldukça geniş bahçeler içinde ve birbirlerine dik açılar veren bir düzen içinde konumlandırılmıştır. *Geleneksel* dokudaki gibi içlerindeki -küçük- avlulara yönelmiş sokağa/dışarıya kapalı bir biçimde değil, ortak ve büyük yeşil alanlar etrafında birbirlerine komşuluk edecek açık bir düzene sahiptir.

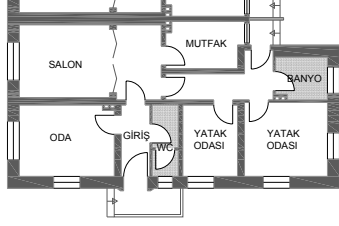
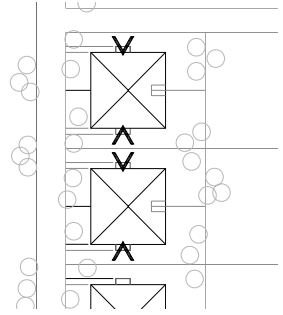
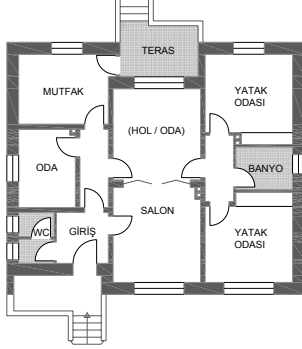
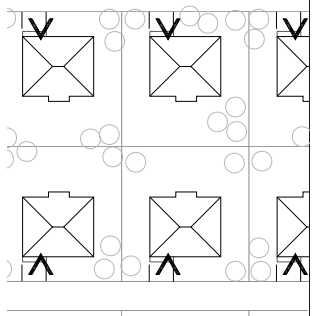
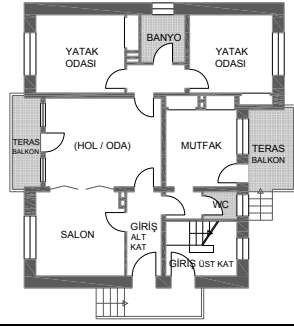
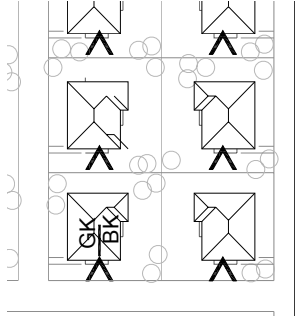
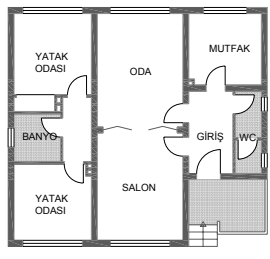
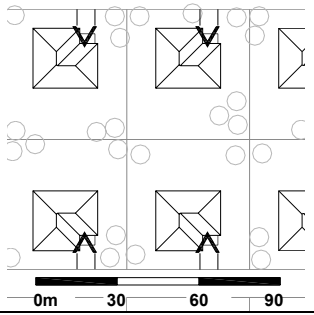
Örneğin, Sümerbank Bez Fabrikası TipA1/A1a ve TipA2 İç Vazife Evleri ile TipD1 Şeker Fabrikası Lojmanları, bir “u” düzeninde ve kendi aralarında ortak bir dış mekan oluşturacak şekilde konumlandırılmıştır. TipA3 Dış Usta ve TipA4 Dış Vazife Evleri ise, ızgara bir sistem içinde birbirini dik olarak kesen yollar üzerinde sıralanarak konumlandırılmıştır. Özellikle bahçeli ve ızgara sistemli bu yerleşim düzeni, Yeni Mahalle semtini kuran kooperatif konutların planlama yaklaşımını etkilemiştir. (Tablo 4.14-15)

1948-1970 yılları arasında kooperatifler ile fabrikanın işletme alanı ve lojmanlar çevresinde üretilen konutların yerleşim şemaları dikkate alındığında, dönemin düşük yoğunluklu yapılaşma yaklaşımının bu planlamalarında etkili olduğu görülmektedir. Geniş bahçeler içine konumlandırılan konutlar ile, kent merkezinin kuzeyinde düşük yoğunluklu bir yerleşim kurulmuştur. (Tablo 4.15) Sümerbank çevresinde üretilen bu konutlar, Kayseri’deki kentsel gelişme için oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bahçe içinde tek katlı olarak inşa edilmiş konutlar, lojmanların planlama yaklaşımları ile *geleneksel* konutların merkezi planlama yaklaşımından izler taşımaktadır. Özdeksel olarak basit geometrik biçimlerden oluşan konutların genelinde, giriş kısmının açıldığı, konuttaki hacimleri birbirine bağlayan bir “hol” düzenlemesi ilgi çekicidir. (TipB1/B1a, TipB3, TipB4, TipB5, TipB7 ve TipB8) Bu planlama

yaklaşımının, merkezi sofalı/avlılu geleneksel konut şemasından izler taşıdığı düşünülebilir. İki konut tipinde (TipB5, TipB7), hol olarak planlanmış bu ortak hacim ile oturma odası/salon, birlikte kullanılmaktadır. Mekanlar, gerektiğinde katlanabilir camlı kapılar ile birbirinden ayrılabilir. Ayrıca, bazı konut tiplerinde (TipB1/B1a, TipB3, TipB4, TipB5 ve TipB7) girişin hemen yanında konumlandırılmış, misafirlerin kullanımına ayrılmış bir yatak odası mevcuttur. Ancak, bu oda genelde oturma odası olarak hizmet vermiştir. (Tablo 4.16)

Tablo 4.16. Sümerbank çevresinde kooperatifler ile üretilen konutlar

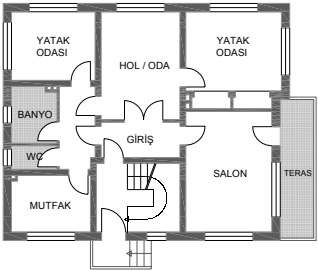
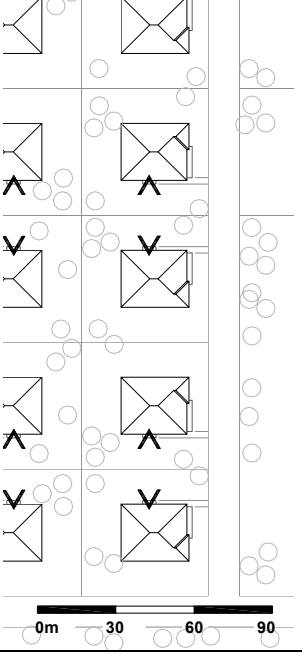
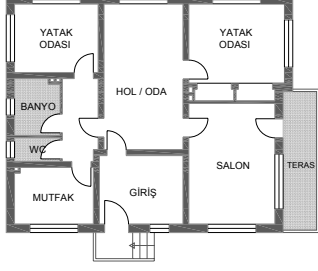
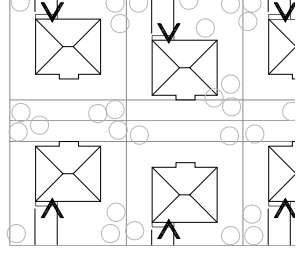
Tip	Plan Şeması	Oda Sys*	m2(brüt/net)	Yerleşim Şeması
B1 B1a 33 adet		3 (B1) 4 (B1a) Giriş Salon Ytk. Od. Oda Mutfak Banyo WC	80 / 68 90 / 76 9.4 14.4 13.4 13+8(B1a) 7 4.4 3.85	
B2 B2a 16 adet		2 (B2) 3 (B2a) Giriş Salon Ytk. Od. Oda Mutfak Banyo WC	65 / 42.4 84 / 56 5.85 13.5 11.5 13 (B2a) 8.3 5.6 3.2	
B3 72 adet		4 Giriş Salon Ytk. Od. Oda Mutfak Banyo WC	100 / 72 3.7 17 11.4+11.4 14 8 3.6 1.1	
B4 59 adet		3 Giriş Salon Ytk. Od. Oda/Hol Mutfak Banyo WC	80 / 52.5 3 13.1 11.25 10.6 6 4.5 3	

Tip	Plan Şeması	Oda Sys*	m2(brüt/net)	Yerleşim Şeması
B5 24 adet		4 Giriş Salon Ytk. Od. Oda/Hol Mutfak Banyo WC	95 / 68 3.5 11.4 10.5+7.2 12+7.3 6 4 3.2	
B6 25 adet		5 Giriş Salon Ytk. Od. Oda Mutfak Banyo WC	130 / 96 5.28 19.3 12+15 13.8+11.4 11.4 4.4 3.6	
B7 38 adet		4 Giriş Salon Ytk. Od. Oda Mutfak Banyo WC	120 / 90 5.4 20.5 14.4+14 15.2 13.8 4.2 1.3	
B8 (37+6) 43 adet		4 Giriş Salon Ytk. Od. Oda Mutfak Banyo WC	90 / 80 6.7 16.6 10.5+11.2 17.1 9 4.2 3.8	

(*) Oda sayılarına, mutfak, banyo ve wc dahil değildir.

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası çevresindeki kooperatif yapılanmasına paralel olarak 1950'lerin sonlarından itibaren, kent merkezinin çeperlerinde yeni konut yerleşimleri ortaya çıkmıştır. Şeker Fabrikası ve Tayyare Fabrikası çevresinde, benzer biçimde kooperatiflerle konut üretilmiştir. (Tablo 4.17) 1935 yılından başlayarak kent merkezi, kuzeyde Sümerbank yönünde ilerlerken, 1960 sonrası güneyde de Tayyare Fabrikası (Hava İkmal), batıda ise Şeker Fabrikası çevresinde gelişmiştir. Bu dönemde, Fevzi Çakmak, Kılıçarslan, Aydınlikevler ve Sahabiye gibi mahalleler kurulmuştur.

Tablo 4.17. Şeker Fab. ve Tayyare Fab. çevresindeki kooperatifle üretilen konutlar

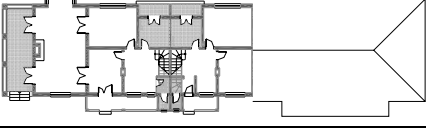
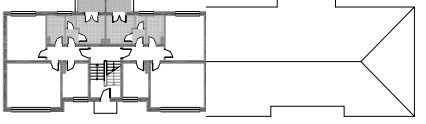
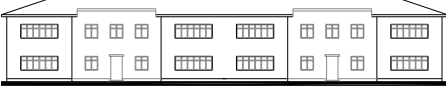
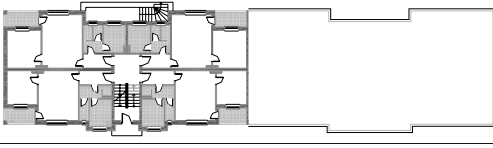
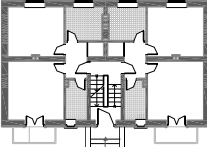
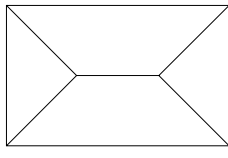
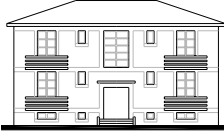
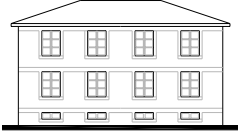
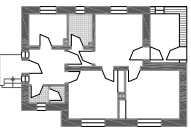
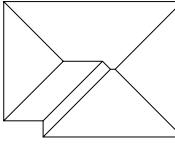
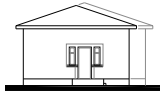
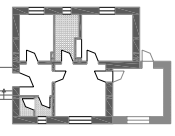
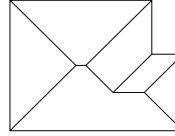
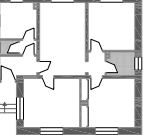
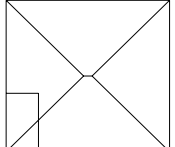
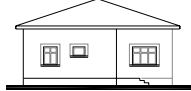
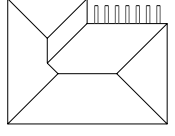
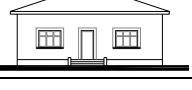
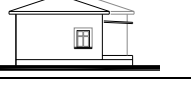
Tip	Plan Şeması	Oda Sys*	m2(brüt/net)	Yerleşim Şeması
C1 45 adet C1, C1a		4	100 / 75	
		Giriş	3.2	
		Salon	18	
		Ytk. Od.	10.5+14	
		Oda/Hol	14.5	
		Mutfak	8	
		Banyo	2.8	
		WC	1.25	
C1a		4	110 / 80	
		Giriş	7	
		Salon	18	
		Ytk. Od.	10.5+14	
		Oda/Hol	18	
		Mutfak	8	
		Banyo	2.8	
		WC	1.25	
				0m 30 60 90
E 71 adet		4	120 / 90	
		Giriş	5.4	
		Salon	18	
		Ytk. Od.	14+14	
		Oda/Hol	14	
		Mutfak	13	
		Banyo	4.2	
		WC	3.4	
	0 5.00 10.00 15.00			

(*) Oda sayılarına, mutfak, banyo ve wc dahil değildir.

1950 sonrası kentte gelişen konut yerleşimlerin planlanmasında ve üretiminde, devlet tarafından kurulmuş fabrikalara ait lojmanlar ve çevresinde kooperatifler ile üretilen konutların, yerleşim düzenlerine, mekansal kurgularına ve biçimlerine ait benzerlikler görülmektedir. Öncelikle, basit geometrilerden oluşmuş mekansal kurguları ve *sade* cephe düzenleri, yoğun bezemeler içeren *geleneksel* üretim sistemine karşı, yalınlıkları ile *farklılık* yaratmış, cephelerin sadeleşmesine yol açmıştır. (Tablo 4.18) Ancak, lojmanlar ile daha sonra kooperatifler ile üretilen konutların mekansal kurgularını ve cephe düzenlerinin etkilerini bu değerlendirmede birbirinden ayırmak gerekmektedir.

1926 ve 1935 tarihli lojmanlar, *geleneksel* üretim biçimleri dikkate alındığında, mevcudun üretimine ve biçimine karşı *yeni* bir anlayışla inşa edilmişlerdir. Mekanların hem planlama hem de cephe biçimi, basit geometrik düzenler içinde kurulmuştur. Bezemeler ile yapıya *görsel* olarak eklenen biçimsel göndermelerin etkisi ortadan kaldırılmıştır. Böylece cepheler, biçimin getirdiği yalınlık ile mekansal kurgusundaki özdeksel yapısını doğrudan yansıtır hale gelmiştir. (Tablo 4.18)

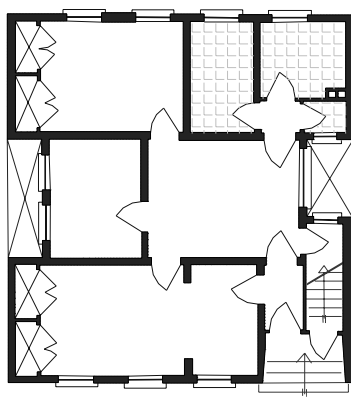
Tablo 4.18. Sanayi işletmeleri merkezli konutlar ve cephe düzenleri

	Plan Şeması	Çatı Biçimi	Cephe Düzeni
Sümerbank / Lojmanlar	A1/A1a İç Vazife Evleri		 0 5.00 10.00 15.00
	A2 İç Vazife Evleri		
	A3 Dış Usta Evleri		
	A4 Dış Vazife Evleri	 	 0 5.00 10.00 15.00
Sümerbank / Kooperatif Konutlar	B1/B1a Sümer Yapı Kooperatifi Evleri	 	
	B2/B2a Sümer Yapı Kooperatifi Evleri	 	
	B3 İşçi Yapı Kooperatifi Evleri	 	
	B4 İşçi Yapı Kooperatifi Evleri	 	

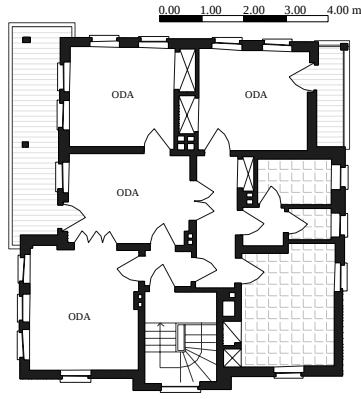
	Plan Şeması	Çatı Biçimi	Cephe Düzeni
	B5 İşçi Yapı Kooperatifi Evleri		
	B6 Memurlar Yapı Kooperatifi Evleri		
Sümerbank / Kooperatif Konutlar			
	B7 Memurlar Yapı Kooperatifi Evleri		
Sümerbank / Kooperatif Konutlar			
	B8 Memurlar Yapı Kooperatifi Evleri		
Tayyare F. / Koop.	C1/ C1a Tay. Fab. Yardımlaşma Koop. Evleri		
Şeker Fab. / Lojmanlar	D1 Şeker Fabrikası Lojmanları		
Şeker Fab. / Lojmanlar	D2 Şeker Fabrikası Lojmanları		

1948 sonrasında kooperatifler ile üretilen konutlar ise, lojmanlar ile başlayan biçimsel sadeleşmeyi sürdürmüşlerdir. Genelde tek katlı planlanan konutlar, lojmanların birlikte oluşturdukları ortak yerleşim düzeninin aksine, kendilerine özel bahçe düzenleri ile dikkat çekmiştir. Lojmanlardaki ortak kullanımın aksine, çevresinden duvarlar ile soyutlanan bahçeler, konutların kullanıcılarına açık alanda özel bir kullanım imkanı sunmuştur. *Geleneksel* dokudaki avlulu içe dönük yapılaşma dikkate alındığında, bu konutların kentte mahremiyeti ve özel kullanımı kısmen koruyan ama içinde bulunduğu ortamla daha fazla ilişki kuran bir yapılanmayı ortaya çıkardığı söylenebilir. Örneğin, 1950 sonrasında kentte üretilen konutlar, genellikle benzer anlayışta, bahçe içinde tek ya da ikişer katlı olarak inşa edilmiştir. Sanayi yerleşimleri çevresindeki kooperatif konutlar ile sunulan düşük yoğunluklu *bahçeli ev* anlayışının, Sahabiye, Fevzi Çakmak ve Kılıçarslan gibi *yeni* kurulan mahallelerin planlama sürecini etkilediği açıktır. (Şekil 4.80-81)

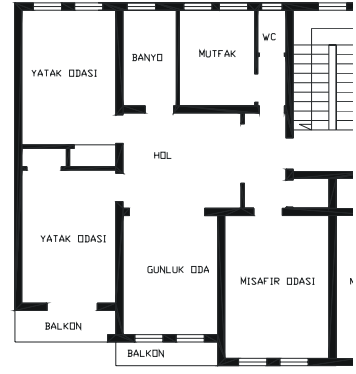
139

Şekil 4.82. Özemen Evi, 1952
(Oral, 2006)

Şekil 4.83. Tokyay Evi, 1952
(Oral, 2006)

Şekil 4.84. Bakır Evi 1953
(Kasap, 2004)

1950 sonrası Kayseri’de inşa edilen konutlar ve özellikle de yapılan ilk apartmanların planlama yaklaşımlarında, Sümerbank Bez Fabrikası lojmanları ve çevresinde kooperatifler ile üretilmiş konutların mekansal kurgusundan izler görülmektedir. Örneğin, eski kent merkezinin çevresinde Sahabiye Mahallesi’nde inşa edilmiş Özemen Evi’nde (Şekil 4.82), Fevzi Çakmak Mahallesi’nde inşa edilmiş Tokyay Evi’nde (Şekil 4.83) ya da Hastane Caddesi’nde inşa edilmiş Bakır Evi’nde (Şekil 4.84) *geleneksel* planlama yaklaşımının bir yorumu olarak konutun girişi ile diğer odaları birbirine bağlayan ortak mekan arayışı dikkat çekicidir. Yeni Mahalle ve Gazi Osman semtlerinde üretilen konutlarda benzer mekan kurgusu bulunmaktadır. Hatta, bu konutların ıslak hacim (mutfak, banyo ve wc) düzenlemeleri, TipA2 İç Vazife Evleri ve TipA3 Dış Usta Evleri ile ilgi çekici biçimde benzerlik göstermektedir.

Mekansal kurguları, üretim biçimleri, yerleşim düzenleri ve kullanımları ile *geleneksel* dokuya karşı *yenilik* tanımlayan lojmanlar ve kooperatif konutların ortaya çıkardığı *değişim* arzusunun özellikle 1950 sonrasındaki yapılanmayı etkilediği açıktır. Kasap (2004), Kayseri’de 1950’lere kadar konut üretimi yaklaşımının, “19. yüzyılın sonundan itibaren Batılılaşmanın da etkisiyle önemli bir değişim” geçirdiğini savunmaktadır. Bu değişimi, günümüz Kayseri’sinin çok katlı yapılaşmasına bir “hazırlık süreci” olarak da görmek mümkündür. Bu geçiş, ona göre, 1935 sonrası devlet eliyle yaptırılan işletmelerin ve özellikle de lojmanlarının planlama yaklaşımları ile şehircilik düzenlemelerinin etkisi altında yaşanmıştır.

Lojmanlar, üretildikleri dönemde mevcut dokuya karşı ortaya koydukları *farklılık* ile *geleneksel* olanı etkilemiş, değişimi ortaya çıkararak mekansal *modernleşme* sürecini başlatmış ve yönlendirmiştir. İşletmeler bünyesinde kurulan kooperatifler ile üretilen konutlar ise, ortaya çıkan biçimsel ve işlevsel *farklılığı* yeniden yorumlayarak *modernleşme* sürecini etkilemiştir. Bu süreçte, benzer amaçlar ile kurulan diğer kooperatifler de mekansal olarak yaşanan değişime katkı sağlamıştır. Ancak, kentte işletmeler ile ortaya çıkan kooperatifler aracılığı ile yönlendirilen konut üretim biçiminin, o yıllarda ülke genelinde de desteklendiği ihmal edilmemelidir.

4.3.2 Toplumsal Yapıdaki Değişim

Cumhuriyet'in ilanı sonrası *modernleşme* süreci, öncelikli olarak ekonomik bir *kalkınma* amacı taşısa da yapılan devrimler ile sosyal ve kültürel ortamın, örnek alınan 'modern' yaşam alışkanlıkları ve davranışlarına göre yeniden şekillendirilmesi hedeflenmiştir. Eğitim, kültür ve spor etkinlikleri, sosyal ortamın yenilenmesinde bir araç olarak kullanılmıştır. Dönemin Halkevleri ve Köy Enstitüleri'nin yurt genelinde, eğitim ile kültür ve spor etkinlikleri ile sosyal ortamın *modernleştirilmesine* katkı sağladığı bilinmektedir. Bunun bir örneği olarak Kayseri'de kent merkezinde -günümüzde Şehir Tiyatrosu olarak kullanılan- Halkevi (Leman Tomsu, 1937) ve Pazarören kasabasında -ülkedeki ilk- Köy Enstitüsü (1940) kurulmuştur. Ülke genelinde bulunan diğer örneklerde olduğu gibi bu kurumlar amacıyla, okuma-yazma seferberliği başlatılmış, okuma günleri, müzik-şiir dinletileri, film gösterimi gibi düzenlenen özel etkinlikler ile kentte sosyal-kültürel bir ortam yaratılmıştır. Hatta Kayseri Halkevi bünyesinde, Erciyes isimli, bir düşünce dergisi hazırlanmış ve kentte yazılı basınının gelişmesine katkı sağlanmıştır. Yapılan etkinliklerin duyurulduğu, çevre kentler ve farklı kültürlerle ait tanıtım yazılarının ve dönemin Halkevi yöneticilerine ait kişisel görüşlerin yayımlandığı dergi 1950'li yıllara kadar yayımlanmıştır.

Kayseri'de Halkevi ve Köy Enstitüsü'nün kentin toplumsal yapısının değişiminde katkısı büyüktür. Ancak, devlet tarafından kente kurulan sanayi işletmelerinde sunulan kültürel etkinlikler, sosyal ortam ve çalışanları ile ailelerine verdikleri eğitimler ile, en az bu kurumlar kadar kentin toplumsal yapısının gelişimine etki yapmıştır. Öncelikle, çalışanlarına ve ailelerine sunulan eğitim olanakları dikkate alındığında, Sümerbank Bez Fabrikası ve Tayyare Fabrikası üzerinden özel bir değerlendirme yapılabilir. Bu kurumlar, çalışanlarını işe başlatmadan önce açtığı kurslar ile çalışacakları alan üzerine bilgilendirmiş, eğitimden geçirmiştir. Bu eğitimler, sadece işe başlamak için değil, sonrasında da meslek içi yeterliliği sürdürebilmek için devam da etmiştir.⁷ Bu bakışla, aldıkları meslek eğitimleri ile, 1930'lu yıllara kadar Kayseri'de tarım ya da hayvancılıkla uğraşan bir çok kişi, kendi yetenekleri ile hem ekonomik özgürlüklerini kazanma hem de bulundukları sosyal ortamı seçme hakkı kazanmıştır.⁸ Böylece, kentte bir çok sanayi kolunun gelişmesine de imkan sağlanmıştır.

⁷ R. Ayalp (2007), Sümerbank'ta açılan bir kursa katılarak eğitim aldığından bahsetmiştir. Ayrıca, Ayalp (2006) meslek içi eğitimlerden biri için 4 kişilik bir grupta, Almanya'ya, gittiğini de anlatmıştır. (Ek.C)

⁸ Üzel (1938a), bu işletmelerin bireye kazandırdıklarına karşı duyduğu hayranlığı şu sözlerle anlatmaktadır; "*Avrupa, Türk işçisindeki kabiliyeti mi ölçmek istiyor? Bu fabrikaya gelsin, küçük büyük her işçinin çalışma şeklini görsün, onun da herkes gibi o yüksek kabiliyete iman edeceğine iman ederim.*" Üzel (1938b) bir taraftan da bu işletmelerdeki çalışma ortamı ve kente kazanımlarını şöyle övmektedir; "*Akşamın sekiz buçuğunda bindiğim araba, bir halatın gerili duruşu kadar düz ve muntazam şosedan fabrikaya doğru beni götürürken bir kere arkamda kalan karanlık ve sessizliğin sonsuz derinliğine gömülüp uyumaya hazırlanan Kayseri'ye baktım; yoksulluk ve ihtiyarlığına acıdım. Bir kerede önümde sayısız ampullerden fışkıran ışık tufanı altında bir şehir kadar geniş olan fabrikanın gece servisine hazırlanan azametine baktım; gençliğine ve milli enerjiye imrendim. Uzak yakın bütün ufuklar gözün alabileceği bütün mesafeler, tepesinden karı eksik olmayan Erciyes, şu elli bir nüfuslu Kayseri'ye bakınız, karanlığın heybetli derinliği altında derin nefeslerle soluyorken, fabrika ve fabrikanın hintirlendi binlerce ampulün verdiği ışık tufanları ile bir dilim nur gibi pırl pırl yanıyor. Ve insan cazibeye yakalanmış gibi uzaklaşmak istedikçe bile ihtiyarsızca yaklaşmış bulunuyor. Sanıyorsun ki göğün bütün yıldızları yere inmiş, tabiat insanlara ziya ve nurun kudret ve azametiyle bir şehri ayın göstermek istiyor.*"

Diğer taraftan Tayyare Fabrikası ile birlikte bir "çıraklık okulu"nın açıldığı bilinmektedir. Alman *Junkers* firması tarafından kurulan fabrikaya nitelikli teknik eleman yetiştirmek için kurulan bu okul, daha sonra bulunduğu bölgede yaşayan bir çok ailenin çocuklarına okul (teknik lise) olarak da hizmet vermiştir. Benzer bir şekilde, Sümerbank Bez Fabrikası'nın hizmete girmesinin ardından çok kısa bir süre sonra, çalışanların çocukları için önce bir İlk Öğretim Okulu, ardından ise Orta Okul ve Lise yaptırılarak hizmete sokulmuştur. Benzer biçimde 1955 yılında ise, Tayyare ve -özellikle- Sümerbank Fabrikaları örnek alınarak kurulan Şeker Fabrikası ile birlikte işletme arazisi içine de bir ilk okul yapılmıştır. Bu okula 1976 yılında ise, Fabrika işçilerinin kurdukları bir vakıf desteği ile bir de lise binası ilave edilmiştir. Bu işletmeler çevresinde kurulan ilk-orta okul ve lise gibi eğitim kurumları ile, fabrikalarda çalışan aileler başta olmak üzere,⁹ kentin eğitim seviyesinin yükseltilmesine sosyal bir katkı sağlandığı söylenebilir.

Bu işletmeler, çalışma ortamına ve eğitime getirdikleri yenilikler kadar kentin sosyal ve kültürel olarak modernleşme sürecinde önemli birer rol üstlenmişlerdir. Çalışma hayatında kadın ve erkeği yan yana getirmesinin yanı sıra, çalışma saatleri dışında düzenlediği kültürel aktiviteler ve lojmanlar ile sunduğu güvenli mekansal ortam ile hayatın her anlamda sosyalleşmesine katkı sağlanmıştır.¹⁰ (Tablo 4.19) Özellikle, Sümerbank Bez Fabrikası, barındırdığı sosyal tesisler ile, çalışanlarına ve emeklilerine Cumhuriyet Devrimlerince arzulanan çağdaş yaşamın sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını tanıtmak için bir çok aktivite sunmuştur.¹¹ Açık hava sinemaları, caz eğlenceleri, dans yarışmaları bunların sadece bir kısmıdır. (Şekil 4.85) Tüm bu eğlencelerin Yerleşke sakinleri için oldukça popüler olduğu bilinmektedir.¹² Bu işletmelerdeki sosyal ve kültürel etkinliklerin belirli bir düzene göre planlanmış ve gerçekleştirilmiş olduğu düşünülebilir. Çalışanlar genellikle işletmelerin giriş kapılarında, yemekhanelerinde ya da etkinliklerin yapıldığı salonların girişinde bulunan panolar aracılığıyla bilgilendirilmiştir.

⁹ Hem kendisi hem de çocukları bu okullarda eğitim alan F. Tolon (2007), bu okulların fabrikalarda çalışan ailelerin çocuklarını yetiştirdiğini savunmaktadır: "*Çok kişilerin çocukları hep tahsil yaptı. Eczacı da çıktı, doktorda çıktı... Kayseri'nin içinde olsa belki böyle olmazlardı. Bizlere de katkısı oldu, görgümüz değişti... Güzel yetiştik! Evvela, oturup kalkmasını öğrendik, susmayı öğrendik... Yaşamayı öğrendik! Çok güzel yaşadık o zamanlar...*" (Ek.D)

¹⁰ Erten'e (2007) göre bu tesislerin, her şeyden önce Kayseri'nin sosyal yaşamına önemli katkıları olmuştur: "*Kayseri'nin, dışa kapalı yerli ailelerinin, gündüz gezmeleri ve akşam oturmaları dışında bir sosyal etkinliği olmadığı için, dışa açık yaşama arzusunda olan gençlerin ufku açılmış, mahalle baskısından kurtularak, çağdaş yaşamın nimetleri ile tanışma fırsatı yakalamışlardır.*" (Ek.H)

¹¹ A. Tolon, Sümerbank Fabrikası'nın sunduğu etkinlikleri şöyle özetler: "*Haftada iki film oynar, pazartesi bekarlara, salı ailelere... Çarşamba günü jaz vardır, Perşembe film değişir, bekarlar izler. Cuma da aileler. Cumartesi Pazar da dans...*" (Ek.D)

¹² F. Tolon (2007) ailesiyle katıldığı etkinlikleri ve bulunduğu sosyal ortamı şöyle tariflemektedir: "*Sinemaya giderdik, havuza giderdik. Orada sazlar çalardı, millet oynardı. Bizim için çok değişiklik vardı, yani... Hastanemiz vardı, mesela... Hasta olsak hastanede yataydık. Muntazam doktorlarımız vardı. Dişçisi, dahiliyecisi, cildiyeçisi, ameliyathanesi...*" (Ek.D)

Benzer şekilde 1944 yılında usta eğitimi almaya başladıktan sonra Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası'nda çalışan R. Ayalp (2006), o yıllardaki sosyal yaşamlarını ise şu sözlerle dile getirmiştir; "*O zamanlar, ben 32-33, hanımım 23-24 yaşlarında biz işte sinemayı algılayan yaşlardaydık ve giderdik. Eğlencemiz sinemamız vardı zaten. Havuzda da düğün olurdu. Onlara giderdik. Düğün dışında oturmaya da giderdik. Fabrikaya tiyatrolarda getirilirdi. Sadri Alışık'ın tiyatrosu gelirdi, Avni Dilligil'in gelirdi.*"(Ek.C)

Tablo 4.19. Detaylı sözlü görüşme yapılan kişiler ve katıldıkları sosyal kültürel etkinlikler

	Oturduğu Yer	Katıldığı Sosyal ve Kültürel Etkinlikler ile Yerleri		
İ. Doğan	Sümerbank Lojmanları (1954-1972) Yeni Mahalle (1972-...)	Sümerbank Fabrikası	Sinema, Tiyatro, Caz gibi Müzikli Geceler, Dans Yarışmaları, Balolar, Yemekli Eğlenceler, Sportif Etkinlikler	Etkinlikleri ailesi ile çoğunlukla takip etmiş
R. Ayalp	Bekar Apartmanı (1944-1954) Sümerbank Lojmanları (1954-1958) Yeni Mahalle (1958-...)	Sümerbank Fabrikası	Sinema, Tiyatro, Caz gibi Müzikli Geceler, Balolar, Yemekli Eğlenceler, Sportif Etkinlikler (yüzme)	Etkinlikleri ailesi ile çoğunlukla takip etmiş
F. Tolon	Kent Merkezi Sümerbank Lojmanları (1940-1954) Yeni Mahalle (1954-...)	Sümerbank Fabrikası	Sinema, Tiyatro, Caz gibi Müzikli-Danslı Geceler, Balolar, Yemekler, Okul Gösterileri	Etkinlikleri ailesi ile çoğunlukla takip etmiş
		Tayyare Fabrikası	Sinema, Balo, Yemekli Eğlence	Ailesi ile belirli aralıkla takip etmiş
		Tank Montaj ve Tamir Fabrikası	Sinema	Bir kısmını takip etmiş
M. Tipi	Sümerbank Lojmanları (1943-1950) Yeni Mahalle (1950-...)	Sümerbank Fabrikası	Sinema, Caz gibi Müzikli Geceler, Dans Yarışmaları, Sportif Etkinlikler (özellikle futbol ve yüzme)	Etkinlikleri ailesi ile çoğunlukla takip etmiş
		Şeker Fabrikası	Sinema, Sportif Etkinlikler (futbol ve yüzme)	Belirli aralıkla takip etmiş
Ö. Ergüven	Şeker Tepe Evler	Sümerbank Fabrikası	Sinema, Balolar, Yemekler	Belirli aralıkla takip etmiş
		Şeker Fabrikası	Sinema, Yemekler	Ailesi ile çoğunlukla takip etmiş
M. Sabah	Kent Merkezi	Sümerbank Fabrikası	Sinema, Balolar, Yemekler, Sportif Etkinlikler (izleyici)	Etkinlikleri çoğunlukla takip etmiş
		Tayyare Fabrikası	Balolar, Yemekler, Sportif Etkinlikler (izleyici)	Az takip etmiş
		Şeker Fabrikası	Balolar, Yemekler, Sportif Etkinlikler (izleyici)	Belirli aralıkla takip etmiş
T. Erten	Kent Merkezi	Sümerbank Fabrikası	Sinema, Balolar, Yemekler, Okul Gösterileri	Ailesi ile belirli aralıkla takip etmiş
		Tayyare Fabrikası	Balolar, Yemekler, Sportif Etkinlikler (izleyici)	Ailesi ile çoğunlukla takip etmiş
		Şeker Fabrikası	Balolar, Yemekler	Az takip etmiş
N. Türkten	Kent Merkezi	Etkinliklerden haberdar ama katılmamış. Ama Şeker Fabrikası ve Sümerbank Havuzbaşı'nda düzenlenen düğün gibi özel toplantılara katılmış.		
M. Kasap	Mimarsinan Kent Merkezi	Etkinliklerden haberdar, katılmayı arzulamış ama katılamamış		

Tablo 4.20. Detaylı görüşme yapılan kişilerin bireysel-toplumsal kimlik değişimine katkılar

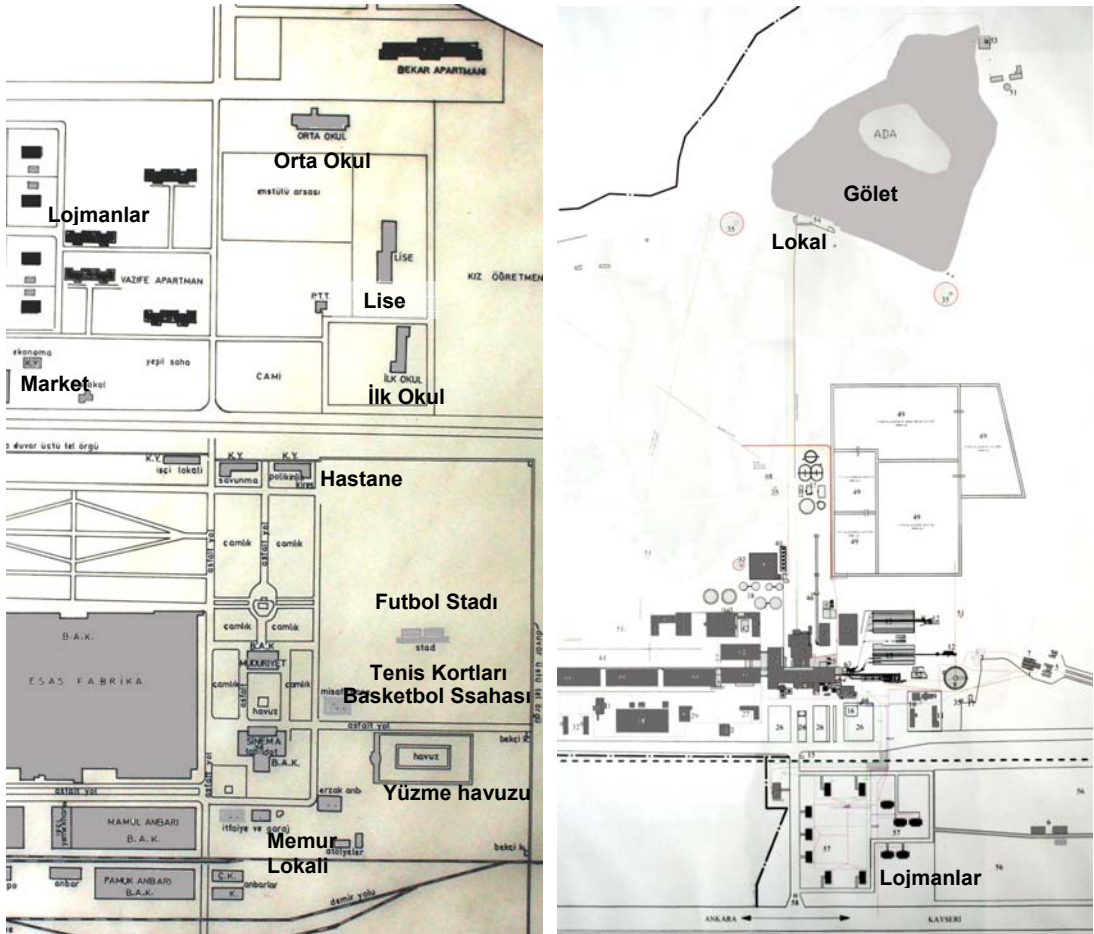
(*)		Eğitim	Kültürel-Sosyal	Davranış Kalıbı	
İşletmelerde Çalışanlar	SBK	İ. Doğan	Çocukların gelişimini olumlu etkilemiş, iyi yönlendirmiş	Katıldığı etkinlikler, kendisini, özellikle de çocuklarını sosyalleştirmiş Hayata yeni bir bakış kazandırmış	Kendisinin ve çocuklarının kişisel duruşunu, davranışlarını etkilemiş
		R. Ayalp	Sunulan eğitim ile meslek sahibi olmuş Eşi, okuma-yazma öğrenmiş Eğitim almak için yurt dışına gitmiş	Sosyalleştirmiş Hayata yeni bir bakış kazandırmış	Kişisel duruşunu, davranışlarını etkilemiş
		F. Tolon	Çalışması, kendine güven vermiş Okuma-yazma öğrenmiş Çocukların gelişimini olumlu etkilemiş, iyi yönlendirmiş	Katıldığı etkinlikler, kendisini, özellikle de çocuklarını sosyalleştirmiş Görgüsünü artırmış Hayata yeni bir bakış kazandırmış	Kendisinin ve çocuklarının kişisel duruşunu, davranışlarını, giyim tarzını etkilemiş Modernleşmiş
		M. Tipi	Aldığı eğitim gelişimini olumlu etkilemiş	Sosyalleştirmiş Futbol oynayarak yeni yerler görmüş Görgüsünü artırmış Hayata yeni bir bakış kazandırmış	Spor faaliyetleri ilgilenmesini sağlamış Davranışlarını, giyim tarzını, konuşma biçimini, hareketlerini değiştirmiş Kültür kazandırmış
		M. Sabah	İşletmeler bünyesindeki eğitim kurumları, kentteki bir çok kişinin gelişimine yön vermiş. Meslek öğretmiş	Sosyalleştirmiş Görgüsünü artırmış Hayata yeni bir bakış kazandırmış	Etkinliklere katılabilmek için, daha çok kitap okumuş, gündemi takip etmiş... Kişisel duruşunu, davranışlarını, giyim tarzını etkilemiş Yenilikler ile tanışmış Modernleşmiş
Kentliler, Ziyaretçiler	TF, SBK, ŞF	T. Erten	Sosyalleştirmiş Görgüsünü artırmış Hayata yeni bir bakış açısı kazandırmış	Konut kullanımında ve katıldığı sinema, eğlence ya da spor etkinliklerinde yeni davranış kalıpları öğrenmiş Kişisel duruşunu etkilemiş Arkadaşlık anlayışı değişmiş (kadın-erkek)	
	TF, SBK	N. Türkten	Bu işletmeler, kentliye meslek öğretmiş	Etkinliklerden haberdar ama takip etmemiş, sadece buralarda düzenlenen düğünlere katılmış	Özellikle yabancıların gelişi rahatsız etmiş Bulunduğu ortamlarda, sunulan hizmet ve mekanlar ilgisini çekmiş
	SBK	Ş. Akaydın	Bu işletmeler, kente vasıflı eleman kazandırmış		Modern yaşama biçimleriyle tanışmış

(*) SBK: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası, TF: Tayyare Fabrikası, ŞF: Şeker Fabrikası

Şekil 4.85. Dönemin dans ve caz eğlenceleri, Sümerbank Havuzbaşı (İhsan Doğan Arşivi)

Özellikle işletmelerde sunulan eğlenceler, 1970'lerin sonuna kadar Kayseri'deki en önemli aktiviteler ilgi çekmiştir. Çalışanların katılımına açık olan bu eğlencelere, kentten de katılım olduğu bilinmektedir. Kentten gelenler, genellikle bu işletmelerde çalışanlar tarafından davet edildiklerinde bu hizmetlerden yararlanabilmişlerdir. Her ne kadar, davet gerekli ise de, kentten katılımın oldukça yüksek olduğu bilinmektedir. Kamu görevlileri başta olmak üzere, kentin bilinen aileleri, bu işletmelerin yönetimi tarafından davet edilirken, çalışanlar da kendi tanıdıklarını bu etkinlikler için bilgilendirmiştir.

Şekil 4.86. Sümerbank Bez Fabrikası ve Kayseri Şeker Fabrikası'ndaki Sosyal Tesisler

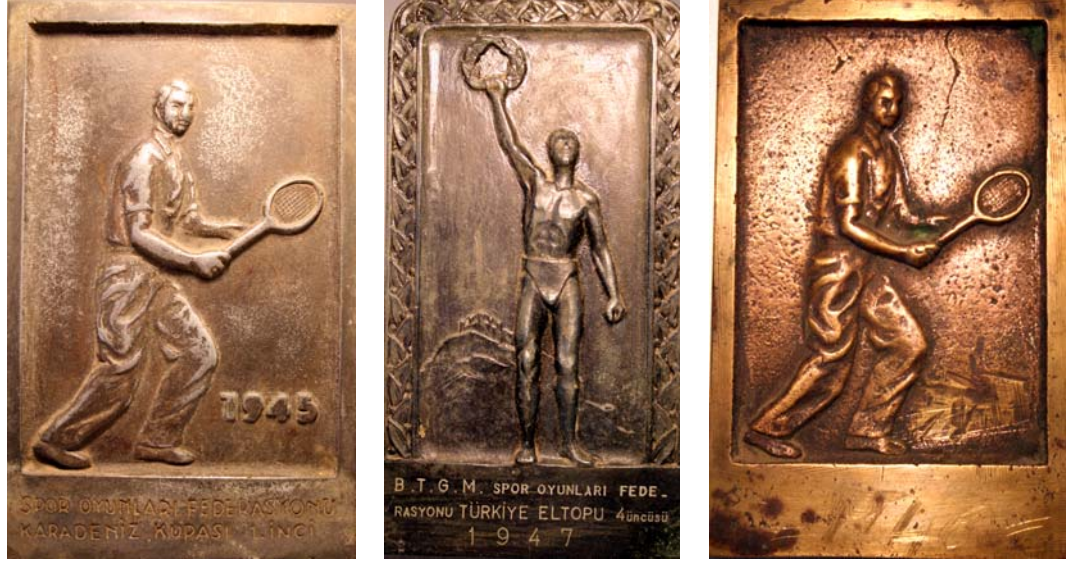
Ancak, Tayyare Fabrikası'nın 1930 sonrasında askeri amaçlı bir tesise dönüşmüş olması, burada yapılan etkinliklere katılımın kentteki üst düzey idari yapı ve memurlarla sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan, Sümerbank ve Şeker Fabrikaları, dışa açık yapıları ile kentlinin etkinlikleri kullanımını teşvik etmiştir. Hatta bünyesindeki salonları, düşün ya da eğlenceler için kentte yaşayanlara kiralamışlardır. Sümerbank, bünyesindeki yüzme havuzundan, sinemasına sosyal mekanlarını kentle en çok paylaşan tesis olarak bilinmektedir.¹³ Etkinlere katılmak için kentten gelenler, işletmelerin mekansal ortamından ve sunulan hizmetin biçiminden de etkilenmişlerdir.¹⁴ Sosyal ortamlar içinde *Batılı* tarzda sunulan bu hizmetlerin, bireysel kimliğin yeniden kurgulanmasındaki etkisi önemsenmelidir.¹⁵ İster oranın çalışanı ister kentli olsun bu ortamlarda bulunan bireylerin, *yeni* bir yaşamla tanıştırıldığı ihmal edilmemelidir. Sümerbank Bez Fabrikası gibi, 1955 sonrası hizmete giren Şeker Fabrikası ise özellikle, sadece işletme içindeki Şeker gölü çevresinin mesire yeri olarak kullanılma hakkı verilmiştir. Kent merkezine görece mesafedeki uzaklığı, düzenlenen birkaç gece dışında buranın kentli tarafından çok fazla tercih etmemesine yol açmıştır. (Şekil 4.86)

¹³ Erten (2003), 1950'li yıllarda sadece futbol karşılaşmaları için kullanılmayan Sümer Stadi'nı ve dönemin sosyal ortamını şöyle tariflemektedir: "...bu stada en çok yakışan 19 Mayıs Törenleri'dir. Pazarören Öğretmen Okulu öğrencilerinin, esmer vücutları ve çıplak ayakları ile yaptıkları kusursuz hareketler ayakta alkışlanır. Kızların, kısa etekleriyle 'Yine Bir Gülnihal' müziği eşliğindeki, kurdeleli ve uyumlu hareketleri ise beğeniyle izlenir. ...Son olarak, askerlerin sergiledikleri savaş sahneleri, patlayan silahlar ve atılan sis bombaları heyecan yaratırken, çizilen Türkiye haritasının ortasında kurulan yüksek kulenin en tepesindeki askerin, göğsünden çıkardığı Türk bayrağı, coşkuyu doruk noktasına ulaştırır. Göğsünüz kabarmış, tüyleriniz diken diken ve gözleriniz nemli, kalırsınız oturduğunuz yerde bir süre. Herkes gittikten sonra, yavaş yavaş inersiniz tribünden. Çıkışa doğru dar yoldan ilerlerken, yüzme havuzundan gelen sesler sizi o tarafa doğru çeker. ...Akşamki programa hazırlık yapan baterist Karakin'in, bolero ritminden sonra girdiği davul bırakmaz istemez sizi. Çam ağaçlarının gölgesinde yürüyerek uzaklaşmak istersiniz, ama nafiye. Kanepelerden birine otursunuz ve o unutulmaz melodileri dinlersiniz sırasıyla: 'Bessame muço, It's now or ever, You mean everything to me...' Ne oldu? Hadi kalkın bakalım, nasıl kalkacaksınız olduğunuz yerden. Ve bir yargıya varırsınız sonunda: 'Şehrin sosyal yaşamına yön veren Hava İkmal Gazinosu, Şeker Gölbaşı ve Sümer Havuzbaşı...' sizler iyi ki varsınız..."

¹⁴ Örneğin Üzel (1938b), Sümerbank'a yaptığı ziyaret sırasında gördüğü yemek salonunu şöyle tariflemektedir: "Buranın geniş ve konforlu kantini yemek yiyen ailelerle dolu! Çatal ve tabak gürültüleri arasında bazen radyonun kulakları tırmalayan parazitli nameleri ve bazen de bir bayanın çaldığı piyanonun tanınan sesleri harice aks ediyor. Bir kahve içmek için oturduğumuz kantinde yemek yiyen şu aileler arasında o kadar sıcak bir bağlılık ve o kadar sıhhi bir hava esmekte olduğunu gördüm ki, tereddüt etmeden bunlara bir aile sofrası diyebiliriz."

¹⁵ Dönemin Kayseri'sinde büyüyen Erten (2007) çocukluk yıllarında, babası Tayyare Fabrikası'nda çalışan arkadaşının evinde yatılı kalarak bu tesisin spor komplekslerinden yararlandığını, sinemaya gittiğini belirtmiştir. Eve döndükten sonra tekrar gideceği günü sabırsızlıkla beklediğini anlatmakta, "kız-erkek ayrımı olmadan", arkadaşlığın nasıl yapıldığını bu sayede öğrendiğini savunmaktadır. Bu etkinlikler sayesinde, yaşam alışkanlıklarının ve kişisel görüşlerinin "önemli değişikliklere" uğradığını düşünen Erten'e (2007) göre, "bu tesislerdeki yaşam tarzı ve davranış biçimleri, sadece kendisine değil, 'bir çok gence' örnek olmuştur. Ayrıca Erten'e (2007) göre, katıldığı etkinliklerin yaşam alışkanlıklarında ve kişisel görüşünde önemli değişikliklere yol açmıştır: "O yıllarda Kayseri'nin içinde, özellikle gençlerin katılabileceği etkinlikler olmazdı. Okulların yıl sonu etkinlikleri ise, belli sınırlar içinde kalırdı. Hatta bu etkinliklerin çoğu, zaten bu tesislerde gerçekleştirilirdi. Bu tesislerdeki yaşam tarzı ve davranış biçimleri, sadece bana değil, bir çok gence model olmuştur." (Ek.H)

Benzer bir bakışla, Sabah (2007), gençlik yıllarında Kayserili biri olarak bu tesislerde katıldığı etkinliklerin dünya görüşünü çok değiştirdiğini belirtmiştir: Bu işletmelere gittiğinizde, "mesela karşınıza bir büyük bir salon çıkıyordu. Ya da oraların sineması, sahnesi daha bir değişikti, veya bir yemek salonunun bir memur kulübünün düzeni farklı gelirdi. Oturduğunuz evden farklı bir düzen vardı. Bizim evler sobalı, Yahyalı halılı, sedirli evlerdi. Ama oralarda değişik bir atmosfer vardı. Duvarları düzgün boyanmış, iyi tasarlanmış, belli ki bir devlet eli olan bu mekanlar dikkatimizi çekirdi. Bir de oradaki bu ortama uygun görevli insanlar ilginizi çekirdi. Bir garson gördünüz garsona benzeyen, bir aşçı gördünüz, kafasında özel şapkası olan..." Ayrıca Sabah (2007), bugün bir kentte üniversite ne anlam taşıyor, nasıl bir etki yapıyor ise, o yıllarda bu işletmelerin "Kayseri için daha" fazlası demek olduğunu savunmaktadır: Bu işletmeler "kentlinin havasını bambaşka bir yere taşımışlar. Alışverişte, sosyal hayatta, merhaba deyışte, bir değişim" başlatmışlardır. "Sümerbank'ın kaput bezi üretmesinden ya da Hava İkmal'de uçak üretmekten ziyade, çevredeki yaptığı sosyal açılım, kültürel açılım, insanlara kucak açması, birleştirici unsur olması, bir misyonu üstlenmesi ile bu gelişimi başarmıştır. Bu tesisler, kentlin ve çevresinin yeniden yapılanmasında bir okul vazifesi görmüştür. Sosyal ortamları ile kentin yapısını değiştirmiştir." (Ek.G)

Şekil 4.87. Sümer Spor Kulübü'nün Tenis ve Hentbol turnuvalarında 1945, 1946 ve 1947 yıllarında kazandığı ödülleri (Sümer Spor Kulübü arşivi)

İşletmeler bünyesinde, 'modern' yaşamın önemsenen alışkanlıkları olarak sunulan sinema, dans, caz eğlenceleri ya da müzik eşliğinde yenen yemekler, *kalkınma* hedeflerine bağlı olarak inşa edilmeye çalışılan *çağdaş* kimliğin önemli birer gerekliliği olarak önemsenmiştir. Bu kültürel etkinlikler gibi işletmelerin spor kulüpleri ve etkinlikleri de toplumsal yapının değişiminde etkili olmuştur. İşletmeler bünyesinde kurulan kulüpler sayesinde çalışanlar, tenis, yüzme, buz pateni, hentbol ya da binicilik gibi bir çok farklı spor dalıyla uğraşmışlardır. (Şekil 4.87-88) Spor kulüpleri ile hem çalışanlarına spor yapma imkanı sunmuş,¹⁶ hem de kentte *yeni* spor dallarının tanınmasını ve benimsenmesini sağlamışlardır.¹⁷ İşletmelerde sunulan eğitim, spor, sosyal ve kültürel etkinlikler ile kentte yaşayanlarla olan ilişkiyi güçlendirmiş, bireysel ve toplumsal kimliğe etki yapmıştır. (Tablo 4.20)

Şekil 4.88. Sümer Spor Futbol Takımı, 1950'ler (İ. Babacan ve M. Tipi Arşivi)

¹⁶ Sümerbank bünyesinde çalışanlar tarafından bir spor kulübü kurulmuştur. Kulüp bünyesinde amatör olarak başlayan futbol takımı, zaman içinde ligde oynamaya başlamış ve şampiyonluklar kazanmıştır. Takımda oynaması için İstanbul'dan profesyonel futbolcu bile transfer ettiği bilinmektedir. Benzer biçimde M. Tipi (2007) futbol oynuluğundan dolayı fabrikada işe alındığını belirtmiştir: "Oynayan herkes Fabrika'da çalışırdı. Çalıştığımızdan dolayı da maaş alırdık. Takımdan dolayı para almak yerine, çalışarak para kazanırdık." (Ek.E)

¹⁷ Üzel'e (1938b) göre, Sümerbank'ta karşılaştığı, "fabrikanın geniş ve muntazam futbol sahasında mavi gömlekli" işçilerin futbol, "memur ailelerinden bir iki" bayanın kortta tenis oynaması veya, "genç bir iki işçi" kızın "ayaklarında paten kayak sahasında daireler çevirerek" kayması ilgi çekicidir.

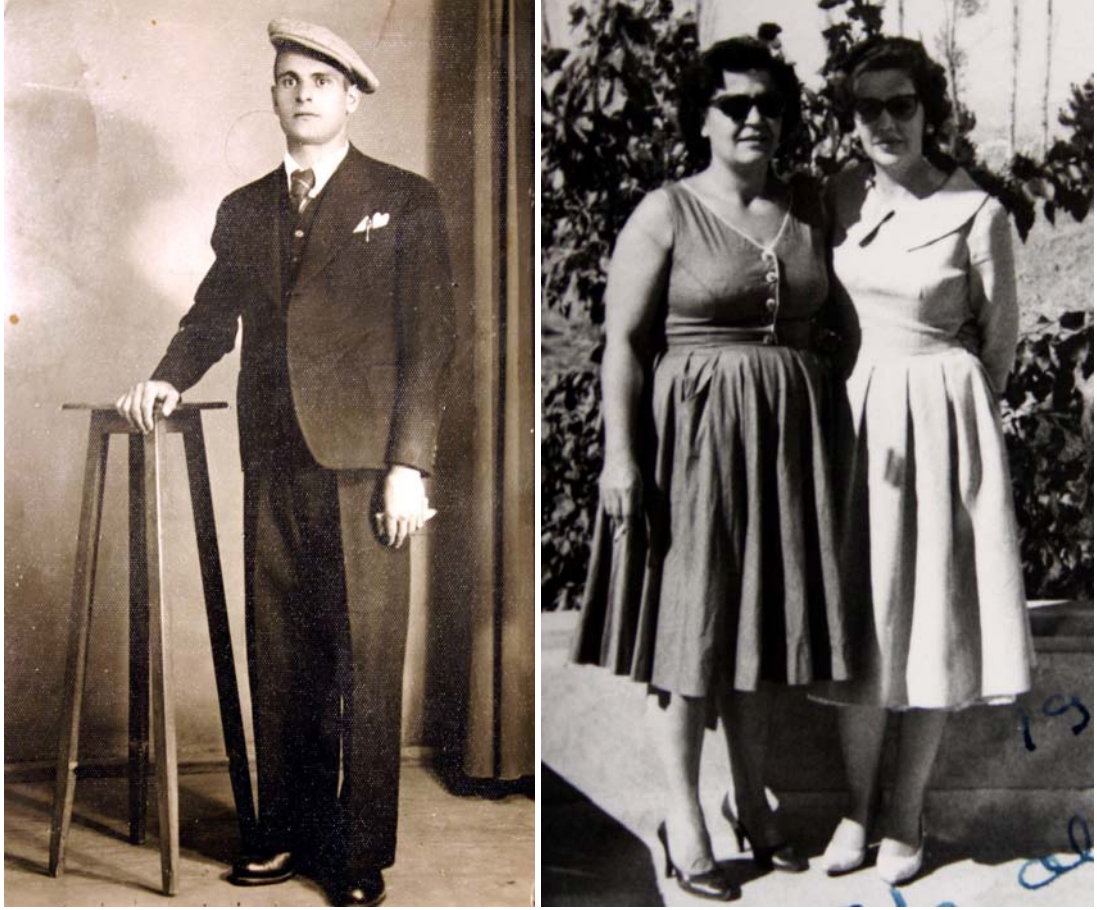
Şekil 4.89. Sümerbank Bez Fabrikası'nda çalışan işçiler, 1940'lar (T. Asiliskender Arşivi)

İşletmelerde sunulan sosyal ortam kadar, özellikle hizmete açıldıkları ilk yıllarda ihtiyaç duydukları işgücüne bağlı olarak, *yabancıların* kente çalışmaya gelmesi de, toplumsal yapıda yaşanan değişim sürecini etkilemiştir. Çalışmak için gelenler, hem bulundukları sosyal ve mekansal ortamlar hem de çalışarak sahip oldukları ekonomik refah ile, *yeni/modern* yaşam alışkanlıklarını daha çabuk benimsemişlerdir. (Şekil 4.89) *Yabancılar*, geldikleri yerlerden taşıdıkları farklı kültürlerden çok içinde bulundukları süreç ile *yerli* halkın toplumsal değişimine katkı sağlamışlardır.

1930'lu yılların başında yaklaşık 45-50bin nüfusa sahip bir kent olan Kayseri ve çevresindeki işgücünün, bu tesislerin işgücü ihtiyacını karşılamada yetersiz kalması, bu işletmelere olan ilgiyi artırmıştır denilebilir. Ancak, devletin kendi kurduğu bu işletmelerin işlerliğini sağlamak için gerekli işgücünü buralara yönlendirdiği de ihmal edilmemelidir. Hatta, Sümerbank Bez Fabrikası'nın ilk yıllarında, bölgedeki mahkumlar bile, bu işletmelerde çalıştırılmıştır. Rahmi Ayalp (2006), çalışmaya başladığı ilk yıllarda kaldığı *Bekar Apartmanı*'ni bir grup kadın mahkum ile paylaştığından bahsetmiştir.¹⁸ Mahkumların bile fabrikada çalıştırılması, işletmenin işgücü ihtiyacını ve büyüklüğünü göstermektedir.

Dışarıdan gelen işgücü, bulundukları ortamda yaşadıkları sosyal değişim ile kentteki *yerliliğin* çözülmesini etkilemiştir. Bu işletmelerin hizmete girmesi ile, kendi içine kapalı geleneksel bir yapı içinde yaşayan *yerli* aileler, modernleşme sürecinin etkilerine bağlı olarak, daha önce karşılaşmadıkları derecede farklı bir sosyal ortamla birlikte yaşamaya başlamıştır.

¹⁸ R. Ayalp (2006), Bekar Apartmanı'nda kaldığı yıllarda kadın mahkumları şöyle anlatmıştır: "...kadın mahkumlar vardı. Onlar da bekar apartmanında kalırlardı. Bir tarafı kapalıydı. Onlar orada kalırlardı. 1948 senesinde başka bir yere götürüldüler. ...burada işçi olarak çalıştılar. Bir günleri iki mahkumiyet gününe sayılırdı, Burada çalışmayı tercih eden çoktu. (Ek.C)

Şekil. 4.90. Fabrikalarda çalışan dönemin *çağdaş* kadın-erkeklerin görünüşleri
(Hanife-Tahsin Asiliskender Arşivi)

Gayrimüslim bir nüfus barındıran Kayseri için, bu *yeni* sosyal ortam her ne kadar bazı ailelere tanıdık gelse de, bazı aileleri huzursuz etmiştir. Kentin *muhafazakar* aileleri için, bu tesislerdeki sosyal ortam, mevcut toplumsal yapıyı tehdit edici bir gelişme olarak algılanmıştır.¹⁹ Bu tepkiyi iki açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Öncelikle, kente çalışmaya gelenlerin *yerli* ailelerden farklılığına gösterilen tepki, sahip olunan değerlere, kimliğe karşı korumacı bir yaklaşımın yansımasıdır. Sosyal olarak yabancıların varlığı, düzeni tehdit edici bir etmen olarak algılanmıştır. Diğer taraftan, bir arada yaşayanların giyimlerinin ve davranışlarının bu işletmelerde çalışmaya başladıktan sonra farklılaşması, toplumsal yapıdaki değişimi asıl başlatan etmen olarak önemsenmelidir.²⁰ Ancak bu tepkinin toplumsal olarak genellenmesi doğru değildir. Dış görünüşte ve davranışta karşılaşılan bu farklılık, ilgi uyandırarak toplumsal yapının ve bireyin çağdaşlaşmasında etkili olmuştur. (Şekil 4.90-91)

¹⁹ N. Türkten (2007), çocukluk yıllarında karşılaştığı bu yeni sosyal sınıfın, kendi çevresindeki insanlar tarafından rahatsız edici bulunduğundan bahsetmektedir. (Ek.J)

²⁰ Kent merkezinde yaşarken Sümerbank'ta çalışan bir işçi ile evlenerek lojmanlarda yaşamaya başlayan F. Tolon (2007), kent merkezinde dolaşırken aslında günlük kıyafetlerinden farklı bir şey giymemiş olmalarına rağmen herkesin, kendilerinin *Sümerli* olduklarını hemen fark ettiklerine vurgu yapmıştır. Tolon (2007) bunun sebebini, dönemin modasını yakından takip etmelerine; "*mevsime göre döpyeslen, eteklen, pantolonlan*" şehir merkezine gitmelerine bağlamaktadır. (Ek.D)

Şekil 4.91. S. Babacan, oturduğu lojmanın önünde bisiklete binerken (1940'lar) ve Eşi ile katıldıkları bir davette (1950'ler) dans ederken (İlhan Babacan Arşivi)

Ayrıca kentte yaşayan kadınların çalışma hayatına dahil edilmesi sosyal olarak önemli bir devrimdir. Kadınlar sadece işletme için birer iş gücü olmanın ötesinde, idari hizmetlerde de bulunmuşlardır.²¹ Bu fabrikalar, kadın ve erkeğe bir arada çalışma imkanı sağlayarak, bir birey olarak bulundukları sosyal ortamda kendi kimliklerini ortaya çıkarmışlardır. Özellikle kadınların çalışması ve çalışma ortamları oldukça ilgi çekmiştir.²² (Şekil 4.92) Kadınlar, elde ettikleri ekonomik güç ile sosyal ilişkilerin yeniden yapılanmasını sağlamışlardır.

Şekil 4.92. Sümerbank Fabrikası Haberleşme Bölümü'nde Memur olarak çalışan S. Babacan ve Çalışma Arkadaşları, 1950'ler (Meral İnal Arşivi)

²¹ Örneğin, Kayserili bir aileye mensup olan S. Babacan, önce kendisi Sümerbank'ın haberleşme bölümünde çalışmaya başlamış, daha sonra kız kardeşi F. Tolon'un aynı fabrikaya işçi olarak alınmasını sağlamıştır. (Ek.D, Tolon, 2007)

²² Bunun bir örneği olarak Üzel (1938a), Sümerbank'a yaptığı ziyaret sonrasında, bir çok muhafazakar aile için rahatsız edici sayılabilen kadının -erkeklerle birlikte ve gece- çalışmasını şöyle değerlendirmektedir; "Şu fabrika yapılmadan önce, köyün tarlasında çalışan, harmanını da döven üzerinde oturup çok az randıman için emeğini israf ve ömrünü heba eden şu sevimli köylü kızı, şimdi makineler üzerinde yordamlı elleri ve ince kabiliyetiyle çalışarak yoksul ailesinin acı dertlerine deva olup, derin ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Refah ve saadete susamış olanlar buradan kana kana içebilirler. Kendi emek ve bileğini iş ve vazife aşkına akord eden işçiler, burada yaşar ve yaşatır. Çünkü, işçi için refaha giden yol buradan geçiyor ve buradaki 3000 işçi bu yoldan ve bu kapıdan geçinip gidiyor."

Tablo 4.21. Çalışanlar ile yapılan sözlü görüşmelerde en fazla kullandıkları sözcükler

İ. Doğan	R. Ayalp	F. Tolon	M. Tipi
Fabrika (10)	Fabrika (20)	Ev (20)	Sümer/Sümerbank (17)
Eski (9)	Ev (12)	Fabrika (16)	Lojman (9)
Ev (6)	Kooperatif (9)	Sümer/Sümerbank (9)	Fabrika (9)
Değişim (4)	Sümer/Sümerbank (5)	Yeni (5)	Yeni (7)
Yeni (3)	Yeni (4)	Değişmek (5)	Değişim (5)
Sümer/Sümerbank (2)	Değişim (3)	Lojman (4)	Ev (4)

Devlet tarafından kurulan ve işletilen bu işletmelerin sunduğu *farklılığın*, -kadın/erkek- çalışanlar başta olmak üzere kentliler tarafından *yeni* bir yaşama biçimi olarak algılanması ve benimsenmesi ilgi çekicidir. Aslında bu durum, devletin bu işletmeleri kurarken sadece ekonomik bir kalkınma hedeflemediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Devlet, kentin *geleneksel* yapısını, bu işletmelere sağladığı ekonomik, sosyal ve mekansal ortamlar ile değişmesini ve 'modern' kimliğin özümsemesini sağlamak istemiştir. Bu yapılanmanın, öncelikle bu işletmelerde çalışanları sosyal olarak etkilediği açıktır. (Tablo 4.21) Çalışanların, barınma, eğitim, eğlence gibi kendilerine sunulan hizmetlerden yararlanırken, *farklı* bir sosyal yapının oluşmasını sağlamışlardır. Sahip oldukları konfor şartları, ekonomik refahları ve kültürel imkanlar ile kentte yaşayanlar için ilgi çekici bir ortam sunmuşlardır. (Tablo 4. 22)

Kayseri özelinde yapılan bu okumaya bağlı olarak, dönemin *kalkınma* hedefinin sadece ekonomik bir refah sağlama amacı taşımadığı ortadadır. Cumhuriyet sonrası, ülkede girilen bireysel ve toplumsal kimliğin yeniden yapılandırılması hedefleri ile kentte uygulanan bu yatırımlar doğrudan ilişkilidir. İşletmeler bünyesinde sunulan eğitim, kültür ve spor gibi sosyal ve kültürel etkinlikler, toplumsal yapının değişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca, kent merkezine yakın konumları nedeniyle, hem mekanın üretimini ve biçimini, hem de kullanımını ve dolayısıyla, yaşama alışkanlıklarını etkilemişlerdir: Sümerbank Bez Fabrikası ve Tayyare Fabrikası'nda çalışmaya gelmiş kişiler için kurulmuş lojmanlar, bu anlamda mekansal ve toplumsal değişimin ortaya çıkarıldığı merkezlerdir. Konut kullanımında ve üretiminde karşılaşılan *yenilikler* yaşama alışkanlıklarını değiştirmiştir. Öncelikle, biçimsel olarak *yeni* ve *farklı* yapıların ilgi uyandırdığı söylenebilir. Diğer taraftan, mekanın kullanım alışkanlıklarına getirdikleri *yenilikler* hem bireysel hem de toplumsal olarak sosyal ilişkilerin değişmesini sağlamıştır.

Tablo 4.22. Kentliler ile yapılan detaylı sözlü görüşmelerde en fazla kullandıkları sözcükler

M. Sabah	T. Erten	N. Türkten	M. Kasap	Ş. Akaydın
Sümerbank (18)	Ev (22)	Ev (25)	Fabrika (13)	Ev (31)
Fabrika (15)	Fabrika (10)	Fabrika (17)	Sümerbank (10)	Eski (17)
Ev (11)	Lojman (6)	Eski (13)	Lojman (6)	Modern (14)
Değişik (4)	Tayyare Fab. (5)	Modern (8)	Yeni, Farklı (6)	Yeni (10)
Tayyare Fab. (7)	Yeni (4)	Tayyare Fab. (7)	Kooperatif (5)	Fabrika (6)
Yeni, Farklı (4)	Sümerbank (3)	Sümerbank (4)	Eski (4)	Sümerbank (4)

Şekil 4.93. Sanayileşme merkezli *kalkınma* hedefini simgeleyen Sümerbank Bez Fabrikası Bakım Atölyesi'ne yerleştirilmiş *Makine Dişlisi Çeviren Atatürk* betimlemesi

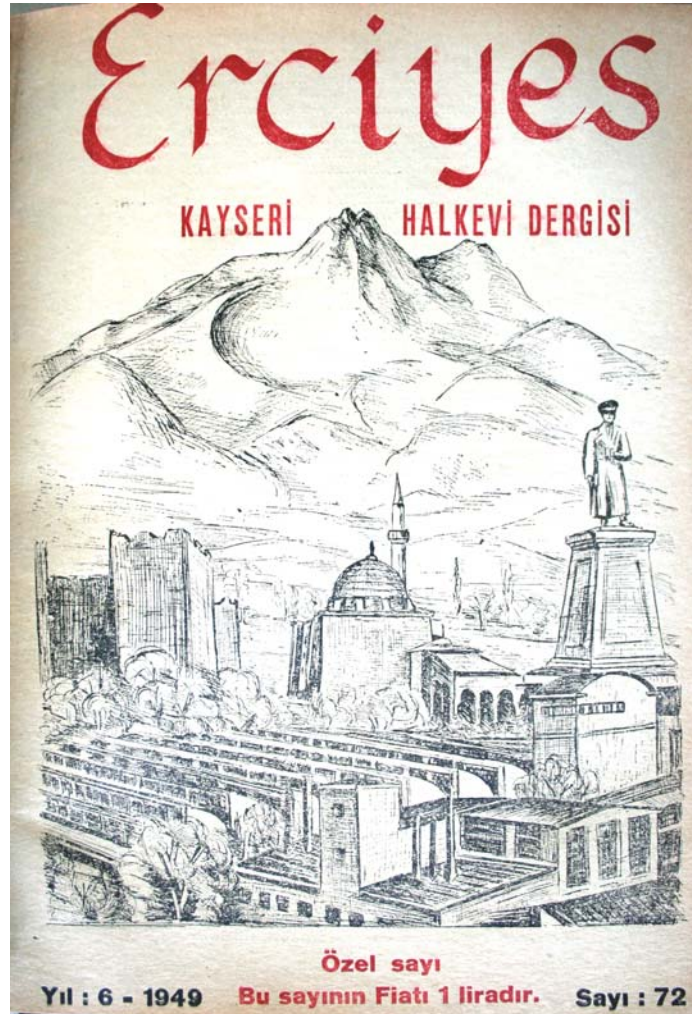
Kayseri'de devlet tarafından kurulan sanayi işletmeleri ve çevrelerindeki konut yerleşimleri üzerinden yaşanan değişimi, birbiri ile ilişkili iki kimlik sorunsalı üzerinden değerlendirmek mümkündür: İlk olarak, kent içinden ya da dışından işletmeye çalışmaya gelen kişilerin, nereden gelmiş oldukları önemsenmeksizin, çalıştıkları tesis ile anılmaları ilgi çekicidir. Bu tanımlamanın, kişilerin her ne kadar kent içinden ya da dışından fabrikalarda çalışmak için geldikleri bilinse de, *Kayserili* kimliğinin ötesinde bir *kentlilik* ifadesi taşıdığı düşünülebilir. İkinci olarak, özellikle kent dışından çalışmaya gelen *yabancılar*, mevcut demografik yapıyı ve ekonomik düzeni etkilemiştir. Taşıdıkları yerel kimliklerden çok, bulundukları ortamda yaşadıkları değişim ve elde ettikleri *yeni* kimlikleri -kimi zaman rahatsız edici bulunan-, onları farklılaştırmıştır. Ayrıca özellikle kentte yaşayan kadınların çalışmaya başlaması sosyal yapının değişmesine katkı sağlamıştır. Çalışanlar ve ailelerinin *ötekilikleri* ile oluşturdukları *kozmopolit* ortamın, toplumsal yapıyı değiştirdiği düşünülebilir. Aslında yaşanan çatışma, modernlik olgusunun içerdiği, mevcut sisteme; geleneğe karşı *farklılığı* ortaya çıkarma yaklaşımı ile yakından ilişkilidir.

4.4 Bölüm Değerlendirmesi

Endüstriyel gelişim, modernleşme sürecinde ekonomik, sosyal ve mekansal yapıyı etkileyen değişimler ortaya çıkarmaktadır. Kayseri özelinde yaşanan toplumsal ve mekansal değişim, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan modernleşme deneyiminin içeriği ve etkileri üzerine genel bir değerlendirme yapma imkanı sunmaktadır. Dönemin *kalkınma* hedefleri, (Şekil 4.93) *yeni* siyasal yapılanma için sadece ekonomik refahın sağlanmasından öte

anlamlar taşımaktadır: Her ikisi de kendi alanında birer ilk olarak kurulan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve Tayyare Fabrikası, sanayileşme hamlesinin ortaya çıkaracağı değişimin, bilinçli biçimde yönlendirilmesini sağlayan barınma, eğitim ve sosyal tesisler gibi ekler ile inşa edilmiştir. Sanayileşme, *kalkınma* hamlesi için itici bir güç ortaya çıkarırken, çalışanlar ve aileleri başta olmak üzere toplumsal yapının *yenilenmesi* sağlanmıştır. Bir başka anlatımla, gelişmenin ön şartı olarak benimsenen sanayileşme, yarattığı iş gücü ve refah ile *farklılığı* ortaya çıkararak toplumun geleneksel yapısını etkilemiştir.

Kayseri’de Sümerbank Bez Fabrikası başta olmak üzere, kentte devlet tarafından lojman ve sosyal donatılarıyla birlikte kurulan Tayyare Fabrikası ve Şeker Fabrikası’nın, mekansal kurguları ve sundukları sosyal ve kültürel ortamlar ile kentin ve bireylerin *modernleşme* sürecine etkiler açıktır. Ayrıca, kent içindeki konumlarından dolayı, lojmanları ve çevrelerinde destekledikleri kooperatif yerleşimleri ile, kent merkezinin kuzey ve güney -bir miktarda batı-yönlerinde, planlı bir biçimde genişlemesini sağlamışlardır. Modernleşme sürecinde, kentte endüstri kollarının kurulmasını ve gelişmesini sağlayan bu tesisler, sadece çalışma imkanı sağlayan birer işletme olmanın ötesinde, Kayseri’nin toplumsal ve mekansal örgütlenmesini yenileyen bir oluşum olarak önemsenmelidir. (Şekil.4.94)

Şekil 4.94. Erciyes Dergisi’nin Kayseri’yi Sümerbank ile betimlediği kapağı, 1949

5. SONUÇLAR VE TARTIŞMA

Bu çalışma, Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı sonrası *modernleşme* deneyimine bağlı olarak, Kayseri’de devlet tarafından kurulmuş sanayi tesisleri ve çevrelerinde gelişen konut yerleşimlerinin, kentteki modernleşme sürecine, mekansal ve toplumsal değişime etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda, öncelikle değişimi ortaya çıkaran sebepleri çözümlmek için modernlik olgusu, modernleşme süreci ve kimlik sorunsalı kavramsal olarak incelenmiştir. Cumhuriyet’in ilanı sonrası ‘modern’ kimliğin kurulumu için yapılan devrimler, ortaya çıkardıkları gelişmeler ve tartışmalar değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerin ardından, modernlik olgusu ve modernleşme süreci ile sanayileşmenin mekana etkisi değerlendirilmiştir. Cumhuriyet sonrası Türkiye’de yaşanan mekansal değişim, irdelenmiştir. Konut ve kentleşme üzerinden, mekan deneyimi ve değişim tartışılmıştır. Bu kuramsal değerlendirmeler ışığında, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Kayseri’de devlet tarafından kurulan sanayi yerleşmeleri ve çevrelerinde gelişen konut yerleşimleri incelenerek, kentin mekansal ve toplumsal yapısında ortaya çıkardıkları değişim incelenmiştir.

Modernleşme sürecinde, değişimi ortaya çıkaran eleştirel bakış, yenile(n)me arayışı ve yarattığı kriz halidir. Değişim arayışının, kavramsal olarak bir kimlik sorunsalı ortaya çıkardığı söylenebilir. Batı Avrupa merkezli bu sürecinin bir yansıması olarak Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı sonrası yaşanan değişimi, sadece siyasal bir yapılanma olarak tanımlamak yeterli değildir. Cumhuriyet devrimleri ile sosyal ve mekansal ortam üzerine odaklanılmış, geleneksel yapının değişimi ve ‘modern’ kimliğin kurulması amaç edinilmiştir. Modernleşme, bireysel deneyim ve farklı kimliklerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu bakışla, mekansal ve toplumsal olarak kozmopolit bir ortamın kurulumu gereklidir. Kentleşme, çoğulcu yapının ortaya çıkmasına yol açtığı için önemsenmektedir. Sanayileşme ise, kentleşme sürecine etki yapan bir gelişmedir. Kent, sanayileşmenin ortaya çıkardığı iş olanaklarına bağlı olarak, iş gücü çekmekte ve dışardan gelen yabancıların etkisiyle çoğulcu yapısını kurmaktadır. Artan nüfusa bağlı olarak ortaya çıkan barınma sorunu için geliştirilen öneriler ise, hem konutların üretim hızının artmasını ve konfor olanaklarının gelişmesini sağlamış, hem de kentsel mekanın yayılmasına yol açmıştır. Erken Cumhuriyet dönemi modernleşmesinde sanayileşme ve kentleşmeye önem verilmesinin en önemli sebeplerinden biri budur.

Bu değerlendirmeler, Erken Cumhuriyet döneminde, sanayileşmeye verilen önemi açıklamaktadır. Ayrıca, devlet tarafından kurulan sanayi yerleşimlerinin Kayseri’ye etkilerini üzerine genel bir sorgulama imkanı sunmaktadır. Bu okumalar ışığında, kentte yaşanan değişimi açıklamak için, öncelikle kentin Cumhuriyet sonrası mekansal gelişimi onar yıllık

dönemlerde irdelenmiştir. Daha sonra, devlet tarafından yapılan sanayi tesislerinin ve çevrelerindeki konut yerleşimlerinin mekansal kurguları ve tasarım ilkeleri incelenmiş, işletmelerde ilk yıllarında çalışanlar ile o yıllarda işletmeleri ziyaret eden *yerli* halktan kişiler ile detaylı sözlü görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler, içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiş, değişimi ortaya çıkaran özel durumlar betimsel açıklamalar ile vurgulanmıştır. Ayrıca, dönemin yazılı basını irdelenmiştir. Çalışanlara ve işletmelerdeki spor kulüplerine ait görsel malzeme üzerinden, değişimi ortaya çıkaran durumlar betimlenmeye çalışılmıştır.

Türkiye için Cumhuriyet rejimine geçiş, ilk bakışta siyasal bir yapılanma olarak algılsa da, aslında mekansal ve toplumsal *değişimlere* yol açan devrimler ile yaşam(an)ın; alışkanlıkların ve ilişkilerin topyekün *yenilenmesi* yaklaşımlarını içermektedir. Dönemin *modernleşme* arayışında okuma-yazma, ölçme, giyinme gibi alışkanlıklarda veya medeni kanunda yapılan devrimlerin ötesinde, devletin *kalkınma* hedefi ile kurduğu sanayi yerleşkeleri, ülkedeki yeniden yapılanma sürecinde yaratılan mekansal ve toplumsal değişim ortamları ile kendine özgü deneyimler sunmaktadır. Bu yaklaşımın ilk örnekleri olarak, ülkedeki ağır sanayi yatırımlarının başlangıcı olan Tayyare Fabrikası (1926) ile sanayileşme merkezli kentleşme modeli Sümerbank Bez Fabrikası (1935), işletme yöntemleri ve -barınma, eğitim, spor, eğlence gibi- sundukları sosyal hizmetler ile, Kayseri’de yaşanan mekansal ve toplumsal değişimde etkili olmuştur.

Devlet tarafından kurulan her iki işletmenin, Kayseri’nin kentleşme sürecindeki etkileri ekonomik, sosyal ve mekansal olarak değerlendirilebilir. **İşletmelerin kent ekonomisine etkileri**, birbiri ile ilişkili üç ana başlıkta okunabilir. İlk olarak, Alman ve Rus ortaklar ile kurulan işletmelerde çalışacaklar için verilen eğitim, kentte sanayinin gelişmesini ve yeni iş olanaklarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. İkinci olarak, işletmelerde yapılan üretim, hem kentte hem de ülkede yaşayanlar için yeni bir pazar yaratmıştır. Üçüncü olarak, çalışanlarının maddi kazançları, kentteki ticari ilişkileri etkilemiş, piyasadaki ürün çeşitliliğini artırmıştır.

İşletmelerin kentteki mekansal değişime etkilerinin çeşitli yöntemlerle irdelenmesi gereklidir: Sümerbank Bez Fabrikası ve Tayyare Fabrikası bünyesinde üretilen binalar, biçimleri, yapım yöntemleri, işlevleri ve yerleşim düzenleri ile hem Kayseri kentinin hem de ülkenin mimarlık ortamından *farklı* niteliklere sahiptir. Sovyet Rusya ve Almanya’da tasarlanıp, ortak işbirliği ile üretilen yapıların, tasarım yaklaşımlarından yapım yöntemlerine, *avant-garde* sayılabilecek bir anlayışa sahip oldukları söylenebilir. Her iki işletmenin kent içindeki konumları ve planlama kararları, *Bati*’da sanayileşme sürecine bağlı olarak ortaya çıkan fabrika-konut ilişkisi ve kentleşme yaklaşımlarının etkisi ile geliştirilmiştir. Ulaşımdan barınmaya farklı sorunlara karşı geliştirilen sanayi yerleşkeleri yaklaşımları, Erken Cumhuriyet dönemi modernleşme sürecinde ortaya konan kentleşme ve sanayileşme hedefleri için örnek alınmıştır. *Bati*’da sanayileşmeye bağlı olarak artan nüfusa ve ortaya

çıkan sorunlara karşı, kent merkezlerinin dışında üretilen bu tip yerleşkeler hem yoğunluğun azalmasını hem de yeni yerleşimlerin oluşmasını sağlamıştır. Ancak, Erken Cumhuriyet dönemine ait uygulamalar bir takım farklılıklar içermektedir. Öncelikle, ülkedeki ekonomik ve sosyal şartlar, sanayi yatırımlarının özel girişimciler yerine -daha çok- devlet desteği ile gerçekleşmesine sebep olmuştur. Ayrıca bu yerleşkeler, *Batı'da* sanayileşmeye bağlı ortaya çıkan barınma başta olmak üzere mekansal ve sosyal sorunlar henüz yaşanmadan kurulmuştur. Bu değerlendirmeye bağlı olarak, devletin sadece fabrikalar kurmak ve ekonomik kalkınmayı sağlamak yerine, çevresinde konutlar ve sosyal mekanlar içeren yerleşkeler üreterek ortaya çıkardığı mekansal ve toplumsal değişim tartışmaya açılabilir:

Devlet, Kayseri'de Tayyare Fabrikası ve Sümerbank bez Fabrikası ile şehrin sosyal ve mekansal ortamından bağımsız -modern- içerikle, iki yeni *merkez, kent* kurmuştur. İşletme binalarının ve yerleşim düzenlerinin, *farklılıkları* ile ilgi uyandırmış ve kentteki mimari ortamı etkimiştir. Özellikle, işletmeler bünyesinde çalışanlar için devlet tarafından yapılmış lojmanlar ve 1950 sonrasında işletme çevresindeki arazilerde kooperatifler ile üretilen konutlar üzerinden, kentin mimarlık ortamına etkilerini izlemek olasıdır. Hem lojmanların hem de kooperatif konutlarının, yalın ve sade bir tasarım yaklaşımına sahip oldukları söylenebilir.

Genel olarak tek katlı ve bahçe içinde tasarlanmış konutlar, yerleşim düzenleri, işlevsel düzenlenmiş mekansal kurguları, konfor şartları ve kullanım biçimleri ile dikkat çekmiştir. Konutun biçiminde, üretiminde ve kullanımında yarattıkları değişim, bir anlamda yaşama alışkanlıklarının dönüşmesine sebep olmuştur. Bu bakışla lojmanlar, mekansal ve sosyal olarak bir *yenilenme* ortamı sunmuş ve *geleneksel* konut üretimi ve kullanımının yeniden yapılanmasında etkili olmuştur. Konut kullanımı ve üretiminde yaşanan değişimin değerlendirilmesinde lojmanlar, özel bir öneme sahiptir. 1926 ve 1935 tarihlerinde üretilen lojmanlar, biçimlenme farklılıklarıyla kullanıcılarının yaşama alışkanlıklarına etki yapmıştır. Kullanıcılar ile yapılan detaylı sözlü görüşmelerin (*in-depth interview*), *içerik analizi* ve *betimsel açıklamalar* ile değerlendirilmesi sonucu elde edilen okumalar, bu değişimin nasıl yaşandığının izlerini vermektedir. Özellikle çok fazla iş gücüne ihtiyaç duyulmasından dolayı, Anadolu'nun farklı noktalarından gelmiş bir çok kişi için, lojmanlar *Batılı* yaşamla karşılaştıkları ilk mekanlar olmuştur.

Sümerbank Bez Fabrikası ve Tayyare Fabrikası merkezli bir başka mekansal etki ise, konut kullanımında lojmanlar ile başlayan değişim sürecinin, 1950 sonrasında çalışanlarınca kurulan kooperatifler tarafından üretilen konutlar ile sürdürülmesidir. 1950-1970 yılları arasında, Sümerbank Bez Fabrikası merkezli sekiz, Tayyare Fabrikası merkezli iki tipte konut üretilmiştir. Bu üretimin üzerinden yapılacak bir başka okuma ise, *eski* kent merkezinin kuzeyinde ve güneyinde kurulan bu iki tesis aracılığıyla, yeni yerleşimlerin ortaya çıkarılmasıdır. Kooperatifler ile Yeni Mahalle, Gazi Osman, İkiyüz Evler, Şirin Evler, Esenyurt gibi yeni konut yerleşimleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Bu iki işletmenin yarattığı mekansal değişimi anlamlandıran bir diğer gelişme ise, 1955 yılında kentin batısında yerel yönetimin

desteği ile *yeni* bir sanayi tesisinin; Kayseri Şeker Fabrikası'nın kurulmasıdır. Lojmanlar ve sosyal tesisler ile kurulan bu işletme için Sümerbank Bez Fabrikası ve Tayyare Fabrikası'nın planlama yaklaşımlarının örnek alındığı söylenebilir. 1960 başlarında ise, Şeker Fabrikası çevresindeki tepelik alan, kooperatifler aracılığı ile konut üretimine açılmıştır. İşletme çevresinde, Şeker Tepe Evler, Keykubat ve BelSin gibi yeni yerleşimler oluşmuştur.

İşletmelerin kentin toplumsal yapısına etkileri ise üç ayrı başlıkta toplanabilir. İlk olarak, işletmelerin büyüklüğü ve iş gücü ihtiyacının kente göre oldukça fazla olması, kent merkezi çevresindeki köyler başta olmak üzere ülke genelinden bir çok kişinin çalışmak için kente gelmesine sebep olmuştur. Dışardan gelenler, öncelikle kentin demografik yapısını değiştirmiştir. Kent merkezinde yaşayan *yerliler* karşısında, nereden gelmiş oldukları önemsenmeksizin, çalıştıkları işletmelerin adıyla anılan kimlikleri ortaya çıkarmışlardır. *Yerli* halkın, çalışanları işyerlerine ve çalıştıkları işlere göre tanımlaması, *öteki* yapması ve *yerel* kimliklerini dışarıda bırakması ilgi çekicidir. Bireysel kimliklerin yetilere göre tanımlanması, modernleşme sürecine bağlı olarak toplumsal yapıdaki değişimlerden biri olarak değerlendirilebilir. Ancak çalışanlar, her ne kadar bu tanımlamayı özümsemiş olsalar da, taşıdıkları *yerel* kimlikleri, kendi aralarındaki karşılıklı ilişkilerini çeşitlendiren değerler olarak taşımaya devam etmişlerdir. Bu durum her ne kadar, kişilerin geleneksel bağlarını veya alışkanlıklarını sürdürme arayışı olarak nitelenebilirse de aslında, *farklı* kimliklerin bir araya gelmesine sebep olmuştur. Sosyal olarak, hem dışardan gelenlerin varlığıyla hem de gelenlerin taşıdıkları *farklı* kimlikler ile *çeşitliliğin* ortaya çıkması, modernleşme deneyimi için önemsen bir gelişmedir. Kayseri özelinde, işletmelerin iş gücü ihtiyacına bağlı olarak *dışardan* gelenler, kentin demografik yapısı başta olmak üzere sosyal ve kültürel ortamı değiştirmiş ve çeşitlendirmiştir. Bu bakışla işletmeler aracılığıyla, kentte *kozmopolit* bir ortamın kurulmaya başlandığı söylenebilir.

İkinci olarak yabancıların kentteki varlığı, toplumsal yapıyı da etkilemiştir: Öncelikle, kentteki farklı kimliklerin bir arada yaşama deneyimi, toplumsal yapı içindeki sosyal yapıyı etkilemiş, kurumsal bir yapının oluşumunu sağlamıştır. Geleneksel düzen -ve kısmen kırsal yaşam- içindeki ilişkiler, yeni sosyal düzen içinde kurallara bağlanmıştır. Elbette, bu değerlendirmede yaşanan değişimi ortaya çıkaran gelişmelerin Erken Cumhuriyet dönemindeki, sosyal ve siyasal devrimler ile ilişkisi ihmal edilmemelidir. Bununla birlikte, işletmelere bağlı olarak toplumsal yapıdaki en belirgin değişim, çalışma şartları ve biçimine bağlı olarak yaşanmıştır. Bu bakışla işletmelerdeki iş gücü ihtiyacına bağlı olarak özellikle kadınların ve engellilerin çalışma ortamına kazandırması önemsenmelidir. Kent merkezinde yaşayan veya dışardan gelen kadınlar, eğitim alarak bu işletmelerde çalıştırılmıştır. Bu sayede, kadın-erkek ilişkisi başta olmak üzere toplumsal yapının değişmesine katkı sağlanmıştır.

Üçüncü -ve en önemsenmesi gereken- etki ise, işletmeler bünyesinde sunulan eğitim, spor ve kültürel hizmetler ile çalışanlar başta olmak üzere kentlilerin yaşama alışkanlıklarında ve dolayısıyla kimliklerinde yaşanan değişimlerdir. İşletmeler bünyesinde, lojmanlar dışında

alışveriş birimleri, yüzme havuzu, basketbol-futbol-tenis sahası gibi spor alanları, sinema, balo salonu-gazino gibi eğlence mekanları ve mesleki kurslar ile ilk ve orta öğretim için okullardan oluşan sosyal donatılar da bulunmaktadır. Çalışanlar ve aileleri başta olmak üzere, kentliler de bu hizmetlerden yararlanmıştır. Bireylerin aldıkları eğitimler ve katıldıkları etkinlikler ile, kendilerini tanıdıkları ve 'modern' bireyler olarak kimliklerini kendi merkezlerinden üretmeye başladıkları düşünülebilir.

İşletmelerce sunulan sosyal-kültürel hizmetlerin toplumsal yapıya etkilerini farklı bir bakışla değerlendirmek de olasıdır. Sunulan bu hizmetlerin, işletmeleri kuran devlet tarafından yönlendirilmesi, 'modern' kimliğin üretiminde ve *modernleşme* sürecinde, iktidarın rolünü tartışmaya açmaktadır. Aynı dönemde sanayileşme için işbirliği yapılan -özellikle- Sovyet Rusya'da üretilen tesislerin planlaması ile benzerlikler dikkat çekicidir. Çalışma, barınma ortamları ve şartları ile sosyal ilişkileri sağlıklılaştırma ve düzenleme amacıyla geliştirilen modellerde, fabrikalar çevresinde konutlar ile birlikte eğitim birimleri, spor ve eğlence alanları gibi sosyal amaçlı mekanları yer alması zorunlu kılınmıştır. Devlet tarafından çalışanların yaşam şartlarını iyileştirme amacıyla yapılan bu uygulamanın, toplumsal ortama ve kimliğe etkileri olmuştur.

Erken Cumhuriyet döneminde üretilen sanayi tesisleri ve yerleşimleri üzerinden de benzer bir değerlendirme yapmak olasıdır. O yıllardaki ortamlar ve şartlar düşünüldüğünde, devlet tarafından üretilen sanayi yerleşkelerinde sunulan hizmetlerin, konumlandıkları kentlerin sosyal ortamlarından *farklılıkları* ve *ilk* olmaları dikkat çekicidir. Dolayısıyla, işletmeler bünyesindeki sosyal ve kültürel mekanların, sadece çalışanlar ve ailelerine, aynı zamanda kentlilere de hizmet vermek için planlandığı söylenebilir. Bu bakışla devletin, sadece ekonomik *kalkınma* amacıyla bu işletmeleri kurmadığı açıktır. Devlet, işletmeler bünyesinde sunduğu hizmetler ile, toplumsal yapıda yaşanacak değişim için bir model ortaya koymuştur. Kendine özgü bu tutumun, işletmenin çalışma düzeninden, barınmaya, eğitime, eğlenceye kadar günlük yaşamın her biçimine etki yapma amacı taşıdığı söylenebilir. Ancak amaçlananın, sosyal yapıya doğrudan nüfus edilmesi değil de, 'modern' kimliğin oluşumu sürecinde, kendine has bir endüstrileşme ve kentleşme geleneği yaratmak olduğu açıktır.

Aslında Kayseri örneğinde olduğu gibi devlet bu tip yerleşkeler kurarak, teker teker sosyal ve mekansal yapıyı yeniden yapılandırmak yerine, topyekun bir değişimin yaşanmasını sağlamıştır. Modern yaşamın gerektirdiği tüm davranış kalıpları, bu yerleşkelere karşı yaratılan *özenti* ile ortaya konmuştur. Bu noktada, Türkiye modernleşmesinin geleneksel ve kırsal olana karşı başlattığı karşı duruş oldukça kolay tanımlanabilmektedir: Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki modernleşme yaklaşımı, kırsala karşı *kent* yaratma amacından çok, eski merkezin çeperlerinde onun *geleneğine* tezat *yeni* bir düzen kurma ve mevcut sistemi değiştirme arayışı taşımaktadır. Devlet, özellikle kendi eliyle kurduğu ve yönettiği her hangi bir sanayi tesisi için, Anadolu'da kırsal bir alan seçmek yerine o yılların önemli ekonomik/ticari ve kültürel merkezleri olarak bilinen Kayseri, Malatya, Nazilli -hatta İzmir- gibi

şehirleri seçmiştir. O dönemde yapılan bu yatırımların çoğunun, bu şehirlerin dışında değil, eski merkezlere oldukça yakın mesafede yapılmış olması oldukça ilgi çekicidir. Bu yaklaşım, kırsal yapı yerine eski geleneğe karşı ortaya konmuş tavrın önemli bir göstergesidir. Amacın, kentin *geleneksel* mekansal ve sosyal alışkanlıklarını ve kimliğini değiştirmek/dönüştürmek olduğu açıktır.

Cumhuriyet sonrası mekansal ve sosyal olarak değişim süreci değerlendirildiğinde, birbiri ile çelişen sonuçlar elde edilebilir. Özellikle devletin, geleneğe karşı duruşu, İstanbul başta olmak üzere Osmanlı kentlerini ikincil yaparak, Anadolu'nun ortasında ufak bir yerleşimden bir başkent yaratmaya çalışması ve buna bağlı gelişmeler ile 1930 sonrasında sanayi yerleşmeleri kurarak kentleşme ve modernleşme sürecine etki yapması arayışlarını birbirinden ayırmak gereklidir. İlk olarak, devletin bu yaklaşımı, bir taraftan ulusal bir düzen kurma, diğer taraftan kendini siyasal anlamda *Batı*'ya kabul ettirme arayışından kaynaklanmaktadır. Bu bakışla, 1920'li yıllarda yaşanan "milli" kimlik tartışmalarına paralel olarak ortaya çıkan Birinci Ulusal Mimari için, her ne kadar *geleneksel* biçimi doğrudan kullanan yaklaşımlar taşısa bile, *değişime* yol açacak gelişmeleri tetikleyen bir çeşit 'modern' görüngü yaratma kaygısı taşıdığı yorumu yapılabilir. 1930 sonrasında, barınma başta olmak üzere hızla artan bina ihtiyacı gibi bir çok etmenden etkilenen arayış ile, 'modern' mimarinin ve sanayileşmenin arzulanmış değişimi ortaya çıkaracağı var sayılmış olmalıdır. Her ne kadar sürekliliği ya da biçimi tartışılrsa da, ortaya çıkan modernleşme deneyimi, Türkiye'de mimarlık başta olmak üzere bir çok alanda, kendine has bir modernlik yaklaşımı geliştirmesine sebep olmuştur.

İkinci olarak, dünya ekonomik krizinin etkisiyle devletin sanayileşmeyi kendi denetimine alması ve yönlendirmesi, Anadolu'da Ankara'nın yapaylığından uzak gelişmelere sebep olmuştur. Ancak bu değerlendirmede, devlet eliyle kurulan sanayi yerleşmelerinin hem biçimsel hem de mekansal niteliklerinin tam anlamıyla *ithal* edilmiş olması çelişki yaratmaktadır. Bu yorumu güçlendiren birbiri ile ilişkili üç yaklaşım söz konusudur: İlki, bu tesislerin biçimlenme kaygıları, *geleneksel* değerler ile tartışma yaratarak değişimin yaşamasına sebep olmuştur. *Yeni*, hem teknik ve kullanım hem de görsel nitelikleri ile alışlageldik olana karşı bir talep ortaya çıkarmıştır. İkincisi, ekonomik kalkınma merkezli yaşam standartlarında ortaya çıkardığı iyileştirmeye bağlantılı arzunun geliştirilmesidir. Üçüncüsü ise, modernleşmenin en önemli sonucu sayılabilecek, topraktan kopma ve kentleşme arzusunu canlandırmış olmalarıdır. Bu tutum, hem tarımsal faaliyetin yerine endüstrileşmenin/makineleşmenin tercihi, hem de yaşanan toprağa; *yere* bağlı organik yapıya karşı, kurumsal bir düzenin oluşturulmasıdır. Bu bakışla modernleşme sürecinde, endüstrileşmenin ve kentleşmenin, birbirini tamamlayan iki önemli gelişme olarak önemsenmesi gerekmektedir. Her ikisi de, geleneksel ve kırsal yaşama karşı bir duruş ortaya konulmasına yol açmaktadır.

Kayseri özelinde yapılan okumada, modernleşme sürecine bağlı ortaya çıkan bu gelişmelerin yaşandığı açıktır. Kent, Sümerbank Yerleşkesi başta olmak üzere devletin kurduğu sanayi tesisleri ile, çok kültürlü yapısını kaybetmeden hızla ama -1980'lere kadar- planlı biçimde kentleşmiştir. Bu yapılanma, kent olmayı tanımlayan, yoğunluk (nüfus), hareket (ulaşım) ve ticaret (ekonomi) üzerinde etki yaparak Kayseri'nin modernleşmesine; mekansal ve toplumsal yapının ve kimliğin *değişimine* yol açmıştır. Kentin mekansal ve toplumsal kimliğinin değişiminde, devlet tarafından kurulan sanayi yerleşkeleri ile inşa edilen *farklılık*, geleneksel yapıda değişimi başlatmıştır. Ancak, Kayseri kentindeki modernleşme deneyimi üzerinden, mekansal ve toplumsal değişim değerlendirildiğinde, özellikle işletme binaları ve lojmanlarının biçimine yönelik *ithal* edilmişlik eleştirileri ve Cumhuriyet devrimlerinin arayışı içinde olduğu *yenile(n)me* arzusu arasında önemli bir çelişki bulunmaktadır. Aslında bu çelişkiyi anlamlandıran, Cumhuriyet'in ilanı öncesi ve sonrası siyasal ve sosyal yapıya hakim olan *Batılılaşma* arayışı ve buna bağlı yapılan devrimlerdir.

İmparatorluğun son yıllarından itibaren, *Batılılaşma* adına girilen *modernleşme* arayışları, çoğu zaman sadece dış görünüme ait *biçimsel* bir yenilik olarak algılanmıştır. Özellikle, kıyafet, mobilya gibi günlük yaşam alışkanlıklarına ait bir çok öge *Batı*'dan ithal edilmiştir. Ancak, İmparatorluk genelinde bu biçimsel yenilik arayışının ne kadar toplumsallaştığı tartışma konusudur. Cumhuriyet'in ilanı sonrası, giyinmeden okuma-yazmaya, ticarete, hatta içinde yaşanan mekana kadar bir çok alanda yapılan devrimler, günlük yaşamın her noktasını *Batı* normları ve biçimiyle tanıştırma amacı içinde olmuştur. Dolayısıyla İmparatorluğun *Batılılaşmayı*, yeni bir sosyal düzen arayışı olarak değil, iç ve dış dinamiklerinden dolayı, *Batı* ile karşılıklı ekonomik ve ticari ilişkilerini düzenleyen ve savunma mekanizmasını dönemin *çağdaş* normlarına göre yeniden yapılandıran bir gereklilik olarak yorumladığı düşünülebilir. Oysa Cumhuriyet sonrası bu yaklaşım *Batılılaşma* değil *Batılılaşma* olarak eksen değiştirmiştir. Sadece ekonomik değil, sosyal, siyasal ve mekansal olarak 'modern' kimliğinin kurulumu önemsenmiştir.

KAYNAKLAR

- Akaydın, Ş.**, 2003. Kişisel Görüşme. (Asiliskender, B., 2005. Şadan Akaydın'ın Gözünden Kayseri, *Röportaj, TOL Mimarlık Kültürü Dergisi*, Yaz 2005, **5**, 65-71, Kayseri.)
- Aksoylu, S.**, 2002. İdeal Toplum Modelleri ve Yeni Kent Fikri, Anadolu Üni., Eskişehir.
- Allen, R. C.**, 2003. Farm to Factory, A Reinterpretation of the Soviet Industrial Revolution, Princeton University Press
- Anon.** 2006a. Fotoğraflarla Kayseri 1880-2006, Kocasinan Belediyesi Kültür Yay. 5, Kayseri.
- Anon.** 2006b. Kayseri Şeker Fabrikası İşletme Raporu, Kayseri Şeker Fabrikası Basın Yayın Müdürlüğü, s. 2-16, Kayseri.
- Anon.** 2004. Bina Kimlikleri, 2004. Cumhuriyet'in 25 Yılı Sergisi Kitapçığı, Akademik Direktör, Aslanoğlu, İ., TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Ankara
- Anon.** 2000. Kayseri Kent içi ve Yakın Çevresi Ulaşım Etüdü ile Raylı Sistem Avan Projesi Fizibilite Raporu, Kayseri Büyükşehir Belediyesi APK Daire Başkanlığı, Kayseri.
- Anon.**, 2002. DİE 2000 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Cumhuriyeti, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- Anon.**, 1998. 75. Yılında Sayılarla Türkiye Cumhuriyeti, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- Anon.** 1937. T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü 20 İlkteşrin 1935 Nüfus Sayımı Bilgileri, Ankara.
- Anon.** 1929. T.C Başvekalet Umum Müdürlüğü 28 Teşkinievel 1927 Tarihli Umumi Nüfus Tahriri Bilgileri, Ankara.
- Anon.** 1925-1926 tarihli Devlet Salnamesi
- Alsac, Ü.**, 1976. Türkiye'deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi, *Doktora Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Ardent, H.**, 1990. On Revolution, Penguin Books, London.
- Aritan, Ö.**, 2004. Kapitalist/Sosyalist Modernleşme Modellerinin Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığının Biçimlenişine Etkileri – Sümerbank KİT Yerleşkeleri Üzerinden Yeni Bir Anlamlandırma Denemesi, *Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üni., İzmir.
- Arkan, S.**, 1935. Amale Evleri, İlkokul, Mutfak ve Çamaşırılık Binası, *Arkitekt*, **9**, 253-258.
- Asiliskender, B.**, 2006. Kayseri Eski Kent Merkezi'nde Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Mekan Ve Kimlik Deneyimi, *Erciyes Üni. F.B.E. Dergisi*, **22**(1-2) 203-212.
- 2002. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mimaride 'Modern' Kimlik Arayışı; Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği, *Yüksek Lisans Tezi* (Prof. Dr. Ahsen Özsoy Danışmanlığında) İTÜ FBE, İstanbul.
- Assmann, J.**, 2001. Kültürel Bellek, Çev. Tekin, A., Ayrıntı, İstanbul.
- Aslanoğlu, N. İ.**, 1979. 1923 Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Ortam Değişimi ve Mimarlığa Yansımaları), *Doktora Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Ayalp, R.**, 2006. Kişisel Görüşme. (eşi Sabahat Ayalp ile birlikte)
- Balamir, A.**, 2003. Mimarlık ve Kimlik Temrinleri- I: Türkiye'de Modern Yapı Kültürünün Bir Profili, *Mimarlık*, **313**, 24-29, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara.

- Barth, F.**, 1969. Ethnic Groups and Boundaries; The Social Organization of Cultural Difference, Universitet Forlaget, Bergen.
- Batur, A.**, 2005a. A Concise History: Architecture in Turkey During the 20th Century, Chamber of Architects of Turkey, İstanbul.
- 2005b. To Be Modern: Search For a Republican Architecture, in *Modern Turkish Architecture*, pp. 71-96, Ed. Holod. R., Evin, A., Özkan, S., Chamber of Architects of Turkey, Ankara.
- 1998, 1925-1950 Döneminde Türkiye Mimarlığı, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* içinde, 209-234, Ed. Sey, Y., Tarih Vakfı, İstanbul.
- Baudlaire, C.**, 2004. Modern Hayatın Ressamı, Çev. Berktaş, A., (1964, The Painter of Modern Life, Phaedron, London), İletişim, İstanbul
- Baudrillard, J.**, 1998. Simülakırlar ve Simülasyon, Çev. Adanır, O., Dokuz Eylül Yay., İzmir
- Bauman, Z.**, 2005. Bireyselleşmiş Toplum, Çev. Alogan, Y., Ayrıntı, İstanbul
- 2003. Modernlik ve Müphemlik, Çev. Türkmen, İ., Ayrıntı, İstanbul
- Belirgen, E.**, 2003. Uçak Fabrikasından Hava İkmal Bakım Merkezine, *Erciyes*, Haziran 2003, **9**, 37-47, Kayseri İli Yardım Derneği, Ankara.
- Benevolo, L.**, 2006. Avrupa Tarihinde Kentler, Çev. Nirven, N., Avrupa'yı Kurmak Dizisi, Literatür, İstanbul.
- Benjamin, W.**, 1999, The Return of the Flaneur, in His Selected Writings 1927-1934, V:2, pp.262-267, Belknap, Cambridge.
- Berkes, N.**, 2006. Türkiye'de Çağdaşlaşma, YKY, İstanbul.
- 2002. Batılıcilık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler, Kaynak, İstanbul.
- Berksan, B.**, 1986. Kayseri İmar Planı Araştırma Raporu, Kayseri.
- Bilgin, İ.**, 1998. Modernleşmenin ve Toplumsal hareketliliğin Yörüngesinde Cumhuriyet'in İmarı, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* içinde, 255-272, Ed. Sey, Y., Tarih Vakfı, İstanbul.
- 1996. Anadolu'da Modernleşme Sürecinde Konut ve Yerleşme, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* içinde, s.472-490, ed. Sey, Y., Tarih Vakfı, İstanbul.
- 1995. Modernizmin Şehirdeki İzleri, *Defter*, Bahar 1995, **23**, 85-103.
- Bilgin, N.**, 1997. Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Bozdoğan, S.**, 2002, Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür, Metis, İstanbul.
- 1999. Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* içinde, s.118-135, Ed. Bozdoğan, S., Kasaba, R., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- 1996. Modern Yaşamak: Erken Cumhuriyet Kültüründe Kübik Ev, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* içinde, s.313-328, Ed. Sey, Y., Tarih Vakfı, İstanbul
- Bozdoğan, S. ve Kasaba, R.**, 1999. Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Bozdoğan, S. ve Nalbantoğlu, G.**, 1992. Images and Ideas of 'The Modern House', in *Early Republican Turkey*, Annual Meeting of The Society of Architectural Historians, Albuquerque.
- Broch, R.**, 2005. Peter Behrens' Wohnungsbaukonzepte 1910-1920, Von der repräsentativen Industriesiedlung zur kostengünstigen Kleinsiedlung, Fachbereich Neuere Deutsche Literatur und Kunstwissenschaften der Philipps-Universität Marburg, Marburg.

- Buckser, A.**, 1999. Modern Identities and the Creation of History, in *Anthropological Quarterly*, v: 72(1), pp:1-17, The Institute for Ethnographic Research, George Washington University, Washington.
- Burgess, E. W.**, 1925. The Growth of the City, in *The City*, Ed. Park, R. E., McKenzie, R. D., 47-62, University of Chicago Press, Chicago.
- Butler, J.**, 1999. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, Routledge.
- Callinicos, A.**, 2004. *Toplum Kuramı* (1999, Social Theory, Polity Press-Blackwell Publishers, Oxford), Çev. Tezgiden, Y., İletişim, İstanbul.
- Cassirer, E.**, 1996. Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi, Çev. Özlem, D. (1922; 9. Baskı:1987, Kants Leben und Lehre, Verlag B. Cassirer), İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- _____, 1968. *The Philosophy of Enlightenment*, Princeton University Press.
- Castells, M.**, 2004 (1997;Second Edition). *The Power of Identity, The Information Age; Economy, Society and Culture, Volume II*, Blackwell, Oxford.
- Cengizkan, A.**, 2002a. Birinci Ulusal Mimarlık, "Savunma Hattı"nda, *Modernin Saati*, 20. Yüzyılda Modernleşme ve Demokratikleşme Pratiğinde Mimarlar, Kamusal Mekan ve Konut Mimarlığı içinde, s.61-69, 1927 Mimarlar Derneği, Ankara.
- _____, 2002b. Robert Oerley: Söylemsel Dönüşümler Döneminde Ankara'da Viyanalı Bir Mimar, *Arradamento Mimarlık*, **100+43**, 80-93, Boyut Yayın Grubu, İstanbul.
- _____, 2001. İstanbul Fındıklı 13. İlkokul: "Modern Mimarlığın Beş Noktası" ve Bir Uygulama, *Arradamento Mimarlık*, **100+36**, 98-108, Boyut Yayın Grubu, İstanbul.
- Chambers, I.**, 2005. Göç, Kültür, Kimlik, Çev. Türkmen, İ. ve Beşikçi, M. (1995, "Migrancy, Culture, Identity", Routledge), Ayrıntı, İstanbul.
- Chtcheglov, I.**, 1981;1953. Formulary for a New Urbanism, Situationist International Anthology içinde, (Knabb, K çevirisi ile), Bureau of Public Secrets, Berkeley.
- Collins, S.**, 1989. *From Divine Cosmos to Sovereign State*, Oxford University Press, Oxford.
- Colquhoun, A.**, 1981. *Essays in Architectural Criticism, Modern Architecture and Historical Change*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Connolly, W.**, 1989. Identity and Difference in *Global Politics, International/Interteqtual Relations: Postmodern Readings of World Politics*, Eds. Derian, J.;Shapiro, M., Lexington Books, Massatuates.
- Cooke, C.**, 2000. Cities of Socialism: Techonology and Ideology in Soviet Union in the 1920s, in *Modern City Revisited*, Ed. Deckker, T., pp. 26-55, Routledge.
- Çakıroğlu, N.**, 1952. Kayseri Evleri, *Doçentlik Çalışması*, Pulhan Matbaası, İstanbul.
- Çalışkan, N.**, 1995. Kuruluşundan Günümüze Kayseri Belediyesi, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri.
- Çiğdem, A.**, 1997. Akıl ve Toplumun Özgürleşimi, Jürgen Habermas ve Eleştirel Epistemoloji Üzerine Bir Çalışma, Vadi, Ankara.
- Deleuze, G. ve Guattari, F.**, 1993. Kapitalizm ve Şizofreni 2 Kapma Aygıtı, Çev. Akay, A., Bağlam, İstanbul.
- _____, 1990. Kapitalizm ve Şizofreni 1 Göçebebilimi İncelemesi: Savaş Makinesi, Çev. Akay, A., Bağlam, İstanbul.
- Derrida, J.**, 1974. *Of Grammatology*, John Hopkins University Press, Baltimore.
- Doğan, İ.**, 2006. Kişisel Görüşme (eşi Gönül Doğan ile birlikte)
- Doğan, K.**, 2003. Bizim İnsanımız: Kemal Doğan, *Röportaj*, Röportajı yapan, Bulgun, D. , Erciyes Kayseri İli Yardımlaşma Derneği Yayın Organı, **7**, 18-21, Ankara.
- Dovey, K.**, 1999. *Framing Places, Mediating Power in Built Form*, Routledge, London.

- Dussel, E.**, 1988. Beyond Eurocentrism: The World System and the Limits of Modernity, in *The Cultures of Globalization*, Ed. Jameson, F., Miyoshi, M., pp. 3-31, Duke University Pres, Durham.
- Elias, N.**, 1978. The History of Manners, The Civilizing Process, v.1, p.5, Pantheon, New York.
- Ergüven, Ö.**, 2006. Kişisel Görüşme.
- Erten, T.**, 2007. Kişisel Görüşme.
- _____, 2003. Bir Kayseri Masalı, *TOL Mimarlık Kültürü Dergisi*, Bahar-Yaz 2003, **3**, 89-95.
- Fishman, R.**, 2002. Yirminci Yüzyılda Kent Ütopyları: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright ve Le Corbusier, *20. Yüzyıl Kenti* içinde, Çev. Duru, B., Aklan, A., 107-126, İmge, İstanbul.
- Frampton, K.**, 1998. Rappel a L'orde: Tektoniğin Savunması, Kuram, İstanbul.
- Freund, W.**, 1957. Modernus Andere Zeitbegriffe des Mittelalters, Böhlau, Cologne.
- Friese, H.**, (Ed.) 2002. Identities: Time, Difference and Boundaries, Making Sense of History, v:2, Berghahn Books, Oxford.
- Frisby, D.**, 2006. Georg Simmel- Modernitenin ilk Sosyoloğu, Modern Kültürde Çatışma içinde, Çev. Gen, E., s.7-54, İletişim, İstanbul.
- _____, 2001. Cityscapes of Modernity, Polity/Blackwell, Cambridge.
- Foucault, M.**, 1994. Les Mailles du Pouvoir, in Dits et écrits, pp. 182-201, Gallimard, Paris.
- Gabriel, A.**, 1954. Kayseri Türk Anıtları, Çev. Tüten, A. A., Güneş Matbaası, Ankara.
- Gellner, E.**, 1983. Nations and Nationalisms, Cornell University Pres, New York.
- Giddens, A.**, 1998. Modernliğin Sonuçları, Çev. Kuşdil, E., Ayrıntı, İstanbul.
- Gold, J.**, 2000. Towards The Functional City?, in *Modern City Revisited*, Ed. Deckker, T., pp.80-100, Routledge.
- Göle, N.**, 2004. Modern Mahrem, Medeniyet ve Örtünme, Metis, İstanbul.
- _____, 1998. Mühendisler ve İdeoloji, Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere, Metis, İstanbul.
- Güvenç, B.**, 2000. Türk Kimliği, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Habermas, J.**, 1996. The Philosophical Discourse of Modernity, The MIT Press, Massachusetts.
- _____, 1989. The Structural Transformation of the Public Sphere: an Inquiry into a Category of Bourgeois Society, MIT Press, Cambridge.
- Hall, S.**, 1996. Who Needs Identity?, in *Questions of Cultural Identity*, Eds. Hall, S. and du Gay, P., pp.1-17, Sage, London.
- Hardt, M. ve Negri, A.**, 2003. İmparatorluk, Çev. Yılmaz, A., Ayrıntı, İstanbul.
- Haris, C. D. ve Ullman, E. L.**, 2002. Kentin Doğası, *20. Yüzyıl Kenti* içinde, Çev. Duru, B., Aklan, A., s.55-76, İmge, İstanbul.
- Haşim, A.** 1928. Gurabahane-i Laklakan, Fevzi Matbaası, İstanbul (1981. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara)
- Hegel, G.W.F.**, 2004. Tinin Görüngübilimi, Çev. Yardımlı, A., İdea, İstanbul.
- _____, 1967, The Philosophy of Right, Translated by Knox, T. M., Oxford University Pres.
- Heidegger, M.**, 1980. Die Zeit des Weltbildes, in Holzwege, pp. 73-110, Klosterman, Frankfurt.
- Hessel, F.**, 1929. Spazieren in Berlin, Verlag Dr Hans Epstain, Vienna/Liepzig.

- Hetherington, K.**, 1998. Expressions of Identity; Space, Performance, Politics, Theory, Culture & Society Books, Sage, London.
- Heynen, H.**, 1999. Architecture and Modernity, MIT Pres, Cambridge, Massachussets
- Hobsbawn, E.J.**, 1973. The Age Of Revolution, Londra, s.13 (Callinicos, A., 2004, Toplum Kuramı -1999. Social Theory, Polity Press-Blackwell Publishers, Oxford-, Çev. Tezgiden, Y., İletişim, İstanbul.)
- İlkin, S.**, 2004. Birinci Sanayi Planı'nın Hazırlanmasında Sovyet Uzmanların Rolü, *Cumhuriyet'in Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi* içinde, Ed. Tekeli, İ., İlkin, S., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.218-219, İstanbul.
- İmamoğlu, V.**, 2006. Geleneksel Kayseri Evleri, Genişletilmiş İkinci Basım, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, No:49, Kayseri.
- Jameson, F.**, 2004. Biricik Modernite Şimdinin Ontolojisi Üzerine İnceleme, Çev. Oğuz, S., Epos, Ankara.
- ____ 1991. Postmodernism, or the Cultural Logic of the Late Capitalism, Verso, London.
- Jeanniere, A.**, 2000. Modernite Nedir?, *Modernite Versus PostModernite* içinde, Ed. Küçük, M., s.95-96, Vadi Yayınları, İstanbul.
- Jenkins, R.**, 1996. Social Identity, Routledge, London.
- Kahraman, H. B.**, 2004(2. baskı; 2002). Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye, Everest Yayınları, İstanbul.
- Kant, I.**, 1990; 1781. Critique of Pure Reason, Translated by Meiklejohn, J.M.D., Prometheus, New York.
- ____ 1963. Kant: On History, Edited and Translated by Whitebeck, L., Prentice Hall, New York.
- Karaosmanoğlu, Y. K.**, 2004; 1934. Ankara, Bütün Eserleri 10, İletişim (20. Baskı; İlk Basım Akba Kitabevi), İstanbul.
- Kasap, M.**, 2007. Kişisel Görüşme.
- ____ 2004. Kayseri'de Tek Evden Apartman Katına Geçiş, *TOL Mimarlık Kültürü Dergisi*, Yaz 2004, 4, 28-34, Kayseri.
- Keyder, Ç.**, 2005. Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim, İstanbul.
- ____ 2004. Ulusal Kalkınmacılığın İflası, Metis, İstanbul.
- Kirişli, K.**, 1999. Türkiye'ye Yönelik Göç Hareketlerinin Değerlendirilmesi, *Bilanço 1923-1998* içinde, cilt:1, 111-121, Ed. Rona, Z., Tarih Vakfı, İstanbul.
- Kocatürk, F.**, 2003. Kayseri'de Konut Alanlarının Yer Seçimi ve Hane Halkı Hareketliliği, *Doktora Tezi*, İTÜ FBE, İstanbul.
- Kolb, D.**, 1986. The Critique of Pure Modernity Hegel, Heidegger and After, The University of Chicago Press, Chicago.
- Krakauer, S.**, 1998. The Salaried Masses: Duty and Distraction in Weimar Germany, Verso, London.
- Küçük, M.**, (Ed.) 2000;1993 (3.Baskı). Modernite versus Postmodernite, Vadi Yayınları, İstanbul.
- Lash, S.**, 2000. Modernlik mi, Modernizm mi? Weber ve Günümüz Toplumsal Teorisi, *Modernite versus Postmodernite* içinde, Ed. Küçük, M., s.133-134, Vadi Yayınları, İstanbul.
- Lefebvre, H.**, 1998. Modern Dünyada Gündelik Hayat, Çev. Gürbüz, I., Metis, İstanbul.
- ____ 1991, The Production of Space, Blackwell, Oxford.
- Lyotard, J. F.**, 1984. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge, University of Minnesota Press, Minneapolis.

- Mansefoli, M.**, 1996. The Time of the Tribes, Sage, London.
- Marcuse, H.**, 1999. Reason and Revolution: Hegel and Rise of Social Theory, Humanity Books, New York.
- Melucci, A.**, 1989. Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society,, Hutchinson Radius, London.
- Miller, D.**, 2000. Citizenship and National Identity, Polity.
- Mumcu Uçar ve Ö., Özsoy, A.**, 2006. Sınır Kavramına Mekansal Bir Yaklaşım: Bahçelievler Örneği, *İTU Dergisi/a* içinde, **5/2-1**, 11-24, İstanbul.
- Nalbantoğlu, G.**, 1999. "Modern Ev" in Çeperleri, *Bilanço 1923-1998* içinde, cilt:1, s.305-314, Ed. Rona, Z., Tarih Vakfı, İstanbul.
- Neill, W. J.V.**, 2004. Urban Planning and Cultural Identity, Routledge, London.
- Nikolaev, I.**, 1975. Архитектурная Типология Промышленных Предприятий, *Rusça* (Architectural Typology of Industrial Enterprises; Endüstri Yapılarının Mimari Tipolojisi, yeniden basım 2002), Stroyisdat.
- Norberg-Schultz, C.**, 1984, The Concept of Dwelling, Electa Editrice, Milan.
- Oral, F.S.**, 2006. Kayseri'de Modernleşme Sürecinde Kent Konutu Kavramının Gelişimi 1950-1970, *Yüksek Lisans Tezi*, Erciyes Üniversitesi FBE, Kayseri.
- Osmay, S.**, 1998. 1923'den Günümüze Kent Merkezlerinin Dönüşümü, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* içinde, s.139-154, ed. Sey, Y., Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- Owen, R.**, 1927. A New View of Society and Other Writings, (Yeniden basım, 1991, Penguin), E. P. Dutton & Co, London.
- Özüekren, A. Ş.**, 1996. Kooperatifler ve Konut Üretimi, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* içinde, s.355-365, ed. Sey, Y., Tarih Vakfı, İstanbul.
- Paz, O.**, 2000. Şiir ve Modernlik, Modernlik Versus Postmodernlik içinde, Ed. Küçük, M., Vadi Yayınları, İstanbul
- Pinkard, T.**, 1994. Hegel's Phenomenology, Cambridge.
- Rapoport, A.**, 1981. Identity and Environment: a Cross-cultural Perspective, in Housing and Identity Cross-cultural Perspectives, Ed. Duncan, J.S., pp. 6-35, Croom Helm, London.
- Rey, E.R.**, 1933. Lüks Hayat Opereti.
- Roth, L. H.**, 2000. Mimarlığın Öyküsü, Ögeleri, Tarihi ve Anlamı, Çev. Ergün, A., Kabalcı, İstanbul.
- Sabah, M.**, 2007. Kişisel Görüşme
- Sammuel, R.**, 1994. Theatres of Memory, Past and Future in Contemporary Culture, Verso, London.
- Sennett, R.**, 2005. Otorite, Çev. Durand, K., Ayrıntı, İstanbul.
2002. Ten ve Taş Batı Uygarlığında Beden ve Şehir, Çev. Birkan, T., Metis, İstanbul.
1999. Gözün Vicdanı, Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam, Çev. Sertabiboğlu, S., Kurultay, C., Ayrıntı, İstanbul.
1996. Kamusal İnsanın Çöküşü, Ayrıntı, İstanbul.
- Sey, Y.**, 2005. To House the New Citizens: Housing Policies and Mass Housing, in *Modern Turkish Architecture*, pp. 159-183, Ed. Holod. R., Evin, A., Özkan, S., Chamber of Architects of Turkey, Ankara.
1998. Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Mimarlık ve Yapı Üretimi, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* içinde, sayfa: 25-39, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Simmel, G.**, 2006. Modern Kültürde Çatışma, Çev. Bora, T., Kalaycı, N., Gen, E., (4. basım, 2003) İletişim, İstanbul.

- Simmel, G.**, 1990. The Philosophy of Money, Edited by Frisby, D., Translated by, Bottomore, T. and Frisby, D., (first published in 1978), Routledge, London.
- _____, 1971, On Individuality and Social Forms, The University of Chicago Press, Chicago.
- Smith, A.**, 1998. Nationalism and Modernism, Routledge, New York.
- _____, 1997. Ulusların Zenginliği, Çev. Yunus, A., Bakırcı, M., Alan, İstanbul.
- Smart, B.**, 1999. Facing Modernity, Ambivalence, Reflexivity and Morality, Theory, Culture & Society Books, Sage London.
- Soja, E.**, 1989. Postmodern Geographies, Verso, London.
- Sözen, M.**, 1996. Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sturm, H.**, 1977. Fabrikarchitektur, Villa, Arbetetersiedlung, Heinz Moos Verlag, München.
- Tanyeli, U.**, 1999. Türkiye'de Modernleşme ve Vernaküler Mimari Gelenek: Bir Cumhuriyet Dönemi İkilemi, *Bilanço 1923-1998* içinde, cilt:1, 283-290, Ed. Rona, Z., Tarih Vakfı, İstanbul.
- _____, 1998a. Mekanlar, Projeler ve Anlamları, *Üç Kuşak Cumhuriyet* içinde, s.100-107, Ed. Tanyeli, U., Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- _____, 1998b. Yeni Topluma Yeni Konut, *Üç Kuşak Cumhuriyet* içinde, s.138-145, Ed. Tanyeli, U., Türkiye Ekonomik ve Tarihsel Tarih Vakfı, İstanbul.
- Taut, B.**, 1938. Mimari Bilgisi, Çev. Kalatan, A., Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, İstanbul.
- Taşçı, Y.**, 1975. Kayseri Nazım İmar Planı Raporu, Kayseri.
- Tekeli, İ.**, 2005. The Social Context of the Development of Architecture, in *Modern Turkish Architecture*, pp. 15-36, Ed. Holod. R., Evin, A., Özkan, S., Chamber of Architects of Turkey, Ankara.
- _____, 2001. Modernite Aşılırken Kent Planlaması, İmge Kitabevi, Ankara.
- _____, 1999a. İnsan ve Çevre, *Bilanço 1923-1998* içinde, cilt: 2, 315-318, Ed. Rona, Z., Tarih Vakfı, İstanbul.
- _____, 1999b. Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* içinde, s.136-152, ed. Bozdoğan, S., Kasaba, R., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- _____, 1998. Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* içinde, s.1-24, ed. Sey, Y., Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- _____, 1995. Türkiye'de Yaşamda ve Yazında Konut Sorununun Gelişimi, T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Konut Araştırmaları Dizisi 2, Ankara.
- _____, 1980. Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri, *Türkiye'de İmar Planlaması* içinde, s.80-112, ODTU Yayınları, Ankara.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S.**, 2004. Cumhuriyet'in Demiryolu Politikalarının Oluşumu ve Uygulaması, *Cumhuriyet'in Harcı, Modernitenin Altyapısı Oluşurken* içinde, cilt 3, s.271-324, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Tekeli, Ş.**, 1982. Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat, Birikim, İstanbul.
- Tipi, M.**, 2007. Kişisel Görüşme.
- Tolon, F.**, 2007. Kişisel Görüşme.
- Tönnies, F.**, 1974. Community and Association, London.
- Tunaya, T. Z.**, 2004. Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Türkten, N.**, 2007. Kişisel Görüşme.

- Uysal, N.**, 1944. Tip Evlere Doğru, *Arkitekt*, **11-12**, 284-285.
- Ünsal, B.**, 1940. Mimarlık Hakkında Düşünceler, *Arkitekt*, **9-10**, 221-223.
- ____ 1939. Kübik Yapı ve Konfor, *Arkitekt*, **3-4**, 60-62.
- Ünsal, B.**, 1937. Zamanımız Mimarlığının Morfolojik Analizi, *Arkitekt*, **7**, 201-204.
- Üzel, S.**, 1938a. Endüstri Hayatımızda İnkişaf 2, *Erciyes Kayseri Halk Evi Dergisi*, **2**, 59-62.
- ____ 1938b. Endüstri Hayatımızda İnkişaf 1, *Erciyes Kayseri Halk Evi Dergisi*, **1**, 11-14.
- Vanlı, Ş.**, 2006. 20.Yüzyıl Türk Mimarlığı, Vanlı Mimarlık Vakfı, Ankara.
- Vattimo, G.**, 1999. Modernliğin Sonu: Postmodern Kültürde Nihilizm ve Hermenötik, Çev. Yalçın, Ş., İz, İstanbul.
- Yavuz, Y. and Özkan, S.**, 2005. Finding a National Idiom: The First National Style, in *Modern Turkish Architecture*, pp. 55-68, Ed. Holod. R., Evin, A., Özkan, S., Chamber of Architects of Turkey, Ankara.
- Yerlikaya, N.**, 2003. Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık İletişim, İstanbul.

Ek.A DETAYLI GÖRÜŞMELERDE KULLANILAN SORULAR

Ek.A.1 (İlk) Kullanıcılar İçin Sorular

A) Kişisel Bilgi ve Çalışma Ortamı

- Kayserili misiniz? (evet ise bu fabrikadan nasıl haberiniz oldu?) Değilseniz nereden nasıl geldiniz? (Kayseri'ye bu fabrikada çalışmak için mi geldiniz?)
- Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası'ndan nasıl haberiniz oldu? Nasıl çalışmaya başladınız?
- Sümerbank Fabrikasında ne olarak görev yaptınız?, Hangi Yıllar arasında?
- Bu görev için bir eğitiminiz var mıydı? Çalışmaya başlamadan önce ya da çalışırken ya da bir eğitim aldınız mı? (Aldıysanız fabrikadan ayrıldıktan sonra bu eğitime bağlı olarak her hangi bir iş yaptınız mı?)
- Çalıştığınız süre boyunca Sümerbank fabrikası tarafından sunulan her hangi bir eğitim aldınız mı?

B) Çalışma ve Barınma Ortamı, Sosyal Yaşam ve Yaşanan Değişimler

- Çalışırken, lojmanlarını kullandınız mı? (Evet ise) Hangisini / ne kadar süre ile?
- Lojmanları kullanırken, yeni mobilya aldınız mı ya da mobilyalarınızı yenileme ihtiyacı duydunuz mu? Ne zaman, neden ve ne tür değişiklikler yaptınız?
- Lojmandan ne sebeple ayrıldınız? Ne tür bir konut tercih ettiniz?
- Çalıştığınız süre boyunca siz veya ailenizden her hangi biri Sümerbank Yerleşkesinde bulunan eğitim kurumlarını kullandınız mı?
- Sümerbank'da çalışmanın sosyal yaşamınızda nasıl bir etkisi oldu? Siz veya aile fertleriniz ne tip yeni alışkanlıklar edindi? Fabrikada düzenlenen sinema, tiyatro, huzme, spor aktiviteleri gibi etkinliklere katılır mıydınız?

C) Kooperatifle Elde Edilen Konutlar ve Edinme Süreçleri

- Kaç yıldır bu konutu kullanıyorsunuz?
- Konutunuzun yapım yılını biliyor musunuz?
- Konutu nasıl edindiniz?

D) Konutlar ve Mekansal Deneyimler

- İlk kullanımınızda, bu konuta özel mobilya aldınız mı?
- Bu konuttaki yaşamınıza bağlı olarak, mobilyalarınızı yenileme ihtiyacı duydunuz mu? Ne zaman, neden ve ne tür değişiklikler yaptınız?
- Genel olarak konutunuzdan memnun musunuz?
- Konutunuzda fiziksel bir değişiklik yapma ihtiyacı duydunuz mu? (Odalar arasındaki duvarları kaldırma; Mutfak, banyo, kiler gibi mekanlarda yenilemeler...)
- Konutunuzda yakın zamanda bir onarım/değişiklik düşünüyor musunuz?

E) Gündelik ve Sosyal Yaşama Bağlı Deneyimler

- Bu konutu kullanmaya başladıktan sonra Sümerbank fabrikasındaki sosyal etkinliklere katılmaya devam ettiniz mi?

- Bu konutu kullanmaya başladıktan sonra siz veya ailenizden biri Sümerbank Yerleşkesi içinde bulunan okullarda eğitim gördü mü?
- İmkânınız olsa başka bir konutu tercih eder misiniz? Böyle bir durumda, kullandığınız konutu nasıl değerlendirir misiniz?
- Oturduğunuz konut ve semti nasıl değerlendirirsiniz. İlk kullandığınız andan bugüne neler değişti? (sosyal yaşamınızda ne tip değişimler oldu?)
- Sizce kullandığınız konutun ve bulunduğunuz semtin, Kayseri için önemi var mıdır?

Ek.A.2 Kooperatiflerin Oluşumda Katkı Sağlayanlar İçin Sorular

- Kooperatifteki göreviniz?
- Görev aldığınız konut kooperatifi hangi yıl, kim tarafından kuruldu?
- Kimler üye kabul edildi, nasıl üye olundu?
- Kooperatif arazisi nasıl seçildi, kullanımı için kimden izin alındı?
- Yerel yönetimlerin kooperatiflerin oluşumuna katkısı oldu mu?
- Konutların tasarımı nerede, kim tarafından yapıldı?
- Konutların inşaat masrafları nasıl karşılandı? Maddi bir destek alındı mı? Üyeler konutları için nasıl bir ödeme yaptı?
- Kaç yılda inşa edildi?
- Ortak kooperatifle inşa edilen konutların bakımı ve onarımı için bir yönetim oluşturuldu mu?
- Siz de bu (ya da bu çevredeki bir başka) kooperatif yerleşiminden bir konut edindiniz mi?

Ek.A.3 Kayseri’de Dönemin Sosyal Ortamın Değişimi İçin Yönlendirilen Sorular

- Kayserili misiniz? (Kayserili iseniz, doğumunuzdan beri Kayseri’de mi yaşıyorsunuz? Değilseniz, ne zamandan beri Kayseri’de yaşıyorsunuz/ne kadar süre yaşadınız?)
- Göreviniz? Kaç yıldır bu işle uğraşıyorsunuz?
- (Gazeteci iseniz) Sümerbank Bez Fabrikası, Tayyare Fabrikası veya Şeker Fabrikası’nda ki sosyal ortam ya da yapılarla ilgili bir haber yaptınız mı?
 - o Bu tesislerle ilgili dönemin yazılı basınında dikkatinizi çeken özel bir yazı/makale hatırlıyor musunuz?
- (Sporcu iseniz) İşletmenin spor kulübünde nasıl yer aldınız?
 - o Kulüpteki bu göreviniz için eğitim almış mıydınız ya da katılımınız sonrası aldınız mı?
 - o Bu görevinizden dolayı her hangi maddi destek aldınız mı? Lojmanları ya da sosyal tesisleri kullandınız mı?
 - o Kent dışında kulübünüzü temsil ettiniz mi?
 - o Katıldığınız spor etkinlikleri, kentli tarafından takip edilir miydi? Nasıl duyurulurdu? Katılım için bir ücret alınır mıydı?
 - o Yer aldığınız spor kulübünün kentin sosyal ortamına bir katkısı olmuş mudur?
- Sümerbank Bez Fabrikası, Tayyare Fabrikası veya Şeker Fabrikası’nda düzenlenen sinema, müzik dinletisi, spor karşılaşması gibi herhangi bir etkinliğe katılır mıydınız?
- Bu etkinliklerden nasıl haberiniz olurdu?
- Bu tesislere nasıl ulaşırdınız? Kent merkezi ve tesisler arasında bir ulaşım imkanı var mıydı?

- Fabrika çalışanı olmadığınız düşünüldüğünde katılımınız nasıl gerçekleşirdi? Her hangi bir etkinliğe katılmak için, bilet ya da davetiye gibi bir belge istenir miydi?
- Katıldığınız etkinlikler, yaşam alışkanlıklarınızda veya kişisel görüşünüzde bir değişikliğe yol açtı mı?
- Bu etkinlikler için bu yerleşkelere gittiğinizde, içinde bulunduğunuz mekansal ortam ilginizi çeker ya da sizi etkiler miydi?
- Bu yerleşkelerde bulunan lojman (ya da 1950 sonrasında çevresinde kooperatifler ile yapılmış konutları) ziyaret etme şansınız oldu mu? Oldu ise sizi etkileyen ya da farklı gelen bir durumla (odaların biçimi, mobilyalar, konfor koşulları) karşılaştınız mı?
- Sizce bu tesisler ve çevresindeki konut yerleşiminin Kayseri'ye bir katkısı olmuş mudur?

Ek.A.4 Kayseri'de Kentin Mekansal Değişimi İçin Yönlendirilen Sorular

A) Kişisel Bilgi ve Çalışma Ortamı

- Kayserili misiniz? (Kayserili iseniz, doğumunuzdan beri Kayseri'de mi yaşıyorsunuz? Değilseniz, ne zamandan beri Kayseri'de yaşıyorsunuz/ne kadar süre yaşadınız?)
- Göreviniz? Kaç yıldır bu işle uğraşıyorsunuz?
- Doğduğunuzdan beri Kayseri'de mi yaşıyorsunuz?
- Mesleğiniz? Kaç yıldır bu işle uğraşıyorsunuz/uğraştınız?
 - o Yerel yönetimde yapmış olduğunuz görev?
 - o Bu görevi/görevleri kaç yıl yaptınız?

B) Kentin Mekansal Gelişimi

- Yerel yönetimde görev yaptığınız dönem(ler)de, yerel yönetimin kentsel gelişme stratejisini nasıl tariflersiniz? (olumlu/olumsuz)
 - o Mevcutta hangi semtler vardı?
 - o Bu semtlerin kullanımı nasıldı? (Konut-ticaret-sanayi...)
 - o Kentteki nüfus artışına paralel olarak, nerelere yeni yerleşimler önerildi?
 - o Bu önerileri neler yönlendirdi?
 - o Kentin planlama sürecine sizin katkınızı kısaca nasıl tariflersiniz?
- Sizce, Cumhuriyet sonrası Kayseri'de kentin (mekansal ve sosyal olarak) büyümesine/gelişmesine neler etki yapmıştır?

Konutun gelişimi

- Eski Kayseri evlerinde yaşadınız mı? (bulundunuz mu?)
 - o Yaşadığınız evi kısaca nasıl tariflersiniz? (geçmişten günümüze)
 - o Yaşadığınız çevreyi (evinizin bulunduğu sokak, mahalleniz gibi) kısaca nasıl tariflersiniz?
- Sizce, Cumhuriyet sonrası Kayseri'de konutun biçimsel ve mekansal gelişimine/değişimine neler etkilemiştir?
- Sümerbank, Tayyare Fabrikası veya Şeker Fabrikası'nda bulunan lojmanları ziyaret etme şansınız oldu mu?
 - o Lojmanlar ile, o yıllarda kendi eviniz arasında ne tür farklılıklar (odaların biçimi, mobilyalar, konfor koşulları) dikkatinizi çekmişti?
 - o Bu lojmanların bulunduğu ortamlar (sokak, yerleşim düzeni) ile kendi çevreniz arasında ne tür farklılıklar dikkatinizi çekmişti?
 - o Bu konutlarda (ve çevrede) yaşamayı arzuladınız mı?

- Bu tesisler çevresinde 1950 sonrasında çevresinde kooperatifler ile yapılmış Yeni Mahalle, Gazi Osman Mahallesi, Esenyurt ya da Şeker Tepe Evler semtlerindeki konutları ziyaret etme şansınız oldu mu?
 - o Bu konutlar ile, o yıllarda kendi eviniz arasında ne tür farklılıklar (odaların biçimi, mobilyalar, konfor koşulları) dikkatinizi çekmişti?
 - o Bu konutların bulunduğu ortamlar (sokak, yerleşim düzeni) ile kendi çevreniz arasında ne tür farklılıklar dikkatinizi çekmişti?
 - o Bu konutlarda (ve çevrede) yaşamayı arzuladınız mı?
 - o Sizce bu konut yerleşimlerinin Kayseri'ye nasıl bir katkısı olmuştur?

C) Kentin Sosyal ve Kültürel Değişimi

- Gençlik yıllarınızda Kayseri'deki sosyal ortamı nasıl tariflersiniz?
 - o Ne tür etkinlikler bulunurdu?
 - o Siz hangilerine katıldınız? Katılmak isterdiniz?
- Mimar olarak kentte ilk görev yaptığınız yıllarda Kayseri'deki sosyal ortamı nasıl tariflersiniz?
 - o Ne tür etkinlikler bulunurdu?
 - o Siz hangilerine katıldınız? Katılmak isterdiniz?
- Sizce, Cumhuriyet sonrası Kayseri'nin sosyal ve kültürel değişimine neler etki yapmıştır?
- Sümerbank Bez Fabrikası, Tayyare Fabrikası veya Şeker Fabrikası'nda düzenlenen sinema, müzik dinletisi, spor karşılaşması gibi herhangi bir etkinliğe katılır mıydınız?
- Bu etkinliklerden nasıl haberiniz olurdu?
- Bu tesislere nasıl ulaşırdınız? Kent merkezi ve tesisler arasında nasıl bir ulaşım imkanı vardı?
- Fabrika çalışanı olmadığınız düşünüldüğünde katılımınız nasıl gerçekleşirdi? Her hangi bir etkinliğe katılmak için, bilet ya da davetiye gibi bir belge istenir miydi?
- Katıldığınız etkinlikler, yaşam alışkanlıklarınızda veya kişisel görüşünüzde bir değişikliğe yol açtı mı?
- Bu etkinler için bu yerleşkelere gittiğinizde, içinde bulunduğunuz mekanlar ilginizi çeker ya da sizi etkiler miydi?
- Sizce bu tesislerin kentin sosyal ve mekansal gelişimine nasıl bir katkısı olmuştur?

Ek.B İhsan Doğan Röportajı

23 Kasım 2006 / Gönül-İhsan Doğan Konutu, Kayseri

Şekil B.1. İhsan Doğan

A) Kişisel Bilgi ve Çalışma Ortamı

BA Kayserili misiniz?

İhsan Doğan Evet.Kayseriliyim.

BA Sümerbank'tan nasıl haberiniz oldu? Nasıl çalışmaya başladınız?

İD Sümerbank'a ben 1948'de Bünyan'da başladım. Oradan Adana'da gittim, özel işler yaptım. Ondan sonrada (Kayseri'ye) geldim. Öğretmen okulunun orada 1,5 sene çalıştım. Daha sonrada fabrikaya geldim. Sümer fabrikasına 1954 yılında geldim.

BA Sümerbank Fabrikasında ne olarak görev yaptınız? Hangi Yıllar arasında?

İD Burada sosyal hizmetlerde çalıştım, işletme muhasebesinde çalıştım, ekonomi şefliğini yaptım, 1971' de de emekli oldum.

BA Peki bu yaptığınız işler için mesleki bir eğitiminiz var mıydı?

İD Hayır yok.

BA Fabrika için burada bir eğitim aldınız mı?

İD Hayır almadım.

BA Çalıştığınız süre boyunca Sümerbank Fabrikası tarafından sunulan her hangi bir eğitim aldınız mı?

İD Hayır.

B) Çalışma ve Barınma Ortamı, Sosyal Yaşam ve Yaşanan Değişimler

BA Çalışırken lojmanda kaldınız mı?

İD Lojmanda kaldık.

BA Hangisinde kaldınız?

İD İlk geldiğimde bu eski apartmanlar dediğimiz orada 2. apartmanda (Dış Usta Evleri) kaldım. Ardından, sonradan (Vazife Evleri olarak) yapılan yere geçtim.

BA Ne kadar kaldınız?

İD 16 sene kaldım.

BA Peki bu lojmanları kullanırken mobilyalarınızı değiştirme ihtiyacı hissettiniz mi? Onlara özgü yeni mobilya aldınız mı?

İD Tabi ki. Buraya geldiğim zaman değiştirdim ama fabrikayla alakası yok.

İD: Bu resimde Faik Tuğcu. Bunun abisi Kemalettin Tuğcu bunların dedeleri Hacı Faik Bey meşhur bestekar onun torunu. Aynı apartmanda karşılıklı otururduk. Dolayısıyla çocuklarımız ve ailelerimiz bir samimiyetimiz var. Buradan bunları İstanbul'a naklettik. Eşyalar giderken, bizde yolcu ediyorduk.

Şekil B.2. İhsan Doğan ve Çalışma arkadaşları

Şekil B.3. 1963 yılı 10 Kasım Töreni, Memur Lokali (İ. Doğan Arşivi)

- BA** Elbette fabrikayla ilgili olmayabilir ancak kullandığınız konutla ilgisi olduğu için önemiştir. Konut için özel olarak mı aldınız?
- İD** Özel olarak aldım. Orayı düşünerek aldım.
- BA** Daha önce kullandığınız mobilyalarla o konut için aldıklarınız arasında nasıl farklar vardı?
- İD** Bünyan' da ki kullandığım mobilyalarla, buradaki kullandığım mobilyalar değişti. Mesela buradaki koltuklar yeni.
- BA** Yani yeni bir değişikliğe ihtiyaç duydunuz o yüzden aldınız.
- İD** Evet.
- BA** Lojmanlardan ne sebeple ayrıldınız?
- İD** Lojmanlardan emekli olunca ayrıldım.
- BA** Nasıl bir konuta taşındınız oradan ayrılınca?
- İD** Oradan ayrıldıktan sonra memur evlerinin arkasında orada 2 katlı ev vardı, orada 2 sene kaldım. Ondan sonra evimi yaptırdım.
- BA** Sümerbank'ta çalışmanın sosyal hayatınıza bir etkisi oldu mu?
- İD** Tabi ki.
- BA** Siz yada aile fertleri ne tip alışkanlıklar edindiniz? Fabrikadaki sinema, tiyatro, yüzme gibi etkinliklerden yararlandınız mı içinde yer aldınız mı?
- İD** Ben eskiden Bünyan' da ki Sümerbank'ta çalışırken burada arkadaşlarım vardı. Ben Osmaniye orta okulundan mezun oldum. Oradan bir arkadaşım vardı burada onların bir çalışmaları oldu. Beni de o çalışmalarına davet etti. Benimde az çok tecrübem olduğu için burada onunla birkaç gün çalıştım ama ben buraya geldikten sonra böyle bir faaliyet olmadı. Aradan zaman geçtiği için o zamanki faaliyet kalmamıştı, azalmıştı. Ama özel olarak yani sinema için başka yerlerden gelirlerdi. Sümer'in özel takımı vardı. Yine burada bir kulis kuruldu.
- BA** Bana verdiğiniz fotoğraflarda bir takım balolar, gösteriler falan var. Onlar siz buraya geldikten sonra olanlar değil mi?
- İD** Tabi ki.
- BA** Yani siz onlara katıldınız mı?
- İD** Tabi ki. Dans yarışması yapılırdı, yüzme yarışması yapılırdı.
- BA** Sonuçta siz bir aktiviteler içinde oldunuz, yemeklere katıldınız.
- İD** Evet.

Şekil B.4. Havuz başı ve Memur Lokalindeki yemekli eğlenceler (İ.Doğan Arşivi)

C) Kooperatifle Elde Edilen Konutlar ve Edinme Süreçleri

BA Şu an kullandığınız konutu nasıl edindiniz?

İD Kendim bir müteahhit ile anlaştım. Burayı ben arsasını fabrikadan aldım. Önceleri kurayla çekilirdi fakat bana çıkmadı. Burası da arsa olarak bana düştü ve bende 1972’ de burayı yaptırđım.

D) Konutlar ve Mekansal Deneyimler

BA Bu konuta geldiğinizde lojmanlardan ve diğer evinizden farklı buraya özgü mobilyalar aldınız mı?

İD Tabi aldım.

BA Neler aldınız? Nasıl bir değişiklik oldu buradaki hayatınızda?

İD Tadilat yapıldı.

BA Yeni bir değişikliğe ihtiyaç duyduunuz yani.

İD Evet.

BA Peki bu konutun içinde fiziksel bir değişiklik yaptırdınız mı? Yani duvarları böldünüz mü?

İD Ben yaptım. Aşağıdaki başka dairelerin burası oda olarak kullanılıyordu. Ben burayı birleştirdim müteahhitle de böyle anlaştım. Aşağıdaki dairelerin evleri boydan boya balkon. Benimkisi ise daire şeklinde.

BA Mutfak ve banyoda değişiklik yaptınız mı?

İD Eskiden mutfağında balkon vardı, o balkonu geçen senelerde yaptırdım. Oraya daha evvel kaloriferi özel olarak yaptırdım. Oraya kaloriferin makinesini koymuştum, onu kaldırdım. Kaldırınca orayı da daha sonra kapattım. Penapen(PVC Doğrama) yaptırdım. Ondan sonrada ortada bir balkonun duvarı vardı o duvarı da kaldırdım, balkonu tamamen içeriye kattım.

BA Oturduğunuz konuttan memnun musunuz? Seviyor musunuz burayı?

İD Evet seviyorum.Ben emekli olduktan sonra 20 küsur sene İstanbul’ da kaldım. Emeklilikten sonra burada Turan Otel’ in 2 sene müdürlüğünü yaptım. Daha sonrada ailevi sebeplerden dolayısıyla İstanbul’ a gittim. İstanbul’ da bir dükkan açtım, boş kalmamak için. 20 Küsur sene çalıştım. Artık tabi yaşlandık. Yanımda çalışanlar kendine çalışmaya başladı. Bıraktık orayı ondan sonrada artık İstanbul beni sıkmaya başladı. Çünkü muhitim değildi. Onun için burada hep arkadaşlarım, dostlarım, akrabalarım vardı bende tekrardan Kayseri’ ye geldim.

E) Gündelik ve Sosyal Yaşama Bağlı Deneyimler

BA Bu konutu kullanırken ya da Kayseri’ ye döndüğünüzde, Fabrikadaki aktivitelere katıldınız mı? Devam ediyor muydu onlar?

İD Hiç katılmadım çünkü 20 küsur sene geçmiş aradan benim tanıdığım hiç kimse kalmamış. Herkes ya emekli olmuş yada ayrılmış. Onun için hiç gitmedim oraya.

BA Peki çocuklarınız eğitimlerini burada alırken ilkokul, ortaokul, lise herhangi birinde fabrika içindeki sinema salonundaki yerlerde gösteri yaptılar mı yada havuzdan yada spor aktivitelerinden faydalandılar mı?

İD Evet. Burada eskiden havuzda her hafta cumartesi pazar caz, çarşamba günü müzik toplantımız olurdu. Yani yaz günleri o havuzun başı cumartesi pazar caz olurdu. Haftanın 3-4 günü sinemamız olurdu. O zaman Kayseri’ de sosyal hayat yalnızca Sümer’deydi. Yani başka yerlerde ben bilmiyorum görmedim. Böyle düşünle olsa Sümer tercih edilirdi.

Şekil B.5. Sümer Orta Okulu Öğrencileri, 1950’ler

Şekil B.6. Sümer Lisesi Öğrencileri, 1950 sonları (İ. Doğan Arşivi)

- BA** Sizin çocuklarınızda bunları takip ediyordu.
- İD** Tabi ki. Burada dans yarışmaları olurdu.
- BA** Çocuğunuz vardır herhalde.
- İD** Evet 3 çocuğum var.Birisi İstanbul devlet tiyatrosu sanatçısı, biri Bediz gazetecilik yapıyor. Kızım Şeniz,doktor arkeolog ve o sosyal faaliyetleri çok evvelki sene Kayseri' den milletvekili adayydı.
- BA** Çocuklarınız burada eğitim aldı mı? Nerede aldılar?
- İD** Oğlum Bediz liseyi burada bitirdi Sümer Lisesinde. Halil orta okulu burada bitirdi liseye İstanbul' da başladı. Kızım buradayken üniversite okuyordu.
- BA** Çalışmaya başladığınızda mı okuyordu?
- İD** Zaten ilkokul 2. sınıfta buraya geldi kızım. Sümer ilkokulundaydı. Bediz ve Halil ilkokulu burada bitirdiler. Halil ortaokuluda burada bitirdi. İşte sonra İstanbul' da bir ara Rus Filolojisine gidiyordu ihtilal oldu, ihtilal olunca orayı bıraktı.
- BA** İmkânınız olsaydı başka bir konut yani buranın dışında başka bir yerde yaşamak ister miydiniz?
- İD** Hayır istemezdim. Çünkü o zaman göre Kayseri en sosyetik yerdı.
- BA** Sizce yaşadığınız semt ve kentte, dünden bugüne kadar çevreniz nasıl değişti?
- İD** Fabrika kapandıktan sonra burada o faaliyetler yok. Fabrika faaliyetleyken burası çok iyiydi.
- BA** Son sorum. Bu konutlar ve bu semt; Yeni Mahalle ve Fabrika, (Sümerbank Yerleşkesi) sizce Kayseri' ye neler katmıştır?
- İD** Şimdi bu Fabrika Kayseri'yi Kayseri yapan bir tesistir. Fabrika kurulmadan Kayseri hiçbir şeye benzemezdi. Bir de Tayyare Fabrikası vardı. 1926-34 seneleri arasında bu fabrikalar kuruldu. Kayseri sosyalleşmeye başladı daha evvel hiçbir şey yoktu Kayseri' de

Ek.C Rahmi Ayalp (1927) Röportajı

23 Kasım 2006 / Sabahat-Rahmi Ayalp Konutu, Kayseri

Şekil C.1. Rahmi Ayalp ve eşi

A) Kişisel Bilgi ve Çalışma Ortamı

BA Kayserli misiniz?

Rahmi Ayalp Kayseri'nin Bağpınar köyündenim.Eskiden Ispıdın'dı ismi.

BA Buraya nasıl geldiniz? Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası'ndan nasıl haberiniz oldu? Nasıl çalışmaya başladınız?

RA Ben orta sona kadar okudum. Daha sonra terk ettim. Burada bir usta kursu açıldı. Fabrikada oraya müracaat ettim. Toplam 40 kişiydik. İki senelik bir kurstu. Birinci sene tamirhanede kaldım. İkinci senede de tekstil sanayi ile ilgili kursa girdik. 1944'de kursa geldim. 1945-46 yılında tekstil kısmındaydım. Burayı okuduktan sonra usta oldum. 1,5 sene çalıştıktan sonra askere gittim. Askerden geldikten sonra 1,5 sene daha çalıştım, usta başı oldum. Bu çalışmam 1973 senesine kadar devam etti.

BA Usta eğitiminizi aldığınız sırada nerede kaldınız?

RA Bizim fabrikada kalacak yerimiz vardı. Bir sene kadar orada kaldık. Daha sonra Bekar Apartmanı'na geçtik.

BA Orada nasıl bir odanız vardı?

RA 4 kişilik bir odaydı. Üst üste ranzalar vardı. Toplam 2 taneydi.

BA Bekar Apartmanı'nda konaklama dışında başka hizmetlerde sunuyor muydu?

RA Evet vardı. Berberimiz vardı, bir büfe vardı...

BA Eğitim salonunuz var mıydı?

RA Evet ders çalışmak için yerimiz vardı. Her şeyimiz vardı. Hatta kadın mahkumlar vardı. Onlar da bekar apartmanında kalırlardı. Bir tarafı kapalıydı. Onlar orada kalırlardı. 1948 senesinde başka bir yere götürüldüler.

BA Onlar da fabrikada işçi olarak mı çalıştılar?

RA Evet işçi olarak çalıştılar. Bir günleri iki mahkumiyet gününe sayılırdı, Burada çalışmayı tercih eden çoktu.

BA Peki yemeklerinizi nerede yerdiniz?

RA Fabrikada yemekhanemiz vardı. Orada yedik. Ayrıca fabrikada yemekhane dışında bir de tabildot vardı. Orada o zamanlar bir tabak yemeğin fiyatı 50 kuruştı.

BA Bekar apartmanında kütüphane ya da kitaplık var mıydı?

RA Hayır yoktu.

BA Oyun salonunuz var mıydı ya da yemekhane salonunuzda bir araya gelip bir şeyler yapar mıydınız?

- RA** Hayır ama kaldığımız yerde bir bilardomuz vardı. Masa tenisimiz vardı, at yetiştirilen yerler vardı, Sümer kulübü vardı.
- BA** Usta eğitiminizden sonra çalıştığınız süre boyunca Sümerbank fabrikası tarafından sunulan her hangi bir eğitim aldınız mı?
- RA** Evet, Almanya'da staja gönderildim.
- BA** Almanya'ya staja gittiğinizde sizi fabrikamı gönderdi?
- RA** Evet. Fabrika gönderdi. Ben fabrikada çok sevildim. Müdür tarafından da öyle. Bizi 4 kişi gönderdiler. Bir fabrikada yeni makineleri kullanmak için eğitim aldık.

B) Çalışma ve Barınma Ortamı, Sosyal Yaşam ve Yaşanan Değişimler

- BA** Çalışırken lojmanda kaldınız mı?
- RA** Evet kaldım. 1954 senesinde lojmanda oturmaya başladık. 1955 yılında kızım doğdu. 1955'ten sonra eski evlere(vazife evleri)geldik. Orada bir kızım daha oldu. 1956 yılında 3-4 sene bu evde kaldıktan sonra kooperatife girdim. Hala daha oturmaktayım.
- BA** Lojmana taşındığınızda, lojman için özel eşya aldınız mı?
- Sabahat Ayalp (Eşi)** Demirbaş olan dolap, metal karyola falan vardı.
- BA** Siz kendiniz bir şey aldınız mı?
- RA** 2 tane ağaç kestirdim, Orada bize sedir yaptırdım. Bu yaptırdığımı lojmanda da kullandım.
- SA** Sehpa masa, gardırop, büfe ve koltuk almıştık.1955-60 yılları arasındaydı.
- BA** Lojmanlardan ne zaman ayrıldınız? Nasıl bir konuta geçtiniz*
- RA** 1960'lı yıllarda. Şimdi oturduğumuz eve geldik.
- BA** Çalıştığınız süre boyunca siz veya ailenizden her hangi biri Sümerbank Yerleşkesinde bulunan eğitim kurumlarını kullandınız mı?
- RA** Evet burada Sümer ilkokuluna, ortaokuluna ve öğretmen okuluna gittiler.
- BA** Sümerbank'da çalışmanın sosyal yaşamınızda nasıl bir etkisi oldu? Siz veya aile fertleriniz ne tip yeni alışkanlıklar edindi? Fabrikada düzenlenen sinema, tiyatro, huzme, spor aktiviteleri gibi etkinliklere katılır mıydınız?
- RA** Evet. Sinemaya giderdik. Haftada 1-2 gün.
- SA** Haftada 1 gün hamama giderdik. Banyomuz vardı.
- BA** Evde banyonuz olduğu halde fabrikaya da giderdiniz. Peki evdeyken suyu nasıl ısıtırdınız?
- SA** Sobada ısıtırdık.
- BA** Yüzmeye gider miydiniz?
- RA** Ben kurstayken 1944-46 yılları arasında fabrikanın havuzuna giderdik. Birde santralin havuzu vardı. Oraya giderdik. Ben İstanbul'dan 10 yaşında geldim buraya, 1937 senesinde. Orada Kalamış'ta biraz yüzme öğrendim ama çok bilmiyorum.
- BA** İstanbul'a nasıl gittiniz?
- SA** Doğma büyüme İstanbulluyuz ama sonra buraya geldik.İstanbul'da Kadıköy'deydik.
- BA** Yüzmeyi size burada mı öğretiler?
- RA** Yüzmeyi tam öğrenemedim. Korktum, boğulma tehlikesi geçirdiğim için.

C) Kooperatifle Elde Edilen Konutlar ve Edinme Süreçleri

Rahmi Ayalp, aynı zamanda Kooperatiflerin Yönetimi'nde de görev yaptığı için, "Kooperatiflerin Oluşumunda Etkin Katkıda Bulunanlar" için hazırlanan sorular da bu başlıkta kendisine yöneltilmiştir.

- BA** Bu eve kooperatifle mi sahip oldunuz?
- RA** Evet. O zamanlar benim eşimde kooperatife girmiş.
- SA** 1500 lira yatırmıştım o eve. 1957-58 yılları arasında.
- BA** Peki kim kurdu bu kooperatifi?
- RA** Kooperatif 1950'li yılların başında başladı. Etçioğlu'ndan önceki müdür (İsmet Tarık Erdem) tarafından başlamıştı. Herkes ona telgraf çekerti.Teşekkür etmek için. Kooperatifi o kurdu, sandığı o kurdu.
- BA** Nasıl üye olunuyordu kooperatife? Herkes üye olabiliyor muydu? Yani dışardan biri üye olabilir miydi?
- RA** Hayır dışardan değil. Fabrikadan kişiler üye olabiliirdi.
- BA** Konutları yapacağınız araziye nasıl seçiyordunuz?
- RA** O zamanlar bize metrekaresi 1 liradan verilirdi. Kooperatiften ev almak isteyen kişilere göre onlar seçerlerdi. 50-100 kişilik falan. Mimar vardı. Onlarla birlikte ayarlarlardı.

- BA** Peki Belediyelerden yardım aldınız mı kooperatifleri kurarken? Size bir hizmet sundular mı yoksa sadece fabrikamı size destek oldu?; yani kanalizasyon, su, elektrik...vs. hizmetleri için belediye yardım etti mi?
- RA** Bunları bize kooperatif yaptı. İlk kooperatif meydana başladı.
- BA** Kaç yılında inşa edildi buralar?
- RA** Buralar 1950'de başladı.
- BA** Bu konut kaç yılında?
- RA** Bu konut 1959'da başladı. 1961'de geldik. 1961'in son aylarına girmiştik. İhtilal olmuştu.
- BA** Bu konutların bakımıyla ilgili bir kurul var mıydı yoksa teslim ettikten sonra herkes kendi evi ile kendi mi ilgileniyordu?
- RA** Teslim edildikten sonra herkes kendi eviyle uğraşıyordu. Bütün sorumlulukta idare heyetleri üzerine alıyordu ve o kooperatifin ustalarına haber verilirdi. Parayla ilgili durumumuz olmazdı; fabrika hallederdi.
- BA** Banka kredisiyle mi ödediniz?
- RA** Emlak kredisiyle ödedim.
- BA** Maaşınızdan mı kesiliyordu?
- RA** Evet.
- BA** Yönetim kurulu var mıydı taşındıktan sonra?
- RA** Hayır ama kooperatifin idaresi devam ediyordu.
- BA** Kooperatifte işte boya, badana gibi ihtiyaçlarınızı siz mi yapardınız?
- RA** Evet hepsi bize aitti.

D) Konutlar ve Mekansal Deneyimler

- BA** Bu eve geldiğinizde bu eve özgü mobilya aldınız mı?
- RA** Fazla bir eşyamız yoktu. Eskileri yaptırıp bu eve getirdim.
- BA** Bu konutta otururken bir şey değiştirdiniz mi? Duvarları kaldırmak gibi; mutfakta ya da banyoda bir yerleri değiştirmek gibi?
- RA** Evet biz evi ikiye bölmüştük. Diğer tarafını da kiraya vermiştik. Mutfağın kapısını değiştirdik. Biraz destek olsun diye. Zor günlerdi... En kötü plan bizim evlerimize uygulandı.
- BA** Peki değişiklik yapmayı düşünüyor musunuz? Şu anda fırsatınız olsa neyi değiştirirsiniz?
- SA** Fırsatım olsa mutfak tarafını uzatırdım. Çünkü yetmiyor.
- BA** Memnun musunuz burada oturmaktan?
- RA** Evet memnunum.
- BA** Bu semtten, burada oturmaktan memnun musunuz?
- RA** Evet. Şimdi biz şükretmeyi bilen bir aileyiz. Allah'a bin şükür başımızı sokacak bir evimiz var.

E) Gündelik ve Sosyal Yaşama Bağlı Deneyimler

- BA** Bu konutu kullanmaya başladıktan sonra Sümerbank fabrikasındaki sosyal etkinliklere katılmaya devam ettiniz mi?
- RA** O zamanlar, ben 32-33, hanımım 23-24 yaşlarında biz işte sinemayı algılayan yaşlardaydık ve giderdik. Eğlencemiz sinemamız vardı zaten.
- SA** Havuzda da düşün olurdu. Onlara giderdik. Düşün dışında oturmaya da giderdik.
- RA** Fabrikaya tiyatrolarda getirilirdi. Sadri Alışık'ın tiyatrosu gelirdi, Avni Dilligil'in gelirdi.
- BA** Peki bunların hepsiyle birlikte burayı, bu evi, çevreyi, semti nasıl değerlendiriyorsunuz? Nasıl bir yer? Kayseri için nasıl bir önemi var?
- RA** Burası benim nazarımda en güzel mahalleydi. Bahçeli evlerle donatılmış, şahane bir mahalleydi.
- SA** Şimdi kimse kalmadı. Eş, dost kimse yok.
- RA** Binalar falan yıkılıp yeniden yapıldı. Yeni Mahalle denilince önceden burası seçkin bir mahalleydi, öyle görünürdü.

Ek.D Fatma Tolon (1924) Röportajı

5 Temmuz 2007 / Fatma Tolon Konutu, Kayseri

Şekil D.1. Fatma Tolon

A) Kişisel Bilgi ve Çalışma Ortamı

BA Kayserli misiniz?

Fatma Tolon Kayseri'lim.

BA Buraya nasıl geldiniz? Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası'ndan nasıl haberiniz oldu? Nasıl çalışmaya başladınız?

FT Kız kardeşim memurdu, onun sayesinde işe girdim. Ama beyim de orada çalışırdı. (Sümerbank) Fabrika'nın kuruluşunda, 1935-1936 senesinde, çalışmış. Daha sonra da elektrik ustası olarak çalışırdı. Sonra da motorculuğa geçti, fabrikanın motorlarını tamir ederdi.

Sonradan bu evlerden (şu an ikamet ettiği Yeni Mahalle'de bulunan kooperatif konut) edinmek için, kooperatife girmek için fabrikada 1952'de işe girdim.

BA Sümerbank Fabrikasında ne olarak görev yaptınız?, Hangi Yıllar arasında?

FT Katlamada işçi olarak çalıştım. Katlamada top yapardık; makinelerden kumaş gelir, biz onları 36 metre olarak ölçer, keser, top yapardık. 4 sene 2 ay çalışmışım. Piyangodan para çıktı, işi bıraktım.

Bu eve yazıldık, ayda 40 lira kazanıyordum. Hiç parayı almazdım, para bu evin borcuna ödenirdi. Ev o zaman 7 bin lira'ya çıktı (yapıldı). 40 lira 40 lira öderdim. Ancak faizini öderdim, ana parasını değil... Ondan sonra Allah yardım etti, beyim arkadaşları ile piyango bileti almış, 2.5 liraya; iki arkadaş bir... İkramiye çıktı, tam ikramiye 100bin lira, bilet çeyrek olduğu için 25 bin lira çıktı, iki arkadaş ortak olduğu için 12.500 biz aldık, 12.500 arkadaşları aldı. Ondan sonra oraya makası koydum, masanın üstüne çıktım oturdum, "çalışmıyorum" dedim. Çünkü evde çocuklarım vardı, küçüklerdi.

BA Çalıştığınız süre boyunca Sümerbank fabrikası tarafından sunulan her hangi bir eğitim aldınız mı?

FT Yok bir eğitim almadım...

B) Çalışma ve Barınma Ortamı, Sosyal Yaşam ve Yaşanan Değişimler

BA Çalışırken, lojmanlarını kullandınız mı? (Evet ise) Hangisini / ne kadar süre ile?

FT Eşim daha önceden çalıştığı için oturduk. Çok oturduk, 10-15 sene kullandık. 3.sıranın 4. apartmanının da (Tip 4 Dış Vazife Evleri) oturduk.

BA Lojmanlara taşındığınızda, bu konut için yeni mobilya edinmiş miydiniz?

FT Hayır, İki tane *somyamız* (karyola/yatak) vardı, onu da fabrika vermişti, bir de battaniye vermişlerdi. Biz de evimizden, Kayseri'den evimizde ne varsa getirmiştik. Ama fabrika kanep, yatak verdi, onları kullandık.

- BA** Lojmanlara gelmeden nasıl bir evde oturdunuz? Lojman yaşantısı size farklı geldi mi?
- FT** Eski mahallede bir evde otururduk. Her şey farklı geldi. Lojmanda elektriğimiz vardı, suyumuz vardı. Üstelik, elektriğimiz, suyumuz bedavaydı. Kapiya ekmek getirirlerdi, buz getirirlerdi. Kantinimiz vardı, oradan alış-veriş yapardık. Kasabamız vardı...
- BA** Eski evinizde mobilyanız var mıydı?
- FT** Yoktu. Mesela, eski evimizde yer yatağımız vardı, orada yatardık. Lojmanda karyolamız oldu...
- BA** Lojmanın mekanları ne amaçlar ile nasıl kullanırdınız? Ailede her kişiye ait özel bir oda var mıydı?
- FT** İki odamız vardı. Eşyamızda azdı... Herkesin odası yoktu yani... Banyomuz vardı ama, fabrika yer göstermişti, Cumaları çocuklarla birlikte oraya gider banyo yapardık...
- BA** Lojman kullanımınız, yaşam alışkanlıklarınızda veya kişisel görüşünüzde bir değişikliğe yol açtı mı?
- FT** Tabii! Çok değişti. Sinemaya giderdik, havuza giderdik. Orada sazlar çalardı, millet oynardı. Bizim için çok değişiklik vardı, yani... Çocuklarım buradaki okullarda eğitim aldılar. İki oğlumda Sümer ilk okulunda okudu. Orta okulu da burada okudular, ondan sonra Ertan, Kayseri Lisesi'ne, Aktan da Sanat Okuluna gitti...
- Hastanemiz vardı, mesela... Hasta olsak hastanede yatardık. Muntazam doktorlarımız vardı. Dişçisi, dahiliyecisi, cildiycisi, ameliyatchısı... Çok güzel bakılırdı. Çocuklarımı burada doğurdum...
- Sonra, çocuklarımın sünneti havuzda oldu. Para vermeden, toplu sünnet yaptırdı fabrika, yemek verdi, eğlence düzenledi... Sabaha kadar eğlendik. Çok fındık kırdık diyorum da gülüyorlar!
- BA** Fabrikada sunulan sosyal etkinliklerden nasıl haberiniz oldu?
- FT** Fabrika'nın kapsamında, yemekhane, sinemanın girişinde panolar vardı, oraya asarlardı, ilan ederlerdi. Ama herkes bilirdi hangi gün ne olduğunu... Artık kanun gibi olmuştu, haftanın her günü ne olduğunu bilirdik.
- Eskiden beri hep söylerim, perşembe günü ölürsem aman beni kaldırmayın. Cuma günü sinemaya gideyim de ondan sonra kaldırın derim. Salı, Cuma sinema günü...
- Aktan Tolon** Haftada iki film oynar, pazartesi bekarlara, salı ailelere... Çarşamba günü jaz vardır, Perşembe film değişir, bekarlar izler. Cuma da aileler. Cumartesi Pazar da dans...
- BA** Etkinliğe katılmak için, bilet ya da davetiye gibi bir belge istenir miydi?
- FT** Yok, normal giderdik. Kimse bizden bir şey istemezdi. Her zaman için fabrikanın kapısı herkese açıktı...
- BA** Etkinliklere dışarıdan katılmak mümkün müydü? Halka açık etkinlik yapılırdı mıydı?
- FT** Birinin misafiri olursa gelirdi... Düşün falan için kiralarlardı ama...
- BA** Kent merkezi ve fabrika arasında bir ulaşım imkanı var mıydı?
- FT** Fabrika, otobüs verirdi. Otobüsle giderdik, orada beklerdi otobüs bizi, alacağımızı alırdık, işimizi görürdük, tekrar otobüse biner dönerdik. Hiç para falan almazlardı.
- BA** Bu etkinlerin yapıldığı mekanlar ve bulunduğunuz ortam ilginizi çeker ya da sizi etkiler miydi?
- FT** İlk zamanlar çekmişti, tabii. Ama sonra sonra çok alıştım. Oralar bizim evimiz gibiydi. Hazırlanırdık giderdik, yemeğimizi yerdik. Ya da ne bileyim evden yapar götürürdük. Güzel vakit geçirirdik...
- BA** Tayyare Fabrikası dışında, Sümerbank Bez Fabrikası veya Şeker Fabrikası'nda düzenlenen bir etkinliğe katıldınız mı?
- FT** Evet. Oralara da giderdik. Mesela Ana Tamir'e sinemaya giderdik. Ana Tamir otobüs çıkarırdı. Buraya gelirdi, otobüs. Biner giderdik.
- BA** Bu etkinlikten nasıl haberiniz oldu? Nasıl katıldınız? Katılımınız için bilet ya da davetiye gibi bir belgeye ihtiyaç duyulmuş muydu?
- FT** Duyurulurdu, tabii. Ama tam olarak hatırlamıyorum. Fabrika'dan haber verirlerdi.
- BA** Bu etkinlerin yapıldığı mekanlar ve bulunduğunuz ortam ilginizi çekti ya da sizi etkilemiş miydi? Size ne farklı gelmişti?
- FT** Tabii güzel olurdu. Temiz temiz aileler, çocuklar... Çok nezih bir ortam olurdu. Askeri yerler olduğu için (Tayyare ve Ana Tamir Fabrikası) daha düzenli gelirdi, bizlere...
- BA** Katıldığınız etkinlikler, yaşam alışkanlıklarınızda veya kişisel görüşünüzde bir değişikliğe yol açtı mı?

- FT** Valla, yetiştik. Güzel yetiştik! Evvela, oturup kalkmasını öğrendik, susmayı öğrendik. Sinemada falan hiç çıt çıkmazdı... Yaşamayı öğrendik! Çok güzel yaşadık o zamanlar...
- BA** Bu fabrikalarda yapılan etkinliklerin kente katkısını nasıl değerlendirirsiniz?
- FT** Kayseri'den çok gelen olmuştur. Çok işçi çalışırdı. Tabii katkısı olmuştur.
- BA** Lojmandan ne sebeple ayrıldınız? Ne tür bir konut tercih ettiniz?
- FT** Bu ev bitince buraya geldik.

C) Kooperatifle Elde Edilen Konutlar ve Edinme Süreçleri

- BA** Kaç yıldır bu konutu kullanıyorsunuz?
- FT** Yapıldığından beri kullanıyorum. (TipB4)
- BA** Konutunuzun yapım yılını biliyor musunuz?
- FT** 50'lerin ortası olması lazım. (1954)
- BA** Konutu nasıl edindiniz?
- FT** 500 lira para yatırdık yazıldık, kooperatife... Ben de maaşımı bırakarak ödedim, bir süre... Sonra da piyangodan para çıkınca, borcun hepsini ödedik.

D) Konutlar ve Mekansal Deneyimler

- BA** İlk kullanımınızda, bu konuta özel mobilya aldınız mı?
- FT** Tabii alındı bir şeyler. Koltuk takımı, bahçede oturmak için hasır masa-koltuk, mesela
- BA** Nereden aldınız?
- FT** Şehirden aldık...
- BA** Bu konuttaki yaşamınıza bağlı olarak, mobilyalarınızı yenileme ihtiyacı duydunuz mu? Ne zaman, neden ve ne tür değişiklikler yaptınız?
- FT** Buzdolabı çıktı aldık. Çamaşır makinesi çıktı aldık. Ne bileyim yeni bir şey çıkınca aldık, yani, ihtiyaç oldukça...
- BA** Genel olarak konutunuzdan memnun musunuz?
- FT** Tabii. Muhitimiz çok iyidir, çok temizdir. Çocuklarımız Sümer sayesinde okumuştur, büyümüştür. Buralarda okuyarak, yüksek okulları kazanmışlar, meslek sahibi olmuşlardır.
- BA** Konutunuzda fiziksel bir değişiklik yapma ihtiyacı duydunuz mu? (Odalar arasındaki duvarları kaldırma; Mutfak, banyo, kiler gibi mekanlarda yenilemeler...)
- FT** Zaman içinde eskimeye bağlı olarak boya badana, yerleri falan yaptırdık. Bir de sonradan eve bir kat daha ilave ettik.
- BA** Konutunuzda yakın zamanda bir onarım/değişiklik düşünüyor musunuz?
- FT** Mutehaitler istiyor ama ben vermiyorum. Apartman yapacaklarmış, ben istemiyorum. Ben burada oturmaktan çok memnumum. Her şey, her yer ayağımızın altında, rahat ulaşıyor... Ev rahat...

E) Gündelik ve Sosyal Yaşama Bağlı Deneyimler

- BA** Bu konutu kullanmaya başladıktan sonra Sümerbank fabrikasındaki sosyal etkinliklere katılmaya devam ettiniz mi?
- FT** Gittik geldik tabii.
- BA** İmkânınız olsa başka bir konutu tercih eder misiniz? Böyle bir durumda, kullandığınız konutu nasıl değerlendirir misiniz?
- FT** Buradan tayinimiz çıktı, Sivas Çimento Fabrikası'na. Fabrikanın kuruluşunda oradaydık. Beş sene oranın lojmanlarında oturduk, sonra tekrar buraya geldik. Oranın imkanları da aynı burası gibiydi. Sineması falan da vardı. Hatta orada bir ara yemeğimizi bile evimize getirdiler, maaşımızdan kestiler.
- BA** Oturduğunuz konut ve semti nasıl değerlendirirsiniz. İlk kullandığınız andan bugüne neler değişti? (sosyal yaşamınızda ne tip değişimler oldu?)
- FT** Fabrika sayesinde hiç yoksa çocuklarım istikbalini kazandı. Gayet iyi yetiştiler, bura sayesinde.. Kayseri'nin içinde olsa belki böyle olmazlardı. Bizlere de katkısı oldu, görgümüz değişti.
- Sonra, çok kişilerin çocukları hep tahsil yaptı. Eczacı da çıktı, doktorda çıktı... Bu muhitin, Sümerbank'ın bütün çocukları okudu.
- BA** Sizce Sümerbank Bez Fabrikası ve çevresindeki konut yerleşiminin Kayseri'ye bir katkısı olmuş mudur?

- FT** Kayseri'den akrabalarımız gelirdi, evimize... Çok beğenirlerdi burayı. Çok özenen olurdu bu evlere, yaşantıya... iç unutmam, tanıdıklar gelmişti, misafirlige... Tuvalete gitti gelenlerin gelini. Tuvalette sallanan ip ne diye, çekince su akmış foşş diye... Kız korkmuş, çığlık çığlığa... İlk defa karşılaşıyor tabii sifonla... Eski evlerde su yok, ama bizde var... Çok özenirlerdi bu evlere...
- AT** Bir de fabrika'nın önünden otobüs kalkardı, bizi okula götürürdü. Bizim geleceğimiz saat bellidir, zil çalmadan 15 dakika öncedir. Okula gittik mi, bütün şehrin çocukları bizi bekler, *Sümerin Tankü bebeleri geldi* diye bize bakarlardı. Üstümüz başımız tertemiz pırıl pırıl. Küçük gömüyoruz ama onların ayağında siyah lastik varken, biz Sümerbank'ın Beykoz ayakkabılarını giyiyorduk, gıcır gıcır...
- Bizimle gelmek isterlerdi buraya ama biz İstasyondan bu taraf geçirmezdik. Çünkü bizden büyüklerden öyle görmüştük, yabancı girmezdi buraya... Çünkü, gelirler, Sümer'in kadınlarına kızlarına bakmak isterlerdi. Bizde izin vermezdik, mahalleyi korurduk.
- Biz buralıyız ama buraya dışardan gelen çok. Bir de Sümerspor var tabii, bir çok kişi geldi buraya oynamaya... İstanbul'un seçme ailelerinin çocukları geldi buraya, kimi burada aile kurdu, kimi ailesiyle geldi.
- Şehre giderken de aynı giyinirdik ama şehirli bizim Sümer'den geldiğimizi bilirdi. Mevsime göre döpyeslen, eteklen pantolonlan giderdik şehre... Modaya göre giyinirdik.
- FT** O zamanda bir kısa giyerdik ki!
- AT** 70'den sonra Almanya'ya gittim çalışmaya, orada bile yeni yeni başlamıştı bizim gibi sosyal yaşamak... Çok ileriye burası çok! Bizim gençliğimizi kimse yaşamadı...
- İstasyondan bu tarafa biz sigara içemezdik. Ya senin baban görürse! Hapı yuttuk! Bisikletlerin oturaklarına saklardık, sigaraları... Büyüklerden çok çekinirdik.
- Şehirde bir kapıyı çalarsın, aradan bakar. Bizim burada ne kapısı, kimse kilitlemezdi açık dururdu. Herkes birbirini tanır, birlikte yer içerdi...
- Çok güzel günlerdi...

Ek.E Muammer TİPİ (1940) Röportajı

09Ağustos 2007 / Tipi Konutu, Yeni Mahalle, Kayseri

Şekil E.1. Muammer Tipi

A) Kişisel Bilgi ve Çalışma Ortamı

BA Kayserli misiniz?

Muammer Tipi Kayseriliyim. Doğduğumdan beri burada (Yeni Mahalle'de) yaşıyorum.

BA Ne işle uğraşıyorsunuz? Kaç yıldır?

MT Sümerbank'tan emekliyim. Sümerbank'ta Planlama Teknisyeni olarak çalıştım. Sümerspor'da oynamaya başlayınca çalışmaya başladım. Fener Gençlik'te oynarken Sanat okulunda öğrenciydim. Okul bitince hem Sümerspor'da oynamaya başladım hem de Fabrika'da çalışmaya... O zaman öğrenciler oynayamazdı Sümerspor'da, sadece çalışanlar oynardı... Ben de futbolculuğundan dolayı işe alındım. Yaklaşık 10 yıl çalıştım. Sonra ayrıldım, özel teşebbüse geçtim. Makine teknisyeni olduğum için Kayseri Tekstil'de çalışmaya başladım.

BA Sümerbank'ta çalışırken bir eğitim aldınız mı?

MT Tabi, Tabi... Kurslara katıldık. Planlamada olduğum için iplik, dokuma gibi çeşitli kısımlarda üçer aylık eğitimler aldım.

BA Bu eğitimleriniz için bir sertifika verdiler mi?

MT Sertifika verdiler ama şimdi nerede olduklarını tam hatırlayamıyorum. Aradan çok zaman geçti.

BA İşletmenin spor kulübünde nasıl yer aldınız?

MT 1956'da Fener Gençlik Kulübü'nde futbola başladım. 1960 yılında Fener Gençlik'ten Sümerspor'a geçtim. 1969'a kadar da Sümerspor'da futbol oynadım. Ancak bunun bir senesi 1966-67 senesi Kayserispor'da oynadım. 1969-70 sezonunda da futbolu bıraktım.

BA Bu görevinizden dolayı her hangi maddi destek aldınız mı?

MT Futbolculumdan dolayı fabrika'da işe alındım. Zaten oynayan herkes Fabrika'da çalışırdı. Çalıştığımızdan dolayı da maaş alırdık. Takımdan dolayı para almak yerine, çalışarak para kazanırdık.

B) Çalışma ve Barınma Ortamı, Sosyal Yaşam ve Yaşanan Değişimler

BA Hem çalışıp hem de futbolcu olarak görev yaparken çalışırken lojmanda kaldınız mı?

MT 1950'lere kadar lojmanlarda kalırdık. Babam da fabrikada çalışırdı, onun sayesinde lojmanlarda kalırdık, futbolculuğumdan dolayı değil yani... 1950'de bura (Yeni Mahalle'deki kooperatif konutu) buraya taşındık.

BA Lojman kullanımınız, yaşam alışkanlıklarınızda veya kişisel görüşünüzde bir değişikliğe yol açtı mı?

- MT** Olmaz mı, muhakkak! Çok küçükken lojmanlara gelmişiz, şehirden (Kayseri eski kent merkezinden). Lojmanlarda oturanların tahsil seviyesi bizlerden çok yüksekti. Lojmanlarda o zaman şefler, baş memurlar, usta başları gibi kişiler oturabiliyordu. Benim babam da usta başı olduğu için bize lojman vermişlerdi. 1943'den sonra oturmaya başladık, ikinci sıranın beşincisinde (Tip A4)
- BA** Eski mahallenize gidip gelir miydiniz?
- MT** Ben çok küçükken geldiğim için pek kimseyi tanımazdım, çok gidip gelmezdim. Akrabalarımız falan gelip giderlerdi bize... Bizimkilerde gidip gelirdi ama ben çok net hatırlayamıyorum. Ama orayla buranın arasında bir kültür seviyesi farkı vardı...
- BA** Lojmanları kullandığınız süre boyunca hangi eğitim kurumlarını kullandınız? Nasıl bir eğitim aldınız?
- MT** Sümer İlk Okulunda okudum, ilk mezunlarındım. Ondan sonra Sanat Okuluna gittim. Sümerbank'ta da staj yaptım.
- BA** Lojmanlarda kalırken Sümerbank Bez Fabrikası'nda düzenlenen sinema, müzik dinletisi, spor karşılaşması gibi herhangi bir etkinliğe katılır mıydınız?
- MT** Devamlı giderdik. Haftada iki gün, bir aile bir de bekar günleri vardı. Aile günlerinde biz ailemizle giderdik. Sinemaya giderdik, havuzda eğlenceler olurdu.
- BA** Tayyare Fabrikası ya da Şeker Fabrikası'nda düzenlenen sinema, müzik dinletisi, spor karşılaşması gibi herhangi bir etkinliğe katılır mıydınız?
- MT** Havaikmal ile pek o kadar ilişkimiz olmadı, çünkü bize uzak gelirdi orası... Ben bir sene de Şekerspor'da oynadım, orada da çalıştım aynı zamanda, etkinliklerine de katıldım.
- BA** Bu etkinliklere katılmak için, bilet ya da davetiye gibi bir belge istenir miydi?
- MT** Sosyal hizmetlerden bize kart verilirdi, biz onunla giderdik. Maaşımızdan belirli bir ücret kesiyorlardı.
- BA** Verilen kart sadece size mi aitti?
- MT** Bana ve eşime aitti, üzerinde isimlerimiz yazardı.
- BA** Bu etkinliklerden nasıl haberiniz olurdu?
- MT** Fabrikanın içinde, sinemanın giriş kapısında bir duyuru panosu vardı, biz de zaten sürekli gidip geldiğimiz için haberimiz olurdu.
- BA** Katıldığınız etkinlikler, yaşam alışkanlıklarınızda veya kişisel görüşünüzde bir değişikliğe yol açtı mı?
- MT** Değiştirdi tabii, muhakkak. Bu etkinlikler, değişiklikler bize bir okuma merakı kazandırdı. Bazı yenilikleri burada gördük, burada öğrendik. Özellikle futbol oynadığım dönemde, sinema, havuz gibi yerlere gide gele değiştik.
- BA** Bu etkinler için bu yerleşkelere gittiğinizde, içinde bulunduğunuz mekansal ortam ilginizi çeker ya da sizi etkiler miydi?
- MT** Gelmez mi? Mesela giderken sol tarafta stad var, basket sahası var, futbol, hentbol sahası var, tenis sahası var, yüzme havuzu var... Buralar bizim ilgimizi çok çekerdi.
- BA** Nasıl giderdiniz?
- MT** Hem lojmanlarda hem de Yeni Mahalle'de oturduğumuz için yürüyerek gider gelirdik.
- BA** Dışardan gelen olur muydu? Nasıl gelirdi?
- MT** Dışardan çok kişi almazlardı (1960 sonrası) Ancak, birinin misafiri olarak gelirdi, ya da buranın kartı istenirdi. Ben şehirden gelip burayı bir gezeyim denemezdi. Ama tanıdıklarımız, arkadaşlarımız bizimle girerlerdi. Biz kapıya isimlerini bırakırdık, girerlerdi.
- BA** Şehir merkezinden nasıl ulaşıldı?
- MT** Belediye otobüsü vardı. Fabrikanın önüne kadar gelirdi. 1950 sonrasında bir de bizim Yeni Mahalle meydanına bir otobüs daha konmuştu.
- BA** Futbol karşılaşmalarınız, kentli tarafından takip edilir miydi?
- MT** Edilirdi. Bizim Sümerspor'un Kayseri'de çok taraftarı vardı. Benim oynadığım 10 yıl içinde 5 kez şampiyon olduk. Gruplara katılırdık, şehir dışına giderdik, gelirlerdi. Bizden sonra da Hava Gücü seyirci yönünden zengindi. Fakat Sümerspor'un seyircisi çok fazlaydı. Hem bu muhitten, hem de şehirden çok kişi gelirdi bizi izlemeye...
- BA** Futbol karşılaşmalarınızı izlemek için bir ücret alınır mıydı?
- MT** Evet ücretliydi. Bir bilet satılırdı. Ama bir-iki liradan fazla değildi.
- BA** Futbol karşılaşmalarınız nasıl duyurulurdu?
- MT** Şehirde Cumhuriyet Meydanı'nda bir levha vardı. Haftalık maçlar oraya yazarlardı. Cumartesi, Pazar oynardık biz... Mesela cumartesi birde Sümerspor-Fener Gençlik maçı; saat üçte

Şekerspor-Yolspor maçı... Böyle yazarlardı. Ona göre de şehirde ilgileneler gelirdi. Kapıda da bilet satarlardı.

- BA** Karşılaşmalar için şehir dışına çıkmanız gerektiğinde, nasıl giderdiniz, nerede kalırdınız?
- MT** Fabrika otobüs verirdi bize onunla giderdik. Sümerbank'ın kendi otobüsü vardı, bize verirdi... Mersin, Diyarbakır, Samsun, Amasya, Erzurum, Tokat... çok yerlere gittik biz. Eğer gittiğimiz yerlerde Sümerbank var ise, misafirhanesinde kalırdık, yoksa Karayolları gibi tesislerin misafirlerinde o da yoksa otelde...
- BA** Şehir dışına gittiğinizde bir ücret/yolluk alır mıydınız?
- MT** Hayır, bir şey vermezlerdi. Ama bizi izinli sayarlardı, maaşımız çalışırdı. Ücretli izin verilerdi, bir kesinti yapmazlardı.
- BA** Yer aldığınız spor kulübünün kentin sosyal ortamına bir katkısı olmuş mudur?
- MT** Muhakkak. Yüzde yüz... Mesela basketi kimse bilmezdi, tenisi kimse bilmezdi. Güreş bilinirdi ama seyretme imkanı yoktu. Burada sinema salonun düzenlenir, güreş karşılaşmaları yapılırdı. Kentliler, gelir izlerlerdi, güreş, basketbol, hentbol, futbol karşılaşmalarını... sonra yüzme yarışları olurdu, dışardan gelenler bu etkinliklerin çoğunu buradan öğrenmiştir.

Aynı zamanda fabrikada çalışan Muammer Tipi'nin babası kooperatif ile şu an oturulan konutu edinmiştir.

- BA** Bu eve kooperatifle mi sahip oldunuz?
- MT** 1948'de kooperatif kurulmuş, Babam da buraya yazıldı. 62 tane ev yapıldı. 1950'nin dokuzuncu ayında biz, lojmanlardan bu eve taşındık.
- BA** Ödemesi nasıl yapıldı?
- MT** Maaşından ayda ayda keserlerdi. Fabrikanın kendi kooperatifi olduğu için maaşından kesilirdi babamın. Ayda 16 lira kesilirdi. Maaşı da yaklaşık 26-27 liraydı zaten. Ama babam bu evin parasını peşin verdi, 7200 lira...
- BA** Bu eve geldiğinizde bu eve özgü mobilya aldınız mı?
- MT** Aldık tabii. Kanepe aldık, o zamanın şartlarında ne varsa aldık. Mesela radyo aldık. Biraz yenilik oldu... İki odalı bir evden gelmiştik, burada odalar fazla gelmişti, doldurmakta zorlandık.
- BA** Konutunun bir kısmını kiraya verenler olmuş o dönemde, siz de verdiniz mi?
- MT** Babam evin üst katını yaptırınca biz yukarı çıktık, aşağısını da kiraya verdik. Hatta Yeni Mahalle'de ilk kiraya biz verdik, diyebilirim. 1951'de yapıldı üst kat, aşağısını da Sanat Enstitüsünde öğretmen birine kiraya verdi.
- BA** Üst kata nasıl sahip oldunuz? Kooperatiften bir destek aldınız mı?
- MT** Hayır, kendi imkanlarımızla yaptırdık. Babamın tarlası, bağı bahçesi vardı sattı yaptırdı. Ustasını falan da kendi bulmuştu.
- BA** Bu konutta otururken bir şey değiştirdiniz mi? Duvarları kaldırmak gibi; mutfakta ya da banyoda bir yerleri değiştirmek gibi?
- MT** Hiç değiştirme ihtiyacı hissetmedik. Bir tek, eskiyen yerleri tamir ettirdik, banyo duvarlarını seramik kaplamak, çatının oluşunu onarmak gibi... Ben, buraya geldim, buradan gideceğim... Benden sonra ne olur bilemem...
- BA** Oturduğunuz konut ve semti nasıl değerlendirirsiniz. İlk kullandığınız andan bugüne neler değişti?
- MT** Çok şey değişti. Önceleri hiçbir şey yoktu. Bakkal bile yoktu, ama şimdi her şey var... Önceleri fabrika'ya; ekonoma'ya ya da şehre gider alırdık ihtiyaçlarımızı. Şimdi buralarda her şey var.

C) Gündelik ve Sosyal Yaşama Bağlı Deneyimler

- BA** Futbol takımından ayrıldıktan sonra Sümerbank fabrikasındaki sosyal etkinliklere katılmaya devam ettiniz mi?
- MT** Ben 1970'den sonra Almanya'ya çalışmaya gittim, döndükten sonra da Kayseri Tekstil'e girdim. Dolayısıyla eskisi gibi çok ilişkimiz kalmadı.
- BA** Sizce Sümerbank Bez Fabrikası ve çevresindeki konut yerleşiminin Kayseri'ye bir katkısı olmuş mudur?
- MT** Çok büyük katkısı olmuştur. Bizim Kayseri'nin insanları biraz yabaniydi. Biz Kayseri'nin içinden lojmana geldik bir şeyler öğrendik, konuşma, yürüme, hareketler olsun... Buradaki insanlar kalbur üstü insanlar olduğu için, okumuş tahsil yapmış kişiler olduğu için, Sümerbank'ın Kayseri'ye katkısı olmuştur. Her yönüyle faydası oldu, maddi manevi yani... bugün Kayseri gelişmişse bu Sümerbank'ın sayesinde gelişmiştir. Burada çalışan insanlar, okumuş, kültürlü, edeni insanlardı bizim şehir içine bakarak; Kayseri'ye her yönüyle örnek oldular...

Ek.F Ömer Ergüven (1936) Röportajı

28 Haziran 2006 / Nakiboğlu Ailesi Bağ Evi, Hisarcık/Kayseri

Bu görüşme, önceden planlanmadan yapılmıştır. Yılın büyük çoğunluğunu Kayseri dışında geçiren Ömer Ergüven ile bir aile toplantısında yapılan bir sohbet sırasında kaydedilmiştir. Dolayısıyla, detaylı görüşmeleri yönlendiren sorular bu görüşme sırasında tam anlamıyla sorulamamıştır. Ancak, kendisi ve ailesinin Şeker Tepe Evler'deki süren yaşamı hakkında ilgi çekici bilgiler aktardığı için çalışma kapsamına alınmıştır.

BA Şeker Tepe Evler hakkında sizinle görüşmek isterim.

Ömer Ergüven Şeker Fabrikası 1955'te kurulmuş. 1960'da kooperatifi kurularak Şeker tepe evler yapılmış.

BA Oturduğunuz ev kendinizin mi yoksa kira mıydı?

ÖE Ben ilk defa kiracı olarak oturdum sonra lojman olarak oturdum.

BA Sizden önce birisi oturmuş muydu?

ÖE Sahibi oturmuştu evde sonra biz oturduk.

BA Kaç kişiydiniz konutta?

ÖE 4 kişiydik. Annemi saymıyorum artık yoksa 5 kişiyiz.

BA Şeker fabrikasında görev yaptığınız için mi yoksa başka sebeplerden dolayı mı?

ÖE Görev dolayısıyla orada oturdum.

BA Bu oturduğunuz konutun şeker fabrikasıyla yakından bir ilgisi var.haberdar mısınız bundan?

ÖE Şeker fabrikasında oturanların kurmuş olduğu bir kooperatif ondan sonra o kooperatifin sahibinden ben kiraya tuttum. Yönetim kurulu kararıyla lojmanın taksiti ve kirası fabrika tarafından ödendi.

BA Kaç yıl kullandınız?

ÖE 9 yıl.

BA Peki bu süre içinde evin içinde bir değişiklik yapma ihtiyacı hissettiniz mi?

ÖE Hissetmedim. Rahmetli kayın peder de çok severdi. Bu evi yapmaya düşünüyordu. Ölçtü,biçti ama (ömrü) yetmedi. 1967'de vefat etti.

BA Peki aklınızda kaldığı kadarıyla nasıl bir düzeniniz vardı evde? Nasıl yerleşmişiniz? Kimler hangi odaları kullanırdı? Çocuklarınızın ayrı odaları var mıydı?

ÖE 3 yatak odası 1 salon. Birinde annem birinde biz otururduk. Diğerlerinde çocuklar otururdu. Salon hem mutfığa girer hem balkona açılırdı. Yatak odasına da salondan geçilirdi.

BA Yatak odalarına salondan geçilmesi sizin salonda nasıl bir düzen yapmanızı gerektirdi? Yani o mahremiyeti korumak açısından nasıl bir önlem almıştınız?

ÖE Şimdi o geçiş yerine yemek masasını koyduk. Çocuklar içinde mahsuru yoktu. Zaten mutfığa da açılıyordu. Salon zaten bir yatak odasına bir de mutfığa açılıyor.

BA Mutfığınızda kullandığınız beyaz eşyalar şimdi ki gibi değildir herhalde...

ÖE Bir tek buzdolabı vardı.

BA Onu koyarken tadilat yaptınız mı?

ÖE Hiç yapmadık.

BA Banyonuzda,mutfığınızda yada tuvaletinizde mevcut sıcak su tertibatı var mıydı?

ÖE Hayır yoktu.

BA Peki evinizde nasıl ısıniyordunuz?

ÖE Evi sobayla ısıtıyorduk.

BA Bir depo var mıydı bunun için yani kömürlük gibi?

ÖE Girişte merdivenle çıkılıyordu oranın altı depoydu. Meyilli olduğu için merdiven altı depoydu.

BA Evin ısısından memnun muydunuz? Yani rahat ısınır mıydınız?

- ÖE** Her tarafı açık olduğu için rüzgar olurdu.O yüzden soğuk olurdu. 4 cephe açıktı.
- BA** Yakıt masrafınız çok olur muydu?
- ÖE** Biraz, ama fazla olmazdı
- BA** Bunlara rağmen memnun muydunuz evinizden?
- ÖE** Biz çok memnunduk. Biraz evvelde söyledim. Kayın pederim bayılırdı. Ölçtük,biçtik zaten balkonun şeklide güzeldi. Zaten orası Hollanda tipi olardı.
- BA** Neden ayrıldınız peki oradan?
- ÖE** (İşten ayrılınca) Bırakmak mecburiyetinde kaldım.
- BA** Şimdiki yaşadığımız konutla yada bir sonraki gittiğiniz konutla karşılaştırdığınızda özlem duyduğum şeyler var mı?
- ÖE** Şimdi bize burası bize yazlık gibi gelirdi. 800 metrekare bahçesiyle beraber. Çok şahane yani bağ havası var. Tepe olması,açık hava olması, havanın temiz olması rüzgardan dolayı çok severdim. Ben hala özlem duyuyorum.
- BA** Peki bu konutların Kayseri için nasıl bir önemi vardır sizce? Kentin gelişimine nasıl bir katkıda bulunmuş olabilirler? Orada yaşamış biri olarak bunu nasıl yorumlarsınız?
- ÖE** O binayı örnek almak isteyen çoktu. O günün şartlarına göre çok güzeldi. Girişte bir oda: misafir odası, yatak odası. Orayı açanda oldu,"L" şeklinde yapanda oldu. Her şekle uyuyordu. Balkon öyle güzeldi. Hep o günün şartları da çok güzeldi. Bu eve girdiğin zaman lavabo;mutfak karşısında misafir odası var. Salondan girince başka odaya geçilir. Çok kullanışlı. Bizim şu yolun üstü olabilir. 2. yada 3. sıra. Aşağıdakilerin tipi başkaydı. Sağda 1 oda solda tuvalet ve mutfak. Salonda 2 yatak odası olan yer geçiş.o zamanda vardı ama şimdi her zaman yatak odasına girilmiyor.

Ek.G Mahmut Sabah (1938) Röportajı

07 Temmuz 2007 / Dünya Gazetesi Kayseri Temsilciliği, Kayseri

Şekil G.1. Mahmut Sabah

BA Kayserili misiniz? Kayserili iseniz, doğumunuzdan beri Kayseri’de mi yaşıyorsunuz?

MS Evet, Yaşantımın çoğu burada geçti.

BA Mesleğiniz?

MS Gazeteciyim.

BA Kaç yıldır gazetecilik yapıyorsunuz?

MS 53. seneye girdim.

BA Sümerbank Bez Fabrikası, Tayyare Fabrikası veya Şeker Fabrikası’nda ki sosyal ortam ya da yapılarla ilgili bir haber yaptınız mı?

MS 1954 yılında gazeteciliğe başladım. Daha öncesini pek bilemiyorum. 1954’den bu yana da, gerek sosyal açıdan olsun, gerek kültürel açıdan olsun, gerekse de üretim açısından olsun başta Sümerbank Bez Fabrikası olmak üzere, Cumhuriyet döneminin bize armağan ettiği fabrikalar, Kayseri’de sanayileşme hareketinin öncülüğünü yapan tesisler diyebileceğimiz bu fabrikalarla ilgili, Hava İkmal ile, Şeker Fabrikası’yla, artı Sümerbank’la, artı Ana Tamir Fabrikası ile hatta o yıllarda giren, olmazsa olmaz Devlet Demiryolları ile ilgili haberler yapılmıştır. Eminim yapılmıştır. Bizim dönemimizde de, hala gazeteci olduğuma göre yapılıyor. Değişik zamanlarda, değişik vesileler ile yapılıyor.

Mesela, Sümerbank’ın 90’lı yılların sonunda özelleştirilmesi gündeme geldi, o sırada haberler yaptık. Yerel basında da çıktı bunlar. O bunlar dışında geride kalan yıllar içinde mesela Sümerbank’a gösteri/oyun gelmiştir. Örneğin 50’li yıllar 60’lı yıllar, Müşvik Kenter, Yıldız Kenter Tiyatro Topluluğu, Sümerbank’ın sinema olarak da kullanılan salonunda oynamışlar. Şehirde salon olmadığı için varlıklı ailelerin düğünlerini yaptıkları, baloların düzenlendiği salonunda oyunlarını sergilemişler. Böyle, sosyal faaliyetler olsun, sportif faaliyetler olsun zaman zaman gündeme gelmiştir ve eminim ki gazeteler de yer almıştır. Bizim de yazdıklarımız olmuştur ama şimdi tam olarak hatırlayamıyorum.

BA Benim asıl öğrenmeye çalıştığım o etkinlikler gazetelerde duyurulur muydu?

MS Evet, duyurulurdu, duyurulurdu... Biliyorsunuz habercilikte bir vesile lazım. Bir merak uyandırıcı bir şey olması lazım. Bunların dışında da diyelim ki Sümerbank Bez Fabrikası, klasik türden kaput bezi üretiyor ama araya *denim* kumaşı soktu, üç tane tezgah koydu. Haber verirler, siz de haber olarak yazarsınız. Ama kimi haber geniş olur kimi de kısa olur. Bu tesislerimiz hiçbir zaman basının dışında kalmamıştır sürekli yazılmıştır.

BA Bu tesislerle ilgili dönemin yazılı basınında dikkatinizi çeken özel bir yazı/makale hatırlıyor musunuz?

MS Mesela Sümerbank bez Fabrikası, 1980’e kadar Kayseri’nin vergi rekortmeniydi., Kurumlar vergisi rekortmeniydi. Bununla çok gündeme geldiğini hatırlıyorum. Diğer tafaftan, bu tesislerin sadece Kayseri geneline değil, Türkiye genelinde de bir işlevi vardı. Mesela diyelim ki bir

devlet büyüğü geldi. Dönemin Başbakanı, ya da bakanı, yatıracak yeriniz yok. Şeker Fabrikası'nın misafirhanesinde kalırdı ya da Sümerbank'da...Orası ağırlardı. Haber olurdu.

Ya da mesela, balolar yapılırdı. Bir yılbaşı balosu ya da özel balolar... Bu işlerin yapılacağı başka mekanlar yoktu. Hava İkmal tarafı, askerlerin denetiminde olduğu için, daha zor kullanılırdı, kolay girilip çıkılmazdı. Ama diyelim Sümerbank Havuzbaşı, yarı olimpiik bir havuzdu orası, ya da benim çocukluk yılıarımdan da hatırladığım, yaklaşık 1000 kişilik üstü kapalı oturma yeri olan bir futbol sahası vardı, onun arka tarafında tenis kortları vardı, orada kadınların tenis oynadığını görürdük. Ben görmedim ama, benden büyüklerin, tesis içinde baylı bayanlı atlarla gezdiklerini anlattıklarını hatırlıyorum. Bunlar o yıllarda Türkiye için az şeyler değil, Kayseri için az şeyler değil. Bunlar aklımda kalan şeyler...

Şimdi hatırladım, Turan Kural, 60'lı yılların ortalarında Sümerbank'ın yöneticilerinden birisiydi, Fabrika'nın arkasında Beşparmak tarafında bir ağaçlandırma yapacaklarmış, bizleri çağırdı. Gittik, bir tören yapıldı, ağaçlar dikildi oraya, hatta bizde yardım ettik. Şimdi o ağaçlar, büyüdü yükseldi. Yani yapılan işlerden bizleri haberdar ederlerdi. Biz yerel basın olarak da benim kurumum, devletimin, halkımın malı diye ve de aktivitelerinden dolayı, sempati duyardı.

BA Sümerbank Bez Fabrikası, Tayyare Fabrikası veya Şeker Fabrikası'nda düzenlenen sinema, müzik dinletisi, spor karşılaşması gibi herhangi bir etkinliğe katılır mıydınız?

MS Tabii, bazen gittiğimiz oluyordu.

BA Bu etkinliklerden nasıl haberiniz olurdu?

MS Gazetecilik yaptığım için kolay haber alırdım.

BA Etkinliklere katılım için ya da haber yapmak için bu tesislere nasıl ulaşırdınız? Kent merkezi ve tesisler arasında bir ulaşım imkanı var mıydı?

MS Evimiz Lale mahallesi'nde idi. (Eski kent merkezi) Galiba, belediye otobüsleri vardı. 1940'lı yılların sonu, 50'lerin başlarını daha net hatırlıyorum. Kamyonlar vardı, kasalarına sıra sıra oturma düzenleri konmuş, onlarla biner şehre gelinirdi. O zaman herkesin kolunda saat yok. Meydan da bir saat var. Genelde ona bakılır. Sabahları iki tane boru çalardı. Sabahları biri yedide biri yedi buçukta olmak üzere iki tane boru çalardı. Birisi Hava İkmal'in borusu, diğeri Sümerbank'ın borusu... Santrallerden çalarlardı boruları, işçilere işbaşı saatini hatırlatırlardı. Bu saate bağlı olarak da, diyelim Erkilet'te 10 tane işçi var. Kasaba halkıyla birlikte kamyonu biner, fabrikaya gelirdi. Sonra 50'li yıllarda belediye otobüsleri geldi, 8-10 tane... Bunlarla sabah işçiler fabrikaya taşınır oldu. Ama genelde, şehir içinde bisiklet kullanılırdı. Bir de atlı faytonlar vardı. 50'lerin sonunda da yeni yeni taksiler başlamıştı. Sayısı çok azdı. Çok zorda kalırsak, haber için taksiye binerdik, ya da faytonu kullanırdık. Ama bulamazsak koştura koştura giderdik.

BA Fabrika çalışanı olmadığınız düşünöldüğünde katılımınız nasıl gerçekleşirdi? Her hangi bir etkinliğe katılmak için, bilet ya da davetiye gibi bir belge istenir miydi?

MS Gazeteci olduğum için, tanınırdık, bilinirdik. Bir sorun yaşamazdım. O tarihlerde gazetecilerin saygınlığı çok fazlaydı, çok saygı duyulurdu. Tabii, bu saygı karşılıklı idi. Bu tesisler, bizlerle olan ilişkilerinden dolayı kapıları hep açık olurdu.

Onun dışında halkın katılımı da aynıydı. Kentli davet edilirdi. Örneğin, Sümerspor'un bir maçı var. Kapıya bir nöbetçi bırakılırdı. Beden Terbiyesi'nin adamları ile işbirliği yaparlar, bugün nasıl maç izliyorsunuz, aynı prosedür uygulanırdı. Oraya giderdiniz, kapalı tribünde oturmak, maçı rahat seyredebilmek için bilet alırdınız, içeri girerdiniz. Yoksa, stad çevresi de açıktı, oradan da rahatlıkla izlerdiniz. Ya da mesela havuzda halka açık günler yaparlardı. Kadın-erkek isteyen herkes gidebilirdi. Bunun içinde bir ücret aldıklarını hatırlıyorum. Ama çok sembolik bir ücret alırlardı. Gelenlere bir katılım bilinci, bir sorumluluk bilinci vermek için alırlardı. Sunulan hizmetin bir karşılığı olduğunu öğretmek için alırlardı. Ama katılıma engel olmak isteyen bir tutumları yoktu.

BA Katıldığınız etkinlikler, yaşam alışkanlıklarınızda veya kişisel görüşünüzde bir değişikliğe yol açtı mı?

MS Elbette! Katıldığımız ortamlarda karşılaştığımız insanların davranışları, giyinışleri çok etkilerdi. Bizlerde o ortamlarda bulunabilmek için öyle giyinmeye, davranmaya çalışırdık. Görüntünüz, bulunduğunuz ortama saygınızı gösterirdi. Oraya gelenlerin kadın-erkek herkesin özeni dikkatinizi çekerd. Bu ortamlardaki sohbetler bile çok özeldi. Bu sohbetlere katılabilmek çok önemliydi. Daha saygın, seviyeli konuşmalar olurdu. Bu ortamlar seviye kazandırır...

BA Bu etkinler için bu yerleşkelere gittiğinizde, içinde bulunduğunuz mekansal ortam ilginizi çeker ya da sizi etkiler miydi?

MS Evet, evet... Mesela karşınıza bir büyük bir salon çıkıyordu. Ya da oraların sineması, sahnesi daha bir değişikti, veya bir yemek salonunun bir memur kulübünün düzeni farklı gelirdi.

Oturduğunuz evden farklı bir düzen vardı. Bizim evler sobalı, Yahyalı halılı, sedirli evlerdi. Ama oralarda değişik bir atmosfer vardı. Duvarları düzgün boyamış, iyi tasarlanmış, belli ki bir devlet eli olan bu mekanlar dikkatimizi çekerd. Bir de oradaki bu ortama uygun görevli insanlar ilgimizi çekerd. Bir garson görürdünüz garsona benzeyen, bir aşçı görürdünüz,

kafasında özel şapkası olan... İşte bu görüntüler, burada değişik bir şey var dedirtirdi. Ben 50'li 60'lı yılları anlatıyorum. İlk yıllarda neler oldu bilemiyorum. Ama herhalde benden önce gelen gazeteciler daha da şaşırmışlardır. Bu havuz ne güzel havuz, bu tenis kortu ne güzel, bu basket potası ne güzelmış demişlerdir. Bence, bugün üniversite ne ise, Sümerbank o yıllarda Kayseri için daha fazlasıymış. Değişik yerlerden gelen çalışanlar, kentin havasını bambaşka bir yere taşımışlar. Alışverişte, sosyal hayatta, merhaba deyişte, dondurma yiyişte bir değişim başlatmıştır.

Bir de mesela bir misafirim gelse, konaklatmak için dışarıda yer bulamazsın. Mutlaka Sümerbank'la , Şeker Fabrikası ile temasa geçerdik. Hava İkmal'le de bazen olurdu ama askeri bir tesis olduğundan çok olmazdı. Bu kurumlar, bu tip hizmetler için müsaitti. Hem misafirlerimizi konaklatabilirdik, hem de yemek yedirebilirdik.

BA Bu yerleşkelerde bulunan lojmanları ziyaret etme şansınız oldu mu? Oldu ise sizi etkileyen ya da farklı gelen bir durumla (odaların biçimi, mobilyalar, konfor koşulları) karşılaştınız mı?

MS Bir arkadaşımın, okul arkadaşımın evine gitmiştim. Merdivenlerden çıkılıp, onların dairesine girdiğimizi hatırlıyorum. Evin insanı kucaklayan bir havası vardı. Odalarını, biçimini çok hatırlamıyorum ama sosyal bir ortam olduğu aklımda kalmış. Bahçeleri ile, sokak düzeni ile insanı kucaklayan bir yapılanma hatırlıyorum. Komşular arasında çok sıcak ilişkiler olduğunu düşünüyordum. Bir de dışarıya karşı düzenli, planlı bir yapılaşma hatırlıyorum. Söylemekte yarar var, konut açısından Kayseri'yi modern yaşamla tanıştıran, sosyal yaşamıyla örnek olan konutlardır.

BA Bu yerleşkelerin çevresinde 1950 sonrasında kooperatifler ile yapılmış konutları ziyaret etme şansınız oldu mu? Oldu ise sizi etkileyen ya da farklı gelen bir durumla (odaların biçimi, mobilyalar, konfor koşulları) karşılaştınız mı?

MS Yeni Mahalle'de bir eve gitmiştim. Bahçe, bahçenin içerisinde hepimizin arzu ettiği evler onlar. Bir saray değil, kasır değil, villa değil ama bahçe içerisinde, yeşilliğin içerisinde kendine özgü bir tarzı olan, bana göre Batı tarzı evler onlar. Bahçe içinde düzenli, komşularla koyun koyuna değil de, biraz daha mesafeli samimiyet ortamı oluşturmaları dikkatimi çekmişti. Ama bize de uygun bir tarzları vardı, ters düşmedi bize... Bu evlerden birini bir yaz günü ziyaret etmiştim. Özellikle bahçesinden çıkmak istemedim. Küçük bir bahçeydi ama, o kadar sıcak o kadar masum duruşlu bir bahçeydi ki, beni cezbetmişti. Diyeceksiniz ki, bilmem ne bağlarında bu hava yok mu? Değil, başka bir güzellik vardı orada. Nasıl yaşanacağına dair bir örnek sunuyordu adeta... Hala beni etkiler orası...

İçinde bulunmadım ama Hava İkmal'in karşısındaki evlerde öyle, Çalışan işçiler, subaylar yaptırmış.

BA Şeker Tepe Evler?

MS Evet, onlarda aynı yaklaşımın eseri. Bir çok şey için bazen devlete kızarım ama, devlet buraları bilerek ve özenerek yaptırmış, örnek olsun diye...

BA Sizce bu tesisler ve çevresindeki konut yerleşiminin Kayseri'ye bir katkısı olmuş mudur?

Söylemeye çalıştığım şu, Kayseri 1950'den itibaren imar edilmeye başlandı. İkel görüntüsünden, 1950'den itibaren soyutlandı, arındırıldı. Kentteki bu gelişimi, Sümerbank başta olmak üzere bu tesisler yönlendirdi. Ayrıca, civar yerleşimleri de etkiledi. Örneğin Nevşehir'de bir fabrika kuruldu, lojmanından işletmesine örnek alındı... Sosyal açıdan da çok etkiledi. Kentin havasını değiştirdi. Mesela, biz lisede iken, Sümerbank'tan arkadaşlarımız liseye okumaya gelirdi. Bisikletle gelirlerdi, bisikletleri güzel olurdu. Kalemî güzel olurdu. Yürüyüşü güzel, hareketi tavırları güzel olurdu. Oradan gelen sınıf arkadaşlarımızın belirli bir görüntüleri vardı. Belli ki orada bir oluşum var, bir kültür var, bir sıcaklık var, bir işte Batıya açılım var. Yani asıl söylemeye çalıştığım da bu: Kayseri için bir değişim süreci başlatan kuruluşlar bunlar, sadece üretmek değil, çalıştırdığı işçileri yönlendirerek, o işçileri usta yaparak, o işçileri sanatkar yaparak, o işçileri hayata hazırlayarak... Bugün eğer Kayseri'de sadece organize sanayide 720 tane işletme var ise ve 40-50bin kişi bu işletmelerde istihdam edilebiliyorsa, yılda 1.5 milyar dolara yakın ihracat yapılabiliyorsa, iç pazar değil, ihracat yapılabiliyorsa, Kayseri bunu, başta Sümerbank Bez Fabrikası olmak üzere, Hava İkmal, Ana Tamir Fabrikası gibi tesisler sayesinde başarmıştır. Bana göre Sümerbank'ın kaput bezi üretmesinden ya da Hava İkmal'de uçak üretmekten ziyade, çevredeki yaptığı sosyal açılım, kültürel açılım, insanlara kucak açması, birleştirici unsur olması, bir misyonu üstlenmesi ile bu gelişimi başarmıştır. Bu tesisler, kentin ve çevresinin yeniden yapılanmasında bir okul vazifesi görmüştür. Hem usta yetiştirmiş, hem de bu işçilerin ailelerine sunduğu eğitim olanakları ile katkıda bulunmuştur. Sosyal ortamları ile kentin yapısını değiştirmiştir.

Ek.H Tuncer ERTEN (1941) Röportajı

03 Eylül 2007 / Oya-Tuncer Erten Konutu, Kayseri

BA Kayserili misiniz? Doğduğunuzdan beri Kayseri’de mi yaşıyorsunuz?

Tuncer Erten Kayserili’yim. Doğduğumdan beri Kayseri’de yaşıyorum. Pek tabii olarak, İstanbul’da geçen üniversite yıllarım hariç.

BA Mesleğiniz? Kaç yıldır bu işle uğraşıyorsunuz/uğraştınız?

TE Ben edebiyat öğretmeniyim. 35 yıl öğretmenlik ve yöneticilik yaptıktan sonra emekli oldum.

BA Eski Kayseri evlerinde yaşadınız mı?

TE Evet, eski bir Kayseri evinde yaşadım.

BA Yaşadığınız evi kısaca nasıl tariflersiniz?

TE Çocukluğumun ilk yılları, II. Dünya savaşı’nın seferberlik ve yokluk yıllarıydı. Biz o yıllarda anneannemin evinde kalıyorduk. Ev, Hacıkasım (Yazı) Mahallesi’nde idi. İki kanatlı büyük sokak kapısından, yüksek bir eşik aşılarak girilirdi. Kapının hemen arkasında hela, karşısında ise *ahır odası* vardı. Bu odanın, tahtalı olan üst bölümünde zaman zaman oturulur, altında ise hayvan beslenirdi.

Avlunun ortasında *çağ* (gider) vardı ve çevresi *sal* denilen düzgün büyük taşlarla kaplıydı. Avlunun bir köşesinde ise, yeşil soğan ve maydanoz dikilebilen küçük bir alan vardı.

Avluya bakan iki süslü pencerenin arkasında *sofa* vardı. Sofadan *tokana*’ya (mutfak) bir ara kapıyla geçilirdi. Tokananın *sekaltı* bölümü, açık ocak bölümüne kadar *sal* döşeliydi ve ortasında *çağ* vardı. Tokananın diğer tahtalı bölümüne ise iki basamakla çıkılır ve orada yemek yenilirdi. Kış günlerinde ise buraya *ışkenbi* (bir çeşit soba) kurularak ısınılırdı.

Sofanın ve tokenanın alt kısmında *zerzembî* (bodrum kat) vardı. Her ikisinden de tahta merdivenlerle inilir, ara kapıyla da birbirine geçilirdi. Burada, bağdan kurutulmuş getirilmiş olan ve kış için alınmış olan yiyecekler saklanırdı.

Avluya bakan ikinci mekan ise, hem oturma hem de yatak odası olarak kullanılırdı. Bu odadan da tokenaya bir ara kapıyla geçilirdi. Altındaki zerzembide ise, çalılara asılmış üzüm (hevenk) ve yaş meyveler saklanırdı. Bu odaya kışın soba kurulur, yataklar gece serilir, gündüz ise yükklükler kaldırılırdı. Bu yükklüklerden küçük olanı banyo için kullanılırdı.

Bu evde su ve elektrik yoktu. Su güğümle çeşmeden getirilirdi. Aydınlatma ise, gaz lambası ile temin edilirdi. Odada yanan tek gaz lambasının ışığında, hem kadınlar el işi yapar hem de çocuklar ders çalışırdı. Tokanada ise aydınlatmak için *idare lambası* yakılırdı.

Farklı yükseklikte olan bu mekanların damları topraktı ve damda ayrı bir *yuvak* taşı bulunurdu. Çok ağır olduğu için taşınması zor olan bu taşla, ilkbaharda kabaran toprak *yuvaklanır*, kış mevsiminde yağın kar, tahta küreklerle avluya veya sokağa atılırdı.

Bu evden 40’lı yılların sonuna doğru, babamın tek memur maaşıyla ve borçlanarak aldığı bir başka eve taşındık. Bu ev; Deliklitaş Mahallesi, Özer Sokak’ta, iki katlı bir evdi. *Yonu* taşı ile yapılmıştı. Sokak kapısı, büyük bir anahtarla açılarak avluya girilirdi. Benzer biçimde kapının hemen arkasında yine *hela* ve avlunun ortasında da *çağ* vardı. Evde, şebeke suyu olmadığı için, helada ve çağın başında, ibrikle su bulundurulurdu. Tabii su bu evde de, *güğümle* çeşmeden getirilirdi.

Evin üzeri sundurmalı iç kapısından hole girilirdi. Holün sol tarafında, bir basamakla çıkılan büyük bir oturma odası, sağ tarafında ise, birkaç basamakla inilen *tokana* vardı. Holün bitiminde bir merdivenle üst kata çıkılırdı. Bu merdivenin altında ise, banyo olarak kullanılan küçük bir yer vardı. Üst katta, yatak odaları, yatak odaları ve misafir odası bulunuyordu. Evin damı ise, yine kışı karı *kürünen*, baharda da *yuvaklanan* toprak bir damdı. Dama da, evin içinden ve merdivenle çıkılırdı.

BA Yaşadığınız çevreyi (evinizin bulunduğu sokak, mahalleniz gibi) kısaca nasıl tariflersiniz?

TE Deliklitaş Mahallesi, şimdiki Kayseri Lisesi’nin arka tarafında bulunan, Tavukçu Mahallesi’nden de daha sonra ulaşılabilen bir mahalleydi. Bu mahalleden sonra tarlalar vardı, tarlalardan sonra da Tayyare Fabrikası...

Bakkalı, fırını, çeşmesi, hamamı ve camisiyle; birbirinden pek farkı bulunmayan günlerini, tevekkül içinde geçiren bir mahalleydi.

Özer Sokak ise, bir atlı arabanın ancak geçebildiği, kışın kardan yazın tozdan dolayı zor yürünen bir sokaktı. Müşterek avlu duvarlı taş evlerin, inişli çıkışlı damlarından birbirine geçilerek Özer Sokak'tan, arkadaki Pelitli Sokak'a kadar gidilebilirdi.

BA Sümerbank Bez Fabrikası, Tayyare Fabrikası veya Şeker Fabrikası'nda düzenlenen sinema, müzik dinletisi, spor karşılaşması gibi herhangi bir etkinliğe katılır mıydınız?

TE Sümerbank Bez Fabrikası, Tayyare Fabrikası ve Şeker Fabrikası'nda düzenlenen sinema, müzik dinletisi ve spor karşılaşması gibi etkinliklere katılırdım.

BA Bu etkinliklerden nasıl haberiniz olurdu?

TE Kayseri Lisesi'nde öğrenci olduğumuz yıllarda (50'li yılların sonu, 60'lı yılların başı) hem arkadaş grubumuzun sosyal etkinlik anlayışı, hem de sözü edilen fabrikaların lojmanlarında oturan Kayseri Lisesi'nde okuyan arkadaşlarımızla olan iletişimimiz, bu etkinliklerden haberimiz olmasını sağlardı.

BA Bu tesislere nasıl ulaşırdınız? Kent merkezi ve tesisler arasında nasıl bir ulaşım imkanı vardı?

TE Bu tesislere, genelde Belediye otobüsleri ile ulaşırdık. Kışıkapa'daki ilk duraklardan, bu tesislere belli saatlerde otobüs kalkardı. Kent merkezi ile tesisler arasında servis araçları da olurdu ama, servislere sadece o tesislerin mensupları binebilirdi.

BA Fabrika çalışanı olmadığınız düşünüldüğünde katılımınız nasıl gerçekleşirdi? Her hangi bir etkinliğe katılmak için, bilet ya da davetiye gibi bir belge istenir miydi?

TE Bu fabrikalarda mutlaka kapı kontrolü yapılırdı. Askeri bölge olduğu için bu kontrol Tayyare Fabrikası'nda daha sıkıydı. Buralardaki herhangi bir etkinliğe katılabilmek için, bilet ya da davetiye gibi bir belge gösterilmeden içeriye girilemezdi.

BA Katıldığınız etkinlikler, yaşam alışkanlıklarınızda veya kişisel görüşünüzde bir değişikliğe yol açtı mı?

TE Katıldığım etkinlikler, yaşam alışkanlıklarımda ve kişisel görüşlerimde önemli değişikliklere vesile oldu. O yıllarda Kayseri'nin içinde, özellikle gençlerin katılabileceği etkinlikler olmazdı. Okulların yıl sonu etkinlikleri ise, belli sınırlar içinde kalırdı. Hatta bu etkinliklerin çoğu, zaten bu tesislerde gerçekleştirilirdi.

Bu tesislerdeki yaşam tarzı ve davranış biçimleri, sadece bana değil, bir çok gence model olmuştur.

BA Bu etkinler için bu yerleşkelere gittiğinizde, içinde bulunduğunuz mekanlar ilginizi çeker ya da sizi etkiler miydi?

TE Bu etkinlikler için bu yerleşkelere gittiğimde, bulunduğum mekanlar oldukça ilgimi çeker ve beni ziyadesiyle etkilerdi. Çünkü Kayseri'nin içinde benzer mekanlar yoktu. Sadece, Vilayet Konağı'nın yanındaki Tan Sineması ile, devrin iktidarı tarafından kapatılan Halkevi'nin sinemaya dönüştürülen salonu vardı.

BA Bu yerleşkelerde bulunan lojmanları ziyaret etme şansınız oldu mu?

TE Tayyare Fabrikası'nda bulunan lojmanları ziyaret etme şansım oldu. Babam İlhan Erten, 1930'lu yılların sonu ile 1940'lı yılların başında, Tayyare Fabrikası'ndaki *Çırak Okulu*'nda Teknik Resim öğretmenliği yaptığı için, fabrikada çalışan ve lojmanda oturan arkadaşları vardı. Çocukları ile de biz arkadaştık. Bazı hafta sonları, karşılıklı olarak misafirlığe gidilirdi. Ben bununla da yetinmez arada bir yatıya kalırdım. Rüya gibi yaşadığım o günleri hala unutamadım. Her hatırladığımda da yeniden yaşarım...

BA Lojmanlar ile, o yıllarda kendi eviniz arasında ne tür farklılıklar (odaların biçimi, mobilyalar, konfor koşulları) dikkatinizi çekmişti?

TE Aslında evimiz, o mahallenin en modern eviydi. Babam devlet memuru, annem de çağdaş Cumhuriyet kadını olduğu için, evimizin içi de ona göre düzenlenmişti. Ama bütün bunlara rağmen, odaların biçimi, mobilyalar ve konfor koşulları, lojmanlarda daha iyi idi.

Tek katlı lojmanlar bitişik nizamda yapılmıştı ve arkalarında bahçeleri vardı. İki-üç ahşap basamakla ahşap bir verandaya çıkılır sonra eve girilirdi. Koridorun solunda yatak odaları, sağında misafir odası vardı. Koridorun sonunda ise banyo, tuvalet ve mutfak vardı. Mutfaktan bahçeye inilirdi. Soğuk ve sıcak su tesisatı ile birlikte kalorifer de vardı. Mobilyalar ve diğer tefrişat, bizim evlerimizden daha konforluydu. Evlerin çatıları da vardı.

BA Bu lojmanların bulunduğu ortamlar (sokak, yerleşim düzeni) ile kendi çevreniz arasında ne tür farklılıklar dikkatinizi çekmişti?

TE Bu lojmanlar, pek tabii olarak önceden planlanarak ve her türlü ihtiyaçlar gözetilerek yapıldığı için, sokakları ve yerleşim düzenleri itibariyle, benim yaşadığım çevreden çok farklıydı. Sokaklar taş döşeli ve tertemizdi. Bahçeler düzenliydi. Evlerin önünde çöp kutuları vardı. Geceleri ise süslü sokak lambaları ile aydınlatma yapılırdı.

BA Bu konutlarda (ve çevrede) yaşamayı arzuladınız mı?

TE Bu konutlarda ve çevrede yaşamayı çok arzulardım. Yatılı kaldığım günlerde ve gecelerde (genellikle hafta sonları) tesislerin spor komplekslerinden yararlanır, sinemaya giderdik. Kız-

erkek ayrımı olmadan, arkadaşlık nasıl yapılır, orada öğrendim. Eve döndükten sonra tekrar gideceğim günü sabırsızlıkla beklerdim.

BA Bu tesisler çevresinde 1950 sonrasında çevresinde kooperatifler ile yapılmış Yeni Mahalle, Gazi Osman Mahallesi, Esenyurt ya da Şeker Tepe Evler semtlerindeki konutları ziyaret etme şansınız oldu mu?

TE Maalesef bu evlerden herhangi birini ziyaret etme şansım olmadı. Ama Yeni Mahalle'deki konutları dışardan görme şansım oldu. İç mekanları görmedim. Bu konutların bulunduğu ortamla kendi çevrem arasında büyük farklar vardı. Bu konutlardan, Yeni Mahalle ve Şeker Tepe Evler semtlerinde yaşamayı arzu ederdim.

BA Sizce bu tesisler ve çevresindeki konut yerleşiminin Kayseri'ye nasıl bir katkısı olmuştur?

TE Bana göre bu tesisler ve çevresindeki konut yerleşimlerinin, Kayseri'nin öncelikle sosyal yaşamına önemli katkıları olmuştur. Kayseri'nin, dışa kapalı yerli ailelerinin, gündüz *gezmeleri* ve akşam *oturmaları* dışında bir sosyal etkinliği olmadığı için, dışa açık yaşama arzusunda olan gençlerin ufku açılmış, mahalle baskısından kurtularak, çağdaş yaşamın nimetleri ile tanışma fırsatı yakalamışlardır. Bugün, 50'li yılların üzerinde olan o insanlar, bir taraftan Cumhuriyet'in kazanımları olan bu tesisler ve çevresindeki konut yerleşimlerinden aldıkları kültürle övünürken, diğer taraftan bu tesislerin yok oluşunu ve değişen kültür anlayışını esefle ve üzüntü ile seyretmektedirler.

Ek.J Nevzat TÜRK TEN (1928) Röportajı
06 Kasım 2007 / Erciyes Dergisi, Kayseri

BA Kayserili misiniz? Doğduğunuzdan beri Kayseri’de mi yaşıyorsunuz?

Nevzat Türkten Kayserili’yim. Kayseriliyim. Babam öğretmen Mahmut Türkten, annemin adı da İkbâl. Tahsil ve askerlik haricinde Kayseri’de yaşıyorum.

BA Mesleğiniz?

NT Avukatım.

BA Eski Kayseri evlerinde yaşadınız mı?

NT Tabii

BA Ne kadar süre kaldınız? Çocukluğunuz herhalde orda geçmiştir?

NT Tabi, çocukluk ve lise tahsili orda geçti.

BA Evi hatırlıyor musunuz? Nasıl bir evdi tarif edebilir misiniz?

NT Tabi tabi. İstanbul caddesinde Düvenönü meydanı ile Gazipaşa mektebi arasındaki mesafenin sağ ortasında çıkmaz sokağımız vardı. Keçi çıkmazı. Orada sokağa girince soldan ikinci binaydı. Çift kapılı, koca, büyük kapısı vardı. İcabında yüklü bir hayvan girecek şekilde. Girince avlu, avlunun sol ortasında bir çağ vardı. Su çağı. Mesela hava müsait olduğu taktirde çamaşır falan orda yıkanır, su oraya dökülür, çağ oradan giderdi. Yanında da bir kuyu vardı. Aşağı yukarı üç metre falan derinliğinde su kuyusu. Eskiden Mehmet Çalık, belediye başkanı, kanalizasyonu yapmadan evvel çok yakından su çıkardı. Çünkü temeli su idi. Mesela; meydandaki yer altı çarşısı yapılırken çizmelerle suyun içinde çalışırdı insanlar. Oradaki kuyudan içme ve yemek suyu haricindeki diğer bütün ihtiyaçlar oradan karşılanırdı. Girince karşıda, sol karşıda kapısı vardı. Kapıdan girdiğimiz zaman eski tabiriyle ‘tokana’ denilen yere girerdik. Orada tahtalı, kenarları tırabzanlı sofa şeklinde bir yer bulunurdu. İlerisinde mutfak vardı, oradaki tahta basamaklarla yukarı kata çıkılırdı. Yemek burada pişer, burada yenirdi. Tokana’nın tam ortasında çağ vardı. Bu çağ mutfaktaki çalışmalarda dökülecek su orada döküldüğü gibi yıkanmak da bu çağda yapılırdı.

Buradan ahşap döşemeli kısma, tahta basamakla çıkılırdı, basamağın kenarı güzel tırabzandı. Öyle basit bir malzeme değildi yani, ev basit gibi ama, o zamanınki böyleydi herhalde. İşte girer girmez dediğim gibi güzel tahtalı bir yer, buradan da kenarı süslü tırabzanla tahtalarla yukarıya çıkılırdı. Burası tahtalıydı, ince tahtalar vardı. Odanın dört tarafı zarla kaplıydı, süslü, güzel, birçok evler gördüm, birçok gayrimüslim yani Ermeni evleri falan vardı. Onlarda da zarlar vardı bizimki gibi ama bizim evdeki zar, çok güzel süslü bir zardı. Çiçekli bezemeli bir dolap; yüklük, şerbetlik vardı. Şerbetliğin altında, son basamaktan sonra bir basamak yukarıdaydı. Bu çıkış yerinin yanında üstü kapalı, ağzı açık bir renk dolap, dolabın üzerinde de şerbetlik vardı. Güney tarafta zarların arasında şömine vardı.

Şöminenin yukarısı kabartmalı süslü güzel bir şeydi. Dört taraf zar, zarın bittiği yer aşağı yukarı iki buçuk metre seviyesinde, tavana yarım metre kalmış veya kalmamış şekilde zar kaplıydı. Zarın üst tarafı da ise terek vardı. Kapı kaçak bir şeyler veya süs eşyası bir şeyler falan konulurdu. Cephesi yani avluya bakan yerinde iki tane pencere vardı. İki pencere de zarların arasındaydı. Zarların arasında sokulup çıkarılan kepenkler vardı. İcabında çekiyorsun kapatıyorsun. Bu odadan da ikinci odaya girilirdi. Burası oturma ve yatak odası olarak kullanılırdı. Bu odada aynı biçimde düzenlenmişti, zarlar, terekler, şömine...

Alt katta hani mutfak dedik ya, mutfaktan basamaktan çıkılıyordu buraya... Basamağın altında ise öteki odaya girilecek bir kapı vardı: Orası kiler.

Evin üstü ise dam; düz toprak çatı, üstünde yuvak var. Kışın karı temizlenir, topraklar gevşediği zaman yuvaklanırdı...

BA Evinizin bulunduğu sokak nasıldı? Yaşadığınız çevreyi (evinizin bulunduğu sokak, mahalleniz gibi) kısaca nasıl tariflersiniz?

NT Şimdi bizim sokağa girdiğimiz zaman sağda bir ev vardı. Değirmenciler’in evi. Evin cephesi oldukça genişti. Aşağıya doğru epeyce giderdi belki elli metre bilmiyorum artık belki yüz metre. Kapıdan girdiğimiz zaman onların avlusu vardı. Avlunun cepheye tarafında bir daire vardı, penceresi kapısı falan avluya bakan bir daire de solda vardı.

Karşı tarafta da bir değirmen vardı. O değirmenden sonra gene demirci, arabacı dükkanları, bakkal dükkanları, hep bunlar tek kat, Düvenönü’ne kadar bir iki bina hariç hep tek kat

dükkandı. Bizim sokaktan çıkıpta Düvenönü'ne doğru giderken, böyle kırk elli metre falan gittikten sonra sağ tarafa girilirdi.

Sağ tarafta bir meydan vardı. O meydana girince hemen sol tarafta hemen çeşme vardı, dutlu çeşme derlerdi. Çeşmenin alt tarafında da o dutlu çeşmenin evi ve bahçesi vardı, ağaçları falan vardı.

Bizim bu Gazi Paşa mektebine doğru bizim oradan İstanbul Caddesi'ne doğru gittiğimiz zaman sağ tarafta şimdiki Hastane'ye (Devlet Hastanesi) Atatürk Bulvarı'na (Hastane Caddesi) doğru bir sokak girerdi, zaten son ev de oraydı. Bu çıkmaz sokaktan sonra sığütlük, sığütlükten sonra mezarlık vardı. Şu anda Askerlik şubesinin olduğu yer lojmanlara kadar mezarlıktı.

BA Bu yıllarda Sümerbank ya da Tayyare Fabrikası'nın lojmanlarını ziyaret etme şansınız oldu mu? Oraları hiç gördünüz mü?

NT Tayyare Fabrikası'nın lojmanlarında dayım vardı, orada çalışırdı oradan biliyorum. Bu lojmanlar tek katlı binalardı, o çok katlılar sonradan yapıldı. Tek katlı bir evdi. Girişte mutfak vardı, oturma yeri vardı, yatak odası vardı ama daha teferruatını hatırlayamıyorum. Bir aileye yetecek kadardı. Bahçe içindelerdi, Subaylarla usta başları falan olurdu. Belki onbeş yirmi tane hatırlamıyorum ama o küçük evler o kadardı.

O çok katlıların bulunduğu yerin şimdi, Hisarcık'a giden cadde gider, Tayyare Fabrikasının giriş kapısının oraya gelince döner giderdi. Eskiden Tayyare fabrikasının ortalık yerinden doğru giderdi. Zamanla bu gidiş geliş yolundan rahatsız oldu askeriye oraya yıldılar yoksa onun içinden geçilirdi.

Sümerbank'ın lojmanlarını gördüm, ama misafir olarak...

BA Bu lojman konutları ile, o yıllarda kendi eviniz arasında ne tür farklılıklar (odaların biçimi, mobilyalar, konfor koşulları) dikkatinizi çekmişti?

NT Musluğu olan, suyu olan, tuvaleti içinde olan, mutfak içinde olan, gerçi bizimde mutfakımız içindeydi ama tuvaleti o bahsettiğim koca kapıdan girer girmez soldaydı. Bu septik çukurlar kullanılırdı. Bir iki senede dolduğu zaman o, yazın herkes bağa göçtüğü zaman septik çukur kovalarla temizlenir insan eliyle, avluya toprakla çevrilip çanak yapılır oraya dökülür, orda kuruduktan sonra da bağlara götürülür gübre olarak kullanılırdı.

Bu evlerde ise su içinde, tuvalet içinde, mutfak her şey içinde, elektrik var. Hatırladığım kadarıyla liseye geldiğimde biz anca elektrik alabildik. Lambanın altında çalışırdık, nasıl olurdu bilemiyorum, imkanlarımız yoktu, bir tane lamba orada çalışırdım ama lazım olduğu zaman anam alır götürürdü, bağıırırdım ya niye götürüyon falan, alır lambayı götürür nerde iş göreceksin ben onu beklerim. Mutfakta da idare lambası vardı, affedersin sıçan kuyruğu gibi böyle simsiyah isı çıkar, orada mümkün olduğu kadar az kibrit kullanarak orada çalı çırpı bağdan getirilen şeyler yakılmak suretiyle işler görülür, icabında alev gider üfler dururduk, duman falan icabında göz kızarır, bir eziyetli yokluk içinde devirlerdi o zaman imkanlar öyleydi. Bir kibritle yanar, tekrar söndüğü zaman üfürür dururduk, bir kibrit daha yakmaya kıyamazdık.

BA Bu evlerde yaşamak istediniz mi hiç, orada kalmak ister miydiniz?

NT Valla imrenirdik ama kaderine kismetine razı olan bir haleti ruhiye içindeydi insanlar o zaman. Kanaatkardı o zaman, mevcutla, imanı kismetiyile yetinen insanlardı. Öyle haset derecesine varacak bir imrenme yoktu ama imrenilirdi tabii ki, imrenilirdi.

BA Bu tesisler çevresinde 1950 sonrasında çevresinde kooperatifler ile yapılmış Yeni Mahalle, Gazi Osman Mahallesi, Esenyurt ya da Şeker Tepe Evler semtlerindeki konutları ziyaret etme şansınız oldu mu?

NT İlk kooperatifi Sümer fabrikasının işçileri yaptılar. Beklide Türkiye'deki ilk kooperatiflerdendir. Çok geniş araziydi orası. Bugün veteriner fakültesi oralar falan hep bahçeydi. Yalnız o veteriner fakültesinin bulunduğu yerde Sümer fabrikasının sol taraftaki fabrika olarak o büyük oturmaunun karşısında lojmanları vardı, iki katlı lojmanları vardı, şimdi örneklerinden herhalde birkaç tane var herhalde bilmiyorum.

BA Ziyaret etme şansınız oldu mu bu evleri? İçlerini gördünüz mü?

NT İşçiler için olanı biliyorum ama unuttum. Hatırladığım kadarıyla orada bizim oturmamız vardı arkadaşlarımızla, bir Hasan Öz... vardı kitapçı, onun evi vardı orada ona giderdik. Ona sıra geldiği zaman ona giderdik, bahçeli bir evdi.

Bu evlerin çok geniş arsaları var, iki tanesi bir araya gelse apartman yapılacak şekilde, tabi boş durmadılar yeşillendirdiler, ağaçlandırdılar. Kayseri'nin adeti olan bağ ihtiyacında karşılanmış oldu orada işçiler için. Ve dolayısıyla bir müstakil, tuvaleti, suyu elektriği falan her şeyi içinde o zaman için modern binalara kavuştular, modern meskenlere kavuştular işçiler. Ve o bir başlangıç oldu kooperatifçiliğin önu açıldı.

BA Bu konutlar ile, o yıllarda kendi eviniz arasında ne tür farklılıklar (odaların biçimi, mobilyalar, konfor koşulları) dikkatinizi çekmişti?

- NT** Şimdi, bizim evlerimizde sedir kurulurdu, o evlerde mobilya vardı koltuk, kanepeler falan. Oraya gittiğimiz zaman valla bizim evlerimizde de vardı herhalde onlar bilmiyorum ki. Ama evimizde sedirde vardı mobilya da vardı. Sedirler tahtadan yapılmıyordu. Bağdaş kurup oturmaya müsait bunlar, diğerleri ayağını sallayıp oturmaya... Kayserili, yeni evler yapıncaya kadar sedirden vazgeçmiş değildi... alışmıştı zaten evlerin içi de öyleydi, sediri bozupta mobilya almak falan hem mali imkanlar ona pek el vermezdi...
- BA** Tayyare Fabrikası ve Sümerbank Bez Fabrikası'nda çalışmak için bir çok kişi dışarıdan gelmiş Kayseri'ye. Yeni gelenler nasıl etkiledi sizce ortamı?
- NT** Bir zaman eskiden köy okulları bir sınıftı. Köy okullarının öğretmenlerinin parasını Özel İdare verirdi. Özel İdare'nin parası olmadığı zaman açığa alırlardı, para verilmez, teçhizat yapılmaz, mektepler açılmazdı. Kayseri'nin Özel İdaresi, Kayseri'nin arazisi zengin bir arazi değil, Kayseri ticaretle bunu kapatmaya çalışmış ta eskiden beri. Özel İdare'nin geliri de arazi falan işte başka nereden gelirse, fakir. Bir zaman, 1930'lu yıllar 32-34 falan Kayseri'de gene para olmadığı için mektepler açılmamış bekleme, eskiden beklerlermiş, o sene kim akıl etti nasıl oldu bilemiyorum Kayseri'de iş yok ama falan falan vilayetlerde öğretmene ihtiyaç var, isterseniz oraya gönderelim. İsteyenleri oraya gönderiyorlar. Bu arada, babamda işte şura şura şurası isterim diye derken Samsun'un Havza kazasının bir köyüne tayin ediliyor. Havza'da oturduğumuz evin biraz altında bir atölye vardı, koca bu evin oturumu kadar, aletler edevatlar falan torna işi ile uğraşıyor... Adam orada oturur, iş olacak da görecektir, iş görecektir. Güzel teşkilatlı kocaman bir yerdi. Tayyare Fabrikası hakkında bizden bilgi aldı bu adam ve orayı kapattı buraya usta olarak geldi. Yine oradan Havza'lı Şükrü diye birisi o Sümerbank'ın lojmanlarında oturanlardan biriydi işte onun evine giderdik. O Şükrü, babamın akrası belki işte, Havza'dan kalktı geldi Sümerbank fabrikasında işçi oldu, dokuma işçisi oldu. Türkiye'nin her tarafından az çok sanata eli yatkın insanlar buraya gelirlerdi. Bir kişi Sümerbank'ta iş görmek için müracaat ettiği zaman, hatta onbeş yaşından büyük çocukları da alırlardı. Ne zaman müracaat etsen alırlardı.
- Tayyare Fabrikası ve Sümerbank Bez Fabrikası, Kayseri'nin işsizlerine iş verdiği gibi birçok yerden gelenlerle de doldu burası. Ve zamanla Kayseri'nin kozmopolit hale gelmesinin, Kayserililerin az olmasının sebebinin temeli işte bunlar Tayyare Fabrikası ile Sümerbank Bez Fabrikası.
- Buraya gelen insanların davranışları, biraz daha modern evlerde oturmalarından dolayı değişti, elbette... Özellikle, Tayyare Fabrikası'nda bulunan usta mühendisler, Sümerbank'ta olanlar, Sümerbank'ta bir zaman Ruslar falan bulundu ... biraz moda da oldu tabii. Orada atlı spor bir şeyleri de vardı Sümerbank'ta. Spor teşkilatı kuruldu, futbol oldu, atlı spor oldu bilmem nesi oldu, oradaki işçilerin başında bir sürü tabii usta başları, mühendisleri falan filan vardı. Yaşantıları çok farklıydı. Bunlar kente geldiklerinde dikkat çekerdik. Kendi aramızda, "*tankü, etekleri frankü*" diye söylenir dururduk.
- Ama oradaki çalışan işçilerin durumu o kadar değildi. Zaten işçiler oraya sabahleyin gider çalışır akşam evine gelirdi. Saat 7'de paydos edilirdi, üç posta falan çalışırlardı. Sabah 7'de borular çalardı, bu siren, taa Erciyes'ten duyulurdu. O paydos zamanıydı, millet vaktini ona göre de ayarlardı. Boşalır, yollar insanla dolardı, yayan gidilir gelinir, öyle otobüs bir şeyler falan filan yoktu. Bu arada bisikletler çoğaldı, millet bisikletle gidip gelmeye başladı. İş yeri şehrin kenarındaydı, ve dolayısıyla o şeylerle ilgileri olmadı işçilerin.
- Mesela Havza'dan tanıdığımız adam vardı da gittik geldik farzedelim, Tayyare Fabrikası'nda zamanla o lojmanlar yapıma suretiyle ustalara da yer vermek suretiyle ustalar da oraya dahil oldu, sinemasına gider oldu, efendim neyse işte gazinosuna gider oldu falan belki onlara da biraz ayak uydurarak biraz daha biraz daha asilleşmiş belki olabilir.
- BA** Sümerbank Bez Fabrikası, Tayyare Fabrikası veya Şeker Fabrikası'nda düzenlenen sinema, müzik dinletisi, spor karşılaşması gibi herhangi bir etkinliğe katılır mıydınız?
- NT** Sümerbank'tan istifade etmedik hiç. Bazen düşün falan olduğu zaman gittik oranın salonlarına ama Tayyare Fabrikası'ndan çok istifade ettik. Türk Kültür Derneği'ni kurmuştuk vakti zamanında. Türk Milliyetçiler Derneği vardı ondan evvel onu kurduk, ondan evvel Türk Gençlik Teşkilatı vardı. Müracaat ettiğimiz zaman oranın sinema salonunu bize tahsis ederlerdi. Sinemalarına da gidilirdi. Sümerbank'ın sinemasına ihtiyacımız olmadı. Demiryollarının vardı, Devlet Demiryollarının vardı oradan istifade ederdik, bir de Orduevinin vardı, o binanın altında eskiden eski küçük bina vardı, orada solonu vardı, orada sinema salonu vardı. Kültür faaliyetlerinde salona ihtiyacımız olduğu zaman onu bize verirlerdi tahsis ederlerdi parasız pulsuz. Ve halka açık olarak da sineması vardı Halk Evi'nin. Bide ... bizim kendimizin Tan sineması vardı zaten, Tan sineması uygun her filmde lise talebelerine tahsis edilirdi, lisenin kooperatifi bir binası vardı, baraka gibi bir şey, orada defter, kalem falan satılır ayrıca sinema biletini de oradan alırdık, o seans gündüz seansı tamamen lise talebelerine tahsis edilirdi, Tan Sinemasından istifade ederdik. Öyle sinema salonu olmayıpda muhtaç olduğumuz olmadı yani. Sümer ve Tayyare Fabrikası'na değişik olarak, ilave olarak oralara giderdik. Yoksa Tan Sineması kafi gelirdi talebelere tahsis edilirdi, vatandaşın da zaten bazısı giderdi.

Biraz sosyetik olması gerekir ki oralara davet edilsin veya oradaki balolara falan giden cinsten olsun. Biz balo kültürü olmayan insanlarız. Balo kültürüne de muhalif insanlarız. Onun için öyle bir ihtiyacımız olmadığı için öyle bir yere de gidemeyiz, gitmeyiz.

Bir de sadece kendi kendilerine olacak bir şey değil bu, bir çevreleri olacak, bir eş dostları olacak, ne biliyim Kayseri'nin, fabrikanın dışındaki Kayserililerle de bir irtibatları olacak. Bir takım zenginler vardı, belki onların balo merakı da vardı, olmaz mı veya okumuş yazmış gitmiş dışarıda Avrupa'da tahsil görmüş bir sürü adamlar vardı. Sonra bide merak veya modernleşme, ne biliyim bir bakıma zaafı bir bakıma merakı yani onlar olmaz olur mu, tabi ki olanlar vardı.

BA Bu tesislere nasıl ulaşırdınız? Kent merkezi ve tesisler arasında nasıl bir ulaşım imkanı vardı?

NT Bunların hem kendi aralarında, hem de kent merkezi ile aralarında biraz mesafede var, yaya gitmek zor; itin öldüğü yer. Ya abrayla gideceksin, körük derlerdi burada o faytonlara, körük veya bisikletle gidilir gelinirdi.

BA Erciyes Dergisini çıkardığınız dönemde Sümerbank Bez Fabrikası, Tayyare Fabrikası veya Şeker Fabrikası ile ilgili haberler derginizde de yer alır mıydı?

NT Kültür faaliyetleri ile ilgili bir takım yazılar, yazarı varsa şayet, tabi ki çıktı. Bilhassa ilk sayılarda var bunlar. Bizden evvelki sayılarda çok vardı. 1938 ile 1950 arasında Halk Evi dergisi olarak çıkan Erciyes'lerde daha çok bunlar, sokak araştırmaları daha çok mesela, yani her türlü araştırmalar.

BA Sizce Şeker Fabrikası, Tayyare Fabrikası ve Sümerbank gibi devlet tarafından yapılmış tesisler içerisindeki konut yerleşimleri bu kente nasıl katkı sağlamıştır? Ne vermiştir kent için?

NT Kentin iktisadi ve ticari gelişmemeğine büyük katkısı olmuştur. İhtimai dokunun bozulmasına da çok menfi tesiri olmuştur. Kayseri aşağı yukarı çocukluğumda elli ellibeşbin nüfuslu bir Kayseri, bir aile topluğu gibi idi.

Bu ihtimai doğru, bu sağdan soldan gelenlerin çoğalmasıyla, artmasıyla, bir de imar faaliyeti yapıyoruz diye eski mahallelere yenilerini yapıp, eski bin senelik ana baba komşuları darmadağın etmek suretiyle bir ahlak faslı ortadan kalktı, ondan bundan utanma, uygun davranma ihtiyacı ortadan kalktı. Yardımlaşma faslı ...

Bir aile gibi, bir şehrin bir aile gibi olmasını düşün, bir de apartman kapısında veyahutta asansörde karşılaşp ta selamlaşmadan başka hiçbir münasebetleri olmayan bir cemiyeti düşün. Kayseri'nin büyümesi bu ihtimai dokuyu berbat etti. Ama genişledi, modern şehir oldu, modern binalar oldu. Modern olupta ne oldu? Yukarıdaki takırtısıyla asabın bozuluyor. Halbuki herkes kendi evinde, altıda üstüde kendine ait, yukarıda dam vardı toprak vardı ama sağlık vardı.

Bir arkadaşım diyor ki, anama gittiğim zaman sabahları ne güzeldi diyor. E nasıl oldu ... eskiden, dam, toprak direk nefes alıyor, duvarlar nefes alıyor, dam nefes alıyor, kibrit kutusunun içine girdim, yukarıdaki çatır çatır çıtur etmese rahat uyuyacağım yoksa uyuyamayacağım. Ve bu güya modernleştik, apartmanlaştık. Çocuklar için bir kere çocukların hayatını yaşamasına mani oluyor şehrin büyümesi. Biz her mahallenin bir yerinde bir oynayacak bir yer bulunurdu, bir meydan vardı. Çocuklar bir arada olurdu. Hatta biz İstanbul caddesinin ortasında met oynardık. Kaldırım taşlarının ikisinin arasını oyunca çukurlaştır üstüne meti koyardık. Arada bir araba geçecekte bilmem ne olacaktaki biz kenara iliseceğiz. Şimdi karşıdan karşıya geçmenin imkanı yok. Çocukların bir araya gelip de bir oynama imkanı yok.

Eski Kayseri'de, herkes birbirini bilir, herkes birbirine akraba, akrabalardan daha akraba, komşularımız hepsi bizim anamızdı, biz onların hepsinin çocuğuyduk. Şimdi ananın babanın bile çocuğu olamıyor değil komşunun çocuğu olmak. El alemden utanılır, zaten o örf adet gelmişti de birde o el alem faslı vardı. Aman bir eksiklik, rezil olurdu yaa. Şimdi kapıdan çıktığın zaman, daire kapısından, apartman kapısından değil, ne halt ettiği belirsiz.

Şimdi bir apartmanda oturacaksın, apartmanın parçalanmış haline rağmen orada doğacaksın, orada çocuklarla tanışacaksın da büyüyünce yardımlaşacaksın. Çok zor iş. Sadece tanışmakla olmaz ki bunlar. Beraber oynayacaksın, beraber düşüneceksin, beraber kavga edeceksin, nerede yapacaksın. Caddeye çıkacak halin yok, caddenin ortasında met oynayacak halin yok, bir saha yok, bir boşluk yok. Şehrin içinde birçok boşluklar vardı. Şimdi hepsi ya yol oldu ya apartman oldu. Komşuların hiçbirisiyle doğru dürüst münasebetimiz yok. Kayseri'nin eski mahallesi öyle miydi? Bizim o ... sokakta yedi adet vardı. Onlardan bir tanesi bir odasını, Demiryollarına mı Sümer'e mi, bir memur ailesi geldi İstanbul'dan, mütevazı bir aile, zaten hali vakti yerinde olsa buraya kadar intikal etmezdi. O sokak içindekiler hiçbir ihtiyacını koymadılar onların. Elin adamı, ana baba komşusu da değil. Şimdi akrabalar konu komşu darmadağın oldu. O kültür öldü. Herkes başka yabancılarla bir arada şimdi. Ya apartmanda veyahut bir mahallede...

Ek.K Mehmet KASAP (1956) Röportajı

14 Eylül 2007 / Kayseri

Kişisel Bilgi

BA Kayserili misiniz? Doğduğunuzdan beri Kayseri’de mi yaşıyorsunuz?

Mehmet Kasap Evet, yakın köyünden. Şimdiki adı Mimarsinan, önceki adı Cırlavuk.

Öğrenim döneminin lise ve yükseğini dışarıda yaptığım sayılmazsa, doğduğumdan beri buradayım.

BA Mesleğiniz? Kaç yıldır bu işle uğraşıyorsunuz/uğraştınız?

MK Mimarım. Aslında ilkokuldan sonra Yapı Enstitüsü Orta Kısmı başlangıç sayılırsa o zamanlardan beri (1965-1966) demek mümkün... Değilse resmen mimarlığım daha yakın zamandır, 1985 yılından bu yana...

Kocasinan Belediyesinde 1994 yılından itibaren 8 yıl İmar Müdürlüğü, 2 yıl da “uzman mimarlık” deniyor ama öyle bir köşede çalıştım mı, işte... Bu sürelerde şimdi Bakanlık atamasıyla üyesi olduğum Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nda Belediyeyi temsil ettim. Mimarlar Odası Kayseri Şubesi Yönetim Kurulu Başkanlığım belediyeden sonra, 2004-2006 yıllarında 7. nci Döneme rastlar...

Kentsel Gelişim

BA Yerel yönetimde görev yaptığınız dönem(ler)de, yerel yönetimin kentsel gelişme stratejisini nasıl tariflersiniz? (olumlu/olumsuz)

MK Buna strateji denir mi, bilemem ama o zamanlar (1994) yapılmaya çalışılan, şimdilerde ayrı bir yasası da olan “Kentsel Dönüşüm” ün belki, insanı biraz daha içine alan uygulamalarıydı. Sonuçta çok da bilinçli, yöntemi belli uygulamalar denemez. Bu uygulamaların çıkış noktası, Sayın Belediye Başkanının seçim çalışmalarında ortaya koyduğu “Raf Sistemi” denebilir...

BA Göreve başladığınız yıllarda hangi semtler vardı? Bu semtlerin kullanımı nasıldı? (Konut-ticaret-sanayi...)

MK A Hemen hemen günümüzdeki bildik semtler, soruyu yanlış anlamadım umarım, aklıma nedense Argıcık geliyor... İmalat ağırlıklı ama tam sanayi diyemiyorum. Burada çalışanların kendiliğinden bir yerleşimi, ihtiyacı kadar tek katlı, çoluk çocuk dört kata kadar vb. Düvenönü’nde Hacı Saki’ye bitişik Eski Sanayi, bu imalat sanayi özelliğini ticarete dönüştürmekte zorlanır bir görüntü içinde, bu sancı hala devam ediyor denebilir. Buraya Organize Sanayi Bölgesinin etkisi büyük oldu bence...

Ve tüm bunlara belediye bir çözüm öneremedi. Mülkiyet ve imar rantı ağır bastı... Bir yandan da Eskişehir Gecekondu Önleme Bölgesini düşünüyorum da, Argıcık’a, Yıldırım Bayezıt’a bakarak, çözümsüzlük iyi mi oldu ne diyorum!... Vakıa gidişata bakılırsa bir süre sonra ne Argıcık kalacak ortada ne de Yıldırım Bayezıt!...

Burada benim kişisel görüşüm, sadece Eski Sanayi için toplantılar, panellerle uygun uzmanlar görüşünün ortaya çıkartılması ve yapılacak bir fikir yarışması ile bu görüşleri planlara aktarmak... Ve problem gibi görünen mülkiyeti, yasalar dahilinde örneğin “hamur sistemiyle” çözmek... Bu durum belki bizi bu günkü “acuze”lerden kurtarırdı!...

Beşparmak, Yavuzlar, Gaziosman, İstasyon, Turgut Reis, sonradan bunlara Argıcık ta eklendi, daha nereler var tam bilemiyorum ama tüm bunlar nicelik olarak değilse bile nitelik olarak bizim Barbaros’uın yozlaşmış hali... Başta da söylediğim gibi Barbaros’ta Barbaroslu önemliydi!...

Oduncular-Körmürcüler (katı yakıt hali), Oto Galerileri, Matbaacılar, İnşaat Malzemecileri, Konfeksiyoncular, Mermerciler vb toplanmalar olumlu değerlendirilebilir. Ancak uygulamada, araştırma ve planlama eksikliği bu gün daha iyi görülmektedir. Fuar Gelişme Alanı çok ayrı bir süreç olmalı, hikayesi çok farklı, bu moda sığar mı bilmem?

BA Kentteki nüfus artışına paralel olarak, nerelere yeni yerleşimler önerildi?

MK Aslında Kayseri’de yeni yerleşim bölgeleri, planlı bir nüfus artışı için değil, yer değiştirmeler için kullanıldı. Bu durum gelir seviyesi yüksek kesim için de böyle oldu, düşük kesim için de

böyle... Tavlusun'da Büyükşehir Belediyesince satılan hazine arazileri için de bu böyle... Son Büyükşehir Belediyeleri Yasası (namı diğer, Hinterland Yasası) yürürlüğe girdiğinde yeni çevre düzeni planları için yapılan bir toplantıda, plan müellif kuruluşu şöyle bir açıklama yaptı: *"Mevcut, yürürlükteki imar planları üstünde yaptığımız çalışmalarda Kayseri Büyükşehir Belediyesi sınırları içinde bulunan planlı bölgelerde 1 250 000 kişi (bir milyon iki yüz elli) barınabilir durumda..."*

Sevgili Burak, hala Kayseri'nin nüfusu belirtilen sınırlar içinde en çok 650 000 kişi...Peki bu durumda Tavlusunlarda, hazine arazileri olmaktan başka özelliği olmayan plansız TOKİ Konutlarında kimler barınacak? Kentsel Dönüşümler cabası!...

BA Bu önerileri neler yönlendirdi?

MK Bu önerileri tam anlamıyla değilse bile Kayseri ölçeğinde küresel sermayenin ve emeksiz, üretimden yoksun imar rantının yönlendirdiği açık...

BA Kentin planlama sürecine sizin katkınızı kısaca nasıl tariflersiniz?

MK Kendimi, aksayan hangi büyük taşın altına konacağı bilinmeyen, her an el altında ve inşaat mahallinde, oradan buraya süpürülmüş helik taşı gibi hissediyorum. Yetki ve sorumlulukta oransız halin psikolojisi belki benimki? Ali'nin (Ekber Doğan) "Eğreti Kamusalılık" çalışmasını hatırlatmam gerekir. Ya da öyle bir çalışma ister bu konu!...

BA Sizce, Cumhuriyet sonrası Kayseri'de kentin (mekansal ve sosyal olarak) büyümesine/gelişmesine neler etki yapmıştır?

MK Modernite daha farklı belki de, teknoloji olabilir mi tam emin değilim...Belki de "sayılma" yani adam yerine konma!... Ataerki bir ailede daha kimliksiz bir "evlat" iseniz eşinin yanında diyelim iki tane üç tane de çocuğu olan, Kentte bir aile reisisiniz, alt yapısı tamamlanmış evinizde (varsın kanalizasyonu da yeni yapılıyor olsun) çocuğunuzu sevebiliyor, eşinizin elini tutabiliyorsunuz!... Doğaldır ki o zamanlar, bu yaşam tarzını ciddi biçimde destekleyen dahası belirleyen, "işiniz" var. Lojmanlarının yanında kooperatif konutu imkanı da olan Tayyare Fabrikasını, Sümer Bez Fabrikasını, Şeker Fabrikasını ve diğerlerini ben böyle değerlendiriyorum.

Bu gün bir yerleşim birimi, bir mahalle olarak Esenyurt'un, Sümer'in hatta Şeker'in yani Yenidoğan ve Ziya Gökalp Mahallelerinin kimliksiz halinin nedeni, bu yerleşimlerin yukarıda adı geçen fabrikalarla ilişkisinin bir şekilde kesilmesidir. Fabrikaların buralardan koparılmasıdır. (Şeker Fabrikasını ve çevresini ayrıca değerlendirmek gerekir.)

Konutun Gelişimi

BA Eski Kayseri evlerinde yaşadınız mı? (bulundunuz mu?)

MK Eski Kayseri evlerinde, yakın akraba ziyaretleri dışında yaşamadım. Ancak kısa da olsa bu ziyaretlerden sonra, köy yaşamı ile farklılıklarını düşündüğümü hatırlıyorum. Mahalle çeşmesi, bakkal, ekmek, tuvaletler, mutfak, terlikler, hatta süpürge; biliyor musun biz köyde çalı süpürgesi kullanırdık, buradan, şehirden alınanına "şehir süpürgesi" derdik, gördüm ki burada da ona "İstanbul süpürgesi" deniyordu!... Sedir köyde de vardı da somyalar şunlar,bunlar ... Tel araba şehirliydi, tel bizim için gerçekten lükstü, şehre gelip toplamak gerekirdi, bizim orada kağını yapardık oyuncak olarak, tekerlekleri komşunun duvarından dışarı uzanan yuvarlamalardan kesilmiş!...

BA Yaşadığınız evi ve çevreyi (evinizin bulunduğu sokak, mahalleniz gibi) kısaca nasıl tariflersiniz? (çocukluğunuzdan günümüze)

MK Bir çok kimsede olduğu gibi bu konuda benim de "hayatım roman" fakat köy evinin, yaşamının neresini nasıl anlatayım. Biliyorsun cennete şehirden 300 yıl sonra gireceğiz. Hele buralarda bize yer kalır mı bilemem? Şu kadarını söyleyeyim köyde ev, bağ, bahçe, tarla ilişkilerini pek yaşamadım. Bu burjuvalıktan değil tabii, fakirlikten!... Yani "bir kedimiz" var mıydı hatırlamıyorum ama, tarlamız, bağımız yoktu...

BA Sizce, Cumhuriyet sonrası Kayseri'de konutun biçimsel ve mekansal gelişimine/değişimine neler etkilemiştir?

MK Tabii ki Cumhuriyetle başlayan kentleşme hareketi ama, bu kavramların nasıl anlaşıldığı önemli ve bu soruyla aranan da bu sanırım?

Kayseri'de 1950 lere kadar konut gelişiminden burada nasıl söz edeceğiz tam bilemiyorum, Vacit İmamoğlu'ndan ve başka kaynaklardan (Necibe Çakıroğlu vb) hemen aklıma gelenler şöyle: Geleneksel, ailenin bir avlu etrafında "bir oda bir ev" anlayışıyla toplandığı, pişirme yeri, aşkanası, selamlığı birlikte kullanılan konutlardı. Düşünüyorum da bu konuttan çok bir doku olmalı... O zamanlar Kayseri'de yaşayan azınlıkların belki başka kentlerde yaşayan yakınlarının biraz da ticaretin etkisiyle "avlu"yu "hol" haline getirmeleri önemli bir aşama!... Dokudan konuta geçiş, belki bu...

Paralel olarak belediyece yapılan imar planlarında mevcut dokunun yok sayılıp korun(a)mayışı (Aslında “Kentsel Dönüşüm” daha o zamanlar başlamış, ırsi bir durum sanırım, genlerimize işlemiş sanki...) ve insanların da bir parçaları kabul ettikleri konutlarını yenilememeleri, demek ki konut daha rant kabul edilmemiş, küresel sermaye ona daha el atamamış o zamanlar, Aydınlıkevler, Fevzi Çakmak, Kılıçarslan gibi yeni yerleşim bölgelerini ortaya çıkartmıştır.

Kent merkezinde yapılan zoraki kamulaştırmalarla açılan/genişletilen Osman Kavuncu, İstasyon, Hastane vb caddelerin etrafında oluşan parsellerdeki yapılaşmada da biçim çok farklı değil, o zamanlar insanlar mesela ikinci katta (üçüncü kat pek yok) önceki konut biçimini korumaya çalışmışlar, kat sahanlığından mutfak girişleri ayrı yapılarak adeta harem-selamlık uygulaması, orta hollere sofa görevi yüklenmiş vb.. Ve bir başka önemli konu da yine o zamanlar rant, pek değil hiç yok... Burada mülkiyet durumunun önemi söylenmeli ve henüz kat mülkiyeti yasası veya benzeri bir düzenleme yok...

Mekansal gelişim için planlamadan söz etmek gerekir. Başından beri sayılan fabrikaların kampusları ve oradaki lojmanlar, işçilerin gerçekleştirdikleri kooperatif blokları, konutları çok önemli. Sadece Sümer Bez Fabrikası Lojmanları bir yana konut amaçlı İşçi Kooperatiflerinin 1950 lerdeki tapu kayıtları dahi insanı heyecanlandırmaya yetiyor. Günümüzde Sümer’de bulunan ve ballandırarak anlatılan “Gençlik Merkezi” ni oluşturan okullar, kafeler, cami vb en azından arsaları böyle bir kooperatifin hibesidir.

Esenyurt’ta yapılan o taş evler, daha bodrum halleriyle dahi ne kadar sevimliydi. Şeker Tepe Evleri, başlı başına sayfiye evleri sanki ve incelemeye değer... Mayısta hanımleri burada adeta İstanbul’un “erguvan zamanı”nı yaşatmakta insana!...

- BA** Sümerbank, Tayyare Fabrikası veya Şeker Fabrikası’nda bulunan lojmanları ziyaret etme şansınız oldu mu?
- MK** Sümerbank, Tayyare Fabrikası ve Şeker Fabrikasında bulunan lojman ve konutları çok sonraları 1970lerde fark ettiğimi söyleyebilirim.
- BA** Lojmanlar ile, o yıllarda kendi eviniz arasında ne tür farklılıklar (odaların biçimi, mobilyalar, konfor koşulları) dikkatinizi çekmişti?
- MK** Oralarda “yaşam” benim büyüdüğüm çevreye göre sanki daha belirgindi, yani dakikti nedense bana öyle gelir. Dışarıda oyun yerleri, yemek zamanları, hatta ekmek dilimleri vb o zamanlar hep bana konfor olarak gelmişti.
- BA** Bu lojmanların bulunduğu ortamlar (sokak, yerleşim düzeni) ile kendi çevreniz arasında ne tür farklılıklar dikkatinizi çekmişti?
- MK** Tabii daha düzenli... Genel olarak bilinmeyen çok az şey var, ya da ortak yön çok yani onun babası da orada çalışıyor, senin babanın çalıştığı fabrikada, dün akşam onun babası da senin babanın anlattığı her ne olmuşa fabrikada onu anlatmıştır vb. Ben ahşap sandalyeleri ile Demiryollarının sinemasını hatırlıyorum, Mualla Süre’li, Ayhan Işık’lı, Vahi Öz’lü...
- BA** Bu konutlarda (ve çevrede) yaşamayı arzuladınız mı?
- MK** Çok farklı nedenlerle gelir düzeyi gibi, bana ulaşmaz, konforlu gelirlerdi. Severdim onları, biliyorum bir kıskançlık değildi bu... Sümer’in girişi beni çok etkilerdi, hala etkileniyorum, kız öğretmen okuluna komşuluğundan o çevrede çok dolaşırdık. Şunu da belirtmeliyim, o zamanlar Sümer civarı bende “kamu” rahatlığı yaratmıştır hep!...
- BA** Bu tesisler çevresinde 1950 sonrasında çevresinde kooperatifler ile yapılmış Yeni Mahalle, Gazi Osman Mahallesi, Esenyurt ya da Şeker Tepe Evler semtlerindeki konutları ziyaret etme şansınız oldu mu?
- MK** 1966 yılı kışında köy yollarının kapandığı bir gün Esenyurt’ta bir akrabanın bodrum katta bulunan dairesinde kaldığımı hatırlıyorum. Ev taştan ve bir katlıydı, o da bodrum... Yenişehir’de öyle, bana hep ulaşmaz ve konforlu gelmişlerdir...
- BA** Bu konutlar ile, o yıllarda kendi eviniz arasında ne tür farklılıklar (odaların biçimi, mobilyalar, konfor koşulları) dikkatinizi çekmişti?
- MK** A Bu konutların çalışmayı, üretimi ön planda tuttuklarını düşünüyorum. Lojmanların ve ilk kooperatif evlerinin malzeme ve inşaat kalitelerinin yüksek olduğunu biliyorum. Mesela günümüzde Sümer İşçi Lojmanları için eleştiri konusu olan, hela, banyo birlikteliği ve dolayısıyla korunmaması gerektiği düşüncesine kesinlikle katılmıyorum. Ve sadece bu nedenlerle korunması gerektiğini düşünüyorum... O bir ideoloji ve dönemdi belki, bu dönemi yansıtan, bu dönemin somut göstergesi bu yapılardan başka ne olabilir ve buralarda başka örnek bulunabilir mi?
- BA** Bu konutların bulunduğu ortamlar (sokak, yerleşim düzeni) ile kendi çevreniz arasında ne tür farklılıklar dikkatinizi çekmişti? Bu konutlarda (ve çevrede) yaşamayı arzuladınız mı?
- Benim doğup büyüdüğüm çevre çok farklı ve buradakiler daha işlevi belli çevrelerdi sanki... Ama yukarıda da belirttiğim gibi bana ulaşmaz gelirlerdi... Sümer girişini bir defa daha söyleyeyim, hala etkilenirim...

- BA** Sizce bu konut yerleşimlerinin Kayseri'ye nasıl bir katkısı olmuştur?
- MK** Bu konut yerleşimleri olmadan da Kayseri vardı elbette, ama hep 1800ler sanki... Bir de güya yaşam; taş dövüşü, çelik çomak, koca koca adamlar bellerinde bıçak, şu bu...

Sosyal Gelişim

- BA** Gençlik yıllarınızdan bugüne Kayseri'deki sosyal ortamı nasıl tariflersiniz?
- MK** Okul yıllarımı şehir dışında geçirdiğim için yazları çok az geldiğim Kayseri'de sosyal çevreyi çok dar olarak görürdüm. Kız arkadaşınla sinemaya gidebilmek için kaybolmak gerekti sanki... Kışıkapa'da Kayseri Lisesi civarı, İstasyon Caddesi daha rahat mekanlardı... Bilardo lükstü sanıyorum, burjuva oyunu, henüz okey yoktu...
Tavla ve kağıt konken yaşasındı...
- BA** Sümerbank Bez Fabrikası, Tayyare Fabrikası veya Şeker Fabrikası'nda düzenlenen sinema, müzik dinletisi, spor karşılaşması gibi herhangi bir etkinliğe katılır mıydınız?
- MK** Sümerbank, Demiryolları, Şeker ve Tayyare Fabrikaları Sosyal tesislerinde mutlaka etkinlikler yapıliyordur, en azından düğünler vb. ancak benim pek bilgim olmazdı. Köylülükten sanırım!... Ben Şeker Gölü'nü belediyede çalışmaya başladıktan sonra gördüm. Böyle ama bunun sorumluluğunu üstlenmiyorum, bu kadar asosyal bir çevre işte...

Ek.L Şadan AKAYDIN (1929) Röportajı*

12 Mayıs 2003 / Akaydın Konutu, Kayseri

Kişisel Bilgi

1929 yılında Kayseri'de doğdu. 1950'de Erzurum Yapı Enstitüsü'nden mezun oldu. Bir yıl Milli Eğitim Bakanlığı emrinde Kontrol Mühendisi olarak Kütahya'da çalıştı. 1953-1958 yılları arasında dönemin Belediye Başkanı Osman Kavuncu ile birlikte Kayseri'de çalıştı. Bu süre içinde, Kayseri Eski Sanayi Bölgesi ve Sahabiye Mahallesi'nde bir çok proje gerçekleştirdi. 1958'de devlet tarafından açılan yurtdışında okuma sınavını kazanarak Almanya'ya gitti. Önce 6 ay Goethe Enstitüsü'nde Almanca öğrendikten sonra, Stadt Technikum Kostantz'da eğitimine devam etti ve 1962'de Mimar-Mühendis olarak mezun oldu. Ardından Türkiye'ye döndü ve İstanbul'da Erciyes Mimarlık-Mühendislik Bürosu'nu kurdu. 4 yıl hizmet verdiği büroda 60'a yakın mimari proje üretilip uyguladı.

1966'da Kayseri'ye döndü ve serbest olarak çalışmaya başladı. 1975-1976 yılları arasında - Niyazi Bahçecioğlu döneminde- Belediye Başkan Vekilliği yaptı. Bahçecioğlu ve Çetinbulut başkanlığındaki İki dönem boyunca da (10 yıl) belediye Meclis üyesi olarak hizmet verdi. Belediye ile çalıştığı yıllarda, kentin şehir planının hazırlanmasına ve uygulanmasında büyük katkıları oldu.

BA Sayın Akaydın, 1953'den itibaren DP, CHP ve ANAP Belediyeleri ile çalıştınız. Farklı siyasi görüşe sahip Belediye başkanlarıyla Kayseri kentinin mimari gelişimine yön veren bir mimar olarak uzun yıllar çalıştınız. Kayseri'nin kurulduğu günden beri, hem ticari hem de kültürel bir merkez olduğu biliniyor. Sizce, kentin mimarlık gelişimine yön veren en önemli etmen nedir?

Şadan Akaydın Kayseri'nin bugün parası var, öncede vardı, sonrada olacak... Aslında, çevredeki her şey de bu varlıklılığın eseri. Ama mimari bir yarış olmadığı için, bir birinin benzeri hatta kopyası binalar çevreledi etrafımızı. Biz, mimarinin yenilikçi yönünü unuttuk. Mimarlık, sanat ister, değişiklik ister. Bugün yapılanlar, eleştirdiklerimiz, mimari eser olsun diye değil de para kazanmak için yapılıyor, estetiği düşünülüyor. Bir de işe karışan çok! Örneğin, yıllar önce Hisarcık'a çok özel bir bina yapmaya kalkıştım. İstedim ki, birileri görsün, ben senden daha iyisini yaparım dedim. Ama ben kendi istediğimi yaptıramadım ki! İnşaat sırasında ben bir iş için kısa bir süreliğine İstanbul'a gittim.

Döndüğümde, tasarımı değiştirilmiş. Müşterim, çevresinin söylediklerine göre, değiştirtmiş her şeyi. Kayseri'de mimarlık parası olan içindir. Ama çizdiğini, tasarladığını tam olarak yaptırmak çok zordur. Şuradan birisi gelir, şunu şöyle yapsan der. Hele bir de fikir veren daha zengin biriye, diğeri kabul eder, maalesef. Ama eğer müşteri kültürlü, görmüş geçirmiş biriye benim mimarım böyle düşündü der, keser atar. Ben, İstanbul'da da iş yaptım ama nasıl çizdiysem öyle, kimse karışmadı bana. Ama burada maalesef iş değil, para konuşuyor. Burada para çok, akıl yok. Mimarlık yapmak istediğinde, adamı bezdiriyorlar. Bunun da iki sebebi var. Ya işi yapan müteahhit, kültürsüz, fazla para gitmesin diye düşünüp, çok yapıp satmaya bakıyor; ya da arsa sahibi aman fazla gösterişli olmasın, göz değer diye düşünüyor... Aslında belediyenin bu işe müdahale etmesi, yön göstermesi lazım. Belirli kıstaslar koyup, yapılan işi ölçüp biçmesi lazım! Etrafımda adam akıllı bir bina göremiyorum. Peki, ben yapıyor muyum, beni de usandırdılar, ben de yapmıyorum.

BA Mimarının gösterişli olmasını istememekle, halkın oturduğu evin gösterişliyle övünmesi arasında bir çelişki yok mu?

ŞA Olmaz mı? Ama gösteriş, binanın mimari estetiği değil, büyüklüğü. Daha büyük ve daha konforlu ev arayışı var. İnsanlar, sırf gösteriş olsun diye, kullanmayacakları evler alıyorlar. 300 m2'nin üzerinde evler olduğunu öğreniyorum, hayrete düşüyorum. Bu israftan başka bir şey değil. Herkes çok lüks yaşıyor. Bunun sonu iyi değil. İsrat insanı yok eder.

* Bu görüşme, TMMOB Mimarlar Odası Kayseri Şubesi Mimarlık Kültürü dergisi TOL için yapılmış ve Yaz 2005 (Sayı 5, Sayfa: 65-71) sayısında yayınlanmıştır.

- BA** Bu noktada, bir Cumhuriyet çocuğu olarak, o günü karşılaştırabilir misiniz? Çocukluk anılarınıza dayanarak neydi o dönemde değişen?
- ŞA** Her dönemde olduğu gibi kadının giyimi kuşanıydı. Kimse, adam akıllı bina görmediği için, binanın lüksü nedir bilmiyordu. Ama Sümerbank'ın ardından İstasyon Caddesi'ne çok katlı bir bina yapıldı. İşte o zaman lüks oydu. Ama lüks olan bina değil, içindeki su tesisatı ve tuvaletlerdi. Çünkü, evlerde su yok, tuvaletler bahçede... Yaşamak çok zor. Eve su gelmesi demek, çok özel bir şey. Ama o israf değil, ihtiyaçtı.
- O yıllarda Avrupa örnek alınmış, büyük bir hareket başlamıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, sosyal düzen olduğu kadar, kentte de büyük yeniden düzenlemeler oldu. Atatürk, çok şey yaptı. Fabrikalar kuruldu buraya. Ülke kalkınsın diye çok şey yapıldı. Ama İnönü ile bu büyük hareket duraksadı. Kayseri'de Hava İkmal (Tayyare Fabrikası) ve Sümerbank çok şeyi değiştirdi. Her şeyin başında bu şehre vasıflı eleman yetiştirdi. Sanayisini kurdu, kenti kalkındırdı. Özellikle Sümerbank, hem kendi lojmanları hem de sonradan işçileri için kurduğu kooperatifleriyle, kentin gelişimini yönlendirdi. Modern yaşamla tanıştırdı herkesi...
- Gören özendi oradaki modern evlere! Öyle bir yaşantı istenir oldu, bu da kentin yenilenmesini sağladı. Modern, yenilik; aydınlık, kullanımı fazla olan, demek. Modern mimarlık, güzel, kullanışlı ve en önemlisi basit olan demek. Cumhuriyet bizi modernlikle tanıştırdı ama kentin mimari anlamda asıl gelişmesi, 1950 sonrası oldu. Osman Kavuncu, Atatürk sonrası durgunlaşan hareketi yeniden canlandırdı.
- BA** 1950 yeni bir başlangıç noktası olmuş tüm Türkiye'de olduğu kadar Kayseri'de de. CHP iktidarının DP ile yer değiştirmesi politik olmasından çok sosyal bir devrim yaratmış gibi gözüküyor. ...
- ŞA** O dönemde halkın üzerinde çok baskı vardı. Özgürlük için başlayan Cumhuriyet hareketi, tersine dönmüş, baskıcı bir tutumuma dönüşmüştü. DP bunu kullandı, seçildi. İnönü'nün Atatürk sonrası oluşturduğu durgunluğu kırdı.
- Kayseri'de de çok şey değişti. 1953'den sonra dönemin belediye başkanı Osman Kavuncu büyük imar başlattı, ve millette bir heves uyandı; modern ve rahat yaşama...Bu çok mühim! Kavuncu, eski binaları yıkmaya taraftarı değildi. Bu yüzden, 1953'de Kayseri'de imar hareketini başlattığında, şehrin diğer ucunu, o zamanlar marul tarlaları olan Sahabiye Mahallesi'ni seçti. Bizleri çağırdı, işe Sahabiye'den başlamayı düşündüğünü söyledi, fikrimizi sordu. Ben, iyi bir seçim yaptığını söyledim, ve eğer bir tane yüksek katlı, modern bir bina yapılırsa, Kayseri halkı bunu benimser, herkes Sahabiye'ye gider dedim.
- O dönemde oturan evler, bahçeli, güzel ama tuvaletleri dışarıda, kışları bu çok büyük sorun; evlerde su yok, çeşmeden taşınır... Eğer, evlere su gelirse bu büyük reklam olur, oraları imara açma fikrin tutunur dedim.
- Sahabiye parsellendikten sonra bizler oraya binalar yaptık. Kayseri'nin zenginleri ve ayan tabaka, Tavukçu Mahallesi, Şiremenli ve Bahçebahçe'de otururlardı. Aslında oturdukları evlerin de çoğunluğu Ermeni ya da Rum evleriydi, kendileri yaptırmamıştı. Onların bıraktığı evlerdi bunlar... Biz, Sahabiye'de bina yapınca, vatandaş buraya akmaya başladı. Üç-dört katlı binalar yapıldı bu dönemde burada. Ama Sahabiye dolmaya başlayınca, Kavuncu Kızılkapı'dan Kağnı Pazarına (Hunat'a) cadde açmak istedi.
- Türkiye'de hiç duyulmayan bilinmeyen bir iş yaptı. Belediye'de para yok, ama bugün 27 Mayıs diye bildiğimiz caddeyi de açmak istiyor. Halkla anlaşmaya gitti. Mesela, 300 arsa sattı, 200'üne imar izni verdi, 100'ünü belediyeye bağış aldı, yol yaptı. Yani, 27 Mayıs'ı bedava açtı. Bu yol, Cumhuriyet Mahallesi'nin eski evlerinin arasından geçiyordu. Mesela bugün Belediye iş hanının olduğu yer kiliseydi. Kavuncu hiç çekinmeden orayı yıktırdı. Muazzam bir binaydı ama kent imar olsun diye yıkılması lazımdı. Elbette, bu cadde başka yerde yapılabilirdi ama, şimdiki gibi belediye'de beş kuruş para yok...
- BA** Para uğruna, rant uğruna kültür feda edildi diyebilir miyiz...
- ŞA** Evet...ama bugünkü durumun binde biri yok, belediyenin paraya ihtiyacı var... Artık o gitti. Kilise olduğu için, yabancı gitsin, kimse ses çıkarmadı...
- Kavuncu, Cumhuriyet Mahallesi'ni parselledi ama bir türlü satamadı. Şiremenli'de bizim arsamız var, ev yapmayı düşünüyorum. Kavuncu benim oraya ev yapmamı hiç istemedi. Oradan da yol geçirecekmiş, Cumhuriyet Mahallesi'nden bana 40bin liraya arsa satmak istedi. Düşündüm, Kavuncu haklı, benim evin buraya 40 yıl geçse imar gelmez, önerdiği yer bina biter bitmez kazandırmaya başlar, çünkü iş merkezi... Ailevi sorunlardan dolayı alamadım arsayı... Ben de Şiremenli'deki arsaya evi yaptım, hala durur... Orayı yaptığım gibi kaldı. Başka bir tane bina yapılmadı orada! 1956'da orayı bitirdim, yerleştik.
- Ermeni evlerinin dışında, müslüman Türklere ait evlere de taş yığını gözüyle bakılırdı o yıllarda... Mesela bugün Atatürk evi olarak kullanılan ev gibi, Türklere ait konaklar vardı. Kapıları deve girebilirdi diye 3-4m yükseklikteydi. Bunların yıkılmaması lazımdı.
- BA** Ermeni azınlığa sahip evlerin yok olmasındaki etki açık ama peki müslüman Türklere ait evler neden aynı kaderi paylaştı?

- ŞA** Bu evler, kara taştan araları çamur harçla doldurularak yapılmışlardı. Dış cepheleri çok sade olmasına rağmen, evlerin içi, özellikle tavanları çok süslü idi. Muazzam tavan zarfları vardı. Bir başka özelliği ise, sürgülü zarlı pencereleriydi. Dışın sürülür kapatılır, soğuktan korunulur, yazın açılırdı... Aslında bu evlerin yok olmasındaki en önemli sebep, evlerin duvarları suyu görünce eriyip gidiyordu, yıkılıyordu. Hadi, evler yıkıldı gitti ama içlerindeki o ahşap oyma zarlar, raflar çok güzeldi... Bunlar, Türk kültürünü yansıtan özel şeylerdi, ama o zamanlar Türk kültürünü bilen yok! Halk, kendi kültürünü muhafaza edecek kapasitede değil, tarih nedir, bilen yok... Bir evim olsun biraz rahat edeyim, ama yıkılmasın, gerisi mühim değil anlayışı var!
- BA** Bu rahatlık arayışında, Cumhuriyet'in etkisi var mı sizce? Mesela, Sahabiye mahallesinin biraz ilersindeki Sümerbank Yerleşkesi... Modern evler, yeni bir yaşantı, eski dokunun terk edilmesinde etkili oldu mu?
- ŞA** İşte onları görünce vatandaş, öyle evlerde oturmak istedi, aslında! Bu arada da Sahabiye'de modern apartmanlar yapılıncaya, herkes oraya kaymaya başladı. Kayseri'nin zenginleri oradan arsa aldı, evini yaptı. Bir de Kavuncu o yıllarda, Sivas Caddesi'ni açtı. Cadde, önceleri ikişer katlı evler yapılması düşünülüyordu. Aslında, Kavuncu'nun niyeti, Kayseri dışına gitmiş zenginlerini buraya geri getirmektir. Onlara villalar yapıp satacaktı. Ama 1957'ye kadar bu iş için uğraşmasına rağmen, Ankara'dan maddi destek bulamadı. O yıllarda, yine kentin ticaretine katkısı olsun diye Şeker Fabrikası'nı yaptırdı, Osman Kavuncu... Bir de Çimento Fabrikası yapılacaktı ama ona engel oldular. Ancak en önemlisi, o yıllarda bugünkü sanayinin temelleri atıldı. Yurt dışından bir çok yatırımcı davet edildi.
- Hatta ilginçtir, Tayyare Fabrikası'nı yapan, aynı zamanda da Almanya'nın en büyük şirketlerinden bir olan Grups'sun sahibi de geldi; demir fabrikası kuracaklardı, o da olmadı... Bu arada Türkiye'de siyasi olarak çok karışık zaten, Kavuncu milletvekili oldu, Ankara'ya gitti. Yerine Çalık geldi. O daha şanslıydı. O yıllar, Almanya'ya akın akın işçi gidiyordu. Onlar da kazanıp, yurda para getiriyorlardı. Belediye'ye para geldi ama, Çalık mimarı, mühendisi tanıyan bir adam değildi. İlginçtir, damadı mimar, oğulları da mühendisti. Ama o mimarlığı çocuk oynacağı gibi görürdü. Pastıma dilimi gibi arsayı sattım diye diye Cami-i Kebir mahallesini parselleyip sattı, mahvetti. Çok engellemek istedim, çok konuştum kendisiyle...
- Dar dar sokaklar yapıp burayı yok etmeyelim dedim. Bana verdiği cevap çok ilginçti. Benim öyle memurlarım var ki, onlar iyi çizerler, sen merak etme! Oranın planını kim mi çizdi? Belediyenin tapu memurları... Oysa, orada eski eserler, abideler var... yanına modern binalar yapılırsa, ne güzel olurdu. Binalar birbirlerinden destek alır, eskisi de yenisi de yaşanır olurdu!
- BA** Çalık döneminden itibaren eski dokunun yitirilmeyle başladığını mı söylüyorsunuz? Bu durum yerel yönetimin yanlış politikalarından kaynaklanıyor diyebilir miyiz?
- ŞA** Eski Kent Merkezi'nin yok olmasında Belediye'nin hatası çok büyük; Belediye oraya el koymasını bilmedi, vatandaşın oraları yıkmasına göz yumdu, ilgilenmedi. Nasıl ilgilenemediğini bilemedi. Niye? O dönemde şöyle bir anlayış vardı Kayseri'de; Buralar bir an evvel yıkılsın, yeniden yapılsın. Aslında hala Kayserili eskiyi yeniyi kavramış değil.
- BA** Günümüzde de benzer bir anlayışın Kayseri'de hala devam ettiğini düşünürsek, sizce bu düşüncenin kökeni neye dayanıyor?
- ŞA** Kültür eksikliği... Kayseri'nin hepsi mimar değil. Aslında daha önemlisi Kayseri'nin eski halkı Rumlar. Biz, buraya 1071'den sonra gelmişiz, yerleşmişiz. Dikkat edilirse, Selçuk eserleri aynen durur, neden? Çünkü Türk mimarisi, o yüzden muhafaza ediyoruz. Ama diğerleri Rum yapısı, Ermeni yapısı... Bu yüzden bir an evvel yıkılsın kalsın anlayışı var... Kayseri'de çok kilise yıkıldı. Kızıkapa'da üç adet kilise vardı, bunlar yıkıldı. Benim de okuduğum İstiklal İlk Okulu'nun yerinde bir kilise vardı, yıkıldı. Bugün, bir Ermeni Kilisesi kaldı bir de Kayseri Lisesi'nin karşısında Rum Kilisesi var, o da başka amaçla kullanılıyor. Bunlar, Ermeni-Rum yapısı diye ortadan kalkmasını istedi, vatandaş...
- Evler, evet Rum evi ama yapı Türk yapısı, ustaları Türk... Bunu biz biliyoruz, halk böyle düşünmüyor!. Birinci Dünya Savaşı'nda Türkleri askere almışlar, gayrimüslimleri almamışlar. İşte bu yüzden, Kayseri'de kalan Ermeniler, Rumlar ticaret yapmış, para kazanmış, kendilerine bu binaları yaptırmış. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da, Ermeni ve Rumlar azınlık olmalarına rağmen Kayseri'nin ticaretini ve kapitalini ellerinde tutuyorlardı. İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda yavaş yavaş gitmeye başladılar. Özellikle de 1942'deki Varlık Vergisi onların gidişlerinin asıl sebebi oldu. Vergisini ödeyemeyenler, evlerini sattı, gitti.
- BA** Vergilerini ödemek için evlerini sattılar ama neden kentin başka bir bölgesine yerleşmek yerine gittiler? Bu olaylar sizin çocukluk yıllarınıza denk geliyor, neler hatırlıyorsunuz? Sizce, 1940 sonrası yeniden canlandırılan, Türkçülük ve Osmanlı/İslami kökencilik arayışı hareketlerin bunda etkisi var mı?
- ŞA** Azınlıklar, 1938'den itibaren Kayseri'den ayrılmaya başladılar. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, onlara zaten öteki olarak bakılıyordu. O döneme ait bir olay hatırlıyorum. Çok yakışıklı bir genç vardı. Ermeni bir kızla ilişkisi varmış, onu öldürmüşler. 1938'de bu konuda bir kitap yayınlandı. Ermenilerin genci nasıl öldürdüğünü konu alıyordu. Ondan sonra azınlıklar korku içinde yaşamaya başladılar. Halkta onları dışlamıştı, zaten. Parası olan, önce gitti. Bir kısmı

mübadele ile gitti. Sonra 1942'de Varlık Vergisi'ni ödeyebilen kaldı ama onlar da zamanla gitti. Benim bildiğim bir kişi bıçakçı Artin vardı ama o da geçen sene ölmüş. Artık Ermeni kalmadı, Kayseri'de. Kiliseleri duruyor ama! Dışardan gelip gidiyorlarmış. Varsa köylerden gelip gidiyorlardır, gizlice.

BA Var sayalım ki, Ermeni-Rum azınlıklar gitmeyip burada kalsalardı, kentin mimari gelişimi sizce nasıl olurdu?

ŞA Bir faydası olmazdı, bence. Çünkü, kendi içine kapalı bir topluluktular. Sonra, biz Türkler çok atılmanız. Onlar, zamanla geri plana çekilirlerdi. Mimari olarak düşünürsek, evlerinin ustası zaten Türk, sonra onların kalıplaşmış bir sistemi var. Mesela kiliseleri, hemen hemen hepsi bir birinin tekrarı. Her ne kadar, biz de günümüzde hep bir şeyleri tekrarlıyorsak da, onlardan daha yenilikçiyiz. Mimarinin gelişmesinde sadece maddi zenginlik yeterli olmaz, kültürel zenginlik de ister. Mimari üretimin üzerine oturduğu iki önemli kaynak bunlar. Örneğin; Mimar Sinan. Osmanlı İmparatorluğu'nun hem maddi hem kültürel gücüyle inşa etmiş tüm yapılarını. Varlığın eserleri hepsi.

BA Bu savınız Kayseri için bir çelişki yaratmıyor mu? Varlıklı bir kentin mimarisinde bu çeşitlilik/zenginlik neden hissedilmiyor sizce?

ŞA Bugün Kayseri'de yapılanlar, modern olsun diye yapılıyor ama israftan başka bir şey değil. Modern, yalınlık demek. Ama biz gösteriş olsun diye süslüyoruz. Ya da birbirinin aynısı binalar yapıyoruz. Modern'in ana fikri özgün olmayı içeriyor, tekrarlamayı değil.

Valilik, Defterdarlık, KASKİ... modern değil bu yapılar. Kargaşadan başka bir şey değil. Arsa israfı, hiç bir yer rahat değil bu binalarda. İnsan nereye gideceğini şaşıyor. Birbirinin içine geçmiş, karışık, düzensiz şeyler bunlar! Buraların mimarı, çağdaş falan değil. Para kazanmak için mimari öldüren, sömüren birinden başka bir şey değil. Mimarinin bir anlamı var. Vatandaş baktığı zaman içini okşayacak. Doya doya bakacak, kullanacak. Ama bunların güzelliği neresinde!

BA Ancak bu binaların tasarımcıları, yerel motifleri kullanmalarıyla kendilerini örnek gösteriyorlar...

ŞA Yok efendim. Öyle mi kullanılır kümbet. Ecdadımız öyle mi yapmış. Nasıl bir mantıksızlık bu. Ben yurt dışında da çok bulundum. Onlarda yapıyor, gezmeye doyamıyorsun. Ama bunlara bakıyorsun, paçavra! Nasıl yaptın bunları. Neymiş efendim yarışmayla, özel davetle yapılmış. Arkada bir şebeke kurulmuş. Jüri kim, arkadaşları... Yok ettiler, ucuzlaştırdılar mimarlığı.

BA Bu noktada son yılların en tartışılan binası Hilton Otel... Bu konuda neler düşünüyorsunuz?

ŞA na diyecek çok lafım yok. Adam akıllı yaptılar binayı. İçinde sorunlar olabilir ama, görünüşü, yeri çok güzel oldu. Kayseri'nin en göze batan yerinde Hilton. Oranın seçiminde benim de katkım oldu. Çevresinde Sahabiye ve Gevher Nesibe Medreseleri, Sinan'ın Kurşunlu Camisi, Roma Hamamı ve Kale var. İstedim ki, yeni bir şey yapılsın, eski olanların içinde birbirlerini var etsinler, yaşatsınlar. Eski eserlerin yanında yapılmasını eleştiriyorlar. Eski eser yine eski eser, ona bir şey yapmıyor ki. Aksine dikkat çekiyor, hem kendini hem de onları daha da vurguluyor. Yeter ki oradaki çevre düzeni adam akıllı yapısın. O bölge, iyi planlanırsa, yeşilin içinde tarih ve yenilik birlikte yaşarlar. Başka mimar arkadaşlarımın farklı görüşleri olabilir. Eski eserlerin etrafını boş bırakalım diyebilirler, ama o zaman eski olan zaten ölür. Oysa bugün yapılan, kendisiyle onu mukayese ederek yaşatır. Farz edelim ki, şurada bir kümbet var, ortada duruyor. Ne ifade edecek. Onun yanına bir şey yapacaksın ki, varlığını kabul edeceksin. Yaşantı götüreceksin yanına...

BA Ama bu sistematik bir çalışmayı gerektirir herhalde, rast gele bir yapılaşmayı değil. Örneğin, Cumhuriyet Meydanı; hem eski hem yeni çok şey var, hepsi de yan yana, iç içe ama yaşamıyor. Nasıl düzelecek bilemiyorum?

ŞA Doğru, meydan bugün on para etmez. Çok düzensiz. Öncelikle Atatürk heykeli çok oransız. Yeri de çok yanlış. Eski heykeli hatırlayanlar bilir. Çok oranlıydı. Yeri de iyiydi. Heykel, yine ya eski yerine alınmalı ya da Valiliğin tam önüne konulmalı, yakışanı odur. Meydan, çok parçalanmış durumda; belki bu sayede bir şekle girer. Sonra Bürüngüz Camisi'nin de oranı kaçtı. Onun yerinde, tek katlı, oranlı bir cami vardı, yıkıp bunu yaptılar, gösteriş olsun diye. Çok iri kaçtı, üstelik bildiğimiz camilerden bir farkı, esprisi de yok.'

Bu noktada meslektaşlarıma çok iş düşüyor. Gereksiz gösterişten kaçınıp, mimari vasıfları ön plana çıkarmaları lazım. Büyük büyük binalar yapmak marifet değil, halkın istifade edebileceği kadar bina yapmak lazım. En önemlisi de, mimar çizdiği projenin peşine düşecek. Uygulamasını ustaya bırakmayacak, onu yönlendirecek. Bu arada yerel yönetime de çok iş düşüyor. Bir iş yaparken, işi bilen adamların, odanın fikrini almaları lazım. Yoksa iş tartışmalı olur. Bir ki kişinin görüşü başka, beş kişinin görüşü daha başka. Yapılması gereken işlerin tartışılması lazım. Bugün belediye başkanı bir hukukçu, mimar değil; ama yapmaya çalıştığı her şey mimari... Örneğin, Eskişehir mahallesini gece kondu önleme bölgesine verdi, orayı, kentin en değerli kısmını öldürdü. O yüzden tartışmak lazım, fikir almak lazım. Hem meydan hem de kent böyle kurtulur.

Bugünkü Belediye'nin en büyük hatası, Eskişehir Mahallesi'ni gecekondu önleme bölgesi olarak kullanmasıdır. Ora, adam akıllı ele alınmalı, bahçeler içinde az katlı evler yapılmalıydı. Gecekondu önleme bölgesi hiç, kentin içinde olur mu... Şehrin dışına taşıyacaktı gecekondu. Kentin en güzel, kıymetli yeri, maalesef elden gitti! Bir de bugün şehir planlı biçimde gelişmiyor. Kafasına esen, istediği yere bina yapıyor. Gesi yolundaki toplu konutlar mesela... Oraya yapılmasına kim müsaade etti? Sonra Mimarsinan'da yine 13'er katlı binalar dikildi. Sık sık, birbirinin içine girmiş binalar. Sonra, Mimarsinan Belediyesi, sanayi için yer ayırmış. Hiç oraya sanayi tesisi kurulur mu? Oraya yapılacak tesislerden çıkacak dumanı düşünmüyor kimse! Duman gelecek, şehrin üstüne çökecek. Plancı nedir plan nedir kimse bilmiyor, hakim rüzgarı hesaba katmadan iş yapıyorlar. Bunlara müdahale eden de kimse yok!

BA Bunun sebebi ne olabilir, Çalık deneyiminin bir yansıması bu?

ŞA Çalık, mimarlara hiç değer veren biri değildi! Çalık zihniyeti Kayseri'nin plansız gelişmesine sebep oldu. Çalık, Kayseri'nin hiçbir problemine çözüm getirmede. İleriyi göremedi. Bir gün bana, Cumhuriyet Mahallesi'nde yaptıklarını sordu, fikir istedi. Ben de yıkıp yapıyorsunuz da, en önemlisini unutuyorsunuz dedim. Cumhuriyet Mahallesi, kentin ticaret merkezi, buraya otopark yapmak lazım dedim. Kayseri'nin en büyük sorunu olacak bu dikkate alın dedim. Daha 50 sene var buna... dedi, beni dinlemedi. O dönem de o kadar çok eski eser vardı ki... Çalık, hiç umursamazdı, eski eseri... Kalenin giriş kapıları gitti teker teker; Boyacı Kapısı, Kığı Kapı duruyordu o zamanlar. Bir bir yıkıldı hepsi. Üç tane bina kaldı. Bunlar cinayet, ama anlatsan, konuşsan Çalık'ı karaladı derler!

BA Son olarak, zamanında müdahale edebilseydiniz, Kayseri'nin mimari gelişimi için birlikte çalıştığınız ya da çalışmadığınız yerel yönetimlerin hangi kararını değiştirmek isterdiniz?

ŞA Aslında şehrin yerleşeceği yer burası değildi. Şimdi Sivas Caddesi'nin uzandığı aks o zamanlar Kavak Yazısı diye bilinen, iyi sebze yetiştirilen tarlalardı. Şehir, bugün gecekondu önleme bölgesi diye mahvedilen Eskişehir olmalıydı. Eskişehir, Erkilet, Talas... buralarda yerleşilecekti. Buralar yem yeşil kalacaktı. Bizde yukardan bu yeşili seyredecektik! Kavuncu döneminde para olsaydı, iş başka olurdu. O zaman, Eskişehir önerilseydi, kimse gitmezdi oralara, gidemezdi. Vasıta yok ki gidilsin. Para kazanalım da yapalım derken bu oldu işte...

**Ek.M ÇALIŞMA KAPSAMINDA KAYSERİ İLİ KOCAŞİNAN BELEDİYESİ VE
MELİKGAZİ BELEDİYESİ İMAR ARŞİVLERİNDE TARANAN PROJELER**

ruhsat no				
cilt	bolum	tarih	yıl	açıklama
1	5	05.Oca	1954(5)	Hasan Töremen
1	40	03.Şub	1956	
1	28	27.Oca	1956	Mesut Suna
1	29	27.Oca	1956	Şerif Şeker
1	2	14.Oca	1957	Mehmet Kır
1	3	14.Oca	1957	M. Sadıç
1	50	19.Ağu	1957	Memur Evler Yapı Kooperatifi
1	10	04.Oca	1958	Celal Altun
1	2	14.Kas	1957	
1	3	14.Kas	1957	
1	50	19.Ağu	1957	
1	13	29.Oca	1960	Şeker Fabrikası Lojmanları
1	2	29.Haz	1961	
2	31	04.Mar	1954	Sabit Ünal
2	17	21.Şub	1955	Hasan Töremen
2	38	01.Mar	1956	Ahmet Haskaraman
2	32	03.Nis	1957	Halil Alkan
2	30	02.Nis	1957	
2	50	31.Mar	1958	
2	45	12.Mar	1958	
2	46	12.Mar	1958	
2	47	12.Mar	1958	
2	33	10.Mar	1958	
2	36	10.Mar	1958	
2	3	21.Mar	1957	
2	32	03.Nis	1957	
2	11	22.Mar	1961	
2	4	12.Mar	1962	2/5 de olabilir
2	22	14.Eyl	1962	Şaziye Ünlüdemir
2	23	19.Eyl	1962	Recep Özbekar
2	24	19.Eyl	1962	Emin Özk...
2	25	19.Eyl	1962	Mehmet Gözübüyük
2	26	19.Eyl	1962	Behçet Çilingir
2	27	19.Eyl	1962	Necati Çandar
2	28	19.Eyl	1962	A.Rıza İnan
2	9		1968	Sümer İşçi Evleri Yapı Kooperatifi (Ada 621)
3	27	06.May	1953	
3	68	25.May	1953	
3	27	26.Kas	1954(3)	Yeni Yapı Koop. Sümer Kayaaltı
3	50	21.Mar	1956	
3	35	06.Nis	1957	Hasan Karakaş

ruhsat no				
cilt	bolum	tarih	yıl	açıklama
3	40	16.Nis	1957	Ahmet Tuncay
3	22	12.Nis	1957	Yeni Mah. 18.Sok.
3	37	17.Nis	1957	
3	47	19.Nis	1957	
3	13	17.Nis	1959	Recep Kurumlar
3	9	15.Mar	1958	
3	35	06.Nis	1957	
3	40	16.Nis	1957	
3	22	12.Nis	1957	
3	37	17.Nis	1957	11.Nis de olabilir
3	47	19.Nis	1957	
3	16	18.Nis	1960	
3	18	11.Nis	1961	
3	43	18.Nis	1961	
3	13	27.Mar	1962	
3	35	12.Nis	1963	
4	53	26.Haz	1953	Mustafa Coşkun
4	61	29.Haz	1953	Ali Karakaş
4	12	12.Haz	1953	Memur ve İşçi Evleri Yapı Kooperatifi / Kemal Özaltan
4	10	19.Mar	1954	Sümer Yapı Kooperatifi
4	10	19.Mar	1954	Sümer Yapı Kooperatifi
4	1	21.Mar	1956	
4	7	21.Mar	1956(71)	
4	48	29.Mar	1956	Kadir Aslan
4	49	29.Mar	1956	Mesut Suna
4	33	27.Nis	1961	Sümer Havuzbaşı
4	37	28.Nis	1961	
4	5	06.Nis	1962	
4	23	22.Nis	1963	
5	24	09.Nis	1955	Ali Menekşe
5	17	02.Nis	1956	
5	32	02.Nis	1956	
5	36	18.May	1959	
5	14		1958	
5	44	16.May	1957	
5	17	16.May	1960	Tayyare Fab. Yardımlaşma Derneği Yapı Koop. (Tontar)
5	40	23.May	1960	
5	31	18.May	1960	
5	33	20.May	1960	Sümer Yapı Kooperatifi
5	8	13.May	1960	
5	9	14.May	1960	
5	32	11.May	1961	
5	41	28.Nis	1962	Sümer 629-97
5	14	24.Nis	1962	Esenyurt
5	16	22.Nis	1962	Yeni Mah. 621-317
5	28		1969	Kayseri Bez Fabrikası Memur Yapı Kooperatifi
5	28		1969	Kayseri Bez Fabrikası Memur Yapı Kooperatifi
6	31	06.Nis	1954	
6	32	21.May	1957	Rıfat Yücel
6	34	21.May	1957	Hanifi Işık

ruhsat no				
cilt	bolum	tarih	yıl	açıklama
6	33	21.May	1957	
6	17	20.May	1957	
6	33	29.May	1959	Yeni Mah. 621-32
6	50	16.May	1958	
6	18	20.May	1957	
6	37	21.May	1957	
6	53	21.May	1957	İ. Badem
6	39	16.Haz	1960	
6	44	18.May	1962	Sümer 2.Cad. No:4
6	16	21.May	1963	Yeni Mah. 1.Sok. No:3
6	14	31.May	1973	Sümer Yapı Kooperatifi
6	5	12.May	1972	İşçi Yapı Kooperatifi
7	26	26.May	1955	Hikmet Zilcioğlu
7	5	27.Nis	1956	Ali Danacı
7	30	06.Tem	1960	
7	28	28.May	1962	
7	26	05.Haz	1963	
7	22	10.Haz	1971	Sümer Bez Fabrikası
7	12	15.Haz	1972	Sümer İşçi Yapı Kooperatifi (1591-13)
8	47	17.Eki	1953	Sümerbank Bez Fabrikası Anbar ve İşçi Odaları
8	34	05.Haz	1957	
8	42	13.Tem	1959	Yeni Mah. 621-682
8	6	07.Tem	1960	
8	45	22.Haz	1961	
8	50	23.Haz	1961	
8	20	16.Haz	1961	20.Haz da olabilir
8	6	06.Haz	1962	Yeni Mah. 6.Cad No:5
8	26	23.Haz	1972	Sümer Memur Yapı Kooperatifi
8	26	23.Haz	1972	Sümer Bez Fabrikası Memurları Yapı Kooperatifi (1606-1763)
9	30	29.Nis	1954	Sümer İşçi Evleri Yapı Kooperatifi / Kemal Ekinci
9	10	25.May	1956	
9	11	25.May	1956	
9	12	25.May	1956	
9	41	22.Haz	1957	
9	18	18.Haz	1958	
9	41	22.Haz	1957	M. Erdoğan
9	30	22.Tem	1960	
9	11	21.Eyl	1960	
9	19	28.Haz	1961	
9	18	26.Haz	1961	
10	8	05.Agu	1960	Şeker Fabrikası Yapı Kooperatifi
10	35	05.Tem	1955	Hüseyin Kuşçuoğlu
10	25	01.Tem	1955	Hikmet Yıldırım
10	24	01.Tem	1955	Hasan Erden Sümer
10	41	11.Haz	1956	
10	28	01.Tem	1957	Zekiye Çoşkuner
10	4	24.Haz	1957	
10	32	02.Eyl	1957	
10	20	05.Tem	1958	
10	22	09.Tem	1958	

ruhsat no				
cilt	bolum	tarih	yıl	açıklama
10	28	01.Tem	1957	
10	32	02.Eyl	1957	
10	45	19.Tem	1961	M. Doğan
10	18	28.Haz	1962	Yeni Mah. 12.Sok. No:1
11	31	25.May	1954	Sümer Yapı Kooperatifi
11	34	25.Ağu	1960	
11	38	01.Ağu	1961	
11	6	20.Tem	1961	
11	16	22.Tem	1961	
11	40	14.Eki	1961	
11	34	16.Tem	1962	Sümer
11	9	07.Tem	1962	Sümer 2. Memur Kooperatifi (No:25)
12	38	09.Ağu	1955	
12	32	28.Haz	1956	
12	26	26.Tem	1957	Mehmet Ergüner
12	6	23.Tem	1957	
12	45	09.Eyl	1959	
12	40	09.Eyl	1959	
12	26	26.Tem	1957	
12	6	23.Tem	1957	
12	33	14.Ağu	1961	
12	44	10.Ağu	1963	
12	45	02.Ağu	1963	
13	33	14.Ağu	1955	Zekariye Kahraman
13	34	19.Ağu	1955	Mustafa Bune
13	35	14.Ağu	1955	Mehmet Gülmez
13	34	17.Eyl	1956	
13	15	09.Tem	1956	Abdullah Aygün
13	4	01.Ağu	1957	
13	4	01.Ağu	1957	
13	41	27.Eyl	1960	
13	43	28.Ağu	1961	Hasan Taşdemir
13	7	01.Tem	1954	ruhsat cildi 15 de olabilir
13	31	21.Eyl	1973	Sümer Yapı Kooperatifi (1506-350)
14	34	05.Eyl	1955	Mehmet Turanarlı Sümer 7.Sok. No:7
14	47	03.Eyl	1955	Sümer Yapı Kooperatifi
14	32	09.Eki	1959	
14	5	01.Eki	1959	Keykubat / Şeker Fabrikası
14	39		1960	Kadir Tapınç
14	17	10.Eyl	1961	
14	49	13.Kas	1971	Kayseri Bez Fabrikası Memur Yapı Kooperatifi
15	14	08.Eyl	1955	
15	41	13.Eyl	1955	Ahmet Topçu
15	31	17.Ağu	1957	
15	4	20.Ağu	1957	
15	36	25.Kas	1959	
15	11	28.Eki	1959	
15	40	17.Eki	1959	Sümer Yapı Kooperatifi (17.Ara'da Olabilir.)
15	2	04.Eyl	1962	
15	40	15.Eyl	1962	

ruhsat no				
cilt	bolum	tarih	yıl	açıklama
16	4	14.Ağu	1956	
16	2	14.Ağu	1956	
16	11	04.Eyl	1957	Salih Erdem
16	42	11.Eyl	1957	64 Evler
16	26	05.Eyl	1957	
16	11	04.Eyl	1957	S. Erdem
16	42	11.Eyl	1957	64 Evler
16	18	01.Ara	1960	Keykubat
16	14	05.Eki	1961	
16	42	04.Eki	1962	
17	5	16.Eyl	1957	
17	21	18.Eyl	1957	
17	25	27.Oca	1961	Ali Çiçek
17	47	08.Kas	1963	
17	34	25.Eki	1963	
18	27	13.Ağu	1954	
18	33	03.Kas	1955	Sümer Mah. İşçi Kooperatifi
18	7	18.Eyl	1956	Cemil Yavan
18	8	08.Eki	1957	Mehmet Yücel
18	1	06.Eki	1957	
18	19	11.Eki	1957	
18	47	26.Eki	1957	
18	48	26.Eki	1957	
18	8	08.Eki	1957	
18	1	06.Eki	1957	
18	23	07.Kas	1962	
18	28	09.Kas	1962	
18	7	13.Kas	1963	Sümer Kooperatifi
19	39	31.Ara	1971	
19	9	23.Kas	1957	
19	43	13.Eki	1959	Derviş Yıldırım
20	32	17.Eyl	1956	
20	45	10.Eki	1956	Hanefi Işık
20	45	17.Ağu	1960	
23	50	28.Nis	1954	Şaban Bozbay
25	42	16.Eki	1954	Yeni Yapı Sümer Bez Fabrikası Kooperatifi
27	3	26.Kas	1954(3)	Yeni Yapı Koop. Sümer Kayaaltı
33	36	04.Eki	1971	Kayseri Bez Fabrikası Memur Yapı Kooperatifi

ÖZGEÇMİŞ

1976 yılında Kayseri'de doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini aynı şehirde tamamladı. 1994 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nde başladığı mimarlık eğitimini 1998 yılında tamamladı. Aynı yıl, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Bina Bilgisi Programı'nda başladığı yüksek lisans eğitimini, Mayıs 2002'de "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mimaride 'Modern' Kimlik Arayışı; Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği" teziyle tamamlayarak Yüksek Mimar unvanı aldı.

1999 yılında Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde Araştırma Görevlisi olarak başladığı akademik görevine, 2005 yılından itibaren Öğretim Görevlisi olarak devam etmektedir. Ayrıca 2001 yılından itibaren, TMMOB Mimarlar Odası Kayseri Şubesi TOL Mimarlık Kültürü Dergisi Yayın Komisyonu'nda görev yapmaktadır. Docomomo_Türkiye üyesidir. Yurtiçi ve yurt dışında yayımlanmış çeşitli bildiri ve makaleleri bulunmaktadır.

Profesyonel olarak fotoğraf ile ilgilenmekte ve İngilizce bilmektedir. Evli ve bir çocuk babasıdır.

EKİM 2008

Burak ASİLİSKENDER

E-posta adresi : buraka@erciyes.edu.tr